

R U S A D

RUSYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

SAYI (Issue)

10

YIL (Year)

2023

e-ISSN 2757-7899

e-ISSN: 2757-7899

<http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

R U S A D

RUSYA ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

JOURNAL OF RUSSIAN STUDIES ■ ЖУРНАЛ РОССИЙСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Sayı [*Issue/Выпуск*]:
10

Yıl [*Year/Год*]:
2023

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD), Haziran ve Aralık aylarında olmak üzere yılda iki kez Türkiye’de yayınlanan, internet üzerinden açık erişimli ve ilmi esaslara dayalı, uluslararası hakemli, akademik bir dergidir. RUSAD, Rusya hakkında tarih, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, ekonomi, strateji, jeopolitik gibi beşerî bilimlerin uhdesindeki alanlarda ulusal ve uluslararası düzeyde Türkçe, Rusça ve İngilizce kaleme alınmış akademik makaleleri ve kitap incelemelerini okuyucuya ulaştırmayı düştur edinmiştir. RUSAD bu minval üzere daha geniş kitlelere ulaşmak amacıyla açık erişim yayınları desteklemekte ve buna binaen yazarlardan makale yayınlamak için ya da okuyuculardan yayınlara ulaşmak için herhangi bir ücret talep etmemektedir. Dergiye gönderilen makalelerin daha önceden yayınlanmamış özgün metinler olması ve aynı anda başka bir derginin değerlendirme sürecinde olmaması gerekmektedir. Dergide yayınlanmak üzere kabul edilen çalışmalar bilimsel etik kurallarına uygun olarak “çift kör hakem” tarafından okunur ve bu sayede değerlendirme sürecinde hem yazarın hem de hakemlerin kimlikleri birbirlerinden gizlenir. Gönderilen makaleler ilk olarak editör incelemesine tabi tutulur. Bu safhada çalışmanın dergi kurallarına uygunluğu incelenir. Dergi kurallarına uygun olmayan makaleler yazarlarına iade edilir. Gönderilen makaleler intihallere karşı *iThenticate* intihal programı ile denetlenmektedir. Yayınlanan yazılardaki fikirler yalnızca yazar(lar)ına ait olup yazılanlardan dolayı dergi sahibi, yayıncı ve editörler sorumlu tutulamaz.

Journal of Russian Studies (JORUS), is an academic journal published twice a year in Turkey every June and December with open access via the internet, based on scientific principles and international peer-reviewed. JORUS has aimed to convey the academic articles and book reviews written at the national and international level in Turkish, Russian, and English in the field of social sciences such as history, international relations, political science, economics, strategy, geopolitics about Russia. For that reason, JORUS supports open access publications in order to reach a wider audience and does not charge any fee for publishing articles from the authors or accessing publications from the readers. Manuscripts submitted to the journal must be original texts that have not been previously published and works are not included in the evaluation process of another journal at the same time. The manuscripts accepted for publication in the journal, in accordance with scientific ethics rules, will be read and evaluated by double-blind referees and in this manner, both the referee and author identities are concealed from the referees, and vice versa, throughout the review process. The opinions in the published articles belong only to the author(s). It does not bind the journal owner, the publisher, or the editors. Articles submitted are subjected to editorial review first. In this phase, firstly, the compliance of the study with the journal rules is examined. The articles sent are controlled for plagiarism by the *iThenticate*. Manuscripts that do not comply with the journal rules are returned to their authors.

Yazışma Adresi / Mailing Address

Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Talas/Kayseri, Türkiye

E-mail: rusad.tr@gmail.com

Web adresi / Web Address: <http://dergipark.org.tr/tr/pub/rusad>

RUSAD, Creative Commons Atıntı-Gayri Ticari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY-NC-ND 4.0) ile lisanslanmıştır.

Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD) *Journal of Russian Studies* Журнал Российских Исследований

Sahibi / Owner

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Tekin Aycan TAŞCI [Erciyes Üniversitesi]

Editör Yardımcıları / Editor Assistants

Doç. Dr. Serdar Oğuzhan ÇAYCIOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Eray AKÇAY [St. Petersburg State University]

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Altay Tayfun ÖZCAN [Kütahya Dumlupınar Üniversitesi]

Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU [Marmara Üniversitesi]

Prof. Dr. Toğrul İSMAYİL [Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]

Dr. Hatice KERİMOĞLU [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

Asst. Prof. Dr. Grigory AFANASIEV [The Higher School of Economics]

Dr. Andrey BOGOMOLOV* [Russian State Historical Archive]

* Derginin Rusya resmi temsilcisi | The official representative of the journal in Russia |

Официальный представитель журнала в России

Alan Editörleri / Section Editors

Prof. Dr. Türkan OLCAY [İstanbul Üniversitesi]

Doç. Dr. Anatoly STEPANOV [Ural Federal University]

Dr. Erdal BİLGİÇ [İstanbul Topkapı Üniversitesi]

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Kenan KOÇAK [Erciyes Üniversitesi]

Ali Ekber KELEŞ [Uşak İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü]

Rusça Dil Editörleri / Russian Language Editors

Doç. Dr. Nadejda MALİKOVNA AÇAN [Ural Federal University]

Öğr. Gör. Dr. Esra ŞÖLENTAŞ [Ankara Üniversitesi]

Öğr. Gör. Sagom DİNGİLİŞİ [Ural Federal University]

Editöryal Sekreteryası / Editorial Assistance

Mehmet Kaan VATANBEKÇİSİ

Yavuz Selim BARHAN

Nesrin HURMA

Ozan BÖKE

Ahmet Dursun AKBAYIR

Logo ve Kapak Tasarım / Logo and Cover Design

Emine KARABULUT [Erk Ajans]

Dergi Tarihiçesi:

Derginin Önceki Adı	e-ISSN	Yıl
Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi	2687-3583	2019-2021

Dergide yayımlanan yazıların bilimsel ve hukuki sorumluluğu yazarlarına aittir.
All responsibility of the studies published belongs to the author(s).

BİLİM ve DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdullah TEMİZKAN [Ege Üniversitesi]	
Prof. Dr. Abdulvahap KARA [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ahmet KANLIDERE [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Aleksandr NESTEROV [Ural Federal University]	
Prof. Dr. Ali ASKER [Karabük Üniversitesi]	
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR [Milli Savunma Üniversitesi]	
Prof. Dr. Barış METİN [Uşak Üniversitesi]	
Prof. Dr. Hakan KIRIMLI [Bilkent Üniversitesi]	
Prof. Dr. İsmail TÜRKOĞLU [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Kürşat YILDIRIM [İstanbul Üniversitesi]	
Prof. Dr. Nesrin SARIAHMETOĞLU [Emekli Öğretim Üyesi]	
Prof. Dr. Nikolay DYAKOV [St. Petersburg State University]	
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Osman YORULMAZ [Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]	
Prof. Dr. Peter GOLDEN [Rutgers University]	
Prof. Dr. Sevinç ÜÇGÜL [Erciyes Üniversitesi]	
Prof. Dr. Şahin MUSTAFAYEV [Azerbaijan National Academy of Science]	
Prof. Dr. Uğur DEMİR [Marmara Üniversitesi]	
Prof. Dr. Zaza TSURTSUMIA [Patriarchate of Georgia St. King Tamar University]	
Doç. Dr. Aleksandr SOTNICHENKO [Federal Agency for the Commonwealth of Independent States Affairs (Rosstrudnichestvo) / Turkey]	
Doç. Dr. Aleksandr VASHLYEV [Oriental Studies of RAS]	
Doç. Dr. Amiran URUSHADZE [European University at St. Petersburg]	
Doç. Dr. Ayna Askeroğlu ARSLAN [İstanbul Üniversitesi]	
Doç. Dr. İrade MEMMEDOVA [Azerbaijan National Academy of Science]	
Doç. Dr. Nurlana MUSTAFAYEVA [Baku State University]	
Doç. Dr. Ramin SADIGOV [Bayburt Üniversitesi]	
Doç. Dr. Serkan ACAR [Ege Üniversitesi]	
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI [Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi]	
Doç. Dr. Roman HAUTALA [University of Oulu]	
Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIRIM [Erciyes Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Cahit HAMURKOPARAN [Anadolu Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Erdem ERİNÇ [Erciyes Üniversitesi]	
Dr. İrina SVISTUNOVA [Russian Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Fatih DÜZGÜN [Akdeniz Üniversitesi]	
Öğr. Gör. Dr. Liaisan ŞAHİN [Marmara Üniversitesi]	
Dr. Milyausha R. GAYNANOVA [Tatarstan Academy of Sciences]	
Dr. Öğr. Üyesi Murat TOPÇU (PAPŞU) [Okan Üniversitesi]	
Dr. Öğr. Üyesi Mustafa ÖZTÜRK [Akdeniz Üniversitesi]	

Unvan ve isme göre alfabetik sıralı/ Sorted by academic title and name

Rusya Araştırmaları Dergisi uluslararası hakemli bir dergidir
Journal of Russian Studies is a refereed international journal

Yayın Türü:
Uluslararası Süreli Yayın
Publication Type:
International Periodical

Dergi yılda iki kez yayımlanır (Yaz ve Kış)
The Journal is published biannually (Summer and Winter)

Sayı [Issue] | 10
Yıl [Year] | 2023

İNDEKSLER / INDEXES

Academic Search Ultimate
Central & Eastern European Academic Source

EBSCO

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2021
(Academic Search Ultimate)
(Central & Eastern European Academic Source)

ERIH PLUS

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 11.2023

Index Copernicus

Kabul Tarihi /Acceptance Date: 01.2020
(ICI Journals Master List)

CYBERLENINKA

* RUSAD, ikili anlaşma çerçevesinde Rusya'nın en büyük uluslararası akademik online-kütüphanesi **CYBERLENINKA** ile **E-LIBRARY**'de taranmaktadır.

In addition, RUSAD is scanned in Cyberleninka and E-Library which is Russia's largest international academic online-library, within the frame of a bilateral agreement.

HAKEMLER / REFEREES OF THE ISSUE (2023)

- Prof. Dr. Dinçer KOÇ (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Firengiz PAŞAYEVA YUNUS (Kafkas Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk ALKAN (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. İlyas KEMALOĞLU (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Makbule SABZİYEVA (Anadolu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL (Pamukkale Üniversitesi)
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK (Samsun Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Utku YAPICI (Aydın Adnan Menderes Üniversitesi)
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK (Sakarya Üniversitesi)
Assoc. Prof. Aleksander VASILYEV (Institute of Oriental Studies of the Russian Academy of Sciences, Moscow)
Doç. Dr. Doç. Dr. Aslı YİĞİT (Polis Akademisi)
Doç. Dr. Badegül CAN EMİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Demet Şefika MANGIR (Selçuk Üniversitesi)
Doç. Dr. Ebubekir GÜNGÖR (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan ACAR (Uludağ Üniversitesi)
Doç. Dr. Mehmet ÖZBERK (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Doç. Dr. Merve Suna ÖZEL ÖZCAN (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Mürsel BAYRAM (Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)
Doç. Dr. Osman AĞIR (İnönü Üniversitesi)
Doç. Dr. Ömer KARATAŞ (Bandırma Onyediy Eylöl Üniversitesi)
Doç. Dr. Özgür TÜRKER (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramin SADIK (Bayburt Üniversitesi)
Doç. Dr. Şir Muhammed DUALI (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Doç. Dr. Tülay KÖSEOĞLU (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Uğur KURTARAN (Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut BEKCAN (Pamukkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Umut ÜZAR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Doç. Dr. Zülfiya ŞAHİN (Ankara Üniversitesi)
Dr. Öğr. Gör. Mehmet SAYA (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Ayça EMİNOĞLU (Karadeniz Teknik Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Aynur AĞÖREN (Düzce Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Eda H. TAN METREŞ (Akdeniz Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Elif ŞİMŞEK ÖZKAN (Erciyes Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Fatih Mehmet EŞKİ (Bayburt Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Gülcan İNALCIK (Marmara Üniversitesi)
Dr. Kutlu DANE (Bir kuruma bağlı değildir)
Dr. Öğr. Üyesi Mahir ASLAN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Nergiz GAHRAMANLI (Yeditepe Üniversitesi)
Dr. Öğr. Üyesi Rabia KALFAOĞLU (Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Dr. Sinan KIYANÇ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Öğr. Gör. Sağom DİNGİLİŞİ (Ural Federal Üniversitesi)
Arş. Gör. Eray DEMİRLİ (Gümüşhane Üniversitesi)
Doktora öğrencisi Nurullah ÇETİN (İstanbul Üniversitesi)
Doktora öğrencisi Semanur OĞUZ (Marmara Üniversitesi)

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

I-III | Editör Kurulu Takdim Yazısı

Arştırma Makaleleri / Research Articles

- 1-24 | **Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'daki "Belgorod Savunma Hattı" İnşasının Önemi ve Kazakların Etkisi**
The Importance of the "Belgorod Defense Line" Constructed by Tsarist Russia in Eastern Europe and the Role of the Cossacks
Значение Белгородской Засечной Черты, Построенной Царской Россией в Восточной Европе и Роль Казаков
Cem BAYINDIR
- 25-47 | **Rusya'ya Gönderilen Derviş Mehmed Efendi'nin Diplomatik Misyonunun Dönemin Alman Basınında ve Avusturya Elçisi Esterházy'nin Raporlarındaki Yansıması (1755)**
The Reflection of Dervish Mehmed Efendi's Diplomatic Mission to Russia in the Contemporary German Press and the Reports of Austrian Envoy Esterházy (1755)
Отражение Дипломатической Миссии Дервиша Мехмеда Эфенди в Россию в Немецкой Прессе Того Периода и Отчетах Австрийского Посла Эстерхази (1755 г.)
Hüseyin Onur ERCAN
- 49-62 | **Yakut Bölgesinde Rus Ortodoks Kilisesi İdari Yapılanması**
Administrative Structure of Russian Orthodox Church in Yakut Region
Административная Структура Русской Православной Церкви в Якутской Области
Yusuf KILIÇASLAN
- 63-87 | **Duhaborların Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimleri**
The Origin and Historical Development of the Doukhobors
Возникновение Духоборов и Их Историческое Развитие
Rukiye Aysun İNAN
- 89-101 | **Avrupa'nın "Altın Yılları" ve Sovyetler Birliği**
Europe's "Golden Years" and the Soviet Union
"Золотые Годы" Европы и Советский Союз
Umut BEKCAN
- 103-131 | **Türk Diplomatların Raporlarına Göre SSCB'de Büyük Temizlik Dönemi'nde Eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu'nun Tasfiyesi (1936-1938)**
The Purge of Former Bolsheviks and the Red Army During the Great Purge Period in the USSR According to the Reports of Turkish Diplomats (1936-1938)
"Чистки" Старых Большевиков и Красной Армии в Период Массовых Политических Репрессий в СССР по Сообщениям Турецких Дипломатов (1936-1938)
Mukaddes CANPOLAT
- 133-149 | **Birinci Dalga Rus Göçmen Edebiyatında Türk Kadını İmgesi**
The Image of Turkish Woman in the First Wave of Russian Emigré Literature
Образ Турчанки в Литературе Русской Эмиграции Первой Волны
Erdem ERİNÇ & Ahsen BOZSEKİ

Kitap İncelemesi – Book Review

- 151-154 | **Rus Devleti'nin Kökenleri Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler**
Betül AĞAOĞLU

Takdim

Kıymetli okurlarımız!

Bundan tam 5 yıl önce temellerini attığımız Rusya Araştırmaları Dergisi (RUSAD)'nin bugün, Cumhuriyetimizin 100. yılında, 10. sayısını yayınlıyor olmanın gururunu yaşıyoruz. RUSAD'ın her geçen gün güçlendiğini ve sahasında önemli bir yayın olarak daha derinlere kök saldığını görmek elbette ki mutluluk verici. Lakin ne yazık ki, hain terör örgütü PKK'nın saldırıları ile mutluluklarımız gölgelenmiş bulunmakta. Vatan savunması sırasında teröristlere karşı verdikleri mücadelede şehit düşen 12 askerimizin acısını yüreklerimizde yazıyoruz. Aziz şehitlerimizin ruhları şâd olsun! Türk Milleti onlara minnettardır! Hatıralarını yaşatmak boynumuzun borcudur!

Kıymeti okurlarımız!

RUSAD'ın 10. sayısında 7 araştırma makalesi ve 1 kitap incelemesi yer almaktadır. Araştırma makalelerinden ilki **Cem BAYINDIR** tarafından kaleme alınan **Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'daki "Belgorod Savunma Hattı" İnşasının Önemi ve Kazakların Etkisi'** dir. Yazar bu çalışmasında 1635 yılında inşasına başlanan Belgorod Savunma Hattı'nın kuruluş serüvenini, hattın özelliklerini ve bölgedeki Kazakların inşa sürecine olan etkisini ele alarak söz konusu hattın hem Doğu Avrupa hem de Rusya tarihi açısından önemiyetini ortaya koymuştur.

Sayının ikinci makalesi **Hüseyin Onur ERCAN**'a ait olan **Rusya'ya Gönderilen Derviş Mehmed Efendi'nin Diplomatik Misyonunun Dönemin Alman Basınında ve Avusturya Elçisi Esterházy'nin Raporlarındaki Yansıması (1755)** adlı çalışmadır. **ERCAN**, Osmanlı Sultanı III. Osman'ın tahta çıkışını Rusya'ya bildirmesi için St. Petersburg'a gönderilen elçi Derviş Mehmed Efendi'nin ziyaretinin Alman basınına yansımalarını Almanca asıllarından birebir Türkçeye çevirerek değerlendirmelerde bulunmuştur.

Üçüncü makale **Yusuf KILIÇASLAN** tarafından kaleme alınan ***Yakut Bölgesinde Rus Ortodoks Kilisesi İdari Yapılanması*** başlıklı çalışmadır. Yazar bu çalışmasında; Yakut Bölgesinde Saha Türkleri üzerinde yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin daha anlaşılabilir hale gelmesi için bölgedeki Rus Ortodoks kilisesi ve yapılanması üzerine yoğunlaşmıştır.

Rukiye Aysun İNAN'ın ***Duhaborların Ortaya Çıkışı ve Tarihi Gelişimleri*** adlı çalışması bu sayının dördüncü araştırma makalesini teşkil etmektedir. Yazar bu çalışmasında, Duhaborların 18. yüzyılda Rusya'da nasıl ortaya çıktıklarını, inanç şekillerini ve tarihi süreçte yaşadıkları tehcirleri kaleme almıştır.

Araştırma makalelerinden beşincisi **Umut BEKCAN** tarafından kaleme alınan ***Avrupa'nın "Altın Yılları" ve Sovyetler Birliği***'dir. Yazar bu çalışmasında; gerginliğin azaldığı, istikrarın arttığı bir dönem olduğu için "altın yıllar" olarak bilinen 1925-1930 yılları arası dönemde Avrupa devletleri ile Sovyet Birliği'nin ilişkileri üzerine odaklanmıştır. Söz konusu dönemde Avrupa'nın Rusya'yı dışlaması ve bunun gerekçeleri ile ülkeler arasında yaşanan diğer bazı gelişmeler incelenmektedir.

Mukaddes CANPOLAT'ın kaleme aldığı ***Türk Diplomatların Raporlarına Göre SSCB'de Büyük Temizlik Dönemi'nde Eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu'nun Tasfiyesi (1936-1938)*** başlıklı çalışma bu sayının altıncı araştırma makalesi olarak okuyucularımıza sunulmaktadır. CANBOLAT, bu çalışmasında Bolşevikler arasında en kanlı iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir dönem olan "Büyük Temizlik" yıllarında eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin yargılamalarının Türk diplomatların raporları çerçevesinde Türk ve yabancı diplomatlar tarafından nasıl algılandığını ortaya koymaktadır.

Sayının yedinci araştırma makalesi **Erdem ERİNÇ** ve **Ahsen BOZSEKİ** tarafından hazırlanan *Birinci Dalga Rus Göçmen Edebiyatında Türk Kadını İmgesi* başlıklı çalışmadır. Makalede Rus İç Savaşı (1918-1922/1923) sebebiyle Rusya'dan İstanbul'a kaçan Rus göçmenlerin ortaya koydukları eserlerde İstanbul ve Türk kadını nasıl tanımlandıkları incelenmektedir.

Bu sayımızdaki kitap incelemesinde ise **Vilhelm Thomsen**'in *Rus Devleti'nin Kökenleri Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler* adlı eseri **Betül AĞAOĞLU** tarafından kritik edilmiştir. Eser, Rus Devleti'nin etnik kökenini ve bu bağlamda Rus Devleti'nin İskandinavya ile münasebetlerini izah etmek amacıyla meydana getirilmiştir. Dolayısıyla bu inceleme yazısı, konunun ilgililerine Rus Devleti'nin kökenleri, Eski Rusya ve İskandinavya arasındaki ilişkilere dair bilgi veren bir eseri tanıtmak suretiyle okuyucular için oldukça faydalı olacaktır.

Dergimizin bu sayısını hayatlarının baharında toprağa düşmüş aziz şehitlerimize ithaf ediyoruz.

RUSAD EDİTÖR KURULU

- Tekin Aycan Taşcı
- Serdar Oğuzhan Çaycıoğlu
- Eray Akçay

* * *

ÇARLIK RUSYA’SININ DOĞU AVRUPA’DAKİ “BELGOROD SAVUNMA HATTI” İNŞASININ ÖNEMİ ve KAZAKLARIN ETKİSİ

 Cem BAYINDIR¹

Öz

XVI. yüzyıl başlarında Altın Orda Devleti’nin çöküşü, Doğu Avrupa’da çeşitli güçler arasında nüfuz ve egemenlik mücadelelerine yol açmıştır. Bu bölgede, Osmanlı Devleti himayesindeki Kırım Hanlığı, Lehistan-Litvanya Birliği ve Çarlık Rusya’sı arasındaki rekabet ön plana çıkmıştır. Çarlık Rusya’sı, kendisini Altın Orda Devleti’nden boşalan toprakların varisi saydığından bölgeye doğru bir genişleme göstermiştir. Aynı zamanda Kiev Knezliği zamanındaki toprakların da mirasçısı olarak kendilerinde hak görmeleri, bölgeye doğru genişlemelerini tetiklemekteydi. Ancak XVII. yüzyılın başlarında Çarlık Rusya’sı, Lehistan-Litvanya Birliği ile yaptığı mücadelelerinden istediği sonuçları alamamıştı. Ayrıca bu dönemde Kırım Hanlığı’nın sıklaşan akınları, Rusya’nın toprakları üzerinde ciddi siyasi, sosyal ve ekonomik zararlara yol açmış; bu da Doğu Avrupa’daki Rus mücadelesi için olumsuz bir etken olarak kabul edilmiş ve güney bölgelerinin savunma ihtiyacını acil hale getirmişti. Bu ihtiyaç doğrultusunda, 1635 yılında inşasına başlanan Belgorod Savunma Hattı, Rusların Doğu Avrupa’daki varlığını koruma ve hâkimiyetini sağlama yolunda önemli bir adım olarak ortaya çıkmıştır. Bu hat, XVII. yüzyılda Çarlık Rusya’sının iç ve dış politikası için hayati bir öneme sahip olmuştur. Çarlık Rusya’sı, bu savunma hattı aracılığıyla Tatar akınlarına karşı topraklarını koruma düzeyini artırarak güney bölgelerine yerleşimini kolaylaştırmış ve aynı zamanda Ukrayna toprakları için Lehistan-Litvanya Birliği ile olan mücadelesine ise etkili bir şekilde hazırlanmasını sağlamıştır. Bu savunma hattı, Rusların bölgedeki haberleşme, askeri lojistik ve ikmal desteğini sağlama görevlerini de üstlenmiştir. Ayrıca bu dönemde, Don ve Dinyeper nehirleri civarında yaşayan Kazakların, Osmanlı Devleti’nin hâkimiyetindeki Karadeniz’e yönelik saldırılarda bulunması, Rusların güney bölgelere ilerlemelerine imkân tanımış ve bu hattın meydana getirilmesine katkı sağlamıştır. Özellikle 1637-1642 yıllarında Azak Kalesi’ni işgal eden Kazakların, Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı’nı bu süre zarfında meşgul etmeleri, bu savunma hattının inşasında kritik bir rol oynamıştır. Aynı dönemde, bu hattın inşa edildiği bölgelerde yaşayan Kazaklar ise işe alınarak yeni kurulan şehirlere iskân edilmiştir. Bu makalede, Çarlık Rusya’sını bu savunma hattının kuruluşuna götüren sebepleri, hattın özellikleri ve bölgedeki Kazakların inşa sürecine olan etkisi incelenmektedir.

Anahtar kelimeler: Çarlık Rusya’sı, Doğu Avrupa, Belgorod Savunma Hattı, Kırım Hanlığı, Kazaklar.

¹ Arş. Gör., Beykent Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul/Türkiye, cembayindir@beykent.edu.tr.

THE IMPORTANCE OF THE “BELGOROD DEFENSE LINE” CONSTRUCTED BY TSARIST RUSSIA IN EASTERN EUROPE AND THE ROLE OF THE COSSACKS

Abstract

The collapse of the Golden Horde at the beginning of the 16th century led to the struggle for authority and supremacy among several powers in Eastern Europe. In this region, there was rivalry between the Crimean Khanate with the support of the Ottoman Empire, the Polish-Lithuanian Commonwealth, and Tsarist Russia. In this context, Tsarist Russia attempted to expand its dominion to the region, claiming to be the legitimate heir to the lands of the Kievan Rus, as well as the territories left by the Golden Horde State. However, in the early 17th century, Tsarist Russia had not achieved success in its struggles with the Polish-Lithuanian Commonwealth. Additionally, during this period, the escalating raids by the Crimean Khanate had caused considerable political, social, and economic harm to Russian territories. The aforementioned was considered a disadvantageous aspect for Russia's endeavours in Eastern Europe, and promptly heightened the necessity for defence in the southern areas. In response to this need, the construction of the Belgorod Defense Line, which began in 1635, was a crucial development for the Russians in maintaining their foothold and exerting control in Eastern Europe. This defensive line played a crucial role in Tsarist Russia's internal and external policies during the 17th century. It also helped to protect Russia's borders and establish a permanent administrative framework in the region. This defensive line protected Russian territories from Tatar raids, enabled the settlement of the southern regions and prepared them for the conflict with the Polish-Lithuanian Commonwealth in pursuit of Ukrainian territories. Furthermore, the incursions by the Cossacks, who reside around the Don and Dnieper rivers, towards the Black Sea area under Ottoman domination since the 16th century, had noteworthy consequences for Russia's advancement towards the south and the advantage it provided in constructing this line. Particularly, the Cossack occupation of Azov Fortress from 1637-1642 was instrumental in its construction, as it kept the Ottoman Empire and Crimean Khanate occupied during this period. Additionally the Cossacks residing in the regions where the defensive line was built were employed in the construction process and eventually resettled in the newly established cities. This article is examined the reasons behind the creation of the defensive line by Tsarist Russia, the features of the line, and the role of the Cossacks in its construction within the region.

Keywords: Tsarist Russia, Eastern Europe, Belgorod Defense Line, Crimean Khanate, Cossacks.

ЗНАЧЕНИЕ БЕЛГОРОДСКОЙ ЗАСЕЧНОЙ ЧЕРТЫ, ПОСТРОЕННОЙ ЦАРСКОЙ РОССИЕЙ В ВОСТОЧНОЙ ЕВРОПЕ и РОЛЬ КАЗАКОВ

Аннотация

Распад Золотой Орды в начале XVI века привел к борьбе за власть и господство в Восточной Европе между несколькими державами. В этом регионе существовало соперничество между Речью Посполитой, царской Россией, Крымским ханством и Османской империей. В связи с этим царская Россия пыталась распространить свое

господство на этот регион, претендуя на роль законной наследницы земель Киевской Руси, а также территорий, оставшихся от Золотой Орды. Однако в начале XVII века царская Россия не добилась успеха в борьбе с Речью Посполитой. Кроме того, в рассматриваемый период усилившиеся набеги Крымского ханства нанесли значительный политический, социальный и экономический ущерб российским территориям. Этот неблагоприятный для России и ее деятельности в Восточной Европе фактор требовал организации обороны южных районов. В 1635 году было начато строительство Белгородской засечной черты, которое стала важным шагом на пути сохранения русского присутствия в Восточной Европе и обеспечения затем Российским государством своего доминирования в регионе. Белгородская засечная черта сыграла важнейшую роль во внутренней и внешней политике царской России в XVII веке и способствовала созданию прочной организационной структуры в регионе. Она защищала русские территории от татарских набегов, способствовала заселению южных областей и готовила их к конфликту с Речью Посполитой в борьбе за "украинские" территории. Кроме того, заметные последствия имели также вторжения казаков, проживавших в районе Дона и Днепра, в Причерноморье, которое с XVI века находилось под османским господством. Особенно, важную роль в строительстве оборонительной черты сыграло занятие казаками крепости Азов в 1637-1642 годах, так как в этот период они сдерживали натиск Османской империи и Крымского ханства. Казаки, проживавшие в районах создававшейся засечной черты, были задействованы в процессе ее строительства и впоследствии переселились в новообразованные города. В этой статье рассматриваются причины создания Белгородской засечной черты царской Россией, ее особенности, а также роль казаков на территории региона.

Ключевые слова: Царская Россия, Восточная Европа, Белгородская засечная черта, Крымское ханство, Казаки.

Giriş

Çarlık Rusya'sının güneye doğru genişleme hedefi, çeşitli faktörlerin etkisi altında meydana gelen bir tarihsel süreç olmuştur. Bu süreçte, Rusların genişleme politikasının temelleri sadece siyasi ve ekonomik kazanç hedefleriyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bölgenin tarihsel ve kültürel bağlarına da dayandırılarak gerçekleşmiştir. Rusların güney bölgeleriyle kurdukları bu ilişki, ataları olan Doğu Slav topluluklarının bu coğrafyada varlığını sürdürmüş olmaları² ve ilk Rus devletinin siyasi merkezi olan Kiev'in de bu

² Doğu Avrupa topraklarında bu Slav topluluklarının dağılımı; Karadeniz'e Tuna'ya, Karpat Dağları'na, Ukrayna'ya, kuzeyde Novgorod topraklarına ve Volga'ya doğru olmuştur. Nicholas V. Riasanovsky & Mark D. Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, çev. Figen Dereli (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016), 17. Bu konu hakkında daha detaylı bilgi için bk. George Vernadsky, *The Origins of Russia* (New York: Oxford University Press, 1959), 1-8; Simon Franklin & Jonathan Shepard, *The Emergence of Rus 750-1200* (New York: Longman Publishing, 1996), 3-26; George Hosking, *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*, çev. Kezban Acar (İstanbul: İletişim Yayınları, 2019), 13-20; Vilhelm Thomsen, *Rus Devleti'nin Kökenleri: Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler*, çev. Emine Dikmen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 9-19; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 2020), 5-6; Kezban Acar, *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 13-18.

bölgede bulunması gibi etkenler üzerinden şekillenmiştir.³ Ancak ilk zamanlarda, Moğol İmparatorluğu ve ardından Altın Orda Devleti'nin bölgedeki egemenliği, Rusların güneye doğru genişlemesini sınırlamıştır. Zaman içinde bu egemenlik zayıflamış ve bu da Rusların bölgeye daha fazla nüfuz etmelerine olanak tanımıştır. XVI. yüzyıldan itibaren Ruslar, güneydeki toprakları ele geçirmek için Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Lehistan-Litvanya Birliği gibi rakip güçlerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bu mücadelelerin sonucunda, Rusların bölgeyi tamamen kontrol altına almaları engellenmiş ve süreci karmaşık bir hale getirmiştir. Fakat Çarlık Rusya'sı, güneye doğru genişlemeyi planlı ve kontrollü bir şekilde gerçekleştirmek için birtakım girişimlerde bulunmuş ve bölgeye olan mesafenin getirdiği zorlukları aşmayı başarmıştır. Bu genişleme sürecinde Moskova'nın, Altın Orda'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan hanlıkları bölgedeki otorite boşluğundan da yararlanarak ele geçirmesi, önemli bir adım olmuştur. Bunun gerçekleşmesini Çar IV. İvan, 1552 yılında Volga Nehri'nin orta kısmında bulunan Kazan Hanlığı'nı, 1556 yılında nehrin aşağısında Hazar Denizi'ne dökülen yerdeki Astrahan Hanlığı'nı ele geçirerek sağlamıştır.⁴ Bu durum Moskova'nın, Kafkasya ve Doğu Avrupa topraklarına doğru genişleme fırsatını elde etmesine yol açmıştır. Aynı zamanda Rusların bu hanlıkları ele geçirmesi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı gibi Türk devletlerinin Orta Asya ile bağlantısını engellemiştir. Buna karşılık Osmanlı Devleti ise Astrahan Hanlığı'nın alınmasından sonra hem Orta Asya'daki Müslümanların hac güzergâhının tehlikeye düşmesine hem de Rusların güneye doğru genişlemesine engel olmak üzere bir sefer düzenlemiştir.⁵ Fakat başta coğrafi şartların getirdiği olumsuz koşulların, Osmanlı ordusunun ikmal gücünü zayıflatması ve bunun yanı sıra Kırım Hanı'nın da bu sefere karşı isteksizliği nedeniyle başarı elde edilememiştir.⁶ Nitekim bu durum, hanlıkların tamamen Rusların himayesine girmesine yol açmıştır.

Çarlık Rusya'sı, ele geçirdiği bu hanlıklar aracılığıyla Astrahan ve Azak arasındaki Nogayları, Don Nehri çevresindeki Kazakları⁷, Kafkasya'daki Çerkez ve Gürcü

³ Kiev, Rus tarihinde köklü bir öneme sahiptir ve ilk Rus devletinin merkezi olarak kabul edilir. Kiev Knezliği'nin sınırları; batıda Polonya ve Macaristan'a, doğuda Volga ve Oka nehirlerinin kesiştiği noktalara, kuzeyde Beyaz Denizi'ne kadar uzanan güçlü knezlikler federasyonundan oluşmaktaydı. Barbara A. Engel & Janet Martin, *Rusya Tarihi*, çev. Feyyaz Şahin (İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2020), 19.

⁴ Astrahan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesi, Hazar Denizi'ne yakın bölgelerde Rus nüfuzunun yayılmasını sağlamıştır. Ayrıca bölgede bulunan bazı toplulukların ise kendi menfaatleri doğrultusunda Moskova himayesinde olmayı tercih etmeleri, Rusların hâkimiyetinin genişlemesine etki etmiştir. Kurat, *Rusya Tarihi*, 168-170.

⁵ Osmanlı Devleti, 1569 yılında Ruslara karşı bir sefer düzenlerken, aynı zamanda bölgede bulunan Don-Volga (İdil) nehirlerinin birbirlerine en yakın olduğu ve Volgodonskaya Perevoloka (Волгодонская Переволока) olarak adlandırılan yerde bir kanal açma projesini uygulamaya çalıştı. Bu projenin amacı, Rusların güneye inmelerini engellemek, Hazar Denizi'ne ulaşacak gemiler ile Safevileri kuzeyden sıkıştırmak ve Orta Asya ile temas kurmaktır. Halil İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," *Bellekten* 12/46 (1948): 372.

⁶ 1569 yılında düzenlediği seferle Osmanlı Devleti, Astrahan'ı Ruslardan alarak kendi denetimine geçirmeyi planlamaktaydı. Ancak Kırım Hanı I. Devlet Geray, bu bölgeyi kendi hâkimiyet sahası olarak görmesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin denetimine girecek olmasını istememekteydi. Bu yüzden Kırım Hanlığı, düzenlenen sefere isteksiz bir biçimde katılmıştır. Hakan Kırımlı, *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022), 132-133.

⁷ Kazak veya Kozak, tarihsel olarak Doğu Avrupa'nın bozkır bölgelerinde yaşayan ve bölgenin tarihinde önemli bir rol oynayan, ağırlıklı olarak Doğu Slav halkından oluşan bir gruba ifade eder. Kazak kelimesi, köken olarak Türk dillerinde özgür ve maceracı anlamına gelen Türkçe "kazak" kelimesinden gelmektedir. Maks Fasmer, *Etimologicheskiy Slovar' Russkogo Yazıka*, II, çev. O. N. Trubaçeva (Moskova: İzd. Progress, 1986), 158; V. İ. Dal, *Tolkoviy Slovar' Zhivogo Velikorusskogo Yazıka*, II (St. Petersburg: İzd. Tıp. M. O. Volfa, 1881), 72; A. N. Samoyloviç, "Kazak Kelimesi Hakkında," çev. Saadet Çağatay, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 5/95 (1957): 104. Bir diğer sözlüğe göre, ağır devlet görevlerinden kaçarak Moskova'nın güneyinde (Don Nehri ve Zaporozye Siçi-Dinyeper Nehri

topluluklarını himaye etmeye başlamış ve bu da güneye doğru yayılma sürecini hızlandıran etmenler olmuştur. Bu durum, aynı zamanda Çarlık Rusya'sının Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgelerde nüfuzunun artmasına zemin hazırlamıştır.⁸ Ancak bu hanlıklarda kendisini hak sahibi gören Kırım Hanlığı'nın, Moskova'ya karşı düzenlediği akınların da artmasına neden olmuştur.⁹ Bu akınların, 1558 yılında başlayan Moskova'nın, Lehistan, Danimarka ve İsveç krallıklarıyla sürdürdüğü Livonya Savaşı zamanında sıklaşması, cephelerde bütün askeri kuvvetlerini toplayamamasına sebep olmuş ve geniş çapta bir harekâta geçilmesini engellemiştir.¹⁰ Fakat 1572 yılında, Kırım Hanı I. Devlet Geray'ın Moskova'ya düzenlediği saldırının başarısız olması, bir süreliğine akınları durdurmuş ve Rusların güneye doğru yerleşim yerleri kurmalarına zemin hazırlamıştır.¹¹ Livonya Savaşı'nın ardından Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'daki stratejik hedefleri, güneyde güçlü konumda olan Osmanlı Devleti veya Kırım Hanlığı ile çatışmak yerine Baltık Denizi'ne erişim sağlamak için İsveç'e karşı savaşmak ve Ukrayna topraklarında¹² egemenlik kurmak amacıyla da Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı mücadele etmek doğrultusunda gelişim göstermiştir.¹³ Ancak her ihtimale karşı IV. İvan, Moskova'nın güneyini de Kırım Hanlığı'na karşı korumak amacıyla XIII. yüzyıldan itibaren Moğol akınlarına karşı oluşturulan bir dizi kale şehirleri güçlendirmeye devam etmiş ve Tatar akınlarına karşı bir savunma hattı sistemi oluşturmuştur. Fakat Rusların iç karışıklık döneminde sık sık Tatar akınlarına maruz kalması, bu hattı zamanla bakıma muhtaç ve işlevsiz hale getirmiştir.¹⁴

Tatar akınlarının Moskova'ya yönelik devam etmesi, yeni bir savunma hattının oluşturulmasını zorunlu kılmıştır. Bu savunma hattı, Rusların güney bölgelerine yayılması ve Doğu Avrupa'da hâkimiyet kurma sürecinde önemli bir rol oynayan Belgorod Savunma Hattı olmuştur. Bu savunma hattının kuruluş nedenleri Çarlık Rusya'sının iç ve dış olaylarını etkileyen faktörlerle şekillenmiştir. XVII. yüzyıla girilirken Moskova'da iç

ve civarı) veya Sibiry'a'da yaşayarak serbest bölgelerde kolay yaşam arayan bir sınıf veya bazıları yerli, askeri bölgelerde özel koşullar altında devlete karşı sorumluluğu olan imtiyazlı toprak sahipleridir. D. N. Uşakov, *Tolkovny Slovar Russkogo Yazıkı*, T. I (Moskova: İzd. Gosudarstvenny İnsitut Sovetskaya Entsiklopediya, 1935), 1280.

⁸ Kurat, *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)* (Ankara: TTK, 2001), 56.

⁹ 1571 yılında Devlet Geray, Livonya Savaşı ile meşgul olan Rusların üzerine büyük ve yıkıcı etkiye sahip bir akın gerçekleştirmiştir. Oka nehrini geçerek Moskova yakınlarına gelen Kırım ordusu şehri kuşatarak civardaki mahalleleri ateşe verince, Moskova şehri (Kremlin sarayı hariç) 24 Mayıs 1571'de yanmıştır. Bk. Muzaffer Ürekli, *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)* (Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989), 56-57.

¹⁰ Çarlık Rusya'sı, Tatarların yapacakları ani baskınlara karşı koymak üzere askeri kuvvetin büyük kısmını Moskova ve çevresinde bulunduruyordu. A. A. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, çev. Kemal Ortaylı (Ankara: TTK, 2011), 11.

¹¹ V. V. Penskoj, "Srazheniye Pri Molodyakh 28 İyulya – 3 Avgusta 1572 g.," *İstoriya Voyennogo Dela İssledovaniya i İstochniki* T. II (2012): 141.

¹² XVI. ve XVII. yüzyıllarda Ukrayna kelimesi, genellikle Dinyeper (Özi) Nehri civarındaki Kazak topraklarını ifade etmek için kullanılmaktaydı. Brian J. Boeck, "What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name," *Harvard Ukrainian Studies* v. 27, n. 1/4 (2004-2005): 35.

¹³ İnalçık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)," 379.

¹⁴ Bu savunma hattı için Bolşaya Zasechnaya Cherta (Большая Засечная Черта) veya Abatis Hattı da denilmektedir. Bu hattın ana savunma kısmı, Ryazan'dan Tula'ya kadar uzanan bölümden oluşmaktadır. Detaylı bilgi için bk. A. İ. Yakovlev, *Zasechnaya Cherta Moskovskogo Gosudarstva v XVII veke: Ocherk İz İstorii Obroni Yuzhnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva* (Moskova: İzd. Tip. G. Lissnera i D. Sovko, 1916), 20. Çarlık Rusya'sının, karışıklık zamanında da (1598-1613) güney bölgelerinde Tatar akınlarına karşı savunma yapmak amacıyla kale şehirler kurduğu bilinmektedir. Yücel Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," *Beşinci Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, ed. S. Aktaş Sarı, E. Vatanserver, M. Kerim (Eskişehir: Piess, 2022): 38.

karışıklıkların artması ve Lehistan ile olan savaşlar, güneyde kazanılan toprakların korunmasını daha acil hale getirmiştir. Bu dönemde Moskova, Osmanlı Devleti'ne karşı cephe almak istemediği için güneyde barışçıl bir politika izlemekteydi. Ancak Kırım Hanlığı'nın, Rus topraklarına yönelik akınlarına devam etmesi, Moskova'nın güney sınırlarının güvenliğini öncelikli bir mesele haline getirmiştir. Çarlık Rusya'sı, artık Tatar akınlarına karşı savunmayı Moskova'dan ziyade Kırım'a yakın bir konumda sağlamayı amaçlamış ve bu amaçla, Belgorod Savunma Hattı'nın inşasına başlamıştır. Aynı zamanda bu savunma hattının inşası sırasında Don ile Dinyeper nehirleri arasında yaşayan Kazakların, Karadeniz civarında gerçekleştirdiği saldırılar, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nı meşgul etmiş ve bu durum, yeni savunma hattının sürdürülmesine ve Rusların bu bölgede uzun süreli bir düzen kurmasına yardımcı olmuştur.

Askeri tarih açısından XVII. yüzyıl, bölgesel çatışmaların hüküm sürdüğü, güç dinamiklerinin değiştiği ve yenilikçi savunma stratejilerinin geliştirildiği önemli bir dönem olarak öne çıkmaktadır. Bu dönemin ilginç örneklerinden biri, Rusya'nın güney sınırlarının korunmasında kritik bir rol oynayan Belgorod Savunma Hattı olmuştur. Belgorod şehri yakınlarında yer alan bu savunma hattı, Rus devletinin Doğu Avrupa'ya yönelik stratejik hedeflerini ve topraklarını koruma konusundaki kararlılığını gösteren bir simge haline gelmiştir. Bu savunma hattının tarihi ile ilgili çalışmalar, Rusya'nın güney periferisini ve Doğu Avrupa topraklarında kurduğu hâkimiyetini anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmaların bir örneği olarak D. İ. Bagaley tarafından arşiv malzemelerine dayanarak hazırlanan *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva* adlı çalışması, XVI-XVII. yüzyıllarda Moskova'nın güney bölgelerine yerleşimi ve kolonizasyonu ile ilgili önemli bilgiler içermektedir.¹⁵ Belgorod Savunma Hattı'nın inşası süreci ve bu hatta yerleşenlerin durumu hakkında Rus arşiv belgelerini de kullanarak önemli katkılar sunan Brian L. Davies'in *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*¹⁶ ile 1635 yılında Kozlov'un inşasıyla başlayan bu hattın oluşum sürecini ve bölgenin kolonizasyonunu incelediği *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*¹⁷ adlı çalışmaları bu bağlamda önemlidir. Çarlık Rusya'sının, Kırım Hanlığı ile mücadelesi bağlamında, bölgedeki Kazaklar ve Karadeniz'in kuzey bozkırlarındaki yerleşimleri gibi konulardan, M. K. Lyubavsky'nin *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii* adlı çalışmasında bahsedilmektedir.¹⁸ Belgorod Savunma Hattı'nın özellikleri ve nüfusu konusundaki bilgileri, Rus arşiv belgelerini kullanarak ele alan V. P. Zagorovsky'nin *Belgorodskaya Cherta* adlı eseri, bu savunma hattının kuruluş tarihini ve gelişim sürecini açıklığa kavuşturan önemli bir kaynağı teşkil etmektedir.¹⁹ XVII. yüzyıl öncesi Moskova'nın güney sınır savunma sisteminin organizasyonunu, stanitsaların (köy ve kasaba gibi yerleşim yerleri) yerleşimini ve

¹⁵ D. İ. Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva* (Moskova: İzd. Universitetskaya Tip., 1887).

¹⁶ Brian L. Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700* (New York: Routledge, 2007).

¹⁷ Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649* (New York: Palgrave Macmillan, 2004).

¹⁸ M. K. Lyubavsky, *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka* (Moskova: İzadetelstvo Moskovskogo Universiteta, 1996).

¹⁹ V. P. Zagorovsky, *Belgorodskaya Cherta* (Voronej: İzd. Voronezskogo Universiteta, 1968).

Rusların güney politikalarının sistemini tanımlamak ve analiz etmek amacıyla Rus arşiv belgelerini kullanan İ. D. Belyayev'in çalışması bu alandaki bir diğer önemli katkıdır.²⁰ Ayrıca XVII. yüzyılın ilk yarısında, Çarlık Rusya'sının Tatarlarla mücadelesi ve güneydeki savunma sistemi üzerine önemli bilgiler sunan A. A. Novoselyskiy'in çalışması, bu savunma hattının inşa sürecinin anlaşılması açısından da büyük öneme sahiptir.²¹

Bu makale, Astrahan Hanlığı'nın ele geçirilmesinden sonra Osmanlı Devleti ve özellikle Kırım Hanlığı'nın açık bir şekilde saldırgan politika izlemelerine rağmen Rusların, Belgorod Savunma Hattı inşasını sürdürebilmesi için güneydeki bu devletler ile nasıl bir politika izlediğini ve bu savunma hattının Rusların Doğu Avrupa'daki hedeflerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu makale çerçevesinde, Rusların Karadeniz'e inme sürecini önemli ölçüde etkileyen Belgorod Savunma Hattı'nın inşa süreci incelenerek bu sürecin oluşumuna yol açan nedenlerini ve Karadeniz'in kuzeyinde bulunan Kazakların, bu hat için nasıl bir rol oynadığını ele alarak anlatılması da hedeflenmektedir.

1) Belgorod Savunma Hattı'nın Kuruluş Amacı ve İnşa Süreci

Belgorod Savunma Hattı'nın inşası öncesinde, Çarlık Rusya'sının bu hattı oluşturmasına yol açan nedenleri anlamak için XVII. yüzyıl Rusya tarihine bir göz atmak büyük önem taşımaktadır. Bu dönem, Rusların tarihsel bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve Belgorod Savunma Hattı'nın kuruluşu bu dönemin önemli bir yansıması olmuştur.

Çarlık Rusya'sı XVII. yüzyıla, I. Fyodor İvanoviç'in varis bırakmadan ölümünün ardından (1598), ülkede yaşanan taht kavgaları, kıtlık ve kargaşa ortamı içinde girmiştir. Zemskiy Sobor (temsilciler meclisi), bu iktidar boşluğunu sona erdirmek için Çar IV. İvan'ın yakın adamlarından olan Boris Godunov'u çar olarak seçmiştir. Bu yeni çarın seçilmesi, Rurik Hanedanlığı dönemini bitirmiş ve Rusya tarihinin fetret devri olarak da atfedilen karışıklık dönemini başlatmıştır.²² Bu dönemde, ekonomik zorluklar nedeniyle birçok insan, güney sınırlarına göç edip bölgede bulunan Kazak topluluklarına katılmaya başlamıştır.²³ Seçilen çarın, aldığı önlemlere rağmen iç karışıklığı engelleyememesi, ülkede taht kavgalarının yaşanmasına sebep olmuştur.²⁴ Bu dönemdeki hükümdarlık mücadeleleri ve iç çatışmalar, 1606 yılında Vasili Şuyski tarafından saray içi bir darbe ile sona erdirilmiştir.²⁵ Bu kez de Vasili'nin hükümdarlığı, halkın çoğunluğu tarafından kabul

²⁰ İ. D. Belyayev, *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseye Mihaylovicha* (Moskova: Universitetskaya Tipografiya, 1846).

²¹ Novoselyskiy, *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII veka* (Moskova: İzd. Akademii Nauk SSSR, 1948). Bu makalede, eserin Türkçe çevirisinin kullanılması tercih edilmiştir. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*.

²² Bu döneme Rusça, *Smutnoye Vremya* (Смутное Время) denilmektedir.

²³ Bu Kazak toplulukları, genellikle Karadeniz'in kuzey kıyı bölgelerinde yaşayan Slav kökenli topluluklardır. Kazaklar, Ruslar için uzak sınırlarda ortaya çıkan özgür, savaşçı ve maceracı toplulukları temsil etmekteydiler. Riasanovsky & Steinberg, *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*, 162-163.

²⁴ Grigori Otrepyev adındaki bir keşiş, IV. İvan'ın 1591 yılında ölen oğlu Dimitri İvanoviç olduğunu iddia etmiş ve ekonomik sıkıntılardan zarar gören insanların desteğini alarak 1604 yılında bir isyan başlatmıştır. Kurat, *Rusya Tarihi*, 210. Bu Dimitri'nin aslında Rurik soyundan gelmediği ortaya çıktığında, *Sahte veya Düzmece* Dimitri olarak tarihe geçmiştir. G. Vernadsky, *Rusya Tarihi*, çev. Doğan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021), 150.

²⁵ İlyas Topsakal, *Rusya Tarihi* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2022), 44.

görmemiş ve bu nedenle çara karşı olanlar, güneydeki şehirleri kışkırtarak bir isyan başlatmıştır. Bu isyanlar devam ederken Lehistan-Litvanya Birliği, Rus topraklarını işgal etmeye başlayarak Moskova'nın iç sorunlarına dâhil olmuştur. Bu durum, özellikle Zaporojye ve Don Kazaklarının da Moskova'daki taht mücadelelerine katılmasıyla birlikte, iç sorunları karmaşık bir hale getirmiştir. Bunun üzerine 1610 yılında Çarlık Rusya'sının, Lehistan-Litvanya Birliği tarafından mağlup edilmesi, Çar Vasili'nin tahttan indirilmesine neden olmuş ve bu yenilgi üzerine Lehistan Kralı III. Sigismund, oğlu Vladislav'ı Moskova'nın yeni çarı olarak belirlemiştir.²⁶ Nitekim Moskova tahtının, Lehistan-Litvanya Birliği himayesi altına girmesi, iç düzeni daha karmaşık bir hale getirmiştir.

Lehistan-Litvanya Birliği'nin Moskova'yı işgali etmesi ve ardından çarı belirlemesi, Çarlık Rusya'sındaki birçok şehrin isyan etmelerine sebep olmuştur. Bu isyan eden şehirlerin başında gelen Nijniy Novgorod'da, 1611 yılında Kazaklardan oluşan bir milis güç oluşturulmuştur. Bu milis gücü, 1611 ve 1612 yıllarında gerçekleştirdiği saldırılarla Moskova'yı Lehistan işgalinden kurtarmıştır.²⁷ Böylece Vladislav'ın hükümdarlığı sona ermiş ve Mihail Fedoroviç (Romanov), 1613 yılında Zemskiy Sobor'da yeni çar olarak ilan edilmiştir.²⁸ Özellikle Don Kazakları tarafından oluşturulan bu milis güçlerinin Lehistan-Litvanya birliklerini yenmesi, Rusların meşru bir çar seçmesine zemin hazırlayarak ülkede yaşanan karışıklık döneminin sona ermesini sağlamıştır. İç düzenin sağlanmasının ardından Çar I. Mihail, ilk iş olarak Lehistan-Litvanya Birliği'nin elinde olan Smolensk ve diğer işgal ettiği toprakları geri almayı hedefleyerek bir saldırı düzenlemiştir. Ancak karışıklık döneminin getirdiği siyasi ve ekonomik sarsıntuların yaşanması ve Rus-İsveç ittifakının da çökmesi nedeniyle bu hedefe ulaşamamıştır.²⁹ Buna karşılık 1617 yılında III. Sigismund, Moskova'daki tahtta gaspçı olarak gördüğü I. Mihail'den tacı alıp oğlu Vladislav'a tekrar vermek için Zaporojye Kazaklarının da desteğini alarak karşı bir saldırı düzenlemiştir. Bu saldırının sonucunda Çarlık Rusya'sı, Lehistan-Litvanya Birliği ile anlaşma yapmak zorunda kalmış ve bu durum, Rusların Doğu Avrupa topraklarında birçok şehir kaybetmelerine yol açarak sınırlarının gerilemesine neden olmuştur.³⁰

²⁶ Zemskiy Sobor, Vladislav'ın Ortodoksluğu kabul etmesi şartını koyarak çar olabileceğini kabul etmiştir. S. M. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga IV (Moskova: İzd. Sotsialno-Ekonomicheskoy Literatury, 1960), 583; Vernadsky, *Rusya Tarihi*, 156. Aynı zamanda Lehistan, uzun süredir Ruslarla aralarında ihtilaf mevzusu olan Smolensk şehrini ele geçirmiştir. Kurat, *Rusya Tarihi*, 217.

²⁷ İgor O. Tyumentsev, "Kazaki v Dvizhenii Zemskih Opolcheniy v Rossii 1611-1612 godov," *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya, İstoriya, Regionovedenie, Mezhdunarodnye Otnosheniya* 24/4 (2019): 15-16.

²⁸ Moskova ve Tüm Rusya Patriği olan Filaret'in oğlunun çar olmasıyla birlikte Rusya'yı 1917 yılına kadar yönetecek olan Romanov Hanedanı dönemi başlamıştır.

²⁹ 1610-1617 yılları arasında Çarlık Rusya'sı ile İsveç savaşmıştır. Bu savaşın sona ermesi için Hollandalı ve İngiliz elçilerin arabuluculuğu ile Stolbovo Barışı imzalanmıştır. İsveç tarafı, Veliki Novgorod, Poryhov gibi bölgeleri Ruslara bırakmıştır. Ruslar ise Fin Körfezi'nden uzaklaşmış ve İsveç'e savaş tazminatı ödemiştir. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V (Moskova: İzd. Sotsialno-Ekonomicheskoy Literatury, 1961), 85-86.

³⁰ Bu saldırıda Lehistan, himaye ettiği Hetman Petro Sahaydaniç liderliğindeki Zaporojye Kazaklarını öncü kuvvet olarak kullanmış ve Rusların Smolensk'ten tamamen çekilmesini sağlamıştır. XVII. yüzyılın başlarında Zaporojye Kazaklarının önemli lideri olarak ön plana çıkan Shaydaniç, askeri ve siyasi anlamda güçlenerek Doğu Avrupa'da etkili bir aktör olmuştur. Ayrıca Lehistan-Litvanya Birliği ile aynı safta yer alarak Çarlık Rusya'sının Doğu Avrupa'daki topraklarının sınırlanmasında etkili olan antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır. 1618 yılında Trinity yakınlarındaki Deulino köyünde, Lehistan-Litvanya Birliği ile Çarlık Rusya'sı arasındaki ateşkes yapılmıştır. Bu antlaşmada Lehistan, Vladislav'ın çar olma taleplerini tekrar gündeme getirmiş, fakat kabul görmemiştir. Buna karşılık Çarlık Rusya'sı, Smolensk başta olmak üzere Roslavl, Dorogobuzh, Serpeysk gibi şehirlerini bırakmak zorunda kalmıştır. Solovyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V, 111.

1632 yılına gelindiğinde Moskova, bir önceki savaşta kaybettiği toprakları geri almak amacıyla Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı yeni bir savaş başlatmıştır. Aynı zamanda bu savaş ile Çarlık Rusya'sı, Baltık ve Karadeniz'e erişim sağlamayı ve güney sınırlarında Kırım Hanlığı'nın akınlarını durdurmayı amaçlamıştır. Fakat Lehistan'da, III. Sigismund'un ölümü üzerine IV. Vladislav'ın kral olarak seçilmesi, savaşın seyrini önemli ölçüde değiştirmiştir. Yeni kralın ilk icraatı, 1633 yılında Zaporojye Kazaklarını Rus topraklarına saldırmaya teşvik etmek olmuş ve bu da savaşta sayısal üstünlüğü ele geçirmesine etki etmiştir. Bu durum, aynı sene içinde Kırım Hanlığı'nın da güney Rus topraklarına yönelik akınlarıyla birleşince, savaşın gidişatının Lehistan'ın lehinde ilerlemesini kolaylaştırmıştır. Özellikle bu Tatar akınları, Smolensk'i işgal eden Rus ordusundaki askerlerin, güneyde bulunan kişisel mülklerini korumak amacıyla ordudan firar etmelerine neden olmuştur. Böylece Smolensk'te zayıflayan Rus ordusu, Lehistan-Litvanya Birliği askerlerine karşı koyamayarak geri çekilmeye başlamıştır. Aynı zamanda 1632 ve 1633 yıllarında Kırım Hanlığı'nın, Rus topraklarına yönelik saldırılarında birçok Rus'u esir alması, Moskova'nın savaş zamanında insan gücüne olan ihtiyacına da darbe vurmuştur.³¹ Bunun üzerine iyice güç kaybeden Ruslar, 1634 yılında Lehistan-Litvanya Birliği ile bir antlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.³² Nitekim bu antlaşmanın sonucunda Çar ve Zemskiy Sobor, bu savaşın kaybedilmesinin en büyük nedeni olarak topraklarına yapılan Tatar saldırılarını ve bununla ilişkili olarak ordudan firar eden askerleri hedef olarak göstermiştir.³³

Çarlık Rusya'sı, iç karışıklık döneminde ve Lehistan-Litvanya Birliği ile yaptığı savaşlar sırasında Kırım Hanlığı tarafından birçok kez saldırıya maruz kalmıştır.³⁴ Özellikle Lehistan ile olan savaş dönemlerinde güneyden gelen Tatar akınları, Rusları Lehistan'a karşı savunmasız bırakmıştır. Bu durum, Rus savunma sisteminin eksikliği ve Tatarların rahatlıkla Moskova'ya kadar ilerleyebildiğini göstermiştir. Kırım Hanlığı ise Çarlık Rusya'sına karşı tek taraflı saldırılar düzenlemekle kalmayıp bazen Lehistan-Litvanya Birliği bazen de İsveç ile ittifaklar kurup eş zamanlı saldırılar düzenleyerek ciddi bir tehdit ortamı oluşturmaktaydı.³⁵ Kırım Hanlığı'nın Rus topraklarına yönelik gerçekleştirdiği bu saldırıların, Altın Orda'nın topraklarına hâkim olmak ve Rusların Kafkasya'daki nüfuzunu zayıflatmak gibi siyasi amaçları bulursa da aslında bu saldırılar, hanlığın önemli bir gelir kaynağını oluşturmaktaydı. Çünkü bu saldırıların ardından Tatar

³¹ Michael Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800* (Bloomington: Indiana University Press, 2002), 130; Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*, 34.

³² Çarlık Rusya'sı ile Lehistan arasında bir "ebedi barış" imzalandı. Bu antlaşmaya göre, karışıklık döneminde Lehistan'ın ele geçirdiği şehirler başta Smolensk olmak üzere Lehistan-Litvanya Birliği'ne bırakılacak ve Vladislav ise kendisini Rus çarı olarak görmeyi bırakarak Mihail Fedoroviç'i tanıyacaktı. Kurat, *Rusya Tarihi*, 233.

³³ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 236.

³⁴ Çarlık Rusya'sı topraklarına yapılan Tatar akınları için bk. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 67-82.

³⁵ Rus topraklarına yıkıcı saldırılar düzenleyen Kırım Hanlığı, 1609 yılında Lehistan Kralı III. Sigismund'un Çarlık Rusya'sına düzenlediği seferle eş zamanlı olarak Oka Nehri'ni geçerek Moskova'nın güneyine bir saldırı gerçekleştirmiştir. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 52. Ayrıca Tatar akınları, Lehistan'ın kontrolü altında bulunan Ukrayna topraklarına da düzenlemekteydi. Ancak en büyük tehdit ve yağma alanı Çarlık Rusya'sının hâkimiyetindeki topraklar olmuştur. Y. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 37.

süvarilerinin ele geçirdiği esirler, Kırım Hanlığı aracılığıyla Karadeniz ve İstanbul üzerinden dış pazara yönlendirilerek köle ticaretine tedarik edilmekteydi; bu durum, hanlığın yüksek kazanç elde etmesini sağlamaktaydı.³⁶ Nitekim bu ticaret, Kırım Hanlığı'nı Rus topraklarına sık sık akınlar düzenlemeye teşvik etmekteydi. Ancak bu Tatar akınları, Moskova'nın kontrolü altındaki toprakların güvenliğini sürekli tehdit altında bırakarak Rusların siyasi, sosyal ve ekonomik gelişimini olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Tatarların düzenlediği bu akınlar, Rusların Doğu Avrupa'da yaptığı savaşların kaybedilmesindeki en büyük etken olarak görülmüştür. Bunun üzerine Moskova, güneydeki topraklarında istikrar ve güvenliği sağlamadan, Doğu Avrupa'daki devletlere yönelik bir politika izlemenin zor olduğunu fark ederek bölgede kapsamlı bir savunma hattı oluşturmak üzere çalışmalara başlamıştır.

Lehistan-Litvanya Birliği ile yaptığı Smolensk Savaşı'nı (1632-1634) kaybeden Çarlık Rusya'sı, güneyde başlattığı savunma çalışmalarını belirli stratejik noktalar üzerine kurulacak tahkimat ağından oluşturmayı planlamıştır.³⁷ Bu noktalar, Kırım Hanlığı'nın Rus topraklarına karşı gerçekleştirdiği akınlarda, XVI. yüzyıldan itibaren kullandığı belirli güzergâhlar çerçevesinde gelişim göstermiştir. Genellikle bu güzergâhlar, Çarlık Rusya'sı ile arasındaki sınırdan itibaren nehir havzaları boyunca kuzeye doğru uzanan üç ana bozkır yolu olan *Muravskaya*,³⁸ *Ízyumskaya*³⁹ ve *Kalmiusskaya*⁴⁰ adında, Kırım ve Nogay Tatarların akınlarını sık yaptıkları güzergâhlardan oluşmaktaydı. Tatarlı süvariler, genellikle nehir geçişlerinden, bataklık alanlardan ve ormanlardan kaçınarak bu yolları takip etmekteydiler. Bu yollardan faydalanan Tatarlar, Oka Nehri'ne kadar ve hatta Çarlık Rusya'sının merkezine kadar ulaşabilmekteydiler.⁴¹ Çarlık Rusya'sı ise bu yollar aracılığıyla yapılan Tatar saldırılarından önceden haberdar olmak için güneyde bir sınır muhafız sistemi bulundururken Moskova yakınlarında da kale şehirlerden oluşan bir hat ile ani Tatar baskınlarından korunmaya çalışmaktaydı. Bu sistemi Ruslar, XIII. yüzyıldan itibaren kullanmaktaydı. Sistemin daha kapsamlı kullanımı, Kırım Hanlığı tarafından saldırıların yoğun yaşandığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda gelişim göstermiştir. Bu savunma sistemi, sınırda devriye gezerek bekçilik yapan süvariler ile Tatar yolları boyunca belirli noktalarda kurulan gözetleme yerlerinden oluşmaktaydı. Bu sistemde, çoğunlukla

³⁶ Esir ticareti için ayrıca bk. Alan Fisher, *Kırım Tatarları*, çev. Eşref B. Özbilen (İstanbul: Selenge Yayınları, 2009), 45-49.

³⁷ Çarlık Rusya'sı, güney bölgelerinde geniş çaplı bir reform başlatmıştır. Bu reform çalışmaları, sınır bölgelerindeki asker sayılarının artırılması, güney bölgelerindeki kolonizasyon sürecinin hızlandırılması ve Abatis Hattı'nın da güneyinde yeni bir savunma hattı oluşturmayı kapsamaktadır. Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 79.

³⁸ Bu yol en işlek olandır. Batı Güney Rus topraklarına baskınlar için kullanılırdı. Vorskla Nehri'nin sol tarafı boyunca Seversky Donets, Seym ve Oskol nehirlerinin üst kısımları arasından kuzeydoğu taraflarındaki Tula'ya kadar uzanmaktaydı. Bagaley, *Ocherki Íz Ístorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 25.

³⁹ Orta-Güney Rus topraklarına baskınlar için kullanılan bir yoldur. Dinyeper'in sol kolu olan Orel Nehri'nin yukarı taraflarından Muravskaya yolundan ayrılıyor ve buradan Harkov bölgesine bağlı Ízyum'a kadar uzanmaktaydı. Bagaley, *Ocherki Íz Ístorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 26.

⁴⁰ Doğu-Güney Rus topraklarına baskınlar için kullanılan diğer bir yoldur. Azak Denizi'ne dökülen küçük Kalmius Nehri'nin yukarı taraflarından başlar ve Ryajsk üzerinden Moskova'ya kadar uzanmaktaydı. Bagaley, *Ocherki Íz Ístorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 26-27. Genellikle bu güzergâhlar için Tatar süvarilerinin sürekli kullandıkları yollarda atların bıraktıkları izlerden dolayı Rusça *sakma* (сакма) kelimesi de kullanılmaktadır. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 51.

⁴¹ Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*, 35; Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 81.

Kazaklar görevlendirilmekteydi. Bunun yanında belirlenmiş bir güzergâh boyunca şehirden bozkıra giden ve geri dönen seyyar nöbetçilerden oluşan hizmetli sınıfı da vardı ve bu nöbetçiler, Tatar süvarilerinin atlarını beslememeleri için bozkırı ateşe vererek onların ilerlemelerini engellemeye çalışmaktaydı.⁴² Moskova'nın güney bölgelerinde oluşturduğu bu savunma ve korunma hizmetinin asıl amacı, Tatar faaliyetlerinden haberdar olarak halkı bu konuda önceden uyarmak olmuştur. Fakat XVII. yüzyıla gelindiğinde, bu savunma sisteminin temel eksiklikleri ortaya çıkmıştı. Çarlık Rusya'sı, Tatarların faaliyetlerinden önceden haberdar olmanın ve halkı bu konuda uyarmanın tek başına yeterli olmadığını fark ederek onlarla güneydeki sınır bölgelerinde karşılık vererek savunma yapabilmenin gerekliliğini anlamıştır. Nitekim Smolensk Savaşı esnasında görüldü ki Moskova'nın Tatar akınlarından haberdar olmasına rağmen engelleyememesi, savaşın kaybedilmesinin başlıca nedeni olmuştur. Artık Ruslar, Tatarlar ile başkenti olan Moskova yakınlarında değil, güneyde Kırım Hanlığı'na yakın yerlerde mücadele edilmesi gereğinin farkına varmıştır.⁴³ Böylece bu strateji ile Ruslar, sadece Tatar faaliyetlerinden haberdar olmayı amaçlamakla kalmamış, aynı zamanda topraklarının güvenliğini artırmayı ve potansiyel tehditlere karşı etkili bir savunma mekanizması geliştirmeyi amaçlamıştır.

Çar Mihail Fedoroviç, güneydeki savunma sistemi üzerinde çalışmış olan Grigoriy Fedoroviç Kireyevskiy, Mihail İvanoviç Speshnev ile Voronejli bir boyar oğlu olan İvan Nos'u 1635 yılında Moskova'ya çağırmıştır. Burada onlardan, Voronej Nehri üzerindeki Urlyapovo antik yerleşiminin yakınlarında, Tatar yollarını kontrol etmek ve engellemek amacıyla yeni bir şehrin kurulması fikrinin değerlendirilmesi istenmiştir. Fakat bu kişiler, Tatarların alternatif yollarını bildiklerinden sadece bir şehir kurarak değil, güneydeki bozkır boyunca kalelerden ve şehirlerden oluşan bir tahkimat hattı inşa edilirse yolların o vakit kontrol altına alınarak güvenli bir hale geleceğini bildirmişlerdir. Bu fikri benimseyen Çar Mihail, daha önce güneyde voyvodalık yapmış İvan V. Birkin ve M. Speshnev'i, yeni bir şehrin inşa edilmesi için Voronej ile Tsna nehirleri arasında bir müstahkem hat oluşturmak üzere bölgeye göndererek keşif yapmalarını emretmiştir. Keşfin ardından 1635 yılında Kozlov şehri inşa edilmiş ve bu müstahkem hat için başlangıç olmuştur.⁴⁴

Kozlov'un inşa edilmesinin ardından Belgorod Savunma Hattı'na, bölgede bulunan Belgorod ve Voronej gibi iki eski kale şehir de gerekli tamiratları yapılarak dâhil edilmiştir. XVI. yüzyılda Moskova'nın, Tatar akınlarından korunmak için *vahşi alan* veya *bozkır* (Дикое Поле) dedikleri güney bölgelerde, savunma amacıyla birkaç kale şehir inşa etmeye karar vermesi üzerine Belgorod ve Voronej şehirleri meydana gelmiştir. Belgorod

⁴² Rus kaynaklarında, Tatarlar tarafından yapılan baskınları keşif ve uyarı amacı taşıyan bu savunma sistemi, Rusça, *storozhevaya i stanichnaya sluzhba* (сторожевая и станичная служба) olarak geçmektedir. Aynı zamanda, savunma sisteminin bir parçası olan ve "stanitsa" olarak adlandırılan yerleşim merkezleri, XVII. yüzyılda Don Kazaklarının yaşadıkları yerler için kullanılmaktaydı. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 55-57.

⁴³ Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 108.

⁴⁴ Davies, *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*, 55-59. Ayrıca bu hattın başlangıç tarihi için bk. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 72; Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 309; K. M. Tribuntseva, "Voznikoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," *Vestnik Belgorodskogo Gosudarstvennogo Tekhnologicheskogo Universiteta* İm. V. G. Shukhova 2/6 (2017): 87.

şehri, Donets Nehri üzerinde kurulurken, Voronej ise Voronej Nehri üzerinde inşa edilmiştir. Stratejik yerlerde bulunan bu kale şehirler, Rusların yıllardır bölgedeki karakolu görevini üstlenmekteydi. Böylece bu şehirlerin savunma hattına dâhil edilmesi hattın önemini artırmıştır. Özellikle Moskova ile Kırım arasındaki konumu nedeniyle Belgorod, bu savunma hattının merkez şehri haline gelmiş ve hattın bu şehrin ismiyle anılmasına da vesile olmuştur.⁴⁵

Doğu Avrupa topraklarında sağlam bir savunma stratejisine duyulan ihtiyacı fark eden bölgedeki boyarlar, Belgorod'u çevreleyen alanda şehirler ve kaleler ile oluşacak bir hattın inşa edilmesinin öncelikli politika haline getirerek Moskova'nın bu projesini desteklemiştir. Ruslar için önemli olan bu hat planına göre ilk olarak Tatar akımlarının sık yapıldığı Muravskaya, İzyumskaya ve Kalmiusskaya yolları boyunca Belgorod, Voronej ve Kozlov gibi benzer şehirler kurularak bir savunma hattının inşasına karar verilmiştir.⁴⁶ Bunun için Moskova, boyarların da desteğiyle güney sınırında kuracağı yeni şehirlerin ve hattın bütçesini halktan toplamaya başlamıştır. Bu savunma hattının kurulması için gerekli olan yüksek bir bütçenin yanı sıra bu hatta çalışacak nitelikli elemanlara ve yeni kurulan şehirlere yerleştirilecek nüfusa da ihtiyaç duyulmuştur. Kozlov şehrini iskân eden İvan Birkin, hükümetin talebi doğrultusunda buraya genellikle Kazakları ve boyarları hizmete almış ve yerleşenlerin teşvik edilmesi adına maddi destek sağlamış, bu da yeni şehirlerin kurulmasını kolaylaştırmıştır.⁴⁷ Kozlov şehrinin inşası sonrasında, 1637 yılında Fyodor Sukhotin ve Yevsey Yuryev, Moskova'nın isteği doğrultusunda Oskol Nehri ile İzyumskaya Yolu arasındaki bölgede yeni şehirler kurma göreviyle güney bölgelere gönderilmiştir.⁴⁸ Yapılan tetkikler sonucunda, Tambov adında başka bir şehir kurulmuş ve bu şehir ile Kozlov arasındaki mesafede surlar inşa edilmiştir.⁴⁹ Aynı yıl Verhniy Lomov ile Nijniy Lomov şehirleri de kurularak diğer bir yol olan Nogay Yolu'nun engellenmesi sağlanmıştır. 1637 ve 1638 yıllarında Yablonov, Koroça ve Userd şehirleri inşa edilerek İzyumskaya ve Kalmiusskaya yolları engellenmiştir.⁵⁰ İzyumskaya ve Muravskaya yolları üzerinde ise 1640 yılında Çuguyev kasabası inşa edilmiştir.⁵¹ Bu yeni kurulan şehirlerin arasına kaleler, surlar ve hendekler inşa edilerek birbirine bağlanan bir hat meydana getirilmiş ve buralara şehirli veya özgür olan Kazaklar yerleştirilmeye başlanmıştır.⁵² Ayrıca 1645 yılına kadar olan süre zarfında; Khotmyzhsk, Olshansk, Usman, Kostensk gibi başka yeni şehirler de inşa edilmiştir. Çar Mihail Fedoroviç'in 1645'teki ölümünün ardından Belgorod Savunma Hattı'nın ilk inşa aşaması

⁴⁵ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 20-21.

⁴⁶ Bu karar, 1637 yılında toplanan boyarların ve orada bulunan Fyodor V. Sukhotin'in planına göre alınmıştır. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 71-72.

⁴⁷ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 315.

⁴⁸ Belyayev, *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseya Mikhaylovicha*, 43.

⁴⁹ Kozlov'dan inşasına başlanılan bu sur, yaklaşık 25 km'lik bozkır boyunca topraktan meydana gelen bir duvardan oluşmaktadır. Bu duvar yaklaşık dört metre yüksekliğe sahip, 70 kule ve dört kalenin yanı sıra hendekler ve çitlere sahiptir. Bu sistem, Batı Avrupa'nın askeri mühendisliğine dayanmaktadır. Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 88.

⁵⁰ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 311.

⁵¹ Lyubavskiy, *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka*, 302.

⁵² Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 82-83.

tamamlanmıştır.⁵³

Çar Mihail döneminde, inşa edilen yeni şehirlere rağmen Belgorod Savunma Hattı, henüz sağlam bir tahkimat yapısına sahip olamamıştır. Tatarlar, bu tahkimat arasında büyük boşluklar bularak 1644-1645 yıllarında Rus topraklarına yıkıcı akınlarına devam etmiştir.⁵⁴ Belgorod Savunma Hattı'nda yer alan açıkların kapanması için tahta geçen Çar Aleksey Mihayloviç (1645-1676), hattın yapımını önemsemiştir.⁵⁵ Böylece yeni çar zamanında, hattın inşasının ana aşaması olan ikinci dönemine geçilmiştir. 1646 yılında Çarlık Rusya'sı, Tatar akınlarına engel olacak birçok önlemleri güney bölgelerinde almaya devam etmiştir. Bu hat üzerinde Don Kazaklarının sayısı artırılmış ve tahkimata soylu süvari alayları yerleştirilmiştir. Aynı zamanda bu hattın yakınındaki köylerde yaşayanlar, askeri nüfusa dâhil edilmiştir. Bu hatta yer alan askeri güçlere tek bir kumandan getirilmiş ve Belgorod şehrinin de hattın kontrol merkezi haline gelmesi için girişimlerde bulunulmuştur.⁵⁶ Hattın inşasının ikinci döneminde, Muravskaya yolunun kapatılmasına önem verilmiştir. Çünkü Tatarlar, Rus topraklarına yaptıkları akınları bu yol üzerinden sıklaştırmaya başlamıştır. Bu yol için 1646 yılında Karpov, Valki; 1648 yılında Bolhov; 1650 yılında Oboyan şehirleri inşa edilmiş ve aralarına surlar ile hendekler yapılarak geçiş engellenmiştir.⁵⁷ Kalmiuskaya yolu boyunca ise 1647 yılında aralarında 20 kilometrelik sur inşa edilen Novi Oskol ve Verhsosensk şehirleri kurulmuştur.⁵⁸ Bu savunma hattı için diğer inşa edilen şehirler ise 1646 yılında Bolhovets, 1647 yılında Dobriy ve Sokolsk, 1648 yılında Korotoyak ve Uriv, 1652 yılında Ostrogojsk şehirleri olmuştur. Böylece Tatar yolları boyunca kurulan yeni şehirlerin surlar ve hendekler ile birbirine bağlanmasıyla bölgede güçlü bir tahkimat hattı ortaya çıkmıştır.⁵⁹

Çarlık Rusya'sı, güney sınırlarında oluşturduğu Belgorod Savunma Hattı'nda doğal engelleri de (bataklıklar, ormanlar, nehirler) kullanarak iyi planlanmış bir savunma düzeni kurmuştur. Bu hat boyunca ahşap duvarlar, savunma surları, gözetleme kuleleri, hendekler ile birbirine bağlanan birçok şehir, savunma ağının temel bileşenlerini oluşturmuştur. Bu yapılar, Tatar akınlarının kullandığı yolları kapsayacak şekilde stratejik olarak konumlandırılmıştır. Bu müstahkem hattın uzunluğu doğal engellerin de kullanılmasıyla yaklaşık 800 kilometreyi bularak saldırılara uzun bir bariyer ortamı oluşturmuştur. Bu tahkimatın ana merkezi olan Belgorod şehrinde sola doğru⁶⁰ Bolhovets, Karpov, Khotmyzhsk ve Volniy şehirleri; sağa doğru ise Nezhegolsk, Koroça, Yablonov, Novi Oskol, Verhsosensk, Userd, Olshansk, Ostrogojsk, Korotoyak, Uriv,

⁵³ Tribuntseva, "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," 87.

⁵⁴ Bu saldırılar, aynı zamanda Kazakların 1637 yılında işgal ettikleri ve beş yıl boyunca elinde tuttukları Azak Kalesi'nin ardından gelişen akınlardır. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 322.

⁵⁵ Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 197.

⁵⁶ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 73; 1646 yılında Belgorod'taki büyük alaya boyar Knez N. İ. Odoyevskiy tayin edilmiş ve Oröl, Tula, Novosily Mtsensk, Livni, Elets, Oskol, Yablonov, Valuyka, Koroçi, Volniy, Hotmişesk, Çuguyev, Userd gibi şehirlerin voyvodaları ve askerleriyle birlikte Belgorod'un emrine girmeleri emredilmiştir. Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 384.

⁵⁷ Novoselyskiy, *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*, 383.

⁵⁸ Tribuntseva, "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," 87-88.

⁵⁹ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 74.

⁶⁰ Belirtilen yönler, Tatar akınlarının gerçekleştirmiş olduğu güzergâhlara göre esas alınmış ve bu sebeple, coğrafi olarak Osmanlı Devleti ile Kırım Hanlığı'nın konumlarına göre tarifi yapılmıştır.

Kostensk, Stariy Oskol, Voronej, Orlov, Usman, Sokolsk, Dobryy, Kozlov, Tambov gibi şehirler inşa edilmiştir.⁶¹ 1653 yılında büyük çoğunluğu tamamlanan bu savunma hattına, bölgedeki ihtiyaca göre yeni eklemeler yapılarak hattın genişlemesi devam etmiş ve 1658 yılında kurulan Belgorod Alayı ile bu hattın inşa süreci tamamlanmıştır.⁶² Artık önceki zamanlarda, gözetleme yoluyla yapılan savunma sistemine nazaran kalıcı bir müstahkem hattın varlığı, güçlü bir engel olarak Tatar akınlarına karşı Rusları, en uç güney topraklarından itibaren savunmaya hazır bir hale getirmiştir. Nitekim bu hat ile Moskova güney bölgelerinde şehirler ve savunma hatları kurarak yeni iskân sahaları kazanmış ve bu bölgelere gelerek yerleşenler ise devletin siyasi ve ekonomik gelişmesinde büyük bir rol oynamışlardır. Böylece Çarlık Rusya'sı için Belgorod Savunma Hattı, sadece topraklarını Tatar akınlarına karşı korumayı değil, aynı zamanda Doğu Avrupa bölgesinde sağlam bir hâkimiyet kurmak ve bölgeye kalıcı yerleşmek için kolonizasyon sürecinin başlamasına yol açmıştır. Ayrıca XVII. yüzyılda Rusların genişleme süreci, Sibiryaya doğru yoğunlaşsa da bu savunma hattının inşasıyla birlikte Ukrayna ve Karadeniz bölgesine olan ilgisi artmıştır. Özellikle 1654 yılında, Ukrayna'daki Kazakların, Bohdan Hmelnitski önderliğinde Lehistan'a karşı mücadele vererek Çarlık Rusya'sı ile birleşmesi üzerine Rusların güneye doğru genişlemesi hızlanmıştır. Bu birleşmenin ardından Doğu Ukrayna toprakları,⁶³ Belgorod şehri yönetimi altına alınmış ve bölgeye Zaporozje Kazaklarının yerleştirilmeleri teşvik edilerek Tatar akınlarına karşı etkili bir mücadele verilmesi de sağlanmıştır.⁶⁴ Bu savunma hattı sayesinde Çarlık Rusya'sı, 1632-1634 yıllarındaki Smolensk Savaşı'ndan farklı olarak 1654 yılındaki Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı mücadelesinde, güney bölgelerini daha güvende ve kontrol altında tutma imkânına sahip olmuştur.⁶⁵

2) Kazak Faaliyetlerinin Belgorod Savunma Hattı için Önemi

Belgorod Savunma Hattı'nın inşasında önemli bir katkıda bulunan unsur, yıllardır güney sınırlarını koruma görevini üstlenen Kazaklar olmuştur. Kazak toplulukları, Çarlık Rusya'sında Romanov hanedanı döneminin başlamasına katkıda buldukları gibi, bu savunma hattının oluşmasında da kritik bir rol oynamıştır.

⁶¹ Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 197. Ayrıca bölgenin haritası için bk. Ek-1.

⁶² Bagaley, *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*, 198. Bu hattın inşasının bir üçüncü aşaması olarak Ukrayna topraklarındaki Kazakların, Çarlık Rusya'sına dâhil olmasıyla yeni bir inşa dönemini başlattığı söylenmektedir. Bu üçüncü dönem, 1654 yılında Ukrayna'daki Kazakların Çarlık Rusya'sına dâhil olmasıyla başlar, 1658 yılında kurulan Belgorod Alayı ile inşa dönemi son bulur. Bk. Tribuntseva, "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty," 88. Belgorod Savunma Hattı'na ait inşaat çalışmalarının 1653 yılında tamamlandığını, fakat hattın örgütsel birliğinin, 1658 yılında belirginleştiği söylenilmektedir. Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 74.

⁶³ Çarlık Rusya'sı tarafından sınır yerlerinde Ukrayna asıllı halkın bulunduğu bu bölge, "uç" bölgesi ve uç toplumunun yerleşim yeri olarak tanımlanan Sloboda Ukrayna ismiyle bilinmektedir. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 31-32.

⁶⁴ Sloboda Ukrayna topraklarına yerleşen Zaporozje Kazakları, Belgorod Savunma Hattı aracılığıyla Tatar akınlarına karşı savunma ve saldırı imkânına sahip olmuşlardır. Davies, *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century* (New York: Continuum Publishing, 2011), 44-45. Belgorod Savunma Hattı'ndaki şehirlerin nüfusu Dinyeper Nehri civarından gelen göçler ile artış yaşamış ve akınlara karşı savunma direnci artmıştır. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 38.

⁶⁵ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 74.

Belgorod Savunma Hattı'nın inşa edildiği yıllarda, hat üzerinde bulunan kasabalar ve kalelerde çoğunlukla Kazaklar yaşamaktaydı. Bu Kazaklar, özgür olanların aksine çarın hizmetindeki şehirliler Kazaklar olarak adlandırılmaktaydı.⁶⁶ Özellikle bu hat boyunca ortaya çıkan yeni şehirlere de iskân ettirilmekteydiler. Bu savunma hattında inşa edilen şehirlerin savunulması ve devamlılığı için Kazak yerleşimcilerin rolü önemli olmuştur.⁶⁷ Çünkü bu Kazaklar, bölgenin coğrafyası ve arazisi hakkında bilgi sahibi olmanın yanı sıra tahkimat, toprak işleri ve hendek inşası gibi teknik konularda da bilgi ve beceriye sahiptiler. Ayrıca bu savunma hattının inşası sırasında "özgür" olarak adlandırılan Don ve Zaporozje Kazakları⁶⁸ ise Karadeniz'de Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı mücadele etmekteydi.⁶⁹ Özellikle Zaporozje Kazakları, bu deniz üzerindeki şiddetini artırarak başkent İstanbul'a varan cüretkâr saldırılar da düzenlemekteydi.⁷⁰

Osmanlı Devleti'nin bir iç deniz olarak kullandığı Karadeniz'de meydana gelen bu Kazak saldırıları ve yağmaları önemli bir sorun haline gelmiştir. Osmanlıların, aynı dönemde hem içeride yaşadığı sorunlarla hem de uzun süren savaşlarla meşgul olması, Kazaklara karşı etkili ve kararlı bir politika sürdürmekte zorlanmalarına neden

⁶⁶ Belyayev, *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseya Mikhaylovicha*, 2.

⁶⁷ XVI. yüzyılın sonlarına doğru, Moskova ve civarındaki toprak sahipleri lehine çıkarılan bir kanun, merkezi bölgelerde yaşayanların huzursuzluğuna neden olmuş ve köylülerin daha iyi bir yaşam sürmek için güneye doğru göç etmelerine yol açmıştır. Bu göç hareketi, güney topraklarında bulunan Kazak topluluklarının sayısını artırmıştır. Çıkarılan bu kanuna göre, köylüler tamamen toprak sahiplerine bağlı birer serf vaziyetinde oldular. Köylülerin bu durumuna, bağlılık anlamına gelen Rusça "krepostnoye pravo" (крепостное право) denmiştir. Bu kanun ile köylüler, resmen köle haline getirildiğinden güneye doğru göç etmek zorunda kalmışlardır. Kurat, *Rusya Tarihi*, 201. Kazaklar, Moskova'nın güneyindeki bölgelerde siyasi, sosyal ve ekonomik açıdan önemli bir etkiye sahip olmuştur. Serkan Acar, "Kazak Kimliğinin Teşekkülü," *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*, ed. V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. Bilal Çelik (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015), 47-48. Aynı zamanda, Lehistan'ın egemen olduğu Ukrayna topraklarındaki Kazaklar, Moskova'nın Belgorod Savunma Hattı'nda inşa ettiği yeni şehirlere yerleştirilmiştir. Genellikle bu şehirlerde, Ukrayna bölgesinden gelenlerin sayısı, Moskova'dan gelenlere oranla daha fazla olmuştur. Öztürk, "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna," 43.

⁶⁸ Bu topluluklar, Karadeniz'in kuzey bölgelerindeki nehirler ve kolları boyunca uzanan bataklık ve ormanlık alanlarda, özerk veya yarı özerk topluluklar olarak varlık göstermişlerdir. Dinyeper Nehri civarında bulunan Zaporozje Kazakları Lehistan tarafından, Don Nehri civarında bulunan Don Kazakları ise Çarlık Rusya'sı tarafından desteklenmekteydi. Bölgedeki bu Kazakların himaye durumu, zamanla bölgede değişen güç dengelerine göre şekil almıştır. Özellikle Zaporozje Kazakları, XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kendi çıkarları doğrultusunda Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı, Çarlık Rusya'sı ve Lehistan-Litvanya Birliği arasında değişen himaye taleplerinde bulunmuştur. Mustafa Nuri Türkmen, "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler," *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*, 161-162.

⁶⁹ XVI. ve XVII. yüzyıllarda, Karadeniz'de Kazak saldırıları yaşanmıştır. Kazakların en büyük saldırılarından biri, 1614 yılında Petro K. Sagaydaçniy liderliğindeki Zaporozje Kazaklarının çayka veya şayka olarak adlandırılan tekneleriyle Sinop'a düzenledikleri saldırı olmuştur. Bu saldırı sırasında Kazaklar, bölgedeki halktan kadın ve çocukları esir alarak Karadeniz kıyılarında yaşayan insanların tedirgin olmalarına neden olmuştur. Y. Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1* (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004), 342. Osmanlı Devleti, bu Kazak baskınlarına karşı, nehirlerin Karadeniz'e aktığı noktalarda savunma amaçlı kaleler inşa ederek çaykaların denize çıkışının engellenmesine öncelik vermiştir. Ancak geniş bir liman ağzına sahip olan Dinyeper Nehri'nde bulunan Özi ve Kılburun kalelerinden yapılan top atışlarının, nehir ağzının tamamını kapsayamadığından Kazaklar denize açılabilmekteydiler. Don Nehri'nde ise bulunan deltanın kollarından yalnızca biri üzerinde Azak Kalesi'nin olması, Kazakların giriş ve çıkış kontrolünün yapılması için yetersiz bulunmaktaydı. Victor Ostapchuk, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akanları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i," çev. Sedat İşçi, *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1* içinde, ed. İ. Bostan, S. Özbaran (İstanbul: Deniz Yayınevi Müd., 2009): 241. Kâtip Çelebi eserinde, Kazak saldırılarından ve Osmanlı donanmasının faaliyetlerinden bahsetmektedir. Ayrıca bk. Kâtip Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*, nşr. İ. Bostan (Ankara: TÜBA Yay., 2018), 189.

⁷⁰ 1615, 1617, 1621, 1624 ve 1627 yıllarında İstanbul Boğazı'nda Kazak şaykaları gözüktüğü bilinmektedir. Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids," *Oriente Moderno* 20 (2001): 64.

olmaktaydı.⁷¹ Ayrıca Kazakların denizdeki korsan benzeri eylemleri, Osmanlı Devleti'nin etkili bir şekilde mücadele etmesini zorlaştıran bir sorun olmuştur. Özellikle Zaporojye Kazaklarının faaliyetleri ve oluşturduğu deniz gücü, Osmanlı Devleti'ne karşı Karadeniz'de alternatif bir güç haline getirmiştir. Ancak, 1621 yılındaki Hotin Muharebesi'nin⁷² ardından Zaporojye Kazakları, Dinyeper Nehri üzerinden denize açılmalarının zorlaşması nedeniyle Don Nehri bölgesine yönelmeye başlamıştır. Burada Don Kazaklarının safına katılarak Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın egemenliğindeki bölgeleri yağmalamaya devam etmiştir. Artık Karadeniz'deki Kazak saldırıları, 1630'lu yıllardan itibaren Don Kazakları ve onlara katılan Zaporojye Kazakları tarafından gerçekleşmeye başlamıştır.⁷³ Nitekim Çarlık Rusya'sı, Doğu Avrupa'da hâkimiyet kurmasını engelleyen Tatar akınlarını önlemek ve Belgorod Savunma Hattı'nı inşa etmek amacıyla bu saldırıların yapılmasını teşvik etmekteydi.⁷⁴

1635 yılında temeli atılan Belgorod Savunma Hattı, o dönemde Tatarların yapmış olduğu akınlar ve Osmanlı Devleti'nin kuzeyde güçlü bir devlet bulundurmamak istememesi gibi sebeplerle hattın devamlılığı, bölgedeki siyasi ortam gereği kolay gözükmemekteydi. Fakat o dönemde Osmanlı Devleti, doğuda Safevilerin topraklarına girmesi üzerine uzun bir savaşın içine girmiştir. Aynı zamanda, Kırım Hanı İnyet Geray'ın kuzeyde bağımsız bir politika yürüterek Osmanlı Devleti mülkü olan Kefe'ye saldırması ve Kantemir Mirza ile olan mücadelesi de kuzeyde bir otorite boşluğunu meydana getirmiştir.⁷⁵ Bu durum, kuzeyde en uç noktadaki Azak Kalesi'ni savunmasız bırakmıştır. Daha önce Kazakların bu kaleye 1574, 1593, 1620 ve 1626 yıllarında saldırı gerçekleştirdikleri bilinmektedir.⁷⁶ Ancak 1637 yılında oluşan bu siyasi ortamı fırsat gören Don Kazakları, Zaporojye Kazakları ile müşterek olarak Osmanlı Devleti'nin askeri garnizonu olan Azak Kalesi'ni, karadan ve denizden saldırarak işgal etmiştir.⁷⁷ Bunun üzerine IV. Murad, Kırım Hanı İnyet Geray'ı azlederek yerine I. Bahadır Geray'ı han olarak atamıştır. Ancak yeni hanın, öncelikle Azak Kalesi'ni işgalden kurtarmak için seferber olması, kuzeyde yeni kurulan Rus şehirlerine karşı yıkıcı akınlar düzenlemesini bu süre zarfında engellemiştir.⁷⁸ Nitekim Azak Kalesi'ni işgal eden Kazakların oluşturduğu ortam, Belgorod Savunma Hattı inşasının sürekliliğine ve genişlemesine fırsat vermiştir.

⁷¹ Ostapchuk, "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids," 45; İbrahim Peçevi Efendi, *Peçevi Tarihi*, II, nşr. B. S. Baykal (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 320.

⁷² Zaporojye Kazaklarının bu faaliyetlerinin de etkisiyle Osmanlı Devleti, 1620-1621 yıllarında Lehistan'a karşı bir sefer düzenlemiştir. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III (Ankara: TTK, 1988), 139-142. Bu seferle birlikte Osmanlı Devleti, Dinyeper Nehri'nin döküldüğü bölgede bulunan kalelerini güçlendirmeye karar vermiştir. 1625 yılında, Dinyeper'de bulunan Özi ve Kılburun kalelerinin güçlendirilmesiyle Zaporojye Kazaklarının denize çıkmaları engellenmeye başlanmıştır. Türkmen, "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler," 158-161.

⁷³ Ostapchuk, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i," 253.

⁷⁴ Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı, artan Don Kazaklarının baskınlarının hedefi oldu ve Moskova'dan Kazakları kontrol altına almasını ve ele geçirilen Osmanlı tobaasının iade edilmesini talep etmekteydi. Khodarkovsky, *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*, 24

⁷⁵ Y. A. Tihonov, "Azovskoye Sideniye," *Voprosi İstorii* 8 (1970): 100-101.

⁷⁶ Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 89.

⁷⁷ Don Kazakları atamanı olan Mihail İ. Tatarinov önderliğinde, 21 Nisan 1637 tarihinde Azak Kalesi kuşatılmış ve 18 Haziran 1637 tarihinde kale ele geçirilmiştir. Sinan Yüksel, "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)," *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (2011): 211; Ümrân Karadeniz & Alpaz Bizirlik, "Azak Kalesi'nin İşgali ve İstirdadi (1637-1642)," *Gazi Akademik Bakış* 14/27 (2020): 224-225.

⁷⁸ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 97.

Osmanlı Devleti için kuzeyde stratejik bir merkez olan Azak Kalesi, Kırım ve Nogay Tatarları ile Kuzey Kafkasya'daki Müslüman halkları kontrol altında tutmak, Karadeniz'in kontrolünü sağlamak, kuzey sınırlarını korumak ve ticaret yollarını denetlemek için büyük bir öneme sahipti. Aynı zamanda Osmanlılar için bu kale, Rusların güneye inmelerini engellemenin yanı sıra Avrupa ile Asya'ya doğru genişleme fırsatı da sunmaktaydı. Bu nedenle, Osmanlı Devleti için bu kalenin geri alınması, kuzeyde varlık gösterebilmesi için önemliydi. İlk önce, Moskova ile diplomatik temaslar kurarak kaleyi geri almayı denemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu yolu tercih etmesinin nedeni, Safeviler ile hâlihazırda savaşta olmalarıydı ve bu sebeple kuzeye doğru yeni bir askeri sefere odaklanması, Osmanlı tarafından pratik gözükmemektedir. Çarlık Rusya'sı ise diplomatik temaslar sonucunda, doğrudan Osmanlı Devleti'ne cephe almayı tercih etmediğinden bu işgalin sorumluluğunu üstlenmemektedir.⁷⁹ Fakat o yıllarda, Çarlık Rusya'sının durumu göz önünde bulundurulduğunda, 1634 yılında Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı istediği başarıyı elde edememiş ve bundan Tatar akınlarını sorumlu görmüş bir devletin nezdinde bu işgal, güneyde inşasına başladığı savunma hattı için fırsat ortamı oluşturmuştur. Bu sebeple Moskova, Belgorod Savunma Hattı'nı tamamlayabilmek için Don ve Zaporozje Kazaklarına yardım ettiği görülmüştür.⁸⁰

Osmanlı Devleti, bu işgale ancak 1638 yılında Piyale Paşa komutasındaki bir filoyu Karadeniz'e göndererek cevap vermiştir. Bu filo, Karadeniz'de Kazak çaykalarına karşı başarılı olsa da kalenin bulunduğu yer olan Azak Denizi'nin sığ bir deniz olması, Osmanlı kadırgaları için bir engel olmuş ve kale alınamamıştır.⁸¹ IV. Murad'ın ölümünün ardından tahta geçen I. İbrahim döneminde, Safeviler ile savaşın son bulması dolayısıyla Osmanlılar, Azak'a karşı büyük bir sefer hazırlığı başlatmış ve 1641 yılında, Azak Kalesi'ne karadan ve denizden kuşatma gerçekleştirmiştir. Yaklaşık iki ay süren kuşatmaya rağmen Kazakların elinden kale bir kez daha alınamamıştır.⁸² Bu kuşatmanın ardından Kazakların kale savunmasında büyük bir güç kaybetmesi ve bölgede Osmanlı Devleti'nin şiddetinin giderek artması üzerine Çar I. Mihail, kalenin teslim edilmesini istemiştir. 1642 yılında Kazaklar, kaleyi harap bir şekilde terk etmişlerdir.⁸³ Osmanlı Devleti, kaleyi tekrar ele geçirmiş ve Don Kazaklarının denize çıkmalarını engellemek için kale tahkimatlarını güçlendirmeye çalışmıştır. Nitekim 1637-1642 yılları boyunca Kazakların Azak Kalesi'ni işgal etmesi, Belgorod Savunma Hattı'nın inşası için uygun bir zeminin oluşmasına yol

⁷⁹ Moskova, Azak Kalesi'nin Türklerin elinden alınmasına sevinmiştir. Ayrıca Moskova, dönemin güçlü devleti olan Osmanlı Devleti ile savaşmak istemediği için Kazakların bu işgali kendi özgür iradeleriyle gerçekleştirdiklerini ifade eden bir mektubu, Osmanlılara göndermiştir. Solovveyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V, 217.

⁸⁰ Tihonov, "Azovskoye Sideniye," 102. Belgorod Savunma Hattı inşası için Kazakların Azak Kalesi'ni işgal etmeleri, Moskova'nın işine geldiği ve Kazakların işgal süresini uzatmak için yardım ettiği bilinmektedir. Oleg Kuts, *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov* (Moskova: İzd. Fond Russkiye Vityazi, 2016), 12-13. Tatarların akın yaptıkları yollar üzerinde başlanan Belgorod Savunma Hattı'nın tahkimat inşası, Azak'ın Don Kazakları tarafından işgaliyle aynı zamana denk gelmiştir. A. İ. Papkov, *Porubezhnye Rossiiskogo Tsarstva i Ukrainskih Zemel Rechi Pspolitoy (Konets XVI-Pervaya Polovina XVII Veka)* (Belgorod: İzd. Konstanta, 2004), 217. Osmanlı tarihçisi Mustafa Naîmâ eserinde, Moskova'nın Kazaklara yardım ettiğini dile getirmektedir. Mustafa Naîmâ, *Naîmâ Tarihi*, III, nşr. Z. Danışman (İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968), 1366.

⁸¹ Çelebi, *Tuhfetü'l-kibâr fi esfârî'l-bihâr*, 194.

⁸² Kuts, *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov*, 49. Kazakların sürekli kaleye destek verdikleri bilinmektedir. Charles King, *Karadeniz*, çev. Zülal Kılıç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015), 175.

⁸³ Solovveyev, *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*, Kniga V, 222-223.

açmıştır.⁸⁴ Bu işgal yıllarında, Tambov, Yablonov, Koroça, Userd, Verhniy Lomov ile Nijniy Lomov gibi hattın önemli şehir kaleleri inşa edilmiştir.⁸⁵ Kırım Hanlığı ise Moskova'dan yeni inşa edilen bu şehirlerin yıkılmasını talep etse de kabul görmemiş ve Azak Kalesi'nin işgali dolayısıyla Rus topraklarına doğru yıkıcı akınlarını da gerçekleştirememesi, hattın inşa sürecine darbe vurulmasını engellemiştir.⁸⁶ Ayrıca Don Kazakları, 1646-1654 yılları arasında Azak Kalesi, Sinop, İstanbul ve Kırım Yarımadası dâhil Karadeniz ve civarında küçük çaplı saldırılarına devam etmiştir.⁸⁷ Böylece bu saldırıların XVII. yüzyılın 40'lı ve 50'li yıllarında da devam etmesi, Çarlık Rusya'sı için güney sınırlarında yeni şehirlerin inşa edilmesine ve güney topraklarındaki kolonizasyonun devamlılığına fırsat oluşturmuştur.⁸⁸ Aynı zamanda Belgorod Savunma Hattı'nın Doğu Ukrayna topraklarına kadar ulaşmasıyla beraber bu hattın çevresine Zaporozje Kazaklarının yerleşimi de teşvik edilmiştir. Böylece Ruslar, 1646 ile 1653 yılları arasında Belgorod Savunma Hattı aracılığıyla Tatar akınlarına karşı savunma yapmak ve Ukrayna topraklarında Lehistan-Litvanya Birliği'ne karşı harekete geçmek için bu bölgede, büyük bir insan gücünü toplama fırsatı bulmuştur.⁸⁹ Nitekim Zaporozje Kazaklarının tecrübelerinden yararlanan Don Kazakları, Belgorod Savunma Hattı'nın inşa sürecini de kapsayan 1630-1660 yılları arasında Karadeniz ve Azak denizlerinde etkili bir güç haline gelerek bu savunma hattının başlama ve tamamlanma sürecine önemli katkılarda bulunmuşlardır.⁹⁰

XVII. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'sı, güney sınırı boyunca devletin stratejisinde önemli bir unsur olan Kazakları, savunma ve saldırı amaçlı bir askeri güç olarak kullanmaya devam etmiştir. Aynı zamanda Kazakların saldırgan politikalarının ve Çarlık Rusya'sının Osmanlı Devleti ile gerilen ilişkilerinin bir savaş ihtimalini artırması nedeniyle, bu savunma hattına daha fazla önem verilmiştir. Nitekim bu yüzyılda Don ve Zaporozje Kazakları, gerçekleştirdiği eylemlerin sonucunda bölgede Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nın gücünün kırılabilirliğini göstermiş ve bölgenin jeopolitik durumunun giderek değişmesine neden olmuşlardır. Bu durum ise Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'in kuzeyindeki varlığını tehlikeli bir hale sokmuştu.⁹¹ Ayrıca Çarlık Rusya'sı, bu savunma hattı aracılığıyla eski Slav yerleri olan Doğu Avrupa topraklarına doğru genişlemesine zemin oluşturmuş ve bölgedeki etkisini giderek artırarak Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na yönelik saldırı faaliyetlerinde bulunmasına yol açmıştır.

⁸⁴ Azak Kalesi'ni işgal eden Kazakların, yaklaşık beş sene boyunca bu kalede kalmaları, Belgorod Savunma Hattı için planlanan şehirlerin tamamlanabilmesi adına Moskova'nın işine gelen bir durum olmuştur. Çünkü kalenin işgali dolayısıyla Osmanlı Devleti ve özellikle Kırım Hanlığı, kuzeyde yaşanan bu gelişmelere odaklanamamıştır. Kuts, *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov*, 13.

⁸⁵ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 97-100; Tihonov, "Azovskoye Sideniye," 100-101.

⁸⁶ Zagorovskiy, *Belgorodskaya Cherta*, 94.

⁸⁷ Lyubavskiy, *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka*, 314-315; A. B. Şirokorad, *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*, çev. D. Ahsen Batur (İstanbul: Selenge Yay., 2009), 60-61.

⁸⁸ Belgorod Savunma Hattı sadece Tatar akınlarına etkili bir şekilde direnmeyi değil, aynı zamanda Ukrayna topraklarının Rus kolonizasyon politikalarının hedefi haline gelmesine yol açmış; bu da Rusların Doğu Avrupa'da güçlenmesini mümkün kılmıştır. Papkov, *Porubezhnye Rossiiskogo Tsarstva i Ukrainskih Zemel Rechi Pspolitoy (Konets XVI-Pervaya Polovino XVII Veka)*, 290-291.

⁸⁹ Davies, *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*, 94.

⁹⁰ Ostapchuk, "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i," 253.

⁹¹ Ostapchuk, "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681," in *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, ed. G. Karman, L. Kuncevic (Leiden-Boston: Brill, 2013), 151-152.

Sonuç

XVII. yüzyılda, Çarlık Rusya'sının güneye doğru genişlemesi, bölgedeki güçlü komşu devletlerin varlığıyla birlikte geniş bir güç ve kontrol mücadelesinin gerekliliğini ortaya çıkarmıştı. Bu genişleme, aynı zamanda sağlam bir savunma sistemine duyulan ihtiyacı da artırmıştı. Bu bağlamda, Çarlık Rusya'sı Doğu Avrupa'daki komşu güçlerden, özellikle Kırım Hanlığı'ndan gelen tehdide bir yanıt vermek amacıyla Belgorod Savunma Hattı'nı oluşturmuştur. Çünkü Çarlık Rusya'sı, güney sınırları boyunca bölgedeki topraklarına yapılan Tatar akınları konusunda sorunlar yaşamaktaydı. Bu akınlar, sadece Rusların bölgedeki yaşamını etkilemekle kalmamış, aynı zamanda devletin siyasi, sosyal ve ekonomik istikrarını da tehdit etmiştir. Bu durum için Tatar akınlarının yaygın olarak gerçekleştirildiği güzergâhlar boyunca hattın inşa edilmesi ve bu bölgelere Kazakların yerleştirilmesi, bölgede kalıcı bir egemenliğin kurulması açısından büyük bir öneme sahip olmuştur. Bu savunma hattı, Tatar akınlarının Rus topraklarına kolayca sızmasını engellemiş ve Rusların güneydeki kolonizasyon sürecini hızlandırmıştır. Bu kolonizasyon süreci ise Rusların iktisadi gelişmesi ve yerleşimlerin genişlemesi gibi etkilere sebep olarak bölgedeki nüfuzunu artırmıştır. Bu nedenle, Tatar akınlarını önlemek amacıyla oluşturulan Belgorod Savunma Hattı, verimli güney toprakların Rus kontrolüne geçmesine yol açmıştır. Ayrıca Doğu Avrupa'da bulunan Osmanlı Devleti, Kırım Hanlığı ve Lehistan-Litvanya Birliği gibi güçlü devletlere karşı pozisyon almasına da imkân vermiştir. Bu durum, savunma hattının inşa edilmesini Ruslar için stratejik bir adım haline getirmiştir.

Çarlık Rusya'sı, Kafkaslarda ve Sibiryadaki hedeflerinde olduğu gibi Doğu Avrupa'daki hedefleri için de Kazakları askeri güç olarak kullanmıştır. Aynı zamanda Tatar saldırılarına karşı Kazaklar, bölgede bir denge unsuru oluşturmuştur. Bu bağlamda XVII. yüzyılda Kazakların, Karadeniz kıyılarındaki yerleşimleri tahrip etmesi, Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'nı zor bir durumda bırakmıştır. Özellikle Kazak saldırılarının en üst noktası olan 1637-1642 yıllarında gerçekleştirilen Azak Kalesi'nin işgali, Moskova'nın güney bölgelere yerleşmesinde belirleyici bir rol oynamış ve Belgorod Savunma Hattı'nın inşasının tamamlanma sürecine de ivme kazandırmıştır. Bu hat sayesinde Çarlık Rusya'sı, Doğu Avrupa'daki toprak kazanımlarını koruma ve bölgedeki istikrarını sürdürme kapasitesini artırmıştır. Aynı zamanda Kazaklar, bölgede oluşturduğu güç sayesinde Rusların, açık deniz politikası doğrultusunda Karadeniz'e doğru ilerlemelerine zemin hazırlamıştır.

Bu savunma hattının inşası ve bu süreçte Kazakların etkisiyle Çarlık Rusya'sı, Doğu Avrupa'da önemli kazanımlar elde etmiştir. Bu savunma hattı sayesinde Ruslar, Tatar akınlarını artık Moskova veya Oka Nehri yakınlarında durdurmak yerine Kırım Hanlığı ile olan sınır bölgelerinde karşılık vererek durdurmaya başlamışlardır. Bu durum, merkezin güvenliğini artırmış ve bölgedeki konumunun güçlenmesini sağlamıştır. Bu hat, aynı zamanda Rusların, Ukrayna topraklarına yönelik stratejik hamlelerine de zemin hazırlamıştır. Güney bölgelerinin daha kontrollü bir hale gelmesi, Ukrayna toprakları için Lehistan-Litvanya Birliği ile yeni bir savaşa (1654-1667) hazırlanmasını sağlamıştır. Bu savaş sonucunda Ruslar, Kiev başta olmak üzere Ukrayna topraklarına yerleşmeye ve

Zaporozje Kazakları gibi yerel grupları da himaye etmeye başlamıştır. Ayrıca bu savunma hattı aracılığıyla Rusların Karadeniz'e doğru yaklaşması, bölgedeki Türk egemenliğini tehdit etmeye başlamıştır. XVIII. yüzyılda büyüyen bu tehdit, Karadeniz'in kuzey kıyılarına yayılarak Kırım'ın işgal edilmesiyle sonuçlanmış ve bölgedeki Türk varlığı, Rusların kolonizasyon politikalarının hedefi haline gelmiştir. Bu kolonizasyon sürecinin siyasi, ekonomik ve kültürel etkileriyle birlikte asırlardır Dinyester, Dinyeper, Don ve Volga nehirleri boyunca Kırım ve Nogay Tatarları gibi Türk topluluklarının yaşam sahası haline gelen bölgeye, Kazakların yerleştirilmesi etnik ve demografik yapının da değişime uğramasına neden olmuştur.

Belgorod Savunma Hattı'nın inşa edilmesindeki ana hedef, stratejik bir şekilde Tatar akınlarına karşı savunma yapmaktır. Ancak bu hat, Rusların güneye doğru kademeli ilerlemesini kolaylaştırmış ve bölgede yeni sınırların çizilmesine neden olmuştur. Bu hat, Rusların güney savunmasını güçlendirmenin ötesinde, etkili bir şekilde konum almalarını sağlamış ve Doğu Avrupa'nın jeopolitik durumunu şekillendirmiştir. Bu hat üzerinden askeri sevkiyatın kolaylaşması, Rusların güneye doğru ilerleyerek bölgede yeni hatların oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu tahkimat ağı, Rus ordusu içinde askeri mühendislik ve savunma taktiklerinin gelişimini de teşvik etmiştir. Nitekim Rusların güneyde kat ettiği bu gelişme, Ukrayna topraklarında egemenlik kurmasına ve Karadeniz'e inmesine zemin hazırlayarak Rusları Doğu Avrupa'da önemli bir güç haline getirmiştir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Acar, Kezban. *Ortaçağ'dan Sovyet Devrimi'ne Rusya*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Acar, Serkan. "Kazak Kimliğinin Teşekkülü ve XVI. Asırda Kazakların Coğrafi Tasnifi." *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*. Ed. V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. Bilal Çelik, 39-52. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015.
- Bagaley, Dimitri. İ. *Ocherki İz İstorii Kolonizatsii Stepnoy Okrainy Moskovskogo Godusarstva*. Moskova: İzd. Universitetskaya Tip., 1887.
- Belyayev, İvan, D. *O Storozhevoy, Stanichnoy i Polevoy Sluzhbe na Polskoy Ukrayne Moskovskogo Gosudarstva do Tsarya Alekseya Mikhaylovicha*. Moskova: Universitetskaya Tipografiya, 1846.

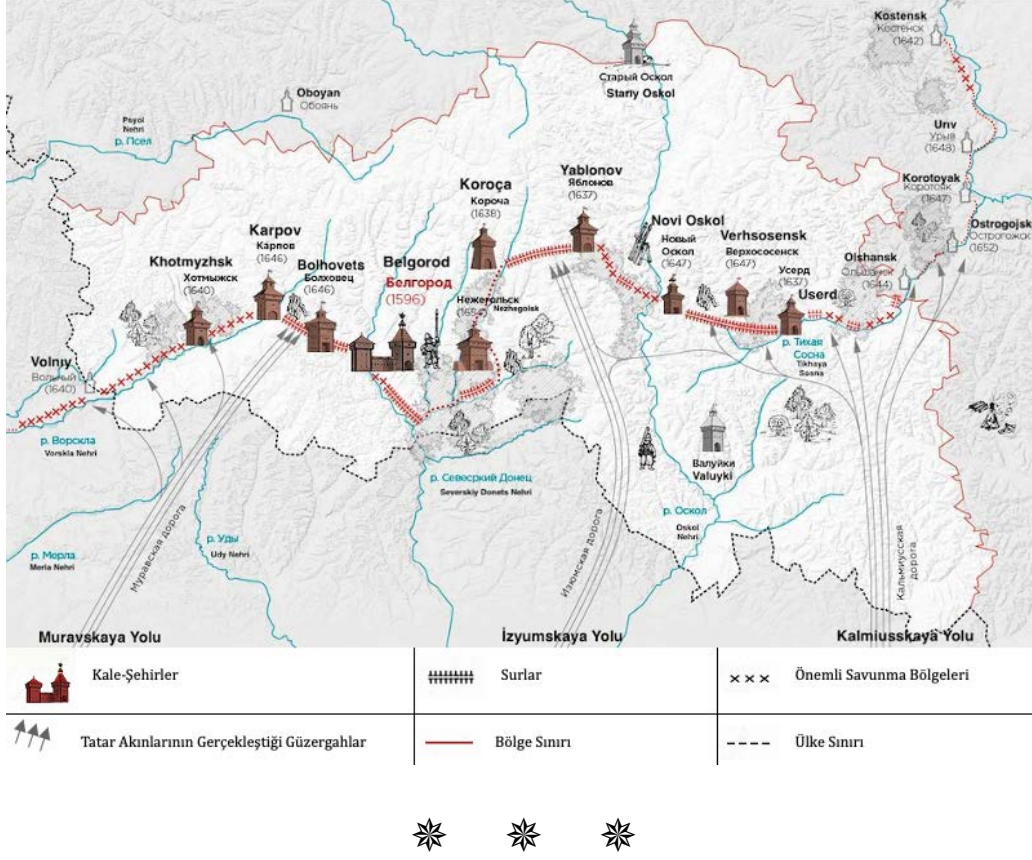
- Boeck, Brian J. "What's in a Name? Semantic Separation and the Rise of the Ukrainian National Name." *Harvard Ukrainian Studies* v. 27, n. 1/4 (2004-2005): 33-65.
- Çelebi, Kâtip. *Tuhfetü'l-kibâr fi esfâri'l-bihâr*. Nşr. İ. Bostan. Ankara: TÜBA Yay., 2018.
- Dal, Vladimir, İ. *Tolkoviy Slovar' Zhivogo Velikorusskogo Yazıka*. T. II. St. Petersburg: İzd. Tip. M. O. Volfa, 1881.
- Davies, Brian L. *State Power and Community in Early Modern Russia: The Case of Kozlov, 1635-1649*. New York: Palgrave Macmillan, 2004.
- Davies, B. L. *Warefare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500-1700*. New York: Routledge, 2007.
- Davies, B. L. *Empire and Military Revolution in Eastern Europe: Russia's Turkish Wars in the Eighteenth Century*. New York: Continuum Publishing, 2011.
- Engel, Barbara A. & Janet Martin. *Rusya Tarihi*. Çev. Feyyaz Şahin. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2020.
- Fasmer, Maks. *Etimologicheskij Slovar' Russkogo Yazıka*. T. II. Çev. O. N. Trubaçeva. Moskova: İzd. Progress, 1986.
- Fisher, Alan. *Kırım Tatarları*. Çev. Eşref B. Özbilen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2009.
- Franklin, Simon & Jonathan Shepard. *The Emergence of Rus 750-1200*. New York: Longman Publishing, 1996.
- Hosking, George. *Rusya ve Ruslar Erken Dönemden 21. Yüzyıla*. Çev. Kezban Acar. İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.
- İnalçık, Halil. "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)." *Bellefen* 12/46, (1948): 349-402.
- Karadeniz, Ümran & Alpay Bizbirlik, "Azak Kalesi'nin İşgali ve İstirdadı (1637-1642)," *Gazi Akademik Bakış* 14/27 (2020): 221-241.
- Khodarkovsky, Michael. *Russia's Steppe Frontier: The Making of a Colonial Empire, 1500-1800*. Bloomington: Indiana University Press, 2002.
- Kırımlı, Hakan. *Geraylar ve Osmanlılar, Kırım Hanlık Hânedanının Osmanlı Devleti'ndeki Hikâyesi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022.
- King, Charles. *Karadeniz*. Çev. Zülal Kılıç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2015.
- Kurat, Akdes Nimet. *Türkiye ve İdil Boyu (1569 Astarhan Seferi, Ten-İdil Kanalı ve XVI-XVII. Yüzyıl Osmanlı-Rus Münasebetleri)*. Ankara: TTK, 2001.
- Kurat, A. N. *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye kadar*. Ankara: TTK, 2020.
- Kuts, Oleg. *Azovskoye Osadnoye Sideniye 1641 g. Oborona Donskimi Kazakami Kreposti Azov*. Moskova: İzd. Fond Russkiye Vityazi, 2016.
- Lyubavsky, Matvey. K. *Obzor İstorii Russkoy Kolonizatsii s Drevneyshikh Vremen i Do XX Veka*. Moskova: İzadatelstvo Moskovskogo Universiteta, 1996.
- Naîmâ, Mustafa. *Naîmâ Tarihi*. III. Nşr. Z. Danışman. İstanbul: Zuhuri Danışman Yayınevi, 1968.
- Novolselskiy, Aleksey, A. *Borba Moskovskogo Gosudarstva s Tatarami v Pervoy Polovine XVII veka*. Moskova: İzd. Akademii Nauk SSSR, 1948.

- Novoselyskiy, A. A. *XVII. Yüzyılın Birinci Yarısında Moskova Devletinin Tatarlarla Mücadelesi*. Çev. Kemal Ortaylı. Ankara: TTK, 2011.
- Ostapchuk, Victor. "Cossack Ukraine In and Out of Ottoman Orbit, 1648-1681." In *The European Tributary States of the Ottoman Empire in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*. edited by G. Karman, L. Kuncevic, 123-152. Leiden-Boston: Brill, 2013.
- Ostapchuk, V. "The Human Landscape of the Ottoman Black Sea in the Face of the Cossack Naval Raids." *Oriente Moderno* 20 (2001): 23-95.
- Ostapchuk, V. "XVI. ve XVII. Yüzyıl Kazak Deniz Akınları Karşısında Osmanlı Karadeniz'i." Çev. Sedat İşçi. *Başlangıçtan XVII. Yüzyılın Sonuna Kadar Türk Denizcilik Tarihi 1* içinde, ed. İ. Bostan, S. Özbaran, 241-253. İstanbul: Deniz Yayınevi Müdürlüğü, 2009.
- Öztürk, Yücel. *Özü'den Tuna'ya Kazaklar-1*. İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2004.
- Öztürk, Y. "Ukrayna Krizinin Kökleri: Sloboda Ukrayna." *Beşinci Uluslararası Doğu Avrupa Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı* içinde, ed. S. Aktaş Sarı, E. Vatanserver, M. Kerim, 30-63. Eskişehir: Piess, 2022.
- Papkov, Andrey, İ. *Porubezhnye Rossiiskogo Tsarstva i Ukrainskih Zemel Rechi Pspolitoiy (Konets XVI-Pervaya Polovino XVII Veka)*. Belgorod: İzd. Konstanta, 2004.
- Peçevi, İbrahim Efendi. *Peçevi Tarihi*, II. Nşr. B. S. Baykal. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Penskoy, Vitaliy, V. "Srazheniye Pri Molodyakh 28 İyulya – 3 Avgusta 1572 g." *İstoriya Voyennogo Dela İssledovaniya i İstochniki*. T. II (2012): 127-236.
- Riasanovsky, Nicholas V. & Mark D. Steinberg. *Rusya Tarihi Başlangıçtan Günümüze*. Çev. Figen Dereli. İstanbul: İnkılâp Yayınları, 2016.
- Samoyloviç, Aleksandr, N. "Kazak Kelimesi Hakkında." Çev. Saadet Çağatay. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten* 5/95, (1957): 95-104.
- Solovyev, Sergey, M. *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*. Kniga IV. Moskova: İzd. Sostsialno-Ekonomicheskoy Literatury, 1960.
- Solovyev, S. M. *İstoriya Rossii s Drevneyshikh Vremen*. Kniga V. Moskova: İzd. Sostsialno-Ekonomicheskoy Literatury, 1961.
- Şirokorad, B. Aleksandr. *Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kırana Osmanlı-Rus Savaşları: Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yay., 2009.
- Thomsen, Vilhelm. *Rus Devleti'nin Kökenleri: Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler*. Çev. Emine Dikmen. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Tihonov, Yuriy, A. "Azovskoye Sideniye." *Voprosı İstorii* 8 (1970): 99-110.
- Topsakal, İlyas. *Rusya Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2022.
- Tribuntseva, Kseniya, M. "Vozniknoveniye i Stroitelstvo Belgorodskoy Zasechnoy Cherty." *Vestnik Belgorodskogo Gosudarstvennogo Tekhnologicheskogo Universiteta İm. V. G. Shukhova* 2/6, (2017): 86-90.
- Türkmen, Mustafa Nuri. "XVII. Asrın İkinci Yarısında Osmanlı Devleti ile Lehistan İlişkilerinin Bozulma Sebepleri Üzerine Bazı Değerlendirmeler." *Uluslararası Türkiye-Ukrayna İlişkileri Sempozyumu: Kazak Dönemi (1500-1800)*. ed. V. Melnik, M. Alpargu, Y. Öztürk, F. Turanlı, M. Bilal Çelik, 153-168. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2015.

- Tyumentsev, İgor O. "Kazaki v Dvizhenii Zemskih Opolcheniy v Rossii 1611-1612 godov." *Vestnik Volgogradskogo Gosudarstvennogo Universiteta, Seriya, İstoriya, Regionovedenie, Mezhdunarodnye Otnosheniya* 24/4 (2019): 8-19.
- Uşakov, Dimitri, N. *Tolkoviy Slovar Russkogo Yazıka*. T. I. Moskova: İzd. Gosudarstvenniy İnsitut Sovetskaya Entsiklopediya, 1935.
- Uzunçarşılı, İsmail H. *Osmanlı Tarihi*. III. Ankara: TTK, 1988.
- Ürekli, Muzaffer. *Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi (1441-1569)*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1989.
- Vernadsky, George. *Rusya Tarihi*. Çev. Doğukan Mızrak & Egemen Ç. Mızrak. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.
- Vernadsky, G. *The Origins of Russia*. New York: Oxford University Press, 1959.
- Yakovlev, İ. Aleksey. *Zasechnaya Cherta Moskovskogo Gosudarstva v XVII veke: Ocherk İz İstorii Obrony Yuzhnoy Ukrainy Moskovskogo Gosudarstva*. Moskova: İzd. Tip. G. Lissnera i D. Sovko, 1916.
- Yüksel, Sinan. "Don Kazaklarının Azak'ı İşgalleri (1637-1642)." *Tarih Araştırmaları Dergisi* 30/49 (2011): 205-218.
- Zagorovsky, Vladimir, P. *Belgorodskaya Cherta*. Voronej: İzd. Voronezskogo Universiteta, 1968.
- "XVII. yüzyılda Çarlık Rusya'sı devletinin güney sınırlarında inşa ettiği Belgorod Savunma Hattı'nın haritası." Erişim 25.09.2023. <https://belcherta.ru/#>.

EKLER

EK 1: Belgorod Savunma Hattı'nın haritası

RUSYA'YA GÖNDERİLEN DERVİŞ MEHMED EFENDİ'NİN DİPLOMATİK MİSYONUNUN DÖNEMİN ALMAN BASININDA VE AVUSTURYA ELÇİSİ ESTERHÁZY'NİN RAPORLARINDAKİ YANSIMASI (1755)

 Hüseyin Onur ERCAN¹

Öz

III. Osman'ın tahta cülûsunu Rusya'ya tebliğ vazifesiyle görevlendirilen Osmanlı elçisi Derviş Mehmed Efendi, diplomatik misyonuna dair kaleme aldığı ve günümüze ulaşabilmiş tahriri/sefâretnâmesi bulunduğundan, bilinen ve hakkında çeşitli çalışmalar yapılmış bir elçidir. Bununla birlikte şimdiye kadar ortaya çıkarılmamış hususlardan birisi, elçiliğin mebzul sayıdaki dönemin Alman basınında nasıl yer bulduğudur. XV. yüzyıl ortalarında Almanya'da Mainz şehrinde hareketli parçalar ile yazı baskısını başlatan Johannes Gutenberg'e kadar geri götürülebilen ve XVIII. yüzyıl itibarıyla Almanca konuşan kalabalık nüfustan ötürü yüksek tirajlara sahip Alman basını, Berlin, Viyana, Frankfurt ve Münih gibi şehirler başta olmak üzere birçok büyük şehirde bulunan matbaalarla canlı ve etkili bir haber kaynağı konumundaydı. Kaldı ki Alman basını, ana hedef kitlesi geniş bir coğrafyaya yayılmış olan XVIII. yüzyılın okumuş siyasal insanın (*homo politicus*) iltifatına sahipti. Ayrıca kuvvetli bilgi toplama ağıyla beslenen Almanca yayınların, kısa bir süre sonra Fransızca, İtalyanca ve İngilizce gibi diğer dillere çevrildiği, dolayısıyla üretilen haberlerin yalnızca Almanca bilen okuyucuyla sınırlı kalmadığı bilinen bir husustur. Bu noktadan hareketle bir Osmanlı elçisinin, Çar Büyük Petro'dan beri Avrupa'nın büyük devletleri arasına girmenin yollarını arayan Rusya'ya gönderilişi, 1755 yılı itibarıyla Avrupa'da olup bitenleri süreli gazete ve dergilerden öğrenmeyi çoktan alışkanlık edinmiş okuyucu kitlesi için yüksek haber değeri taşıyordu. Haberlerin öne çıkardığı konulardan, diğer bir ifadeyle neyin haber yapıldığından, tercih edilen anlatım biçiminden, kısaca elçiliğin Alman kamuoyuna nasıl yansıtıldığından hareketle, Osmanlıların XVIII. yüzyıl ortalarında Avrupa'da nasıl görüldüğüne dair ipuçları bulmak mümkündür. Bu makale geniş bir yelpazede taranan dönemin yayınlarına dayanarak söz konusu diplomatik misyonun, Derviş Mehmed Efendi'nin Mayıs-Temmuz aylarını geçirdiği St. Petersburg günlerinin Alman basınına nasıl yansıtıldığını ortaya koymak için hazırlanmış bulunmaktadır. Bunun dışında aynı sıralarda St. Petersburg'da bulunan Avusturya elçisi Kont Esterházy'nin raporları da incelenmiş ve Osmanlı elçisi hakkında yazdıkları ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusya, Osmanlı Elçisi, Derviş Mehmed Efendi, Kont Esterházy, St. Petersburg, III. Osman.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Türk-Alman Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, İstanbul/Türkiye, ercan@tau.edu.tr.

**THE REFLECTION OF DERVISH MEHMED EFENDI'S DIPLOMATIC MISSION TO RUSSIA IN
THE CONTEMPORARY GERMAN PRESS AND THE REPORTS OF AUSTRIAN ENVOY
ESTERHÁZY (1755)**

Abstract

The Ottoman envoy Dervish Mehmed Efendi, who was assigned to notify Russia of the accession of Osman III, is a known envoy about whom various studies have been carried out, as he has a surviving *takrîr/sefâretnâme* written about his diplomatic mission. However, one of the questions that has not yet been researched is how the embassy was covered in the abundant contemporary German press. The German press, which can be traced back to Johannes Gutenberg, who started printing with movable parts in Mainz, Germany in the mid-fifteenth-century, and which had high circulations due to the large German-speaking population by the 18th century, was a lively and effective source of news with printing presses located in many major cities, especially in Berlin, Vienna, and Munich. Moreover, the German press had the favor of the *homo politicus*, in other words, the educated political man of the eighteenth century, whose main target audience was spread over a wide geography. In addition, it is a well-known fact that German publications, which were fed by a strong information-gathering network, were soon translated into other languages such as French, Italian, and English, thus the news produced was not limited to German-speaking readers. From this point of view, the dispatch of an Ottoman ambassador to Russia, which had been looking for ways to become one of the great states of Europe since the reign of Tsar Peter the Great, was of high news value for the readership, which by 1755 was already in the habit of learning what was happening in Europe from periodicals and journals. It is possible to find clues about how the Ottomans were perceived in Europe in the mid-eighteenth-century by analyzing the topics highlighted in the news, in other words, what was and what was not reported, the preferred narrative style, in short, how the embassy was reflected the German public. Based on a wide range of contemporary publications, this article aims to reveal the way this diplomatic mission, Dervish Mehmed Efendi's May-July St. Petersburg days, was reflected in the German press. In addition, the reports of the Austrian envoy Count Esterházy, who was in St. Petersburg at the same time, were also analysed and his writings about the Ottoman envoy were addressed.

Keywords: Russia, Ottoman envoy, Dervish Mehmed Efendi, Count Esterházy, St. Petersburg, Osman III.

**ОТРАЖЕНИЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКОЙ МИССИИ ДЕРВИША МЕХМЕДА ЭФЕНДИ В
РОССИЮ В НЕМЕЦКОЙ ПРЕССЕ ТОГО ПЕРИОДА И ОТЧЕТАХ АВСТРИЙСКОГО
ПОСЛА ЭСТЕРХАЗИ (1755 г.)**

Аннотация

Мехмед Дервиш эфенди — известный османский дипломат, которому было поручено уведомить Россию о воцарении Османа III. Его миссия была предметом различных исследований, поскольку сохранился написанный посланником “посольский отчет” (*takrîr/sefâretnâme*). Однако одним из аспектов, который до сих пор оставался

неизученным, было освещение деятельности посольства в современной немецкой прессе. Последняя вела свою историю от Иоганна Гутенберга, который начал печатать книги при помощи подвижных литер в Майнце (Германия) в середине XV века. Немецкая периодическая печать к XVIII веку имела большие тиражи, благодаря многочисленному грамотному населению и типографиям, расположенным во многих крупных городах, особенно в Берлине, Вене, Франкфурте и Мюнхене. Кроме того, немецкая пресса пользовалась благосклонностью *homo politicus* - образованных политических деятелей XVIII века. География ее целевой аудитории была широкой, не ограничиваясь немецкоязычными читателями. Хорошо известно, что немецкие издания опирались на мощную сеть сбора информации и быстро переводились на другие языки, такие как французский, итальянский и английский. С этой точки зрения сообщения об отправке османского посланника в Россию, которая со времен царя Петра I искала пути превращения в одну из великих держав Европы, были весьма актуальны. Широкие массы читателей к 1755 г. уже привыкли узнавать о происходящем в Европе из газет и журналов. О том, как воспринимали османов в Европе в середине XVIII века, можно узнать, проанализировав темы, освещаемые в новостных сообщениях: что сообщалось, какой стиль повествования предпочитался и т. д. На основе широкого круга публикаций рассматриваемого периода данная статья ставит своей целью выявить, какое нашли отражение в немецкой прессе время, проведенное Мехмедом Дервиш-эфенди в Санкт-Петербурге, и его дипломатическая миссия в мае-июле 1755 г. Кроме того, были проанализированы отчеты австрийского посла графа Эстерхази, который находился в это время в российской столице.

Ключевые слова: Россия, османский посланник, Дервиш Мехмед Эфенди, граф Эстерхази, Санкт-Петербург, Осман III.

Giriş

Ağabeyi I. Mahmud'un vefatı üzerine 14 Aralık 1754 (28 S 1168) tarihinde tahta cülûs eden III. Osman'ın, saltanat değişikliklerinde kadimden beri uygulandığı üzere bunu dost ve komşu devlet hükümdarlarına bildirmesi, diğer bir ifade ile cülûs tebliğinde bulunması icap etmişti. Bu tebliğ, Rusya, Avusturya ve Lehistan'a beşâretnâme türündeki nâme-i hümayûn ile elçiler göndererek, diğer devletler içinse onların İstanbul'daki temsilcilerine bu hususta mektuplar vermek suretiyle gerçekleşti. Bu cümleden olmak üzere Venedik, İngiltere, Fransa ve İsveç saraylarına elçi izamı olmamış, bu devletlerin İstanbul'daki temsilcilerine bu hususta mektuplar verilmiş olup, bunları Londra, Paris ve Stockholm'a yollamaları istenmiştir. Neticede cülûs tebliği vazifesiyle Avusturya'ya Hacı Halil Efendi,² Lehistan'a Zıstovili Hacı Ali Ağa,³ Rusya'ya ise sâbık silahdar kâtibi Derviş

² Osmanlı bürokrati Halil Efendi'nin Viyana elçiliği ve Kutsal Roma Alman İmparatoru I. Franz ile zevcesi Maria Theresia'ya ayrı ayrı teslim ettiği nâme-i hümayûnun diplomatik özellikleri hakkında *Tarih Dergisi'nde* (Turkish Journal of History) değerlendirme aşamasında bulunan "III. Osman'ın Tahta Cülûsunu Bildirmek Üzere Halil Efendi ile Avusturya'ya Gönderilen Beşâretnâme" başlıklı bir makale çalışması, tarafımızca hazırlanmış bulunmaktadır.

³ Zıstovili'nin diplomatik misyonu üzerine yapılan bir çalışma için bk. Hacer Topaktaş, *Lehistan'da bir Osmanlı Sefiri: Zıstovili Hacı Ali Ağa'nın Lehistan Elçiliği ve Sefâretnâmesi (1755)* (Ankara: TTK, 2015).

Mehmed Efendi memur kılındı.⁴ Her üç diplomatik misyonunun da iki amacı bulunuyordu; tahta cülûs haberini muhtevî nâme-i hümayûnun teslimi ve Bâbîâlî'nin, iki ülke arasındaki dostluk ve barışı sürdürmekten yana olduğunun tebliği.

Faik Reşit Unat'ın aktardığına göre Mehmed Efendi'nin bu elçiliği hakkında sade bir üslupla ve oldukça açık bir Türkçe ile yazmış olduğu sefâretnâmenin yazmaları Topkapı Sarayı Müzesi'nde Emanet hazinesi Numara 1439 ve Millet Kütüphanesi'nde Numara 829 ile mahfuz bulunup dönemin vak'anüvisi Seyyid Hâkim Tarihi'ne 1753-1766 (1166-1180)⁵ aynen kaydolunmuştur. Daha sonra sefâretnâme, yine resmî tarih yazıcısı Ahmed Vâsîf Efendi tarafından özetlenerek ve üzerinde üslup bakımından bazı değişiklikler ve düzeltmeler yapılarak tarihine alınmıştır.⁶

Osmanlı-Rus münasebetleri 1739 Belgrad Antlaşması'ndan beri barış içerisinde sürdüğünden münasebetlerin XVIII. yüzyıldaki odak noktasını oluşturan ticaret yeniden ön plana geçmişti. Bilindiği üzere Karadeniz ticareti, iki devlet ticaretinde önemli bir hacme sahiptir.⁷ Böylece Derviş Mehmed Efendi 1755 yılı itibarıyla Osmanlılarla Ruslar arasında barış ortamının hâkim olduğu yıllarda ve ayrıca Büyük Petro'nun kızı Yelizaveta'nın Rus Çarıçesi I. Yelizaveta olarak hüküm sürdüğü dönemde (1741-1762),⁸ güçlendirdiği merkezî otorite ve yaptığı askerî reformlarla bölgesi dışına da nüfuz edip Avrupa'nın gitgide güçlü ve söz sahibi devletleri arasına girmekte olan Rusya'ya ve idarî merkezi St. Petersburg'a gelmiş bulunuyordu.

Osmanlı elçisinin biyografisi kısaca şu şekildedir: Divân-ı Hümayûn kâtiplerinden Derviş Mehmed Efendi, İzzet Ali Paşa'nın mühürdarlığından yetişerek çavuşlar kâtibi ve Ağustos 1753'te (L 1166) küçük ruznâmecisi oldu. Elçiliğe tayin olmadan önce silâhdâr kâtibi görevinde bulunurken 1755'te (1168) Rusya'ya şikk-ı sâni pâyesiyile elçi olarak gidip aynı yıl geri geldi. Elçiliğini müteakip önce sipâh kitâbeti, bu görevinden azledilerek yine şikk-ı sâni pâyesini taşıdığı hâlde 10 Haziran 1758'de (3 L 1171) cizye muhasebecisi, 29 Nisan 1762'de (5 L 1775) atlı mukabeleciliği, Mayıs 1762'de (L 1175) süvari mukataacısı ve Nisan 1764'te (L 1177) sipâh kalemi kâtibi vazifelerine atandı. Sipâh kâtibi görevinde iken 1-10 Haziran 1764 (Evâil-i Z 1178) tarihinde ikinci kez Rusya elçisi olarak atandı. Elçiliğini tamamlayıp dönüş yolundayken Rusya'da vefat etti.⁹ Vefatına ilişkin bilgiyi vak'anüvis Hâkim'in bir başlık altında verdiği Derviş Mehmed Efendi, ihtiyar ve hasta olduğundan dolayı vefat ettiğinde (Şubat-Mart 1765/Şaban-Ramazan 1178), cenazesi büyük zahmetlerle Bender'e getirilip burada defnedildi.¹⁰

⁴ Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi [Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766]*, c. I, haz. Tahir Güngör (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019), 536-537.

⁵ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi* (İstanbul: Yeditepe, 2018), 23.

⁶ Faik Reşit Unat, *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*, nşr. Bekir Sıtkı Baykal (Ankara: TTK, 1968), 99-100; Hâkim Efendi'deki tekrîr metni için bk. Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 309-326.

⁷ Osman Köse, "1722-1776 Tarihli Ecnebi Defterine Göre Osmanlı Rus Münasebetleri," *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9 (1994): 166.

⁸ Hakkında yapılmış İngilizce bir çalışma için bk. Tamara Talbot Rice, *Elizabeth, Empress of Russia* (New York: Praeger, 1970).

⁹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, c. 2, haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996), 414; Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 336-37, 672; Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. II, 1069, 1151. Devrin tüm kaynaklarında ismiyle birlikte zikredilen "Dervîş" unvanının menşeinin izini sürmeye çalışmış olmakla beraber, Mehmed Efendi'nin hangi tarihten olduğu şimdilik gizemini korumaktadır.

¹⁰ Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. II, 1171.

Öyle görülüyor ki Derviş Mehmed Efendi, diplomatik misyonuna dair kaleme aldığı ve günümüze ulaşabilmiş takrîri/sefâretnâmesi bulunmasına rağmen, şimdiye kadar sadece kısa anlatılarla, üstelik dönemin tarihini yazmış Seyyid Mehmed Hâkim'in naklettiklerinden bile yoksun şekilde zikredilmiş¹¹ ve müstakil olarak yerli veya yabancı herhangi bir akademik çalışmaya konu edilmemiştir. Hâlbuki zengin malzemeye sahip yerli ve yabancı kaynaklara müstenit olmak kaydıyla, bu elçiliğin gerek Osmanlı-Rus münasebetleri ve gerekse Osmanlı diplomasi tarihine katkı sağlayabilecek potansiyele sahip olduğuna şüphe yoktur. Bu noktadan hareketle bu makale, Derviş Mehmed Efendi'ye dair bugüne kadar ortaya konmamış bir yöne, elçiliğinin dönemin Alman basınına ve Avusturya Devlet Arşivi'nde mahfuz raporlara nasıl yansıdığı sorusuna cevap aramak, bu hususa ışık tutmak üzere hazırlanmış bulunmaktadır.

1) Derviş Mehmed Efendi'nin St. Petersburg Elçiliği

Elçinin vak'anüvis kroniğinde yer alan takrîrine başvurmak suretiyle diplomatik misyonun çerçevesini özetle şu şekilde ortaya çıkarabiliriz: Derviş Mehmed Efendi, hazırlıklarını tamamladıktan sonra erbain içi/kara kış içinde 15 Ocak 1755 (1 Ra 1168) Çarşamba günü İstanbul'dan hareket etti. Zorlu kış şartlarında ilerleyip otuzuncu gün Bender Kalesi'ne vardı. Burada kendisini Bender muhafızı Abdullah Paşa ağırladı. Atların ve arabaların tedariki için yedi gün ikameti sürdüren elçilik kafilesi 19 Şubat Çarşamba günü Bender'den ayrıldı. Bu sırada kendisine eşlik etmek üzere Bender Beşlü ağalarından Ali Ağa, otuz nefer ile tayin edildi. Hep birlikte Lehistan hududuna varıldı. Ertesi hafta (26 Şubat/14 C) Rus topraklarına Vasilikof (Vasilikov Kalesi) mahallinden girildi. Burada esasen kırk gün olan karantina uygulaması, merkezden gelen talimatla Osmanlı elçisi için kısa tutuldu. Onuncu gün Rus bir hekim, heyeti sağlık kontrolünden geçirip hastaya rastlanılmadığı için yolculuğa Kiev istikametinde devam edilebildi. Elçiye Ruslar tarafından tayin olunan mihmandar ve tercüman, heyete Kiev'den itibaren eşlik etti. Ardından sırasıyla 15 Mart'ta Kozluca kasabasına, 17 Mart'ta Bihne (Nizhyn/Nejin) şehrine, 25 Mart'ta Tuğla kasabasına, 31 Mart'ta Moskova şehrine vardı. Elçilik heyeti Moskova'dan 2 Nisan Çarşamba günü ve 17 Nisan'da vardığı Novigrad'dan 18 Nisan'da ayrıldı, 22 Nisan'daysa asıl hedefine bir saat uzaklıktaki ve Petro zamanında bina edilen Manastır varoşuna/köyüne ulaştı. Nihayet Derviş Mehmed Efendi ertesi gün, 23 Nisan 1755/10 B 1168 tarihinde askerî törenle karşılandığı St. Petersburg'a, merasim alâyı ile girişini gerçekleştirdi.¹²

Resmî ziyaretlerine hemen 25 Nisan'da, kendisini davet eden Rus şansölyesi (*Başvekil*) Kont Bestujev-Ryumin'in¹³ huzurundaki resmî kabulde başladı. Kont'un konağında gerçekleşen kabulde elçi, kendisine veziriazamın¹⁴ mektubunu teslim etti. 4 Mayıs 1755

¹¹ Derviş Mehmed Efendi'den kısaca bahseden yayınlara misal vermek gerekirse krş. Hayri Çapraz, "1740-1792 Osmanlı-Rus Münasebetleri (Siyasî ve Ticarî)", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, 1997), 28-29; Esra Yeşilyurt, "Osmanlı Sefirlerinin Gözünden Rusya," (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, 2017), 58-60.

¹² Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 309-326.

¹³ Алексей Петрович Бестужев-Рюмин/Aleksey Petroviç Bestujev-Ryumin (1693-1766), diplomat, Rus dışişlerini yirmi yıl boyunca belirlemiş devlet adamı, Rus ordusunda mareşal, 15 Temmuz 1744'ten itibaren büyük şansölye.

¹⁴ Takrîrde veziriazamın kim olduğu belirtilmemişse de elçi İstanbul'dan ayrıldığında sadarete Köse Mustafa Paşa'nın (1 Temmuz 1752-16 Şubat 1755) bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla elçinin yanında götürdüğü sadrazam mektubunun kime ait olduğu açıktır. Mustafa Paşa yerine mühür-i hümayûnu teslim alan Hekimoğlu Ali Paşa

(22 B 1168) Pazar günü Rus Çarıçesi I. Yelizaveta'nın huzuruna kabul edildi ve bu sırada beşâretnâme-yi takdim ve teslim etti. St. Petersburg'da geçirdiği altmış beşinci gün olan 25 Haziran'da çarıçeye veda huzura kabulünü gerçekleştirip burada çarıçenin sultana hitaben hazırlanmış nâmesini törenle teslim aldı. On gün sonra Rus şansölyesine de veda ziyaretinde bulunarak kendisinden, veziriazama tebliğ etmek üzere bir mektup teslim aldı. 24 Temmuz 1755 (14 L 1168) tarihinde St. Petersburg'dan ayrılan elçilik heyeti aynı yol güzergâhını kullanmak suretiyle kırk iki gün sonra Kiev'e (4 Eylül) ve on bir gün sonra Bender'e (15 Eylül) vardı. Buradan ise İstanbul'a yirmi günde ulaştı (5 Ekim 1755/28 Z 1168).¹⁵

Takrîrinden anlaşıldığına göre elçi, Osmanlı topraklarında olduğu gibi bulunduğu Leh ve Rus coğrafyasında, elçiliğini mümkün olan en kısa sürede tamamlama gayreti içinde konaklamalarını – aldığı “Ve dahi Devlet-i ‘aliyye ile olan dostluğumuza binâ’ en ikrâm kasdı ile bir mikdâr mahaller seyr u temâşâ eylesünler. Elçi Efendi bu husûsda ‘acele buyurmasınlar” şeklinde çok sayıda teklife rağmen – hep kısa tutmuş ve bunu, mesela, “Bir günden ziyâde eğlenmek münâsib değildir” cevabıyla muhatabına bildirmiştir.¹⁶ Bunun dışında III. Osman'a ait bir nâme-i hümayûnu hamil yolculuk ettiğinden hem Osmanlı neferlerinin hem de Leh ve Rus yetkililerin nezdinde itibar görmüş, önü hep açık tutulmuştur. Bu çerçevede tam olarak yüz bir günde ulaştığı St. Petersburg'da yine de doksan beş gün geçirmiş, dönüş yolculuğunu “sür‘at ile gelinmek ile” yetmiş günde “Fe’hamden, sümme hamden, sümme hamden” tamamlamıştır.¹⁷

2) Dönemin Alman Basınında Derviş Mehmed Efendi'nin Elçiliği

Avrupa kamuoyunda yüksek haber değeri taşıdığı anlaşılan Osmanlı sefâretlerinin Avrupa'daki misyonları, siyasî ve akademik havadisleri odağına alan XVIII. yüzyıl batı gazetelerinde yer bularak bu hususta bilgi açlığı duyan okuyucusunu tatmin etmekteydi. Bu başlık altında, XVIII. yüzyıl ortaları Almanyası'nın önemli basın merkezlerinden olan Berlin, Münih, Regensburg, Leipzig ve Frankfurt şehirlerinde çıkan gazete, siyasî havadis mecmuası/derlemesi ve almanak türündeki yayınlarda, izini sürdüğümüz Derviş Mehmed Efendi'yle alâkalı haberler bulunmaktadır.

Bu bağlamda, Derviş Mehmed Efendi'nin St. Petersburg'daki elçiliğine ilişkin haber ilk olarak Berlin'de yayımlanan *Spenerische Zeitung* gazetesinde yer aldı. Burada Prusya'nın Rusya'ya komşu olması, haberin ulaşma hızında şüphesiz etkindir. Benzer şekilde yine III. Osman'ın cülûs-ı hümayûnunu Lehistan'a bildirmek maksadıyla gönderilen Zıştovili Ali Ağa'nın 1 Mayıs Perşembe günü Varşova'ya ulaştığına ve 6 Mayıs Salı günü Wschowa'ya¹⁸ devam edeceğine dair haberi de Almanca olarak ilk defa bu

(görevinden azil tarihi 18 Mayıs 1755) tarafından kendi imzasıyla bir başka mektup gönderilmiş olma ihtimal ise bulunmamaktadır. Zira benzer bir vaziyeti yaşayan Viyana'daki Halil Efendi'nin imparatorluk ricâline 1755 Mayıs ayında teslim ettiği sadrazam mektuplarının Mustafa Paşa'ya ait olduğundan şüphe yoktur, bk. Avusturya Devlet Arşivi (OeStA), Hanedan, Saray ve Devlet Arşivi (HHStA), Türkeri V, Konv. 21-2: Varia und Collectanea (1741-1801).

¹⁵ Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 309-325.

¹⁶ Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 311, 318.

¹⁷ Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 324-325.

¹⁸ 1757-58'deki misyonuna dair sefâretnâmesinde Mehmed Ağa'nın İskanove/Uskove olarak ifade ettiği Wschowa (Alm. *Frauenstadt*), Poznan'ın güneyinde, Leh krallarının uğrak yeri olan küçük bir kasabadır, bk. Hacer Topaktaş, “XVIII. Yüzyıl Ortalarında Türk-Leh İlişkilerinden Bir Kesit: Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın Lehistan (Polonya) Elçiliği (1757-1758),” *Osmanlı Araştırmaları* 29 (2007): 210 ve aynı sayfada dipnot 32.

gazetede bulmaktayız.¹⁹ Derviş Mehmed Efendi'ye dönecek olursak, mezkûr yayın organında kendisine dair – tuhaf bir şekilde yegâne – kaydın Türkçesi şu şekildedir: “*Güneyelbe*, 29 Mayıs'tan. St. Petersburg'dan gelen en yeni mektupların naklettiğine göre Türk elçi Derviş Mehmed Efendi,²⁰ eski takvime göre 23 Nisan'da çok sayıdaki maiyetiyle beraber şehre bizzat ulaştı.”²¹

Almanya'nın en güneyinde yer alan Münih'e indiğimizde, burada çıkan siyasî *Münchener-Zeitungen* gazetesi,²² Derviş Mehmed Efendi'ye ilişkin haberleri hem geç, hem de sığ bir biçimde nakletmektedir. Bir kere elçinin isminin zikredilmediği ve bilgilerin gerçeklerle tam olarak örtüşmediği görülmektedir. Sayıca da az olan haberler şu şekildedir:

“*St. Petersburg, 16 Nisan*. Moskova'dan gelen mektuplara göre Büyük Sultan'ın elçisinin, geçtiğimiz ayın [Mart] sonunda Moskova'ya vardığı ve şimdiki ayın [Nisan] 3'ünde buraya [St. Petersburg] doğru yola çıktığı anlaşılmaktadır. Rus sarayı tarafından, Ekselansları Sultan'ı tahta cülûsundan ötürü tebrik etmek üzere İstanbul'a kimin gönderileceğine henüz karar verilmiş değildir. Tahminlere göre, çarichenin seçimi, şansölye yardımcısının bir kardeşi olan Kont von Worenzof'a isabet edecektir.”²³

“*St. Petersburg, 30 Mayıs*. Osmanlı nâzırının ikameti muhtemelen kısa süreliğine olacak. Şimdiden konuşulduğuna göre, veda huzura kabulü yakında gerçekleşecek ve hemen aynı gün İstanbul'a dönecek. Şimdi itibarıyla emin olunan o ki, çok sayıda Avrupa memleketlerinde bulunmuş ve 36 yıl önce Hollanda'ya resmî ziyaret münasebetiyle gitmiş olan Prens Sergey Petroviç Dolgorukov²⁴, Ekselansları Çariçe nâmına Büyük Sultan'a tahta cülûsundan ötürü tebriklerini sunacak.”²⁵

Dönemin bir başka Almanca kaynağı olan Leipzig'li bir siyasî havadis derlemesinde, Mehmed Efendi'nin sefâretine dair muhtasar şu bilgiler verilmektedir: “23 Nisan'da yeni Türk imparatoru tarafından gönderilen elçi Mehmed Efendi²⁶ St. Petersburg'a ulaştı ve bu ayın 25'inde büyük şansölye (*Groß-Canzler*)²⁷ tarafından kabul edildi. 5 Mayıs'ta imparatoriçe nezdinde resmî huzura kabul töreni ve 25 Haziran'da veda ziyareti gerçekleşti.”²⁸

Elçiliğe dair oldukça uzun ve başka yerde rastlanmayan bazı ayrıntıları muhtevî anlatılardan birini ise Frankfurt am Main şehrinde çıkan *Frankfurter Meß-Relation* isimli almanakta bulmaktayız:

¹⁹ “Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen,” No. LX, 20.05.1755.

²⁰ Haberde geçtiği şekliyle “Derwisch Mahomet Effendi”.

²¹ “Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen,” No. LXVI, 03.06.1755.

²² Münih Gazetesi'nin baş sayfasının görseli için bk. Ek 1.

²³ “Münchener-Zeitungen, von denen Kriegs-, Friedens- und Staatsbegebenheiten, inn- und ausser Landes,” Num. LXXXIII, 26.05.1755.

²⁴ Сергей Петрович Долгоруков/Sergey Petroviç Dolgorukov (1696-1761).

²⁵ “Münchener-Zeitungen,” Num. CIII, 30.06.1755.

²⁶ Haberde geçtiği şekliyle “Mahometh Effendi”.

²⁷ Kont Aleksey Petroviç Bestujev-Ryumin.

²⁸ *Neue genealogisch-historische Nachrichten von den vornehmsten Begebenheiten, welche sich an den europäischen Höfen zutragen, worinn zugleich vieler Stands-Personen Lebens-Beschreibungen vorkommen*, c. 73, haz. Michael Ranft (Leipzig: Heinsius, 1756), 68.

“[...] Hem İstanbul’a gönderilen Rus elçisinin raporlarından, hem de büyük sultan tarafından Rus çarîçesine fevkalâde olarak gönderilen elçinin sözlerinden, Türklerin barıştan yana olduğu anlaşılıyor. Çarîçe ayrıca, Türk hükümdarına yönelik dostluğuna binaen bu elçiyi özellikle dostâne karşılamak ve ağırlamak hususunda özen göstermekten geri durmadı. Çarîçenin emriyle elçiyi Kiev’de karşılamak üzere İzmaylovskiy Muhafız Alayı’ndan²⁹ bir yüzbaşı gönderilmişti. Yüzbaşı kendisini karşılayıp ona ve tüm maiyetine, elçi için hazırlanan St. Petersburg dışındaki Aleksandr Nevskiy Manastırı’na³⁰ yakın konumdaki ikametgâhına yerleşecekleri 23 Nisan’a kadar refakat etti. Bahsi geçen yüzbaşı, elçinin gelişini henüz aynı gün Rus büyük şansölyesine aktardığı sırada, elçiyi gelişinden ötürü tebrik etmek ve ertesi gün, elçi için şehirde tahsis edilmiş ikametgâha törenle refakat etmek emrini aldı. Nitekim şehre girişin, böylesi durumlarda mutat olduğu veçhile ihtişamlı bir merasimle gerçekleştiği gözlemlendi.

[Elçi] 20’sinde [25 yazması gerekirken muhtemelen baskı hatası yapılmış], büyük şansölyeye ilk resmî ziyaretini gerçekleştirdi. Bu sırada yaptığı konuşmada, Bâbîâlî’nin Rus İmparatorluğu’na barış ve dostluktan yana görüşlerini aktardı ve bakana sadrazamın mektubunu teslim etti. Buna benzer şekilde şansölye yardımcısı Kont Moronzov nezdinde de bir resmî kabul vuku buldu. Ancak bu sırada resmî bir hitapta bulunmak yerine, önceki konuşmasını sohbet havasında ilettili. 5 Mayıs’ta, merasim alâyı ile gittiği ve resmî törenle karşılandığı yazlık sarayda³¹ çarîçe tarafından huzura kabul edildi. [...] St. Petersburg’daki ikameti sırasında kendisine yalnızca büyük ihtiram değil, Rus monarşisinin bu yeni idare merkezinde ilginç ne varsa gösterildi.

7 Haziran’da Türk elçisi Derviş Mehmed Efendi [*Derwisch Mechmed Effendi*]’ye Bilim ve Sanat Akademisi, İmparatorluk Kütüphanesi ve Kunstkamera gezdirildi. Bakır hakkâklık atölyesinde kendisine çeşitli figürler ve başka şeylerin nasıl bakır gravür hâline getirildiği gösterildi. Resim atölyesinde çok sayıda akademi talebesinin doğa resimleri çizdiğini gördü. İlgili departmanda bronzun nasıl harflere ve madalyonlara dönüştüğüne, çelik, pirinç, ahşap ve taşın nasıl oyulup çeşitli süs eşyası hâline getirildiğine şahit oldu. Özellikle majesteleri çarîçenin çelikten [*Stahl*] yapılmış portresine hayranlık duydu. Matbaada aynı şekilde hayranlıkla, aşağıda okuyacağımız Türkçe satırlar için Türk harflerinin huzurunda yerleştirildiğini ve basıldığını izledi:

Sultan Mustafa Han [Chan]’ın oğlu majesteleri Sultan Osman Han, Hicrî 1168 yılının Safer ayının 28’inde, miras hakkı dolayısıyla Osmanlı tahtına şerefle cülûs ettikten sonra, zikredilen majeste, kendilerinin yüce onay ve teminatı ile Rus ve Osmanlı imparatorlukları arasında akdedilmiş olan barışın madde ve şartlarının şimdye kadar olduğu gibi bundan sonra da bozulmayacağını göstermek üzere, zatıalilerinin [bu bilgileri içeren] sultanî yazısını [nâme-i

²⁹ Измайловский Лейб-гвардии Полк/İzmaylovskiy Leyb-Gvardii Polk.

³⁰ Александрo-Невская Лавра/Aleksandro-Nevskaya Lavra/Aleksandr Nevskiy Manastırı.

³¹ Большой Екатерининский Дворец/Bolşoy Yekaterininskiy Dvoretz/Büyük Katarina Sarayı. Katarina (Yazlık) Sarayı’nın 1761 yılında Rus ressam ve gravürçü Михаил Иванович Махаев/Mihail İvanoviç Mahayev (1718-1770) tarafından yapılmış gravürleri için bk. Ek 2-3.

hümâyûn] hamil, Divân-ı Hümâyûn mensubu, şikk-ı sâni defterdarı rütbesine sahip Derviş Mehmed Efendi'yi, majesteleri çarîçeye irsal buyurmuşlardır.

İşte bunun, bakır hakkâklık atölyesinde de, bakıra bandırılmış bir levhada baskısı yapıldı; böylece matbaadaki baskıdan farkı gösterilmiş oldu. Bundan sonra akademinin üye ve profesörlerinin toplandıkları yer olan konferans salonuna geçti. Ardından coğrafya departmanına, kütüphaneye ve Kunstkamera'ya devam etti. Coğrafya departmanında kendisine gösterilen Arapça ve Türkçe elyazmalarını temaşa etti. Kunstkamera'da öğleden sonra üçe kadar kaldı ve kendisine bu sırada her türlü ilginçlikler gösterildi. Müteakiben elçiye akademinin başkanı, ekselansları Kont Rasoumovski³² tarafından St. Petersburg'un plan ve krokileri, St. Petersburg ve civarındaki âbidelerin, ayrıca Ladoga Kanalı³³ ve Kronştadt³⁴ ve Büyük Petro'nun taburlarının bakır gravürleri tanıtıldı. Bundan sonra elçi büyük memnuniyet içinde ikametgâhına avdet etti.

Haziran sonunda çarîçeye veda ziyaretini gerçekleştirdi; 10 Ağustos'a kadarsa şehirden gerçekten ayrıldığına dair bir haber almadık. Bununla birlikte ayrılması daha fazla uzamayacaktır, zira şarkın elçileri Avrupa saraylarında uzun süre kalmama âdetindedir.”³⁵

Almanya'nın yine güneyinde yer alan Regensburg şehrinde Christian Gottlieb Seiffart matbaasında basılan *Kurtz gefasster historischer Nachrichten* isimli, devrin meşhur haftalık siyasi havadis mecmuasında, aşağıda okuyacağımız şu ilginç ifadelere yer verilmiştir:

“Geride kalan Temmuz ayında üç yabancı nâzir St. Petersburg'da vedalaşıp saraylarına doğru dönüş yolculuğuna çıktı. [...] Bunlar Büyük Britanya elçisi Yarbay Melchior Guy-Dickens, Kutsal Roma Alman İmparatorluğu elçisi Kont Ludwig von Zinzendorf ve nihayet, şehre birkaç ay önce ulaşmış ve Rus kayzerî sarayına, Üçüncü Osman'ın Türk tahtına geçtiğini resmen bildirmek üzere gelen Bâbîâli elçisi [isim verilmemiş]. Bize bu Müslümanın şehirden ayrılışını bildiren St. Petersburg raporları, aynı zamanda bu kimsenin halet-i ruhiyesi hakkında bir tarif sunmaktadır. Zira o, yalnızca azınlıktaki kimselerde fark edilen özelliklere sahiptir. O kadar olağanüstü soğukkanlı bir insan olduğu söyleniyor ki, neredeyse hiçbir şey onu kayıtsız tavrından vazgeçiremez, ne herhangi bir şey şaşırtabilir ne de onda bir merak uyandırabilir. Zikredilen raporlarda onun hakkında bu cihette ve başka cihetlerde şunlar ihbar edilmektedir: Tavırlarındaki ağırbaşlılık, St. Petersburg'da bulunduğu süre zarfında kendini belli etti. Onu hiçbir şey sinirlendiremez gibi görünüyordu. Kaldı ki yabancıların merakını uyandıracak şeylerin ona pek az tesir ettiği anlaşılıyordu. Görülmeye kesinlikle değer Kronştadt'ın limanı, Rus sarayları, hem yüksek bir zevke sahip, hem de yoğun hayranlığı hak eden çarîçenin ihtişamlı ve lezzet dolu eğlence sarayları ve Rus asillerinin çiftlik malikâneleri, bütün bunlar onda en

³² Кирилл Григорьевич Разумовский/Kirill Grigoryeviç Razumovskiy (1728-1803).

³³ Ладожский Канал/Ladojskiy Kanal.

³⁴ Кронштадт/Kronştadt, Fin Körfezinde yer alan Kotlin Adası üzerindeki şehirdir.

³⁵ *Frankfurter Meß-Relation. Das ist halbjährliche Erzählungen der neuesten Staats- und Welt-Geschichten wie solche zwischen der Frankfurter Ostermesse und besagter Herbstmesse 1755 [...] (Frankfurt am Main: Engelhardlichen Laden, 1755), 62-64.*

ufak bir tatmin uyandırmadı veya merakını celbetmedi. Ona çok sayıda değişik şeyler gösterme tekliflerini büyük tevazu ile teşekkürlerini sunarak kibarca reddetti; eve dönmekten başka hiçbir arzusu yoktu. Bununla birlikte makul biçimde seyahatini, çarichenin en seçkin eğlence sarayı olan Tsarskoe Selo³⁶ [*Czarska Zeloc*] üzerinden ilerletmeye dikkat edildi. Bu nâzır o zamana dek her ne kadar hiç şaşkınlık göstermemişse de, bu görkemli yapının manzarası karşısında etkilenmiş göründü. Altının parlattığı bu saray, altın kaplama ve yeşil renkte ana gövdeye, balkonlara ve kapılara sahiptir ve bu hâliyle tamamen altın kaplama bir saray görünümündedir, ortasında ince sanat eseri bahçeler bulunmaktadır ve tüm süslemeler, bir sarayı çekici kılacak şekilde uygulanmıştır. Hiçbir şeyden heyecanlanmayan Türk nâzır, Tsarskoe Selo'nun manzarasıyla karşılaşınca hemen öylesine hayret içinde kaldı ki, bu mekânın gözlerinde gerçek bir harika olduğunu ve Türklerin, Avrupalıların zevk ve becerisinden çok uzakta bulunduğunu söylemekten kendini alamadı.”³⁷

Seyyid Hâkim Tarihi'ne aynen alınmış olan takrîr metninde Derviş Mehmed Efendi, bu saray hakkında “Vâkı'â mu'azzam ve kendülere göre muhteşem bir serâydır”³⁸ şeklinde bir tarif yapmakta, ne altınlardan ne de Türklerde bulunmayan ince bir zevkten söz etmektedir. Elçinin “kendülere göre” tanımlamasından ve ziyareti boyunca muhataplarına karşı büyük tevazu içinde davranmasından hareketle, Alman kaynağında nakledilen ifadesinin – şayet gerçekten söylemişse – yine tevazudan ileri geldiği düşünülebilir.

3) St. Petersburg'daki Avusturya Elçisi Kont Esterházy'nin Gözlemleri

Dönemin Alman basınından naklettiğimiz bilgilerden sonra şimdi, Kutsal Roma Alman İmparatorluğu'nun 1753 yılında Rusya'ya gönderdiği kayzerî ve kralî fevkalâde elçisi (*außerordentlicher Botschafter*), Macar asilzâde Kont Miklós Esterházy (1711-1764)³⁹ tarafından St. Petersburg'da kaleme alınan ve Viyana'ya gönderilen raporlardan⁴⁰ alıntılar yapılarak, diplomatik misyona dair birinci elden bilgilere bakılacaktır. St. Petersburg'daki Avusturya diplomatının bir görgü şahidi olmasından ötürü yazdıklarına başvurmak, Derviş Mehmed Efendi'nin elçiliğine dair malumatımızı arttırmak bakımından faydadan hâli olmayacaktır.

³⁶ Царское Село/Tsarskoe Selo/Çar Köyü, St. Petersburg'un güneyinde yer alan bugünkü Puşkin şehrinin eski adıdır. Burada yer alan Katerina Parkı içerisine, bilhassa, II. Katerina devrinde ve sonrasında Türk-Rus savaşlarına ithafen birçok anıt ve bina dikilmiştir. Bu hususta bk. Eray Akçay, “Osmanlı-Rus İlişkilerinin St. Petersburg ve Çevresindeki Mimarî ve Âbidevî İzleri (XVIII-XIX Yüzyıl),” *Türkiye Günlüğü* 147 (2021): 161 vd.

³⁷ “Kurtz-gefasster historischer Nachrichten zum Behuf der neuern europäischen Begebenheiten,” VIII, Ağustos 1755, 121-122.

³⁸ Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, c. I, 323.

³⁹ Kont Miklós (Nikolaus/Niklaus) Esterházy von Galántha. Esterházy/Eszterházy, kökenleri Orta Çağ'a dayanan soylu ve ünlü bir Macar ailesidir. Miklós Esterházy, Viyana sarayı tarafından profesyonel diplomat olarak istihdam edilen Macar aristokratlardan biriydi. 1741 yılında Maria Theresia tarafından, muhtemelen Avrupa meselelerine genel aşinalığı ve özellikle de Londra'yı bilmesi nedeniyle Büyük Britanya'ya fevkalâde elçi olarak seçildi. Böylece Miklós Esterházy'nin yirmi yıl sürecek diplomatik kariyeri başlamış oldu. Lizbon, Dresden ve Madrid'de görev yaptıktan sonra 1753'te St. Petersburg'a atandı ve burada İmparatorluk ve Avusturya elçisi olarak sekiz yıl boyunca hem barış hem de Yedi Yıl Savaşları dönemlerinde iki saray arasında iş birliği aracı olarak hizmet verdi, bk. Olga Khavanova, “Madridtől Szentpétervárig, Gróf Esterházy Miklós, Mária Terézia első magyar karrierdipomatája,” *Századok* 153/6 (2019): 1141-1166. Avusturya elçisi Kont Esterházy'nin çağdaş bir gravürü için bk. Ek 4.

⁴⁰ Kont Esterházy'nin raporundan örnek sayfa için bk. Ek 5.

Bir kere Kont Esterházy, raporlarını doğrudan Avusturya Şansölyesi Kont Wenzel Anton von Kaunitz'e (1711-1794), yani 1753 yılından beri üstlendiği Avusturya şansölyesi pozisyonunu 1792 yılına kadar sürdürecektir olan Avusturya dışişlerinden sorumlu en önemli isme, dışişlerinin karar merciine göndermiştir. Bundan dolayı raporlarını büyük bir dikkatle hazırladığı düşünülebilir. Kont Esterházy, Derviş Mehmed Efendi'den ilk defa 22 Nisan 1755 tarihli raporunda söz ederek Mehmed Efendi'nin – nedense raporlarında kendisini mütemadiyen “Dervisich Mustapha” olarak zikretmektedir – bugünlerde St. Petersburg'a varmasının beklendiğini yazar.⁴¹

Bir sonraki raporunda Kont Esterházy'nin Şansölye Kont Bestujev-Ryumin ile bir görüşmesinde, Osmanlı elçisinin gelişini haber aldığı ve onun misyonu hakkında sorular sorduğu görülmektedir. Kont Esterházy, raporunda, büyük şansölyenin kendisine, Türk elçisine sondaj yaptığını, acaba küfesinde başka meseleler de bulunup bulunmadığını sorduğunu aktarır. Elçi buna cevaben, Büyük Sultan'ın tahta cülûsunu tebliğ etmekten başka bir göreve sahip olmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Bâbüâli'nin St. Petersburg sarayına, Rusya'yla olan barış ve dostluğu sürdürmek yönünde teminata bulunduğunu, Türk tarafının aynı şekilde St. Petersburg sarayından da bu yöndeki teminatı umduğunu söylemiştir.⁴² Yine 29 Nisan tarihli ikinci bir raporda ise, Osmanlı elçisinin 30 kişilik heyetiyle birlikte bu ayın [Nisan] 24'ünde şehre vardığı, 26'sında da Şansölye Yardımcısı Kont Vorontsov'a⁴³ ilk ziyaretini gerçekleştirdiği ve elçi hakkında daha fazla malumatı öğrenir öğrenmez nakledileceği yazılıdır.⁴⁴ Bu muhavere, Avusturyalı diplomatın Osmanlı-Rus münasebetlerine olan ilgisine işaret ettiği gibi, Rus şansölyesinin de Avusturya'ya Osmanlılar hakkında bilgi vermekten imtina etmediğini gösterir. Ayrıca muhaverenin Derviş Mehmed Efendi'nin şansölyeyi ziyaretinden yalnızca dört gün sonra raporlanıp Viyana'ya gönderilmiş olması, Viyana Sarayı'na gelen haberlerin ne ölçüde güncel olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.

Derviş Mehmed Efendi, Kont Esterházy'nin 6 Mayıs tarihli raporuna göre bir gün evvel [5 Mayıs] öğleden önce, St. Petersburg'daki yazlık sarayda ilk kez ve resmî törenle çarichenin huzuruna kabul edilmiştir. Bu raporda “Dervisich Mustapha Bey” olarak zikredilen elçi, tahta cülûs eden yeni sultanın müjdesini verdikten sonra misafir edildiği hanesine uğurlanmıştır. Müteakiben, çarichenin tahta cülûsunun yıldönümü kutlamasına davet edilmiştir. Bir sonraki raporunda Kont Esterházy, St. Petersburg'a gelmiş bulunan Viyana elçisi Kont Zinzendorf/Zinzendorff'tan⁴⁵ iktibasen, yazlık sarayda ve 1 Haziran'da gerçekleşen maskeli baloya – bu kez de “Dervischa Mustapha” olarak anılan – Türk elçisinin de davet edildiği ve maiyetinden birkaç kişiyle birlikte baloya iştirak ettiği bilgisini verir. Burada Kont Zinzendorf, bir tercüman vasıtasıyla Derviş Mehmed Efendi

⁴¹ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 32r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 22 Nisan 1755 St. Petersburg.

⁴² OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 47r-v, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 29 Nisan 1755 St. Petersburg.

⁴³ Михаил Илларионович Воронцов/Михаил Илларионович Vorontsov (1714-1767).

⁴⁴ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 54r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 29 Nisan 1755 St. Petersburg.

⁴⁵ Фридрих Лудвиг Юлиус фон Цинцендорф/Kont Ludwig Friedrich Julius von Zinzendorf (1721-1780). Hakkında yapılmış yakın tarihli bir çalışma için bk. Olga Khavanova, “Count Ludwig von Zinzendorf's Diplomatic Mission to Saint Petersburg in 1755,” *Historical Studies on Central Europe* 2/1 (2022): 69-91.

ile bir süre sohbet etmek nezaketinde bulunmuş; dahası, Osmanlı elçisinin sarayın olağanüstü dairelerini ve yatak odalarını görmesine vesile olmuştur. Ayrıca maskeli balo sırasında, hiçbir davetlinin Türk an'anesine uygun olmayacağı düşünülen maskeyi takmaması yönünde alınan tedbire itina gösterilmiştir. Rapor, ekte Türk orta elçinin (*internuntius*) ilk resmî huzura kabulüne dair bir gazete eki bulunduğundan söz ederek sona erer.⁴⁶ Bahsi geçen ve doğrudan Derviş Mehmed Efendi'nin çarîçenin huzuruna kabulüyle alâkalı metin, St. Petersburg Gazetesi'nin (*St. Petersburgischen Zeitungen*) 19 Mayıs 1755 Cuma günü basılmış ekidir;⁴⁷ yedi sayfadan mürekkeptir, matbu harflerle basılmıştır ve Almancadır. İhtiva ettiği bilgiler açısından hem araştırma konumuza hem de Rusya araştırmalarına önemli katkıda bulunacağını düşündüğümüz detaylara sahip olmasına binaen, metnin aynen tercüme edilmesi yoluna başvurulmuş, bu sırada bazı kelimelerin orijinal yazılışı – tercümesinin ardından – köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Gazetedeki metnin Türkçe tercümesi aşağıdaki gibidir:

“St. Petersburg Gazetesi'ne Ek, No. 40

Cuma, 19 Mayıs 1755

St. Petersburg, 18 Mayıs.

Majesteleri Çarîçenin 24 Nisan'da öğleden sonra saat 1 civarında, şikk-ı sâni defterdarı rütbesindeki Türk elçisi Derviş Mehmed Efendi [*Derwisch Machmed Effendi*]'ye kayzerî yazlık sarayda verdiği resmî kabulün tasviridir.

Aynı gün öğleden önce saat 10 civarında bu merasim için görevlendirilmiş olan merasim alâyı İshak [*Isaac*] Katedrali meydanında toplandı. Çarîçeden elçinin yanına gitme talimatını aldıktan sonra oraya giden teşrifatçıbaşı Olsusiew, adı geçen meydanda imparatorluk arabasına oturdu. Ardından sarayın dışışleri tercümanlarından Reşetov [*Reschetow*]'u önden göndererek, muhafız bölüğünün amiri [*Pristav*] Tiutçev [*Tiutschew*]'i, elçiyi resmî kabule götürmesi ve kendisini bu iş için hazır tutması konusunda haberdar etti. Aynı sırada merasim alâyı Neva Nehri üzerinde hazırlanmış yüzer köprü üzerinden elçinin ikametgahının olduğu Vasilevskiy Adası'na [*Waşili=Ostrow*] gitti. Saray arabasından inen teşrifatçıbaşı, merdiven başında sefâretin ileri gelenleri ve merdivenin en üst basamağında bizzat elçi tarafından karşılandı. Elçi, teşrifatçıbaşını eliyle selamlayarak onu kabul odasına götürdü; burada bir divan üzerine konuğunun sağına, muhafız bölüğünün amiri ise teşrifatçıbaşının biraz ilerisine oturdu. Elçiye, teşrifatçıbaşının sebeb-i ziyareti söylendikten sonra misafirlere tütünlü çubuk, kahve, şerbet ve sürmeleri için gül suyu ikram edildi. Onlar için zengin rayihalara sahip tütsüler de yakıldı. Daha sonra solda elçi ve sağda teşrifatçıbaşı olduğu hâlde muhafız bölüğünün amiri, nâme-i hümayûnu elleri üzerinde taşıyan kâhya ve sefâretin ileri gelenlerinin peşinden odalardan çıkarak merdivenden indi. Önce elçi saray arabasının sağ ve ardından teşrifatçıbaşı sol tarafından bindi, karşılarına sarayın dışışleri tercümanlarından Buidi oturdu.

⁴⁶ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 79r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 3 Haziran 1755 St. Petersburg.

⁴⁷ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 75r-78r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 3 Haziran 1755 St. Petersburg. St. Petersburg Gazetesi'nin 19 Mayıs 1755 tarihli ekinin baş sayfasının görseli için bk. Ek 6.

Bunun üzerine merasim alâyı şu tertipte hareket etti:

1) Ağır süvari kılıcı kuşanmış bir muhafız rütbelisi ve onbaşının liderliğinde muhafız bölüğünden on iki süvari

2) Her birinin önünde dört süvari ve sair hizmetçi sınıfından görevlilerin bulunduğu üç adet üç çiftte beygir koşulu bakan arabası. Bu arabalar beraberinde çok sayıda hizmetçi sınıfı görevlisiyle imparatorluğun şu kademelerine aitti:

Hükümdarın mahrem-i esrarı, devlet başsavcısı, Rus şövalyeleri ve saray süvarileri [*Preobraschenskischen*]⁴⁸ mareşali Prens Nikita Yuryeviç Trubetskoy'a⁴⁹ ait araba. Buna sefâret heyetinden iki rütbeli oturmuştu. Küçük-Rusya necabetli Hatmanı, İzmaylovskiy saray süvarileri yarbayı, Rus ve Leh Beyaz Kartal ile Holstein St. Annen şövalyesi nişanları hamili, majesteleri çarichenin mabeyincisi, İmparatorluk Bilimler Akademisi Başkanı Kirill Grigoryeviç Razumovskiy'e⁵⁰ ait araba. Buna da sefâret heyetinden iki rütbeli oturmuştu. Hükümdarın mahrem-i esrarı, senatör, Rus ve Leh Beyaz Kartal şövalyesi, Kont Aleksey Petroviç'e⁵¹ ait araba. Buna muhafız bölüğünün amiri, İzmaylovskiy saray süvarileri yüzbaşısı Tiutçev oturmuştu.

3) Has ahırdan mirahur Niclovius.

4) At üstünde saray seyisleri ve çok sayıda hizmetli tarafından eşlik edilen has ahıra ait muhteşem eyerli ve üzerine altın ile gümüş işlemeli örtü örülmüş 10 adet yedek at.

5) Has ahırdan bir seyis.

6) Muhafız alayından at üstünde kuş tüylü sorguçlu kasket takmış 4 çavuş.

7) At üstünde saray kuryesi Miloradoviç.

8) At üstünde tören üniformalı 18 saray ulağı.

9) 4 yaya Türk tarafından refakat edilen, elleri üzerinde nâme-i hümâyûnu taşıyan ve elçiye ait Türk koşumlu bir küheylan üstünde sefâret kâhyası.

10) Elçinin ve teşrifatçıbaşının ve karşılarında tercümanın oturduğu saray arabası. Atlara iki saray hizmetlisi binmişti, her iki yanda ikişer Hayduk, tören üniformalı ikişer piyade ve elçilik heyetinden 12 çuhadar yürüyordu.

11) Has ahırdan muhteşem koşumlu bir küheylan üstünde sefâret heyetinden 1 rütbeli.

12) Muhafız alayından at sütünde bir onbaşı ve palalı 12 nefer.

Resmigeçit sırasında elçiye, donanma köprüsünün her iki yanındaki sokaklardan itibaren, imparatorluk yazlık sarayı bulvarına kadar, resmigeçit düzenindeki kara kuvvetleri kıtaları, namlusuz tüfeklerini sergiledi.

Tören alâyı yazlık sarayın bulvarına, merasim günlerinde arabalardan inilen merdivenin başına kadar ilerledi. Ve alây Fontanka⁵² sahiline kadar ilerledikten sonra durup, aynı düzen hâlinde geriye döndü.

⁴⁸ Преображенский Лейб-гвардии Полк/Preobrajenskiy Leyb-gvardii Polk.

⁴⁹ Никита Юрьевич Трубецкой/Nikita Yuryeviç Trubetskoy (1699-1767).

⁵⁰ Кирилл Григорьевич Разумовский/Kirill Grigoryeviç Razumovskiy (1728-1803).

⁵¹ Алексей Петрович Антропов/Aleksey Petroviç Antropov (1716-1765).

⁵² St. Petersburg'da geçen ve Neva Nehri'nin bir kolu olan nehir.

Piyade erleriyle desteklenmiş olan muhafız alayı, resmigeçit düzenindeydi ve tüfekleriyle hazırol vaziyetindeydiler.

Elçi, üstü kapalı yoldan tek başına ilerlemiş olan arabadan indiğinde, devlet şûrâsı Chrisoskuleyev kendisini tazimle karşıladı. Teşrifatçıbaşı sağına ve bahsi geçen devlet şûrâsı soluna geçerek istirahat etmesi için hazırlanan odaya götürdüler. Buraya kendisiyle birlikte yalnızca zikredilen yüksek rütbeliler alındı, heyetin geri kalanı bekleme odasında ayakta durdu. Elçinin bulunduğu odada elçi, kendisi için başköşede hazırlanan sandalyeye oturtulurken, teşrifatçıbaşı ve devlet şûrâsı ile muhafız bölüğü amiri sırasıyla sol tarafına oturdular. Bir süre sohbet edilirken majesteleri çarîçeye, elçinin vardığı kemterâne tebliğ edildi.

Bunun üzerine majesteleri çarîçe, başında küçük imparatorluk tacıyla ayağa kalktı ve taht salonuna geçerek, sayvanlı [*Baldachin*] koltuk şeklindeki tahta oturdu. Majesteleri çarîçenin arkasında ve ayakta hükümdarın seravcısı, muhafız bölüğünden bir kolağası, süvari muhafız bölüğünden bir miralay, Rus ve Leh Beyaz Kartal ile Holstein St. Annen şövalyesi nişanları hamili necabetli Prens Aleksey Grigoryeviç Razumovskiy⁵³ ile majesteleri çarîçenin başmabeyincisi, mahrem-i esrarı ve Rus şövalye nişanı hamili Baron Münnih bulunuyordu. Taht basamağında sağda necabetli şansölye ve solunda necabetli şansölye yardımcısı, tahttan biraz uzakta ise sağda, resmî uzun elbise giymiş majesteleri çarîçenin mabeyn nedimesi, devlet katında yer alan hanımlar ve hepsi mahsus kıyafetlere bürünmüş olan genç soylu kızlar ve sâir teşrifatın ilk beş derecesine giren hanımefendiler; solda ise saray süvarileri ve yine teşrifatın ilk beş kademesine mensup yüksek rütbeli zadedgân, ayrıca ikinci dereceye sahip yabancı devlet temsilcileri mevcuttu.

Teşrifatçıbaşı, majesteleri çarîçenin emri üzerine elçiyi, onun önünde ve biraz çaprazında yer alan ve nâme-i hümayûn taşıyan kâhyayı ve onu takip eden elçilik heyetinden beş mensubunu, arz odasına götürdü. Diğerleri ise sözü edilen odada ayakta beklemeye devam ettiler.

Arz odasına duhûlde elçilik heyetinden daha önce zikredilen zatlar ve tercüman Buidi olmak üzere hepsi kapıda durmuşlardı, elçi, majesteleri çarîçeye burada Türk âdetince ilk temennasını, odanın ortasında ikinci ve tahta dört adım kala üçüncü temennalarını verdi ve orada durdu, kâhyasından nâme-i hümayûnu teslim aldı (kâhya hemen sonra ve arkasını dönmeden geri geri odanın girişine döndü) ve uzanmış kollarıyla önünde tutarak Türkçe hitâbını gerçekleştirdi. Tümgeneral İvan İvanoviç bunu aynı anda Rusçaya çevirerek okudu.

Türk elçinin majesteleri çarîçeye hitabı:

Tüm hükümdârlardan daha a'zam ve ekrem olan, denizlerin Melik ve Pâdişahı, sultan oğlu sultan, hakan oğlu hakanı, Sultan Mustafa Han'ın oğlu, Sultan Osman Han ile sâhibetü ezyâlî'l-haşmeti ve'l-vakâr, sâhibetü delâilî'l-mecdi ve'l-i'tibâr, haşmetlü, miknetlü bi'l-cümle Rusyaların Pâdişâh ve İmparatoriçesi ve sâir pekçok yerlerin Melike ve Hâkimesi dostumuz Yelizaveta-i Evvel aralarında akdolunan barış antlaşmasını muhkem hâle

⁵³ Алексей Григорьевич Разумовский/Aleksey Grigoryeviç Razumovskiy (1709-1771).

getirilmesi, madde ve şartlarının temdîd ve tahkimi için bu yüce ve dostâne nâme-i hümâyûnu hazırlatmış bulunmaktadır. Haşmetli Pâdişah, varis-i taht-ı saltanat olmakla, baht-ı âlf-i taht-ı Osmanîye cülûsunu tebliğ ve bu vesileyle majesteleri çarîçeyi, iki imparatorluk arasında, kutlu ve ebedî bir barış olması niyazıyla, akdolunan madde ve şartların değişmeden sürdürüleceğini temin eder. Bendeniz, yüce majestelerine bu nâme-i hümâyûnu tebliğ etmekle vazifelendirilmiş bulunmaktayım ve bundan dolayı da fevkalade şerefyâb olmuştum.

Konuşmanın tercümesi aktarıldıktan sonra elçi, sultanî yazıyı teslim etmek için tahtın bir adım yakınına kadar ilerleyerek nâme-i hümâyûnu uzattı, majesteleri çarîçenin talimatıyla şansölye bunu karşıladı ve majesteleri çarîçenin tahtının sağında bulunan ve altın işlemeli kumaşla örtülmüş masanın üzerine bıraktı.⁵⁴ Akabinde şansölye, elçiye, majesteleri çarîçenin yüce nâmına Rusça şu cevabî konuşmayı yaptı:

Majesteleri çarîçe, majesteleri sultanın Osmanlı tahtına cülûsunu büyük hoşlukla karşılamaktadır. Ayrıca majesteleri, karşılıklı dostluğun ve ebedî barış akdinin muhafaza edileceğinin temini için emir vermektedir.

Cevabî konuşma, buradaki saraydan [daha önce] İran'a gönderilmiş olan Bratitşev tarafından Türkçeye tercüme edildi.

Elçi bu cevaptan öylesine memnundu ki, tahmin edilemez biçimde, hemen teşekkürlerini sunarak Bâbiâli'nin karşılıklı dostluk temennisini tekrarladı. Elçi bunu yazılı olarak da ifade etmek arzunda olduğunu ayrıca izah etti. Buna göre, verdiği cevap neticesinde gereksiz sıkıntılara neden olması durumunda, bunun teşrifat meselelerindeki acemiliğinden, bunun da ötesinde majesteleriyle karşılaşmasından ötürü duyduğu minnettarlığından, iki imparatorluk arasındaki avantajlı dostluğu sürdürmek yönünde sahip olduğu hevesten ileri geldiğinin bilinmesini istiyordu.

Bunun üzerine elçi arkasını dönmeden geri geri yürüdü, daha evvel üç defa gerçekleştirdiği derin eğilmeleri tekrarladı ve kendisine eşlik eden, huzura kabul sırasında yanlarında duran teşrifatçıbaşı, ayrıca devlet şûrâsı Chrysoskuleyev ile birlikte arz odasından yine zikredilen odaya geçti ve istirahat çekildi. Bu sırada kendisine kahve, şerbet ve türlü türlü şekerlemeler ikram edildi. Merasim alâyı merdiven önünde düzenini tuttuktan sonra elçiye, tıpkı bahsi geçen devlet şûrâsı tarafından arabadan inerken olduğu gibi, yeniden arabaya kadar refakat edildi. Kendisine teşekkürlerini sunduktan sonra teşrifatçıbaşı ile birlikte arabaya bindi. Karşılıklarına tercüman Buidi de oturduktan sonra merasim alâyı önceki tertipte yine aynı ihtiram arzlarıyla yola çıktı ve elçinin ikametgâhına kadar ilerledi. Kısa bir müddet sonra majesteleri çarîçenin saray amiri, korgeneral ve şövalye Aleksandr Nevskiy ve St. Annen nişanı hamili Kiriloviç Narişkin [*Semjon Kirillovitsch Naryschkin*]⁵⁵ elçiye ziyarette bulunarak kendisine

⁵⁴ Söz konusu vesika, Rus arşivlerinde (ve bunun gibi Polonya arşivinde olması lâzım gelen, Zıştovili Ali Ağa tarafından Leh Kralı III. August'a teslim edilen beşâretnâmenin aslı, krş. Topaktaş, *Lehistan'da bir Osmanlı Sefiri*, 46 vd.), hâlâ bulunmayı ve akademik camiaya tanıtılmayı beklemektedir. Bu yapıldığında, Avusturya'ya teslim edilen ve tarafımızca diplomatik özellikleri tahlil edilmiş (bk. dipnot 1) nâme-i hümâyûn ile benzerlik ve farklılıklar, orijinalleri üzerinden mukayese imkânına sahip olacaktır.

⁵⁵ Семён Кириллович Нарышкин/Semyon Kirilloviç Narişkin(1710- 1775).

sarayın ikramı olan yemekler sundu. Elçi, bunları merdivende karşıladı ve Narişkin'e doğru yürüyerek sağ elini uzattı, odasına götürdü ve bir divan üzerine sağına oturttu. Teşrifatçıbaşı onun sağına otururken muhafız bölüğünün amiri onların biraz çaprazına yerleşti. Misafirlere tütünlü çubuk, kahve, şerbet ve gül suyu ikram edildi, harika tütsüler yakıldı.

Sofra hazırlanır hazırlanmaz hep birlikte sofraya geçildi. Elçi ortada otururken sağında necabetli saray amiri, solunda teşrifatçıbaşı, karşısında muhafız bölüğü amiri Yüzbaşı Tiutçev oturuyordu. Yemek boyunca imparatorluk oda orkestrası müzik çalıyordu. Sofra kaldırıldıktan sonra elçiye kahve ve çay servis edildi. Ardından elçi, saray amiri ve teşrifatçıbaşı ekselanslarına, majesteleri çarıçenin bu yüce lütfundan ötürü kemterâne teşekkürlerini sundu, onlara odadan merdivene kadar eşlik etti; elçinin hizmetlileri ise refakati merdivenden aşağıya kadar sürdürdü."⁵⁶

Huzura kabul merasimine dair detaylı bu tasvirten sonra şimdi son olarak St. Petersburg'daki Avusturya elçisinin raporlarına dönecek olursak, Kont Miklós Esterházy'nin 24 Haziran tarihli raporunda bildirdiğine göre Türk elçi⁵⁷ Derviş Mehmed Efendi, 25 Haziran'da çarıçenin huzurunda resmî veda ziyaretini gerçekleştirecek, hemen akabinde İstanbul'a dönüş yoluna çıkacaktır.⁵⁸ 9 Temmuz'da kaleme aldığı ve içinde Mehmed Efendi'yle alâkalı bilgilerin de bulunduğu son raporda ise elçinin şehirden ayrılışı bahsine yer vermektedir. Burada Osmanlı elçisinin 25 Haziran'da gerçekleşen resmî görüşmede memleketine dönmek için çarıçeden müsaadesini rica ettiği ve ertesi hafta yola çıkmak arzusunda olduğu yazmaktadır. Esterházy bundan başka Derviş Mehmed Efendi'ye Rus sarayı tarafından bu türlü ziyaretlerde herkese yapıldığı üzere ilk başta 1000 duka nakit para hediye edilmek istendiği, ancak Bâbîâli'nin bunu tuhaf veya saygısızca bir davranış olarak karşılayabileceği düşüncesiyle bundan vazgeçildiği ve bunun yerine aynı miktarın elçiye takdim edilecek hediyelere harcanmasına karar verildiği bilgisini vermektedir.⁵⁹

Sonuç

Bu makalede, III. Osman'ın tahta cülûsunu tebliğ etmek üzere Rusya'ya gönderilmiş olan Derviş Mehmed Efendi'nin elçiliğinin ve 1755 yılının Mayıs-Temmuz aylarını geçirdiği St. Petersburg günlerinin Alman basınına nasıl yansıdığı konusu ele alınmıştır. Böylece haberlerin öne çıkardığı konularla birlikte elçiliğin Alman kamuoyuna nasıl yansıtıldığı, ama hepsinden önemlisi Osmanlıların XVIII. yüzyıl ortalarında Avrupa basınında ne kadar görünür olduğu da bir nebze daha ortaya çıkmış bulunmaktadır.

⁵⁶ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 75r-78r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 3 Haziran 1755 St. Petersburg. Bu tercümeyi gözden geçirip tashihleriyle katkıda bulunan Prof. Dr. Kemal Beydilli hocama kemâl-i hürmet ile teşekkür ederim.

⁵⁷ Miklós Esterházy'nin Mehmed Efendi'yi bir Osmanlı değil de Türk elçi olarak tavsif etmesi şaşırtıcı değildir. Zira batı literatüründe Osmanlı, daima kavmî-etnik yapısıyla, Türklükle ifade edilmiş, ülke Türkiye, Türki, Turquía, La Turquie, Turkish Empire diye anılagelmiş ve üç kıtaya yayılmış Osmanlı İmparatorluğu da "Türk İmparatorluğu" şeklinde zikredilmiştir, örneğin bk. Hüseyin Onur Ercan, "Güçün Aynası Yahut Taklidi: Prusya Kralı Büyük Friedrich'in Osmanlı İmparatorluğu'na Gönderdiği Mektuplarda Vurguladığı Nüfuz Alanları," *Osmanlı Araştırmaları* 61 (2023): 125, 148.

⁵⁸ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 101r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 24 Haziran 1755 St. Petersburg.

⁵⁹ OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (07.1755-09.1755), fol. 9r, Kont Esterházy'den Şansölye Kont von Kaunitz'e, 9 Temmuz 1755 St. Petersburg.

Ancak Osmanlı elçisinin yabancı basında ne şekilde yer aldığına dair burada zikredilenlerle iktifa etmek mecburiyeti yoktur. Dönemin – başta Rus olmak üzere – Fransız, İtalyan, Leh, kısaca bu tarihlerde St. Petersburg'da bulunan yabancı devlet temsilcilerinin raporlarına dayanan basın da muhakkak ilgi çekici bilgiler içeriyor olmalıdır.

Yine Derviş Mehmed Efendi'nin elçiliğine ışık tutması adına, aynı sıralarda ve aynı şehirde bulunan Avusturya elçisi Kont Esterházy'nin Viyana'ya gönderdiği ilgili raporlar taranmış ve raporlarda geçen ilgili kısımlar ışığında gazete haberlerinde bulunmayan orijinal, hatta mahrem bilgilere ulaşılmıştır. Anlaşılacağı üzere bunun sebebi, istihbaratın gizli tutulması ilkesiyle doğrudan ilişkilidir. Bir misal olarak Rus yetkililerin, saraylarında düzenledikleri maskeli balo sırasında, hiçbir davetlinin Türk an'anesine uygun olmayacağı düşünülen maskeyi takmaması yönünde tedbir almaları, bu türden bilgilerdendir. Derviş Mehmed Efendi'nin elçilik heyetinin 30 kişiden müteşekkil ve kendisinin orta elçi statüsünde olduğunu, yine Miklós Esterházy'den öğrenmekteyiz. Binaenaleyh gerek dönemin basının gerekse görgü şahitlerinin yazdıklarının, bir Osmanlı elçisinin diplomatik misyonuna dair mühim bilgilerle katkı sağlamak potansiyeline sahip olduğu, bir kez daha apaçık biçimde ortaya çıkmış bulunmaktadır. Belki de bir elçiliğin çok yönlü olarak bilinebilmesi ve bundan hareketle diplomasi tarihindeki yerine tam olarak oturtulabilmesi, zaten bu tür kaynaklara da başvurulmasına bağlıdır, denilebilir.

Bunun dışında elçinin kısmen siyasî raporundan (takrîr), fakat hususen dönemin yabancı kaynaklarından hareketle, karakter ve mizacına ilişkin belirli bir kanaat sahibi olmak mümkündür. Bu kanaat ise önemlidir, zira biyografik veriler ışığında Osmanlı elçilerinin ana hatlarıyla kariyerlerini biliyor olmamızla birlikte, elçilere ait otobiyografi veya günlük şeklinde *ben anlatısı* türünde metinlerin kahir ekseriyetle yoksunluğu sebebiyle, kişilik yönleri büyük oranda karanlıkta kalmaktadır. Dolayısıyla Osmanlıların elçi seçim ve tayinlerinde nelere dikkat ettikleri tam anlamıyla anlaşılammaktadır. Hâl böyleyken, burada yabancı gözlemlerin önemi artmaktadır. Nitekim bu makalede istifade edilen Alman kaynakları, böyle bir imkânı ortaya çıkarmaktadır. Buna göre Derviş Mehmed Efendi'nin Rus muhataplarına mahviyetten ileri geldiği anlaşılan cevaplarla yüksek bir nezaket sergilediği, kibar şahsiyetinin muhataplarınca takdirle karışık hayretle karşılandığı, işini tamamlayıp bir an evvel dönmek istemesiyle memleket sevdalısı olduğu ve/veya yabancı topraklarda kendisini yabancı hissettiği, son olarak Rus aristokrasisine ait ihtişamlı saraylarda hoş vakit geçirmek gayesiyle müteaddit kereler davet edildiği eğlence ve ziyafetleri ya kibarca reddetmiş yahut ısrara binaen mecburen kabul etmiş olmasıyla, zahit bir kimse olduğu söylenebilir. Şayet 1764'te Rus topraklarından dönüş yolunda Bender'de vefat etmeseydi, ikinci Rusya sefâretine dair de kuvvetle muhtemel bir takrîr bulabilir ve böylece iki metni mukayese yoluyla hakkında daha sağlam ve güvenilir bir kanaate sahip olabilirdik. Her halükarda Derviş Mehmed Efendi kayıtlara, devletinin izzetini daima ön planda tutmuş ve baş tacı etmiş, vakarlı bir diplomat olarak geçmiş bulunmaktadır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Avusturya Devlet Arşivi (OeStA), Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA).

Türkei V, Konv. 21-2: Varia und Collectanea (1741-1801).

Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755).

“Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen.” No. LX, 20.05.1755; No. LXVI, 03.06.1755.

Frankfurter Meß-Relation. Das ist halbjährliche Erzählungen der neuesten Staats- und Welt-Geschichten wie solche zwischen der Frankfurter Ostermesse und besagter Herbstmesse 1755. Durch zuverlässige Nachrichten zu unserer Wissenschaft gekommen (etc.), Frankfurt am Mayn: Im Engelhardischen Laden am Leonhards Kirchhofe, desgl. bey Philipp Wilhelm Fleischbein, im Nürnberger Hof, und dem Kanzellisten Raab, auf dem Garküchen-Platz, zu finden. Frankfurt am Main: Engelhardlichen Laden, 1755.

“Kurtz-gefasster historischer Nachrichten zum Behuf der neuern europäischen Begebenheiten.” VIII. Regensburg: Christian Gottlieb Seiffart, Ağustos 1755.

Hâkim Efendi, Mehmed. *Hâkim Efendi Tarihi [Osmanlı Tarihi 1166-1180/1752-1766]*. c. I-II. Haz. Tahir Göngör. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.

“Münchener-Zeitungen, von denen Kriegs-, Friedens- und Staatsbegebenheiten, inn- und ausser Landes.” Num. LXXXIII, 26.05.1755; Num. CIII, 30.06.1755.

Neue genealogisch-historische Nachrichten von den vornehmsten Begebenheiten, welche sich an den europäischen Höfen zutragen, worinn zugleich vieler Stands-Personen Lebens-Beschreibungen vorkommen. c. 73. Haz. Michael Ranft. Leipzig: Heinsius, 1756.

“Österreichische Nationalbibliothek.” Wien. Porträtsammlung, Inventar-Nr. PORT_00068686_01.

Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. c. 2. Haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay., 1996.

Afyoncu, Erhan. *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*. İstanbul: Yeditepe, 2018.

Akçay, Eray. “Osmanlı-Rus İlişkilerinin St. Petersburg ve Çevresindeki Mimarî ve Âbidevî İzleri (XVIII-XIX Yüzyıl).” *Türkiye Günlüğü* 147 (2021): 161-180.

Ercan, Hüseyin Onur. “Gücün Aynası Yahut Taklidi: Prusya Kralı Büyük Friedrich’in Osmanlı İmparatorluğu’na Gönderdiği Mektuplarda Vurguladığı Nüfuz Alanları.” *Osmanlı Araştırmaları* 61 (2023): 117-149.

Khavanova, Olga. “Count Ludwig von Zinzendorf’s Diplomatic Mission to Saint Petersburg in 1755.” *Historical Studies on Central Europe* 2/1 (2022): 69-91.

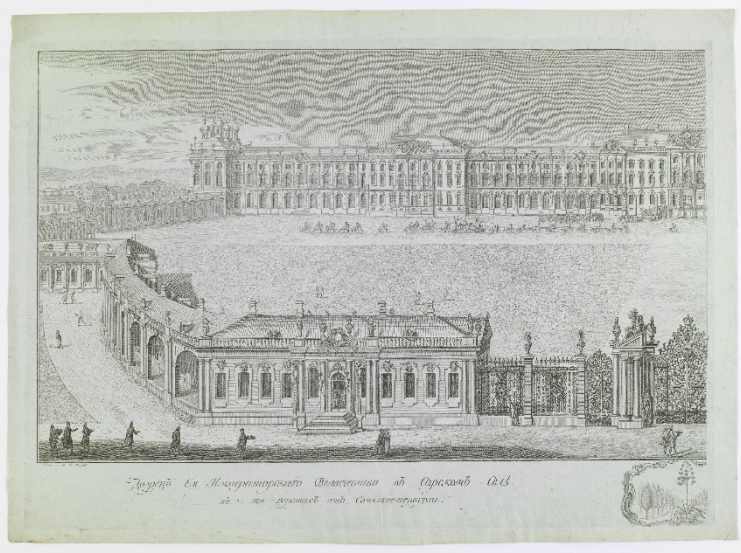
- Khavanova, Olga. "Madridtl Szentpétervárig. Grf Esterházy Miklós, Mária Terézia els magyar karrierdiplomatája." *Századok* 153/6 (2019): 1141-1166.
- Kse, Osman. "1722-1776 Tarihli Ecnebi Defterine Göre Osmanlı Rus Münasebetleri." *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 9 (1994): 152-166.
- Talbot Rice, Tamara. *Elizabeth, Empress of Russia*. New York: Praeger, 1970.
- Topaktaş, Hacer. "XVIII. Yüzyıl Ortalarında Türk-Leh İlişkilerinden Bir Kesit: Kapıcıbaşı Mehmed Ağa'nın Lehistan (Polonya) Elçiliği (1757-1758)." *Osmanlı Araştırmaları* 29 (2007): 203-225.
- Unat, Faik Reşit. *Osmanlı Sefirleri ve Sefâretnâmeleri*. Nşr. Bekir Sıtkı Baykal. Ankara: TTK, 1968.
- Erişim 09.11.2023. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/384404>.

EKLER

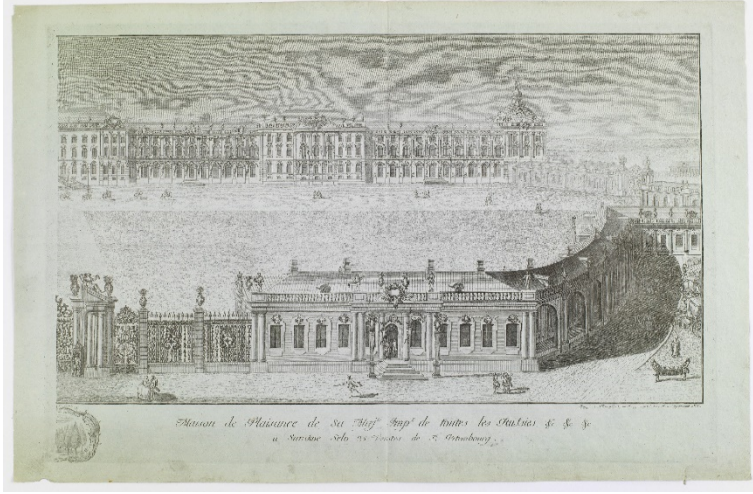
Ek 1: Münih Gazetesi'nin baş sayfası, "Münchener-Zeitungen, von denen Kriegs-, Friedens- und Staatsbegebenheiten, inn- und ausser Landes." Num. CIII, 30.06.1755.

Ek 2: Katerina Saray'ının 1761 yılında Rus ressam ve gravürçü Mihail İvanoviç Mahayev tarafından yapılmış gravürü. Erişim 09.11.2023. <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/384404>.

Ek 3: Katerina Sarayı'nın 1761 yılında Rus ressam ve gravürücü Mihail İvanoviç Mahayev tarafından yapılmış gravürü. Erişim 09.11.2023.<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/384404>.

Ek 4: Avusturya elçisi Kont Esterházy'nin çağdaş bir gravürü. Österreichische Nationalbibliothek, Wien. Porträtsammlung, Inventar-Nr. PORT_00068686_01.

Ek 5: Kont Esterházy'nin raporundan örnek sayfa, OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 79r.

Holländ. Knecht. darob vermittelten zu dem General und Kommandanten
die Feindlichkeit zu überlassen von dem Anfang zum Ende haben
sollen; Diefes nun den vorerwähnten Hof mit ungenügenden Vorbringen
entgegen gesetzt. /

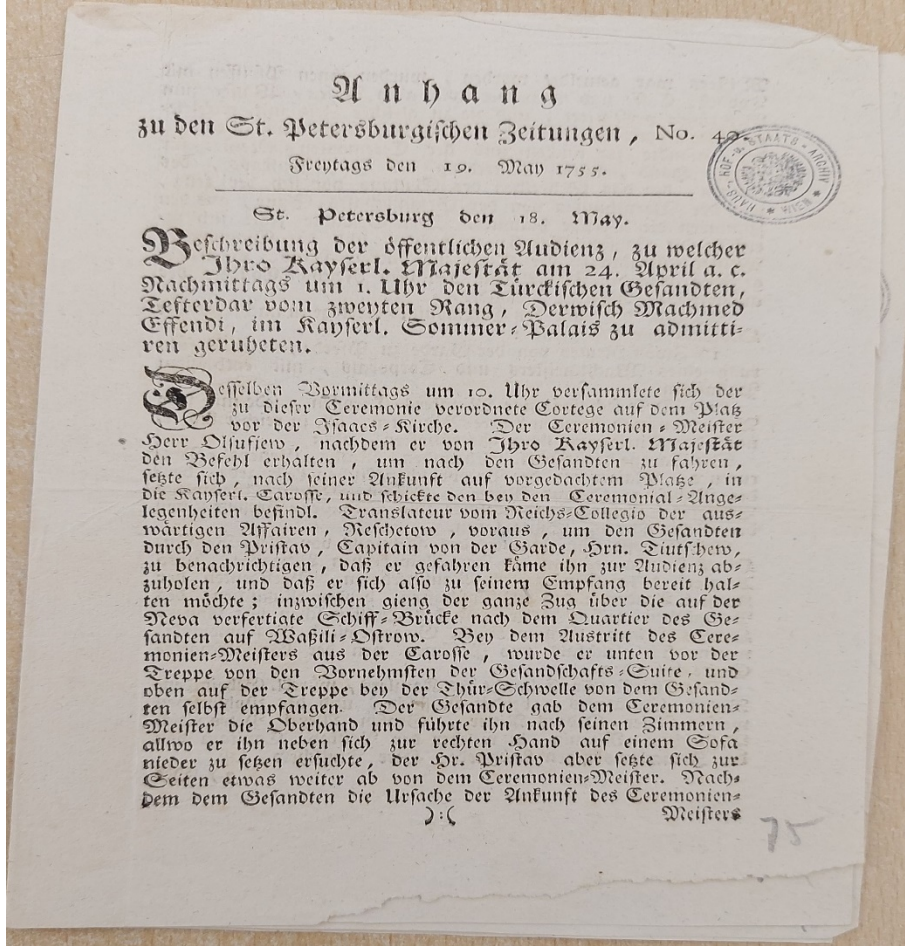
Überigend haben Ihre Kaiserliche Majestät Brauch
für den bleibenden Herrn Grafen v. Sickingen (Grafen
in der Provinz Galizien) in der Provinz Galizien
verbleibend der General der Dervische Mustafa
mit einigen von seinem Gefolge ergriffen ist. Ihre Kaiserliche
ist gütlich gefällig gewesen, die Person derselben, mit
einiger Ehrlichkeit einige Worte zu unterhalten, und
haben Ihre Dervische Mustafa auf dem Hofe magni-
fique meublirte Apartments und Plätze. Gewan-
gen lassen, verbleibend die korrekteste Abhaltung
verfassen, wenn seine Erlaubnis Manieren zu unterfangen,
die nur in einem Turkei Kabir erfinden sollen.
/ Die Person gemüßte zum Exzellenz. und
/ Am Hofe ergriffen und auf dem Hofe gütlich
zu erlassen, von dem Hofe. Die Person ergriffen
die Person der Dervische Mustafa öffentlichen Audienz
erhalten. Kommt nun zu seiner Person
ergriffen und ergriffen, in jeder Hinsicht der Person

Exzellenz

Petersburg den 5ten
Juni 1755. No. 79

unterzeichnet
H. Graf Sickingen

Ek 6: St. Petersburg Gazetesi'nin 19 Mayıs 1755 tarihli ekinin baş sayfası, OeStA, HHStA, Russland II, 37, Berichte aus Russland (04.1755-06.1755), fol. 75r.

YAKUT BÖLGESİNDE RUS ORTODOKS KİLİSESİ İDARİ YAPILANMASI

 Yusuf KILIÇASLAN^a

Öz

Yakut Bölgesinde Rus Ortodoks Kilisesi'nin kuruluşunu ve merkezileşme sürecini dönemsel olarak açıklamak Saha Türkleri üzerinde yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin daha anlaşılabilir hale gelmesi için oldukça önem arz etmektedir. Çalışma genelden özele doğru planlanmış ve Rus Ortodoks Kilisesi hakkında genel bilgi veren kaynaklardan ve Yakut Bölgesi'nde Ortodoks Hıristiyanlığın tarihini inceleyen eserlerden kronolojik olarak faydalanılmıştır. Bu babda Rus Ortodoks Kilisesinin geçirmiş olduğu reformlara kısaca değinilmiş, piskoposluk, *blagoçiniye* ve *prihod* sistemi ele alınmış, bu kurumların Yakut Bölgesi'nde tezahürü ortaya konmaya çalışılmıştır. Yakut Bölgesi 1620'den itibaren Rusların güdümüne girmiş, 1638'den itibaren dini ve idari yapı eş zamanlı olarak bölgede kurulmaya başlamıştır. Yakut Bölgesi'nde ilk kilise Petr Beketov tarafından 1632'de inşa edilen Lena Kalesi içerisine bina edilmiştir. Zamanla Rus Kozak müfrezelerinin inşa ettiği kalelerin içerisine bina edilen kiliseler sayesinde kilise ve şapel ağı ortaya çıkmıştır. Kiliseler arasında merkezi bir birlikteliğin ortaya çıkması ise uzunca bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Bunun en önemli nedeni bölgenin Moskova'dan coğrafi uzaklığı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yüzden Rus Ortodoks Kilise yapılanması bölgede kademeli olarak gerçekleştirilmiştir. Yakut ruhani idaresi sırasıyla Sibiry Metropolitliği, Tobolsk, İrkutsk, Kamçatka piskoposluklarına bağlı *blagoçiniye* olarak faaliyetini sürdürmüş ve son olarak bağımsız Yakut Piskoposluğunun kurulmasıyla bölge giderek Uzak Doğu Sibiry'nın hem dini hem de idari merkezi haline dönüşmüştür. I. Petro'nun Patrikliği lağvedip, Kutsal Sinod'u kurmasıyla birlikte bölgede yer alan Ortodoks dini kurumları da kabuk değiştirmiştir. Patrikliğin yerini Kutsal Sinod, metropolitliklerin yerini de piskoposluklar almıştır. Piskoposluklar kendi içerisinde *blagoçiniye*, ondalık gibi alt birimlere ayrılmış ve geniş coğrafyalarda vekil papazlık statüsü hayata geçirilmiştir. Sibiry'da ilk vekil papazlık İrkutsk piskoposluğu olmuş, Yakut Bölgesi, Kamçatka piskoposluğunun vekil papazlığı statüsüne 1858'de yükseltilmiştir. Yakut'un vekil papazlık statüsüne yükseltilmesi Aziz Venyaminov tarafından tasarlanmıştır. Statü değişikliği Yakut'un kilise ağını güçlendirmek ve yeterli donanımına sahip din adamlarını buraya çekmeye yetmiştir. Yaklaşık olarak 12 yıl vekil papazlık olarak faaliyetini sürdüren Yakut Ortodoks Kilisesi 1870'te bağımsız bir piskoposluk olarak bölgenin en önemli dini merkezi olmuştur. Yakut'un piskoposluk statüsüne yükseltilmesi bölgenin idari anlamda yeniden şekillenmesine sebebiyet vermiş, *blagoçiniye* ve *desyatınler* ortaya çıkmıştır. Ayrıca bölge cemaat yapısı

^a Dr., İstanbul/Türkiye, kilicaslan670@hotmail.com.

(*prihod*) yeniden düzenlenmiş ve Sahaların kayıtlı olduğu prihoddan başka cemaate geçişi yasaklanmıştır.

Anahtar kelimeler: Rusya İmparatorluğu, Yakut Bölgesi, Ortodoks Kilisesi, Sahalar, Sinod, Piskoposluk.

ADMINISTRATIVE STRUCTURE OF RUSSIAN ORTHODOX CHURCH IN YAKUT REGION

Abstract

Explaining the establishment and centralization process of the Russian Orthodox Church in the Yakut region periodically is very important in order to make the missionary activities carried out on Sakha Turks more understandable. The study was planned from the general to the specific, and the sources giving general information about the Russian Orthodox Church and the works examining the history of Orthodox Christianity in the Yakut Region were used chronologically. In this chapter, the reforms of the Russian Orthodox Church were briefly mentioned, the diocese, *blagochiniye* and *prihod* systems were discussed, and the manifestation of these institutions in the Yakut Region was tried to be revealed. The Yakut Region came under the rule of the Russians from 1620, and from 1638, the religious and administrative structure began to be established in the region simultaneously. The first church in the Yakut region was built by Petr Beketov in the Lena Castle, built in 1632. In time, the church and chapel network emerged thanks to the churches built inside the castles built by the Russian Kozak Detachments. The emergence of a central unity between the churches took place at the end of a long process. The most important reason for this is the geographical distance of the region from Moscow. Therefore, the Russian Orthodox Church structuring was carried out gradually in the region. The Yakut spiritual administration continued its activities as the dean of the Siberian Metropolitan, Tobolsk, Irkutsk, Kamchatka Diocese, and finally, with the establishment of the independent Yakut Diocese, the region gradually became both the religious and administrative center of Far East Siberia. After Peter I abolished the Patriarchate and activated the Holy Synod, the Orthodox religious institutions in the region also changed. The Holy Synod took the place of the Patriarchate, and the Bishops took the place of the Metropolitans. The dioceses are divided into sub-units such as dean and decimal. Again, the surrogate priesthood status was implemented, while the first vice priesthood in Siberia was the Irkutsk diocese, the Yakut region was elevated to the surrogate priesthood status in 1858, depending on the Kamchatka diocese. The elevation of the Yakut region to the status of the Viceroyalty was designed by St. Venyaminov. The status change was enough to strengthen Yakut's church network and attract adequately equipped clergy. Yakutsk Orthodox Church, which continued its activities as a deputy priest for approximately 12 years, became the most important religious center of the region as an independent diocese in 1870. Raising Yakutsk to the status of diocese led to the administrative reshaping of the region, and deanships and tithes emerged. In addition, the regional community structure (*prihod*) was reorganized and it was forbidden to move to another congregation other than the spiritual administration where the fields are registered.

Keywords: Russian Empire, Yakut Region, Orthodox Church, Sakhas, Synod, Diocese.

АДМИНИСТРАТИВНАЯ СТРУКТУРА РУССКОЙ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В ЯКУТСКОЙ ОБЛАСТИ

Аннотация

Процесс становления и централизации Русской Православной Церкви в Якутском крае не теряет своей актуальности. Он требует пристального внимания исследователей, чтобы сделать миссионерскую деятельность, проводившуюся в отношении тюрков-якутов, более понятной. Исследование строилось от общего к частному, использовались источники, дающие общие сведения о Русской Православной Церкви, и работы, исследующие историю православия в Якутском крае. Кратко упомянуты реформы Русской Православной Церкви, рассмотрена система организации епархии, благочиния и прихода, а также предпринята попытка выявить особенности этих институтов в Якутском крае. Якутская область с 1620 года перешла под власть России. С 1638 года одновременно стало формироваться и церковное, и политико-административное устройство. Сеть церквей и часовен в Якутии первоначально возникла из крепостных церквей, устраиваемых русскими казачьими отрядами. Первая церковь была построена внутри Ленской крепости в 1632 году Петром Бекетовым. Появление централизованного единства между церквями станет результатом длительного процесса. Важнейшей причиной этого является географическая удаленность области от Москвы. Структурирование Русской Православной Церкви осуществлялось по округам. Якутское духовное управление продолжало свою деятельность в качестве благочинного округа, подчиненного Сибирской митрополии, Тобольской, Иркутской и Камчатской епархии. Образование самостоятельной епархии связано с именем епископа Иннокентия (Вениаминова), который в 1852 году возглавил Камчатскую епархию. Якутск стал на некоторое время ее центром. После перенесения епископской кафедры в Благовещенск в 1858 году в Якутске остался викарий (викарный епископ), заместитель главы епархии архиепископа Иннокентия, что позволило продолжить благоустройство приходов и привлечь подготовленное духовенство. В 1870 году Якутск стал важнейшим религиозным центром региона, и возведение Якутского викариатства в статус епархии привело к административному переустройству области, появлению благочиний и десятин. Кроме того, была реорганизована приходская структура округа. Прихожанам было запрещено переходить из прихода, в котором они были зарегистрированы, в другие приходы.

Ключевые слова: Российская империя, Якутская область, Православная Церковь, Саха, Синод, Епископство.

Giriş

Rus Ortodoks Kilisesi'nin tarihi X. yüzyıla dayanmakla birlikte, Rusların güçlü bir devlet olarak ortaya çıkmasında önemli paya sahiptir. Rus tarihinin en eski kronikleri manastırlarda yazılmış ve manastırlar belirli bir süre okul görevini de üstlenmişlerdir. Rus devletinin 1552'de Kazan Hanlığını işgal ederek topraklarını genişletmesiyle Ortodoks Kilisesi'nin etki alanı da genişlemiştir. Rus Ortodoks Kilisesi, 1700'de Patrik Adrian'ın ölümüne kadar bu sistemle idare edilmiştir. Bu zaman zarfında kurumsallaşan ve önemli ölçüde güç kazanan Moskova Patrikleri, halkın nazarında ikinci hükümdar,

hatta sahip oldukları dini özellikler nedeniyle çardan daha üstün kabul edilmişlerdir. Böyle bir ortamda yönetimi devralan I. Petro (ö. 1725), mevcut durumu değiştirmek için önemli reformlar hayata geçirmeyi başarmıştır.¹

Rusların XVII. yüzyılın sonunda topraklarını Pasifik Okyanusuna kadar genişletmesi Ortodoks Kilisesi'nin bu topraklarda faaliyet yürütmesi için ön şartı sağlamıştır. Bu yüzyılın sonunda Sibirya Metropolitliği kurularak, tüm bölge buradan idare edilmeye çalışılmıştır. Yakut Ruhani Bölgesi 1718'e kadar Sibirya (Tobolsk) Metropolitliğine bağlı ondalık (desyatin) statüsünde kalmıştır. Bu tarihten sonra İrkutsk piskoposluğunun blagoçiniye statüsüne yükseltilmiştir. I. Petro tarafından 1718 yılında gerçekleştirilen kilise reformunun amacı kiliseyi devletin güdümüne alarak, ekonomik ve adli yetkilerinin kısıtlanması amacını taşımaktadır. Kilise Reformu'ndan önce vergiden ve askerlikten muaf olan Ortodoks Kilisesi mensupları bu ayrıcalığını kaybetmiş, yüksek oranda vergi ödemekle yükümlü kılınmıştır. Ayrıca manastır ve kilise mallarının çoğu devlet adına müsadere edilmiştir. XVIII. yüzyıla kadar denetim mekanizmasının dışında tutulan Patriklik lağvedilerek yerine kiliseyi yönetmek üzere düzenlenmiş ilk ismi *Dini Kurul* olan bir düzen kurulmuştur. Fakat kurul tarafından 14 Şubat 1721'de Petro'ya bu tanımlamanın doğru anlaşılamayacağını bu nedenle *Kutsal Sinod* olarak adlandırılması önerilmiş ve öneri kabul edilmiştir.²

I. Petro'nun zihninde sadece yasak vergisi toplayan bir Rus devleti değil, Hristiyanlaştırmak suretiyle Ruslaştırmak ve ortak kültürel değerlere sahip güçlü bir imparatorluk kurmak fikri saltanatının ilk yıllarından itibaren önemli bir yer tutmuştur.³ Petro'ya göre yeni sistem, kilise işlerinin daha hızlı işlemesini sağlayacak ve kilisenin halk üzerinde kurmuş olduğu otoriteyi kırarak halkın devlete olan bağlılığını da güçlendirecektir. Petro kiliseyi devletin karşısında bir denge unsuru olarak görmüş ve olası bir anlaşmazlık halinde halkın tanrı yolunu tercih ederek patriği seçeceğini düşünmüştür.⁴ Bu nedenden ötürü din adamlarına karşı bir takım yaptırımlar uygulanmıştır.⁵ I. Petro batı tarzı eğitim anlayışını benimsemiş ve bunu uygulanabilir hale getirmek üzere gerekli adımları atmıştır. Bu nedenden ötürü gerçekleştirilen dini reformun hedefi, kilisenin kitleler üzerindeki etkisini ideolojik bir yapıyla bütünleştirmektir. Petro 1700'de Kiev Metropolitine, Sibirya'ya metropolit olarak atanmak üzere hitabeti, dış görünüşü ve ahlaki güzel bir Ukraynalı din adamı bulmasını emretmiştir. Buna sebepse diğer dinlerin Sibirya Bölgesi'nde yayılmaya başlamasıdır. Petro'nun Kiev metropolitinden bulmasını istediği din adamının güzel dış görünüşü itibarıyla insanları daha kolay vaftiz edebileceğine inanmasındandır. Sibirya topluluklarının toplu vaftizine giden süreç 1706'da Hanti ve Mansilerin vaftiz edilmesini emretmesiyle başlamıştır.⁶ Aynı nedenle 1710 yılında Ostyakların vaftiz edilmesi üzerine

¹ Şir Muhammed Dualı, "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi," *Milel ve Nihal* 10/2 (2013): 68.

² Vladimir Federov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Gosudarstvo: Sinodalnyi Period 1700-1917* (Moskva: Rus. Panaroma, 2003), 150-154.

³ E. S. Şişigin, *Rasprostraneniye Hristianstva v Yakutii* (Yakutsk: y.y., 1991), 18

⁴ Dualı, "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi," 69.

⁵ Bk. P. V. Znamenskiy, *Rukovodstvo k Russkoy Tserkvnoy istorii* (Kazan: Üniv- Tip., 1876), 310-312.

⁶ *Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gosudarstva v Yakutii XVII. veka; Sbornik Arhivnih Dokumentov* (Leningrad: İzd. İnst. Nar. Sev. TSİK SSSR, 1936), 84.

bir imparatorluk emri çıkarılmıştır. Son olarak 6 Aralık 1714'te bu kapsam genişletilerek çıkarılan genel bir emir ile Rus toprakları içerisinde yaşayan ne kadar vaftiz edilmemiş halk varsa hepsinin vaftiz edilmesi gerektiği Metropolit Feodor'a bildirilmiştir.⁷ Metropolit tarafından bu emir ise tüm bölgelerde görevli misyonerlere tebliğ edilmiştir.

Doğuda dini faaliyetlerini yoğunlaştıran Ortodoks kilisesi bölgede İrkutsk piskoposluğunu 1707'de açmış, ilk piskoposu ise Varlam Kosovski olmuştur. Halefi İvan Maksimoviç 1711-1715 piskoposluğu idare etmiş ve bölgede önemli misyonerlik faaliyetlerinde bulunmuştur. İrkutsk piskoposları arasında en önemli isimlerden birisi olan İnnokent Kluçitskiy, Sibirya'da Ortodoks kilisesinin üçüncü kurucusu olarak kabul edilir.⁸ Kluçitskiy piskoposluk süresince Baykal Gölü çevresi ve Buryatlar üzerinde yoğun misyonerlik faaliyetleri yürütmüştür. Halefi olan II. İnnokent Nerunoviç ise dönemin politik şartlarının da misyonerler lehine değişmesiyle Yakut Bölgesi'nde sistemli şekilde misyonerliği başlatan isimdir.

1) Kutsal Sinod'un Kuruluşunun Ardından Rus Ortodoks Kilise Yapısı

Piskoposlar değişen dini idari sitemde Kutsal Sinod'un bölgesel en yüksek rütbelisidir. Piskopos, Ortodoks Hristiyan cemaatinin, dini ve ahlaki ritüellerinin uygulanmasından sorumlu olmasının yanında piskoposluğun çeşitli dairelerini ve dini adliyesini yönetme, yasal veya idari konularda Kutsal Sinod'a danışmak vb. görevleri üstlenmiştir. Rus devletinin XIX. yüzyılın başından itibaren kilise politikasının temel eğilimi piskoposların yetkilerini kısıtlamaya yöneliktir. Kutsal Sinod'un merkezileştirme sisteminden dolayı, piskoposların yetkisi kısıtlanıp piskoposluk idari yönetim işleri gittikçe zorlaşmaya başlamıştır. Kutsal Sinod Başsavcısının (Ober-Prakuror)⁹ otoritesi ve yetkisi güçlendirilmiştir. Piskoposluğun yönetim işleri Kutsal Sinod tarafından idare edilmiş, piskoposlar basit işler ile ilgilenmişlerdir. Dolayısıyla piskopos kendi piskoposluk bölgesini gezip yönetmek yerine genelde masa başında formalite evrak işleriyle ilgilenmiştir. Piskoposların ve piskopos yönetim kurulunun faaliyetleri Kutsal Sinod tüzüklerine tabi kılınmıştır. Ancak bölgesel faktörler göz önüne alındığı zaman bahsi geçen kaideler Moskova'ya yakın piskoposluklar için daha kabul edilebilirdir. Yakut gibi imparatorluğun uzak doğu sınırını belirleyen bölgede bu ve benzeri kuralları uygulamak çoğu zaman mümkün olmamıştır. Piskoposların görev sınırları ve yetkileri Dini Nizamnamenin ikinci bölümünde çizilmiş ve özel olarak görev çerçevesi belirlenmiştir. Buna göre piskoposların görevi; piskoposluğun yönetimi, ruhani bölgesini ziyaret etme, piskoposluk mahkemesine başkanlık etme ve piskoposun ruhban sınıfı ile ilişkilerini düzenlemektir. Ayrıca Piskoposlar yılda iki kez piskoposluğun durumu hakkında rapor tutmakla yükümlü kılınmış, istisnai durumlardaysa harici rapor tutmak üzere Kutsal Sinod'a karşı sorumlu tutulmuştur.¹⁰ Piskoposların bölgesel işleri yürütmek üzere kurulmuş bir de meclisleri vardır.

⁷ Şişgin, *Rastprostraneniye Hristiantstva v Yakutii*, 17; A. S. Pornikova, *Rasseleniye Yakutov v XVII Naçale XX veka* (Yakutsk: Kn. İzd. Vo., 1971), 56.

⁸ Sevinç Aslanova, *Rus Ortodoks Kilisesi* (Ankara Üniversitesi: 2006), 116-117.

⁹ Ober-Prakuror; Başsavcı anlamına gelmektedir. 1917 öncesi Çarlık Rusya'sında Kutsal Sinod'u yöneten ve kontrol eden hükümet yetkilisi anlamındadır. Bk. Şir Muhammed Dualı, *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din Devlet İlişkileri* (İz Yayıncılık, İstanbul: 2014), 33.

¹⁰ Bk. Znamenskiy, *Rukovodstvo Russkoy Tserkovnoy*, 314-317.

Her bir piskoposlukta piskoposluğun en yüksek kurul yönetim organını oluşturan *konsistoriya* yani piskoposluk yönetim kurulu olmuştur. 27 Mart 1841 yılında Rusya'daki tüm piskoposluk yönetiminin hukuksal temelini oluşturan yeni piskopos yönetim kurulu tüzüğü onaylanmıştır. Tüzükte piskoposların Sinod yargısına tabi olduğu belirlenmiş ve tüzük çerçevesinde piskoposluk yönetim kurulunun büro işlerini yürütmek için kaçıllara (yazı işleri) kurulmuştur. Tüzükte kaçıllara ve piskoposluk yönetim kurulunun başkanı olarak sivil bürokrat sekreter belirlenmiştir. Sekreter formalite olarak piskoposun yönetiminde olmasına rağmen, Kutsal Sinod tarafından tayin edilip doğrudan Sinod Başsavcısına bağlanmıştır. Dolayısıyla başsavcı piskoposluk yönetim kurulunun kaçıllaryasını piskoposluktaki Kutsal Sinod şubesi, onun sekreterini ise kendi temsilcisi yapmaya çalışmıştır.¹¹ Yakut ruhani idaresinde konsistoriyanın açılması 1870'te bağımsız piskoposluk açılmasıyla gerçekleşmiştir. Yakut dekanlığı 1858'de vekil papazlık statüsüne yükseltilmiş ve yaklaşık 12 yıl bu statüde devam etmiştir.

Sibirya'da ilk vekil papazlık 1707'de Tobolsk piskoposluğu bünyesinde İrkutsk'ta açılmıştır. Sonraki yıllarda da vekil papazlıklara ihtiyaç hâsıl olduğu sürece açılmaya devam etmiştir. Yakut ise 1858'de Kamçatka piskoposluğunun vekil papazlığı olmuştur. Vekil papazlığın başkanı piskopos papazdır (vikari). Bunlar genellikle Sinod tarafından tayin edilmiş, nadiren de olsa piskoposlar tarafından görevlendirilmiştir. Vekil papazlık genellikle geniş bölgeleri içerisine alan piskoposluklarda açılmıştır. Yakut'un bu statüye yükseltilmesi de bu nedenden ötürü olmuştur. Kamçatka piskoposluğunun konum ve donanım olarak bölgeyi idare etmekte yetersiz kalması sonucu bu karar alınmıştır. Kamçatka Piskoposu Aziz Venyaminov, Yakut Spass Manastırı'na yerleşerek tüm bölgeyi buradan idare etmiş ve Yakut piskoposu olarak atadığı Pavel Popov kendisine bağlı hareket etmiştir. Bazı piskoposlarsa vikariyi kilise okullarını ve kadın manastırlarını kontrol etmek üzere görevlendirmiştir. 1865 yılında Kutsal Sinod maddi durumu olan her piskoposlukta vekil papazlık açılması için imparatorun iznini almış ve vikariyat sayısı böylelikle artmaya başlamıştır. Rusya'da 1799'da vikariyat sayısı 5, 1851'de 11, 1891'de 38, 1917'de ise 70'e ulaşmıştır. Vekil piskopos kendine ait bölgede rahiplere emir verebilmiş, ancak vekil piskoposun ne katedrali ne de yönetim kurulu olmuştur. Vekil papazlar piskoposun şahsi emrinde olup ona tamamen bağlı kalmıştır.¹² Yakut vekil papazlığı 1870'te bağımsız piskoposluk statüsüne yükselmesiyle blagoçinikler ortaya çıkmıştır.

Piskoposluklar kendi içinde kilise bölgeleri olarak bilinen blagoçiniyalara bölünmüş, başrahip derecesindeki yöneticisine blagoçini denilmiştir. 1797'de blagoçinler bölgesel ruhban sınıfı kendi aralarından seçmiş, ancak 1820 yılındaki kararnameyle ruhban sınıfının içerisinden seçilme sistemi iptal edilerek, tayin yetkisi bölge piskoposlarına bırakılmıştır. Her blagoçiniyede sayıları 10 ila 30'a kadar çıkabilen cemaatler oluşturulmuştur. Prihod sayısı 15'i geçen blagoçiniyelara birer yardımcı blagoçin verilmiştir. Blagoçinler genellikle kırsalda görev yaptıkları için piskoposların ayrıntılı malumat alabildikleri en önemli kaynaktır. Blagoçin her yıl vaftiz edilenlerin,

¹¹ Nurmukhammed Kenzegulov, "Kazakistan'a Rus Ortodoks Hristiyanlığın Girişi, Yayılışı ve Misyonerlik Faaliyetleri," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019), 53.

¹² Fedorov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov*, 22-23; Kenzegulov, "Kazakistan'a Rus Ortodoks Hristiyanlığın Girişi," 53.

evlilik ve vefat edenlerin sayısını, prihod ruhbanlarının aşırıya kaçan tutumlarını ve ceza gerektiren durumlarda piskoposu bir raporla bilgilendirir. Blagoçin kendi bölgesindeki rahipler ve kilise görevlilerinin şahsi ve aile kayıtlarını tutmakla ve bunu bölgesel idareye bildirmekle yükümlüdür. Böylelikle dini idare üzerinde sivil idarenin kontrol mekanizması işletilmiştir.¹³ Piskoposluğa bağlı blagoçiniyeler da statü değişikliğinin ardından yönetim şekli olarak bazı değişikliklere uğramış ve idareci sınıfı ortaya çıkmıştır.

Kilise idaresinin en alt idari birimini *priçt*¹⁴ tarafından yönetilen cemaatler oluşturur. Rahipler sınıfı papazlık derecesine göre görevlendirilen rahiplerden ve onların yardımcılığını yürüten diyakozlardan oluşmuştur. Kilise görevlileri ise ibadet zamanında papazlara yardım eden ve kilisenin diğer günlük işlerini yapan ruhban sınıfı üyelerinden oluşmaktaydı. Piskoposluk konsistoryası kendine özgü bir düzen içerisinde faaliyet göstermiş, tüzüğe göre yerel kilise işlerini blagoçin yürütmüştür. Yerel din adamları ve yöneticileri piskopos başkanlığında toplanmışlardır. Kançılara piskoposluğun günlük hayatında ve faaliyetlerinde önemli bir işleve sahiptir. Kilise yönetim kurulunun sekreteri, bu yerel dini organın önemli üyelerinden birisidir. Ancak kilise yönetim kurulu tüzüğünde sekreter piskoposa bağlı olmasına rağmen doğrudan Kutsal Sinod Başsavcısı tarafından tayin edilir ve görevden alınabilirdi. Sekreter, piskoposun iznini almadan Başsavcıya müracaat edebilirdi. Genel olarak Kilise Yönetim Kurulu, piskoposa doğrudan bağlı olan dini terbiye eğitimi hariç tüm piskoposluk işlerini yürütmekten sorumludur.¹⁵

Cemaat oluşumu Sinod tarafından hane sayısına göre belirlenmiştir. Buna göre 100-150 haneden oluşanlar birinci, 200-250 hane olanlar ikinci, 250-300 hane olanlar ise üçüncü sınıf cemaat olarak nitelendirilmiştir. Rusya'nın Avrupa kısmında 250 ve üzeri haneye sahip prihodlar bazen iki kısma ayrılabilmiştir. Ancak Yakut yöresi için bu durum söz konusu değildir. Geniş coğrafyada dağınık yaşam tarzı cemaatlerin daha küçük birimlerden oluşmasını zorunlu kılmıştır. XVIII. yüzyılda Yakut Bölgesi'nde görevli din adamlarının piskoposun izni olmadan başka bir cemaat için ayrılan coğrafi sınırlar içerisinde ayin yapma yetkisi yoktur. Bunun ana nedenlerinden birisi vaftiz sayesinde yasaktan muaf tutulan Saha Türklerinin vergiden muafiyet süresinin sonunda ikinci kez vaftiz olarak yasak vergisinden muafiyete devam etmesinin önüne geçmektir.¹⁶

Piskoposluk konsistoryası ileride 40 rahip ve 44 kâtibin görev yapacağı 40 yeni cemaat oluşturmuştur. Yakut Bölgesi her alanda olduğu gibi cemaatlerin oluşumu sırasında da istisnaya tabi tutulmuştur. Diğer bölgelerde cemaat hangi kiliseyi seçerse oraya gitme hakkına sahiptir. Ancak Yakut'ta sadece şehirde oturanlar bu hakka sahip olmuştur. Kırsalda yaşayanların konar-göçer olmalarından dolayı kontrol edilebilirlik adına cemaatler arası geçişi yasaklanmıştır.

Yakut'ta ilk cemaat yapılanması Spass Manastırı, Trinity Kilisesi ve Grado-Yakutsk Kilisesi'ne göre belirlenmiştir. Olekminsk Spass Kilisesi'ne bağlı altı cemaat oluşturulmuş,

¹³ Federov, *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov*, 21-22; Kenzegulov, "Kazakistan'a Rus Ortodoks Hristiyanlığın Girişi," 53.

¹⁴ Priçt rahiplerden (başrahip, rahip ve diyakozlar) ve kilise görevlilerinden (zangoç, mezarci ve rahip yardımcıları vb.) oluşmaktadır.

¹⁵ Nikolay Çernavskiy, *Obşiy Vzglyad Na İstoriyu Orenburgskoy Yeparhii* (Orenburg: 1899), 20.

¹⁶ Şişigin, *Rastprostraneniye Hristiantstva Yakutii*, 62.

üç rahip ve altı kâtip buraya atanmıştır. Bir rahip iki cemaatte de aynı anda görev yapmıştır. Yakut'ta kronik olarak yaşanan din adamı yetersizliği özel durumlar ortaya çıkarmıştır.¹⁷ Zamanla bölgede yeni kiliselerin açılmasıyla bağlantılı olarak yeni cemaatler oluşturulmuştur. Kiliselerden uzakta yaşayan cemaat için seyyar kiliseler devreye sokulmuş ve çok sayıda şapel inşa edilmiştir.

2) Rus Ortodoks Kilisesinin Yakut Bölgesi'nde Merkezileşme Süreci ve Yakut-Vilyuy Piskoposluğu

Rus Ortodoks Kilisesinin merkezi Moskova'dır. Sibiry'a'da kurulan Ortodoks piskoposlukları resmi olmasa da Kazan piskoposluğunun hiyerarşisi altındadır. Her ne kadar Tobolsk ve Kazan piskoposları statü olarak eşit olsalar da donanım olarak aralarında büyük fark vardır. Bu babda Sibiry'a'da yeni açılan bir kiliseye atama yapmak veya yardım almak için dilekçeler Moskova'ya iletilmiş, Moskova da Kazan'a bu eksikliklerin giderilmesi için talimat vermiştir. Böylelikle Moskova Kazan'ı, Kazan Tobolsk'u, Tobolsk İrkutsk'u ve İrkutsk da Yakut piskoposluğunu maddi ve manevi anlamda beslemiştir. Yakut piskoposluğu ise kendisinden coğrafi olarak daha doğuda yer alan piskoposlukların merkezi olmuştur. Özellikle Aziz Venyaminov zamanında Yakut ruhani bölgesi büyük değişimler yaşayarak önce vekil papazlık sonra da piskoposluk statüsüne yükselmiştir

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Tobolsk metropolitliği; Tobolsk, Verhotursk ve Yenisey olmak üzere üçe ayrılmıştır.¹⁸ XVIII. yüzyılın başlarında ise Yenisey, Daura, Selenge, İrkutsk, Krensk ve Yakut olmak üzere altı bölgeye daha ayrılmıştır. Bu oluşumların başına ise Sibiry'a'da din adamı eksikliğinden dolayı piskoposların hizmetkârları ve boyar çocuklarından yetkin kişiler atanmıştır. Bunların görevleri vergileri toplamak, din adamlarının davranışlarını gözlemlemek ve adli işlemlerin yürütülmesini sağlamaktır. Toplanan vergi meblağlarının güvenliğini sağlamak için bu kişilere küçük bir askeri birlik de eklenmiştir. Zaman içerisinde bu oluşumlar elde etmiş oldukları ayrıcalıkların bir yansıması olarak idare ettikleri bölgede ciddi bir güç olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁹ Sivil idarecilerin zamanla görev suiistimali, din görevlilerinin bu göreve atanmasının önünü açmıştır.²⁰

Yakut Ruhani İdaresi bu girişimler neticesinde 1638-1731 arası yıllarda Tobolsk piskoposluğuna bağlı ondalık, 1731'den 1852'ye kadar İrkutsk Piskoposluğuna bağlı blagoçiniye statüsünde faaliyet göstermiştir.²¹ Rus Çarlığı ilk bölgeleri ondalık olarak idari bölgelere ayırmış, bunların başına yönetici olarak da *disyatnikleri* atamıştır. Bu ondalıklarda dini ve siyasi görevliler yer almışlardır. Din işleri ile uğraşanlar arasında papazlar, papaz yardımcıları, diyakoz *igümen* ve yerel halktan seçkin kişiler bulunuyordu. Siyasi alanda hizmet verenlerse Tobolsk'tan gelen ve her türlü emri uygulayarak

¹⁷ İ. İ. Yurganova, *Deyatelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Yakutskom Krae: İnkorporatsiya v Russkuyu Gosudarstvennost (XVII Naç- XX vv.)* (İrkutsk: y.y., 2017), 258-259.

¹⁸ *İstoriya Dalnego Vostoka SSSR*, T 2 (Moskova: Nauk, 1991), 63.

¹⁹ A. P. Sannikov, *Tserkovnaya Administratsiya Vostochnoy Sibiri v Kontse XVII-Sredniye XVIII vv.: Sbornik İz İstorii İrkutskoy Yeparhi* (İrkutsk: 1988), 13.

²⁰ N. N. Pakrovskiy, *Sibirskoye Delo o Desyatnikah Rossiskaya Vlasti i Obşestvo, XVII-XVIII v.v* (Novosibirsk: Nauk, 2005), 375-413.

²¹ Yurganova, *Deyatelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, 58.

yargılama ve yasak vergisi toplama yetkisine sahip görevlilerdi. Yakut'un ilk ondalıkları Verholensk kalesi ve Birul bölgesidir. 1689'da bu bölgeler Zabaykal bölgesine dâhil edilmiştir. 1693'te ise İğümen Mihail bu bölgeleri tekrar Yakut ondalığına iade etmiştir. 1695 yılına gelindiğinde İlim, Kirensk, Bratsk, Verholensk, Birul ve etrafındaki diğer köyler Yakut'a bağlı durumdadır. 1697 yılında İrkutsk ondalığının kurulmasıyla birlikte Verholensk, Birul, Bratsk ve Kirensk ondalığının 1699'da kurulmasıyla birlikte Kirensk, İlim ve ilçeleri, 1700'de Çeçuskiy kalesi buraya dâhil edilmiştir. Ardından 1709 yılında Kirensk ondalığının tamamen Yakut'a bağlanmasıyla Yakut dekanlığı, Kuzey Doğu Sibirya'nın kilise idare merkezi konumuna gelmiştir.²²

Duruma dönemsel olarak bakıldığında gittikçe Yakut topraklarını merkeze alan bir misyonerlik faaliyetinin hayata geçirildiği görülmektedir. Rusların işgal ettiği bölgeler belli aşamalardan geçmiştir. Bu süreç sırasıyla işgal, devlet sistemine kademeli olarak dâhil olma ve asimilasyondur. Ancak Sahalar için bu durum farklı işlemiştir. Merkezden uzak olma, iletişim aparatlarının olmayışı ve geniş bölgede dağınık yaşam tarzı Rusların bölgeye tam anlamıyla hâkim olmasını güçleştirmesinden dolayı misyon faaliyetleriyle bunu gerçekleştirmek istemişlerdir.

Petro'nun uygulamaya koyduğu Hristiyan olmayan tebaaya çeşitli hediyeler ve ayrıcalıklar tanınarak toplu vaftiz etme girişimi halefleri tarafından aynen devam ettirilmiştir. Yakut topraklarındaysa ilk olarak 1733 ve 1740 yıllarında yeni vaftiz olanlara hediyeler verilerek ayrıcalık tanınması hususunda çıkarılan iki emir ile uygulanmaya başlanmıştır.²³ Anna İvanov'a çıkarmış olduğu bu emirlerle yeni vaftiz olanlara yasak vergisinden muafiyet, beş altın, gömlek, kaftan, şapka vb. kıymetli hediyeler verilmesini valilere bildirmiş ve zorla vaftizi yasaklamıştır. Ayrıca vaftiz olanlar diğer vaftiz olmayanların Hristiyan olması için uğraşırsa bunun karşılığında onlara bir dizi hediyeler daha verilmesini emretmiştir.²⁴ Dönemler halinde devlet politikası olarak uygulanan bu girişimler devam ettirilmiştir. Örneğin Yelizaveta Petrovna'nın (1741-1762) 1744 ve 1746 kararnamele Anna İvanova dönemindekilerle aynı içeriğe sahiptir. Bununla birlikte II. Yekaterina (1762-1796), 1764 yılında yerli halkın vaftizinin hızlandırılması için teşvik edici emirler yayımlarken vaftiz yetkisini yerel piskoposlara bırakmıştır.²⁵ Yine bu tarihte Kazan'a üç; Tobolsk, İrkutsk ve Tambov'a iki; Astrahan, Ryazan, Nijniyovgorod ve Udmurd'a da birer misyoner göndermiş, her birine 150 ruble maaş ve harcamaları için bütçe tahsis edilmiştir.

Misyon faaliyetlerinin yerel yetkililere bırakılmasının altında yatan nedense yerel halk arasında misyonerlerin kendilerini zorla Hristiyanlaştıracağına dair söylentilerin tesiri ile huzursuzluk çıkarmaları gösterilmiştir. Böylelikle misyonerlik faaliyeti yerel din adamlarının inisiyatifine bırakılarak tahsis edilen bütçe ve maaşlar geri çekilmiştir.²⁶ Bu periyod bölgede yoğun vaftizlerin yaşandığı dönemdir. Bu tarihten 29 yıl sonra Kutsal

²² Yurganova, *Deyatelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, 58-59.

²³ *Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gosudarstva v Yakutii*, 163.

²⁴ *Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gosudarstva v Yakutii*, 152-153.

²⁵ G. F. Safranov, *Materiali o Vozniknovenii Zemledeliya Sredi Yakutov. İstoriçeskiy Arhiv*, T. 1 (Moskova-Leningrad: Nauka, 1950), 51-73.

²⁶ İlyas Topsakal, *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler 1552-1917* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018), 247.

Sinod, misyoner cemiyetinin kurulması için tekrar girişimde bulunmuş, sebep olarak yerel rahiplerin yetersizliği ve vaftiz edilen halkın boşlukta kalması gösterilmiştir. Öyle ki bundan sebep yerel ahali arasında eski dinlerine geri dönüşler başlamıştır. Bunun üzerine Sinod, Tobolsk ve Kazan Piskoposluklarına şu emri vermiştir. “Bölgemizdeki yetenekli ve bilgili rahiplerin listesini tutunuz, maddi durumlarını bize bildirin. Sizlere yetenekli rahipleri hangi bölgede olursa olsun seçme imkânı veriyoruz. Kazan ve çevresindeki bölgelerin yapısına uygun Hristiyanlığın yayılması ve öğretilmesi için bir program hazırlayıp, bize sunun.”²⁷ Bu rapor doğrultusunda Yakut’a gelen en donanımlı misyonerlerin başında Aziz Venyaminov gelmektedir. Venyaminov’un teoloji eğitiminin yanında sosyal ve dil alanında kendisini geliştirmesi ve uygulayacağı sistemin projesini bölgeye gelmeden önce hazırlaması yukarıda bahsedilen girişimlerle alakalıdır.

Kutsal Sinod, Kazan piskoposluğundan ve diğer piskoposluklardan gelen kreşinlerin²⁸ dönüş raporlarının üzerine 10 Aralık 1828’de bir toplantı gerçekleştirmiştir. Toplantının sonucunda Sinod mevcut misyonerlerin eğitilmesi ve yeni misyonerler yetiştirilmesi üzere karar almıştır. Kazan ve çevresi için misyoner programı hazırlama görevi Kazan Piskoposu Flaret’e verilirken Tobolsk ve Sibiry piskoposlukları için bu görev Yevgeniy Kazançov’a tebliğ edilmiştir. Yine Sinod’un 24 Aralık 1828 tarihli misyonerlik faaliyeti için Kazan Piskoposu Filaret’e bir emir iletilmiş, buna göre; piskoposlar gayri Ortodoks nüfusa Tanrı’nın kelamını öğretmek üzere Gürcistan, Arhangelsk, İrkutsk ve Sibiry bölgelerine misyonerler göndermeyi emretmiştir.²⁹

Ortodoks kilisesinin tarihi gelişimine bağlantılı olarak Yakut Ruhani Bölgesi 1718’de blagoçiniye, 1858’de vekil papazlık ve Başpiskopos Venyaminov, Yakut bölgesinin kendi piskoposluğuna sahip olması gerektiğini Sinod Başsavcısı Serbinoviç’e yazdığı mektuplarda sıkça dile getirmiştir.³⁰ Girişimler sonucunda Yakut 1870’de piskoposluk statüsüne yükselmiş, Misyoner Dimitri Hitrov da Yakut-Vilyuy Piskoposluğunun ilk piskoposu olmuştur. Yakut piskoposluğu artık bu tarihten sonra bağımsız olarak şekillenmeye başlamıştır. Yakut’ta bağımsız bir piskoposluk kurulduğu sırada, 17’si rahiplerin yaşamış olduğu toplam 37 kilise ve 120 şapel vardır. Tüm şehir kiliselerinde, cemaatler tarafından seçilen kilise yaşlıları ve kiliseleri ısıtmak ve korumak için muhafızlar görev yapmıştır. Başpiskopos Aziz Venyaminov, 1860’lı yılların başında

²⁷ Topsakal, *Rus Çarlığı ve Türkler*, 248.

²⁸ Hristiyan olduktan sonra tekrar eski dinine dönenleri ifade eden terimdir. Yani dinden dönenler anlamını taşımaktadır.

²⁹ Topsakal, *Rus Çarlığı ve Türkler*, 248.

³⁰ Venyaminov 5 Şubat 1857 tarihli Başsavcı Serbinoviç’e cevaben yazmış olduğu mektupta şunları yazmıştır: “Yola gidiyorum Vilyuy, Olekma ve tüm Yakut kiliselerini 1 Nisan’a kadar dolaşacağım. Bir daha Kamçatka’ya gitmeyi düşünmüyorum. Mektubunda yardımcıları ihtiyacın olduğunu yazmışsın, bu doğru.... Size iki kişiyi önerebilirdim ancak ikisi de hasta, aklımda kimse yok. Ancak size şunu söylersem muhtemelen şaşıracaksınız. Buraya dikkat edin. Başrahip Dimitri Hitrov ile aramızda çok fazla benzerlik var. Yerel diller ve gelenekler hakkında tartışmasız uzmandır ve böylesi bulunmaz. Bunu geçen Andrey Nikolayeviç’e yazdığım bir mektupta dile getirdim ve şimdi de size söylüyorum, bir daha kimseye söylemeyeceğim. Şimdi sunulan raporda daha önce belirttiğim gibi Yakut Bölgesi’nin kendi piskoposluğuna sahip olması gerektiğini söylüyorum. Yakutlar bizim geleneklerimize göre evlenmiyorlar ve mahkemeleri sonuçlanamıyor. Bu piskoposluk kurulması için bir kanıttır. Bu mektubu size iletecek kişi detaylı anlatacaktır. Bununla ilgilenin. Bölge piskoposluk kurmak için şartlara sahip ve piskoposun yaşayabileceği bir yer var.” Bk. İ. Barsukov, *Innokentiy Mitropolit Moskovskiy i Kolomenskiy, “Po Yivo Soçineniyam Pismam i Raskazam Sovremennikov”* (Moskova: Sinodalnoy Topografi,1883), 411-412; *Svyatitel Innokentiy (Venyaminov) v Yakutii. Sbornik Dokumentov* (Yakutsk: Mediaholding “Yakutiya”, 2015), 17.

Yakut yöresindeki kilise ihtiyarlarıyla ilgili değişiklikler için Sinod'a defalarca dilekçe vermiştir. Görevli kişilerin gerekli raporları tutması ve merkeze gönderme sorumluluğu da olduğu için kilise ihtiyarının görevlerini yerine getirmenin büyük zorluklarla ilişkili olduğuna dikkat çekmiş ve cemaatçilerin yaşamlarının bir gereği olarak çoğunlukla kiliseden uzak yaşamak zorunda olduğunu vurgulamıştır. Piskopos yukarıdaki gerekçeleri öne sürerek kilise görevlilerinin azlını istemiş ve görevden muafiyet karşılığında kiliseye 60 ruble harç ödenmesini önermiştir. Kutsal Sinod, Piskopos Aziz Venyaminov'un bu isteğinin 30 Kasım 1862 tarihli kararname ile ek gelir garantisi karşılığında kabul etmiştir.³¹

Bu girişimlerin neticesi olarak bölgede bağımsız bir piskoposluk için gerekli kalifiye din adamı ve idareci ihtiyacı karşılanmış ve Yakut Piskoposluğu 1870'de kurulmuştur. Başpiskopos Venyaminov ayrıca Yakut piskoposluğunun ismine Olekminsk yerine Vilyuy ibaresinin eklenmesini önermiş, buna gerekçe olarak Vilyuy bölgesinin nüfus yoğunluğunu göstermiştir.³²

Yakut piskoposluğunun kurulmasının ardından kilise bölgeleri ve buralara atanacak din adamlarının belirlenmesi için toplantı gerçekleştirilmiştir. Buna göre Yakut Piskoposluğu 5 kilise bölgesine ve bunlara bağlı alt birimlere ayrılmış, Rahip Evtropiy Diyakanov, Rahip Feodosiy Ohlopkov, Rahip Andrey Popov, Rahip Aganit Suvorov ve Rahip Aleksandr Ohlopkov dini uygulamalardan ve bu bölgelerde idareden sorumlu kişiler olarak seçilmişlerdir. Olekminsk dekanlığında rahip Vasiliy Nikitin göreve getirilmiştir. Vilyuy Bölgesi de iki kısma ayrılmış; Protoierey Aleksandr Orlov ve rahip Nikolay Vereşagin buraya görevlendirilmiştir. Yine Verhoyansk bölgesi de iki kısma ayrılmış; Rahip Aleksiy Nikolayev ve Rahip Frumentiy Vinokurov görev üstlenmiştir. Kolım kilisesinde Protoierey Vinokurov ve Çukotka Misyonun başına ise Misyoner İrmonah Viktor getirilmiştir.³³ Bu isimler uzun süredir bölgede görev yapan ve Saha diline hâkim misyonerlerdir. Aynı zamanda Saha dilinde yapılan tercümelerde de aktif görevde bulunmuşlardır.

Yakut'ta Dimitri Hitrov başkanlığında 2 Mart 1870'te şehirde görevli din adamlarının genel bir toplantısı yapılmış ve görev dağılımı gerçekleştirilmiştir. Sonuçlara göre oylamada rahipler P. Surorov, P. Popov, M. Trifonov ve V. Ohlopkov, ruhani konseyl üyesi olarak seçilmişlerdir. Surorov, Popov ve Trifonov konsistoryanın tam zamanlı üyeleri seçilirken Ohlopkov yedek üye olmuştur. Seçim işleminden sonra, imparatora bağlılık yemini ettirilmiş, dürüst hizmet yükümlülüğü ile görev dağılımı yapılmıştır. Piskoposluğun mali işleri rahipler Suvorov ve Popov tarafından yürütülmüştür. Diğer işlerden sorumlu üyeler Trifonov ve Ohlopkov'dur. Bunların dışında çok sayıda din adamı ve sivil halktan kimseler çeşitli görevlerle yükümlü kılınmışlardır. 4 Nisan 1870'te Piskopos Hitrov'un katılımıyla Yakut Piskoposluk Konsistoryası üyelerinin ilk toplantısı gerçekleştirilmiştir. Konsey tüzüğüne göre tatil günleri hariç tüm günlerde toplantı düzenleme yetkisine sahiptir. Tüzüğün bu maddesine binaen 1870'te, 71 sorunun

³¹ Yurganova, *Deyatelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, 25-26.

³² İ. İ. Yurganova, *İstoriya Yakutskoy Eparhii 1870-1917 gg: Deyatelnost Duhovnoy Konsistiryi* (Yakutsk: KGAS RS (Y), 2007), 11-13

³³ *Spravochnaya Kniga Yakutskoy Eparhii za 1889 g* (Yakutsk: Yak. Yep. Vedemosti, 1889), 9-10.

değerlendirildiği 40'tan fazla toplantı yapılmıştır. Toplantıların gündemi genellikle piskoposluk din adamlarının, ilahiyat okulunun, ruhban okullarının ve daha sonra kadın kilisesinin bakımı için gerekli fonların sağlanmasıdır. Yine kilise meclisi³⁴ üyeleri mahallelerin durumu hakkında bilgi toplamış ve piskoposun Kutsal Sinod'a sunmuş olduğu yıllık raporlarının taslaklarını hazırlamakla görevli kılınmışlardır.³⁵ Böylece Yakut-Vilyuy Piskoposluğu tam anlamıyla kurulmuş ve idari yapısı şekillenmiştir.

Sonuç

Rus Devletinin XVI. yüzyılın sonundan itibaren işgale başladığı geniş Sibirya coğrafyasında merkezi bir devlet yapısını oluşturması I. Petro ile başlamış ve doğu Sibirya'da bu reformlar ancak XIX. yüzyılın başından itibaren etkili olabilmektedir. Tarihi süreçte kilise idaresi de belirli dönemlerden geçmiş, Ortodoks Kilisesi kabuk değiştirerek merkezi bir kimliğe bürünmüş ve devlete tam bağlı hale getirilerek kilisenin ayrıcalıklarına son verilmiştir. Bu girişim bölgenin Hristiyanlaştırılmasını hızlandıran en önemli unsur olarak ortaya çıkmış, Yakut'a yansımaları ise Yakut Vilyuy Piskoposluğunun kurulması olmuştur. Yakut'un piskoposluk statüsüne yükselmesi bölgenin merkezleşmesini de beraberinde getirmiş, bu sayede çok sayıda misyoner ve din adamı Yakut yöresini dini merkez olarak kullanmıştır. Rus Ortodoks Kilisesi tarafından piskoposluk bölgeleri kilise birimleri olarak adlandırılmıştır. Yakut piskoposluğu bu sistem içerisinde ilçelere göre blagoçinliklere bölünmüştür. Blagoçinliklere piskopos tarafından atanan blagoçin başkanlık etmiştir. Yeni sisteme göre Yakut Bölgesinin cemaat yapılanması yeniden düzenlenmiş, önceden çok geniş alandan sorumlu tutulan blagoçinîyelerin görev alanlarının belirli bir düzene girmesi bölgede etkili faaliyet yürütebilmenin önünü açmıştır. Geniş coğrafyada dağınık yaşam tarzı nedeniyle yerel topluluklar üzerinde etkili olamayan Ortodoks Misyonu artık her Saha boyunun içerisinde kilise inşa edecek şekilde yapılandırılmıştır. Bu yapıların giderlerinin Saha Türkleri tarafından karşılanmaya mecbur bırakılmış, maddi ve manevi bir dayatma ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu girişimlerin bir yansıması olarak bölgede suni bir Ortodoklaşma ortaya çıkmıştır.

Beyanname:

- Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- Ethics approval:** Not applicable.
- Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.

³⁴ Meclisi'nin idari organları blagoçinîyeler olmuştur. Yakut'ta blagoçinîye 1744'te kurulmuştur. Bölgenin gelişimine binaen bunların sayısı da artmıştır. Yakut Ruhani Bölgesinin vekil papazlık statüsüne yükseltilmesiyle 6 blagoçinîye, Piskoposluk statüsüne yükselmesiyle 7 blagoçinîyeden oluşmuştur. Blagoçinîyeler dönemler halinde duruma göre sayıları artmıştır. Buna göre; 1875'de 8, 1885'te 13, 1892'de 12, 1899'da 21, 1907'de 17, 1919'da 18'dir. Blagoçinîyeler, ruhani cemaatin bölgedeki asistanları olarak hareket etmişlerdir çünkü nitelikli bilgileri alabilecekleri çok fazla seçeneğe sahip değildiler.

³⁵ Yurganova, *Deyatelmost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi*, 17-19-20.

3. **Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Aslanova, Sevinç. "Rus Ortodoks Kilisesi, Rus Ortodoks Kilisesi." Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2006.
- Barsukov, İ. *Innokentiy Mitropolit Moskovskiy i Kolomenskiy, "Po Yivo Soçineniyam Pismam i Raskazam Sovremennikov."* Moskova: Sinodalnoy Topografi, 1883.
- Çernavskiy, Nikolay. *Obşiy Vzglyad Na İstoriyu Orenburgskoy Yeparhii.* Orenburg: 1899.
- Dualı, Şir Muhammed. "Rus Ortodoks Kilisesi'nin Siyasi Tarihi." *Milel ve Nihal* 10/2 (2013): 63-94.
- Dualı, Şir Muhammed. *Başlangıçtan Günümüze Rusya'da Din Devlet İlişkileri.* İstanbul: İz Yayıncılık, 2014.
- Federov, V. *Russkaya Pravoslavnaya Tserkov i Gosudarstvo: Sinodalnyy Period 1700-1917.* Moskva: Rus. Panaroma, 2003.
- İstoriya Dalnego Vostoka SSSR. T. 2.* Moskova: Nauk, 1991.
- Kenzegulov, Nurmukammed "Kazakistan'a Rus Ortodoks Hristiyanlığın Girişi, Yayılışı ve Misyonerlik Faaliyetleri." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2019.
- Kolonialnaya Politika Moskovskogo Gosudarstva v Yakutii XVII. veka; Sbornik Arhivnih Dokumentov.* Leningrad: İzd. İnst. Nar. Sev. TSİK SSSR, 1936.
- Meletiy, A. *Drevniye Tserkovniye Gramoti Vostočno-Sibirskogo Kraya (1653-1726) i Svedeniye o Dauriskoy Missii.* Kazan: Univ. Tip., 1875.
- Pakrovskiy, N. N. *Sibirskoye Delo o Desyatilnikah Rossiskaya Vlasti i Obşestvo, XVII-XVIII vv.* Novosibirsk: 2005.
- Parnikova, A. S. *Rasseleniye Yakutov v XVII Naçale XX veka.* Yakutsk: Kn. İzd. Vo., 1971.
- Polnoe Sabraniye Zakanov Rossiskoy İmperiya PSZRİ 1676-1688.* Tom 2. St. Petersburg: Tip. II. Ot. Sob. İmp. Vel. Kants. 1830.
- Safranov, G. F. *Materiali o Vozniknovenii Zemledeliya Sredi Yakutov. İstoriçeskiy Arhiv.* Tom I. Moskova-Leningrad: Nauka, 1950.
- Sannikov, A. P. *Tserkovnaya Administratsiya Vostočnoy Sibiri v Kontse XVII- Sredniye XVIII vv.: Sbornik İz İstorii İrkutskoy Yeparhi.* İrkutsk:1988.
- Spravoçnaya Kniga Yakutskoy Eparhii za 1889 g.* Yakutsk: Yak. Yep. Ved., 1889.
- Svyatitel İnnokentiy (Veniaminov) v Yakutii. Sbornik Dokumentov.* Yakutsk: Mediaholding Yakutiya, 2015.
- Şişgin, E. S. *Rastprostraneniye Hristiantstva v Yakutii.* Yakutsk: y.y., 1991.
- Topsakal, İlyas. *Rus Misyoner Kaynaklarına Göre Rus Çarlığı ve Türkler 1552-1917.* İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2018.
- Yurganova, İ. İ. *İstoriya Yakutskoy Eparhii 1870-1917 gg: (Deyatelnost Duhovnoy Konsistirya).* Yakutsk: KGAS RS (Y), 2007.

Yurganova, İ. İ. *Deyatelnost Russkoy Pravoslavnoy Tserkvi v Yakutskom Krae: İnkorporatsiya v
Russkuyu Gosudaristvennost (XVII Naç- XX. Vy)*. İrkutsk: y.y. 2017.

Znanimeskij, P. V. *Rukovodstvo k Russkoy Tserkvnoy istorii*. Kazan: Uni. Tip. 1876.

DUHABORLARIN ORTAYA ÇIKIŞI VE TARİHİ GELİŞİMLERİ*

 Rukiye Aysun İNAN^a

Öz

Duhaborlar 18. yüzyılda Rusya’da ortaya çıkan bir dini gruptur. Rus Ortodoks Kilisesi’ne aykırı inanç ve uygulamaları sebebiyle kilise tarafından sapkın kabul edilmişlerdir. Bu olumsuz algı onların ruhla mücadele eden anlamında Duhabor olarak isimlendirilmelerine de yansımaktadır. Duhaborlar bu ismi ruha karşı değil, ruhla beraber mücadele anlamında algılar ve kullanırlar. Dinsel anlamda maddi, görünen şeylerden ziyade manevi, ruhsal şeyleri önemserler. Bu sebeple kiliseyi, sakramentleri, ikonları ve haçı kabul etmemişlerdir. Kilise ve dolayısıyla devlet otoritesiyle sorun yaşamışlardır. Kilise ve devlet adamları Duhaborlar ile çeşitli şekillerde mücadele etmişlerdir. Sürgün ve göç ettirme bu mücadele yöntemlerinden biridir. Bu yolla onların Ortodoks nüfustan uzak kalması ve öğretilerini yaymasını engellemek amaçlanmıştır. Böylece Duhaborlar’ın önce Moloçnaya Voda’ya göç etmesi sağlanmıştır. Burada yaşanan çeşitli sorunlar sebebiyle Kafkasya’ya sürgün edilmişlerdir. Tiflis, Yelizavetpol ve Kars olmak üzere Kafkasya’da üç farklı yerleşim yerinde yaşamışlardır. 19. yüzyıl sonlarına doğru yaşanan dini lider krizi grupta bölünmeye sebep olmuştur. Bir bölümünün dini lideri olan Peter Verigin öğretide bazı değişiklikler yapmıştır. “İki Efendi’ye hizmet edilmez” denilerek Tanrı otoritesinin karşısına konulan devlet otoritesine karşı isyan olarak nitelenebilecek eylemler yapılmıştır. Kafkasya’da üç yerde silahlar dini ayinlerle yakılmıştır. Bu isyan sebebiyle daha fazla baskıya maruz kalmışlardır. Yaşam koşullarının çok zor olduğu Gürcistan’ın dağlık bir bölgesine sürgün edilmişlerdir. Buna rağmen geri adım atmayıp inançlarında ısrar etmişlerdir. Duhaborlar’ın buldukları olumsuz koşullardan haberdar olan L. N. Tolstoy ve arkadaşlarının çabasıyla uygun bir yere göç etmeleri kararı alınmıştır. Neticede Duhaborlar’ın bir kısmı olduğu yerde kalırken bir kısmı da Kanada’ya göç etmiştir. Bu makalede Duhaborlar’ın ortaya çıkışından bir kısmının Kanada’ya göç ettiği süreci kapsayan 18. ve 19. yüzyıllarda tarihini anlatmak amaçlanmaktadır.

Anahtar kelimeler: Dinler Tarihi, Rusya, Rus Ortodoks Kilisesi, Duhaborlar, Kars.

* Bu makale yazarın “18. ve 19. Yüzyılda Duhaborlar” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bk. Rukiye Aysun İnan, “18. ve 19. yüzyılda Duhaborlar,” (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2020).

^a Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Dinler Tarihi Anabilim Dalı, inanrukiyeaysun@gmail.com

THE ORIGIN AND HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE DOUKHOBORS

Abstract

The Doukhobors are a religious sect that emerged in Russia in the 18th century. Because of their beliefs and practices contrary to the Russian Orthodox Church, they are considered heretics by the Church. This negative perception is also reflected in their nomenclature and they are called Doukhobor which translates to spirit wrestler. The Doukhobors perceive and use this name in the sense of wrestling with the spirit, not against it. In religious terms, they care more about spiritual things than material, visible things. For this reason, they do not accept the Church, the sacraments, the icons and the cross. They have problems with the Church and therefore with the state authority. The Church and the statesmen struggle with the Doukhobor in various ways. Exile and migration are two of these methods of struggle. The aim was to keep them away from the Orthodox population and prevent them from spreading their teachings. Thus, the Doukhobors first migrated to Malachnaya Vodu. Due to various problems experienced here, they were exiled to the Caucasus. They lived in three different settlements in the Caucasus; Tbilisi, Yelizavetpol and Kars. In the late 19th century, a crisis of religious leadership caused a split in the sect. Peter Verigin, the religious leader of one section, made some changes in the teaching. Actions that can be characterized as a rebellion against the authority of the state, which is put in opposition to the authority of God by saying "No one can serve two masters". In three places in the Caucasus weapons were burned in religious rituals. Because of this rebellion, they are subjected to further repression. They were deported to a mountainous region of Georgia where living conditions were very difficult. Nevertheless, they did not back down and persisted in their teachings. With the efforts of L. N. Tolstoy and his friends, who were aware of the unfavorable conditions of the Doukhobors, it was decided that they should migrate to a suitable place. As a result, while some of the Doukhobor stayed where they were, others migrated to Canada. This article aims to describe the history of the Doukhobors in the 18th and 19th centuries, from their emergence to the migration of some of them to Canada.

Keywords: History of Religions, Russia, Russian Orthodox Church, Doukhobors, Kars.

ВОЗНИКНОВЕНИЕ ДУХОБОРОВ И ИХ ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ

Аннотация

Духоборы (духоборцы) - религиозная группа, возникшая в России в XVIII веке. Верования и духовные практики духоборцев противоречили учению Русской православной церкви, поэтому они были признаны еретиками. Это негативное восприятие отразилось и в их названии - духоборцы, то есть "борцы с духом". Сами духоборцы воспринимали и употребляли это имя в смысле борьбы вместе с духом, а не против него. В религиозном плане их больше интересовали духовные, душевные вещи, чем материальные, видимые. По этой причине они не принимали таинства Церкви, иконы и крест. У них были проблемы с Церковью, а значит и с государственной властью. Церковь и государственные деятели по-разному боролись с духоборцами. Изгнание и переселение стали методами борьбы государства с еретиками. Цель состояла в том, чтобы держать их подальше от православного населения и не давать распространять свое учение. Таким образом, обеспечивалась миграция духоборцев в Молочные Воды. Затем, из-за различных проблем, возникших здесь, они были сосланы

на Кавказ. Духоборцы жили на Кавказе в трех населенных пунктах: Тбилиси, Елизаветполе и Карсе. В конце XIX века возник конфликт среди религиозных руководителей духоборов, который привел к расколу группы. Петр Веригин, религиозный лидер одной из групп, внес некоторые изменения в учение. Действия, которые можно охарактеризовать как восстание против государственной власти, так как последняя ставилась в оппозицию к власти Бога, исходя из евангельского "нельзя служить двум господам". В частности, в ходе религиозных ритуалов сжигалось оружие. Из-за этого восстания они еще больше подверглись репрессиям. Духоборцы были изгнаны в горные районы Грузии, где условия жизни были очень тяжелыми. Несмотря на это, они не отступали и упорно продолжали отстаивать свою веру. Усилиями Л.Н. Толстого и его друзей, знавших о неблагоприятных условиях жизни духоборцев, было принято решение об их переселении в подходящее место. В результате часть из них эмигрировала в Канаду. Цель данной статьи - описать историю духоборцев в XVIII и XIX веках, начиная с их появления и заканчивая канадской эмиграцией.

Ключевые слова: История религий, Россия, Русская православная церковь, духоборцы, Карс.

Giriş

Günümüzde Ortodoks dünyasının en güçlü devletine sahip olan Ruslar, Hıristiyanlığı Bizans vesilesiyle kabul etmiştir. Kilisenin misyonerlik faaliyetleri neticesinde halktan bazı kişiler münferiden Hıristiyan olmuştur. Devlet nezdinde Hıristiyanlığı kabul eden ilk isim Olga'dır. Onun 946 ve 957 tarihlerinde yaptığı İstanbul ziyaretlerinden ikincisinde vaftiz olarak Hıristiyanlığı kabul ettiği rivayet edilir. Bu olay misyonerlik faaliyetlerinin artmasına neden olmuştur. Ancak Rusların kitleler halinde Hıristiyanlaşması Vladimir'in 987'de vaftiz olmasından sonra gerçekleşmiştir. Hıristiyanlık resmi din ilan edilmiş, misyonerler Kiev sokaklarında dolaşarak halkı ikna etmeye çalışmıştır. Vladimir halkı Poçayne Nehri'nde vaftiz olmaya çağırılmış, gelmeyenlere düşmanlık edeceğini de belirtmiştir. Kiev'den sonra Novgorod halkının Hıristiyanlaşması için uğraşılmış ancak burada halkın yeni dini benimsemesi Kiev kadar kolay olmamış, bazı zorluklar yaşanmıştır.¹

Ruslar Hıristiyanlığı resmi olarak kabul etse de halk nezdinde dönem dönem sıkıntılar yaşanmıştır. Bu sebeple de kilise tarafından sapkın kabul edilen çeşitli dini gruplar ortaya çıkmıştır. Bu grupların ortaya çıkmasında çeşitli etkilerden bahsedilebilir. Rusların geniş topraklarda yaşamasına rağmen etkili kent merkezlerinin yetersiz olmasının, özellikle kırsalda yaşayan insanların Hıristiyanlığı istenen seviyede benimsemesine engel olduğu düşünülmektedir.² Başka bir yoruma göre Rus Ortodoks Kilisesi tarafından anlatılan dinin daha ziyade dış dünyayla ilgilendiği için insanların kalbine nüfuz etmemesi, insanın iç dünyasıyla daha fazla meşgul olan dini grupların

¹ Mualla Uydu Yücel, "Slav/Rusların Hıristiyanlığı Kabulü ve Rus Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu," içinde *Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı - Erim Vatansever - Mehmet Kerim (Eskişehir: Piess, 2020), 47-69.

² Francis Mark Mealing, "Our People's Way A Study in Doukhobor Hymnody and Folklife," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pensilvanya University, 1972), 384.

ortaya çıkmasına neden olmuştur.³ Bu iddiayla ortaya çıkan dini gruplardan biri de Duhaborlar'dır.

Duhaborlar 18. yüzyılda Rusya'da, özellikle ülkenin güney sınırına yakın Tambov, Yekaterinaslav ve Harkov bölgelerinde görülen bir dini gruptur. Duhaborlar kendi tarih ve öğretileriyle ilgili uzun süre yazılı eser bırakmamışlardır. Kendilerinden olmayan insanlara, devlet ve kiliseyle yaşadıkları sıkıntıların da etkisiyle doğru bilgi vermekten kaçınmışlardır. Bu sebeple Duhabor tarihiyle ilgili bilgiler bazı noktalarda sınırlı ya da muğlak kalmaktadır.

Duhaborlar'ın öğretisini ortaya çıkaran ilk kişi ya da kişiler; hangi tarihte, hangi olay üzerine ilk grubun oluştuğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak grubun resmi kaynaklarda isminin ilk defa geçtiği tarih, hangi tarihte ortaya çıktıklarıyla ilgili fikir verebilir. Rus kaynaklarına bakıldığında bu dini gruptan Duhabor ismiyle ilk defa Slavensk ve Herson Başpiskoposu Nikifor 18 Mart 1786'da bahsetmiştir.⁴ Yani Duhaborlar 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Rus topraklarında görülmüştür.

Ruşçada Duhabor (духоборы veya духоборцы) kelimesi; Дух (Duh) *ruh*, бореть (boret) *mücadele etmek* kelimelerinin birleşmesiyle oluşur ve *ruhla mücadele edenler* anlamına gelmektedir. Kilise bu isimle grubun *Kutsal Ruh'un sakramentlerle*⁵ *insan ruhu üzerindeki sırlı etkisini ve kilisenin mucizevi unsurlarını reddetmesini* kastetmiştir. Duhaborlar ise bu ismi *dinin dışsal unsurlarını reddederek Tanrı'ya ruhta ve gerçekte ibadet etmek* anlamında yorumlamıştır.⁶ Yani ruhla mücadele etmek; kiliseye göre ruha karşı mücadele anlamına gelirken, Duhaborlar'a göre ise ruhla beraber mücadele etmek manasını taşımaktadır. Böylece her iki taraf da farklı gerekçelerle bu gruptan Duhabor şeklinde bahsetmektedir.

Duhaborlar, inançlarının kaynağıyla ilgili bir şahıs ismi vermemekle beraber bu konuda çeşitli benzetmeler yapmıştır. Kendilerinin, Adem'in oğulları Habil ve Kabil hikayesindeki iyiliğin temsilcisi Habil'in takipçileri olduklarını anlatmışlardır. Yani bu benzetme yoluyla dini kökenlerine atıf yapmışlardır. Başka bir söyleme göre de Kitab-ı Mukaddes'te Daniel 3:1-30'da hikayesi anlatılan, Babil'de putlara tapmayı kabul etmedikleri için yakılan üç Yahudi genç Duhaborlar'ın atalarıdır.⁷

Duhaborlar'ın inancının kaynağı söz konusu olduğunda etkilenmeleri muhtemel başka gruplardan bahsedilebilir. Özellikle etkin oldukları üç bölge açısından bakıldığında

³ Aurelio Palmieri, "The Russian Doukhobors and Their Religious Teachings," *The Harvard Theological Review* 8/1 (1915): 62.

⁴ Svetlana İnikova, "The Tambov Dukhobors in the 1760s," çev. M. E. Sharpe, *Russian Studies in History* 46/3 (2007): 11.

⁵ Sakrament kelimesi "yemin", "vaat" ve "bağ" anlamlarına gelir. Hıristiyanlıkta İsa tarafından oluşturulan, tanrısal güçle karşılaşmayı sağlayan sırlı ve sembolik bazı davranışları ifade etmek için kullanılır. Sakramentler vasıtasıyla inananlar kutsalla karşılaşır ve kutsallaşır. 12. yüzyıl itibarıyla şu yedi uygulama sakrament sayılmıştır; vaftiz, evharistiya (ekmek şarap ayını), konfirmasyon (pekiştirme), ruhbanlık, evlilik, tövbe ve son yağlama. Ortodoks ve Katolikler yedi sakramenti de kabul ederken Protestanlar sadece vaftiz ve evharistiyayı kabul eder. Bk. Durmuş Arık, *Kavram Atlası Dinler Tarihi I*, ed. Bülent Akot (Ankara: Gazi Kitabevi, 2020), 98.

⁶ Palmieri, "The Russian Doukhobors," 63.

⁷ "Zapiska Yekaterinoslavskih Duhobortsev 1791 Goda," Çteniya v İmperatorskom Obşestve İstorii i Drevnostey Rosiyskih Pri Moskovskom Universitete, Moskova, (1871), 2/46-47, erişim 1.09.2023, <https://runivers.ru/upload/iblock/dfe/1871%202.pdf>; Palmieri, "The Russian Doukhobors," 64.

Harkov'da Kuveykır,⁸ Yekaterinaslav'da mistik gruplar, Tambov'da Hlisti⁹ etkisinden daha fazla söz edilmektedir. Daha geniş perspektiften bakıldığında Duhaborlar bu bahsedilen grupların hepsinin etkisinde, ama aynı zamanda hepsinden de farklılaşarak kendine has bir inanç sistemine sahip olmuştur.

Duhaborlar'ın, Rus Ortodoks Kilisesi'nden farklılaşmasını ve Ortodoks komşuları ve din adamları tarafından da fark edilmelerini sağlayan şey inanç özellikleridir. Dinin dışta tezahür ettiği formundan ziyade insanın içindeki, ruhundaki yerini önemsemek; Duhaborlar'ın kiliseyi, sakramentleri, ikonları ve hacı kabul etmemesine neden olmuştur. Onlara göre; *tanrıya ruhta ve gerçekte ibadet etmek* asıl olması gerektir. İkon gibi cansız bir nesne yerine insanın önünde eğilmenin daha doğru olduğunu düşünmüş ve ibadetlerini de böyle yapmışlardır. Kilisedeki gibi hiyerarşik bir din adamı sınıfını ve azizlerin kurtarıcı olmasını da kabul etmemişlerdir. Bu inançlarının yanı sıra dışarıdan bakanlar için Duhaborlar temiz, düzenli ve çalışkan insanlardır.¹⁰ Duhaborlar, yazılı bir metin olan Kitab-ı Mukaddes yerine, İsa'dan beri nesilden nesle sözlü aktarılarak gelen Yaşayan Kitap dedikleri metni kabul etmektedirler.¹¹

Sürgüne, göçe ve yeniden yerleşmeye aşına Duhaborlar'ın durak noktalarından biri de Kars'tır. Duhabor tarihi bu yönüyle de Türk akademisi için önem arz etmektedir. Bu makalenin konusu, Duhaborlar'ın tarihidir. Makalenin tarihi sınırı; Duhaborlar'ın ortaya çıktığı tarihten iki farklı coğrafyada yaşamaya başladıkları zamana kadar geçen süre, yani 18. ve 19. yüzyıllardır. Makalede bu tarihi sınırlar içerisinde Duhaborlar'ın ortaya çıkışlarını, göç etmelerini, sürgün edilmelerini, dini lider krizlerini, bir kısmının Kanada'ya göç edişini vs. içeren tarihlerini anlatmak amaçlanmaktadır. Yapılan literatür çalışmasında Türkçe'de Duhaborlar'ın tarihini anlatan müstakil bir makalenin olmadığı tespit edilmiştir. Konu dinler tarihi metodlarına uygun olarak metin incelemesi yöntemiyle, yani Duhaborlar'ın kendini anlattığı ve dışarıdan bir gözle yabancıların anlattığı kaynaklar incelenerek hazırlanmıştır. Duhabor tarihi ortaya çıkışlarından

⁸ Kuveykır: İngiltere'de, 17. yüzyılda George Fox tarafından kurulmuştur. Resmi kilisede ibadet etmedikleri, vergi ödemedikleri, askerlik yapmadıkları ve mahkemede yemin etmedikleri için İngiltere'de devlet tarafından baskıya maruz kalmışlardır. İlk dönem Hıristiyanlarının sade ve gerçek yaşamını örnek alan Kuveykır, Kilise ve ruhban sınıfının otoritesini kabul etmemişlerdir. Kitab-ı Mukaddes'in de otoritesini kabul etmemekle birlikte dini ayinleri esnasında kullanmışlardır. Ayinlerinde önemstedikleri iç aydınlanmayla ruhun Kutsal Ruh tarafından harekete geçmesini sağlamaktır. Bunu sağlayabilmek için de ayin esnasında Kitab-ı Mukaddes'ten bölümler okurlar. Bk. Sami Kılıç, "Kuveykır," *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005): 219-228.

⁹ Hlisti: Rusya'da 1600'lü yıllarda ortaya çıkan hareketin kurucusu Danila Filippoviç'tir. Mesihçiler diye de bilinen grubun inancına göre her yetenekli kişi Mesih olabilir. Filippoviç kurtuluşun kitaplarda olmadığını fark edince tüm kitaplarını bir nehre atmıştır. Ona göre kitaplara değil sadece Kutsal Ruh'a inanmak gerekmektedir. Bu sebeple Kitab-ı Mukaddes'in otoritesine güvenmezler. Bir gün Tanrı, Filippoviç'in bedeninde tecelli etmiş ve böylece o tanrı olmuştur. İnanışlarına göre Tanrı oğlu Mesih insanlarda bedenlenmeye devam etmiştir. Bk. Cengiz Batuk, "Kıyameti Beklerken: Hıristiyanlık'ta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları," *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2008): 25-28.

¹⁰ Platon/Metropolitan of Moscow, *The Present State of The Greek Church in Russia*, çev. Robert Pinkerton (Edinburgh: Oliphant Waugh Innes, 1814), 308-325.

¹¹ Palmieri, "The Russian Doukhobors," 72-73. Duhaborlar Yaşayan Kitap'ı nesilden nesile sözlü olarak aktarmış, yazılı hale getirmemiştir. Ancak 20. yüzyılda Kanada'ya göç etmenin, pek çok değişiklik yaşamının muhtemel etkisiyle ve Bonç Brueviç'in de girişimiyle kitap yazılı hale gelmiştir. İlk Rusça nüsha St. Petersburg'ta, 1909'da basılmıştır. 1978 yılında Kanada'da İngilizce nüshası yayınlanmıştır. Bk. Vladimir Dimitrioviç Bonç Brueviç, *Jivotnaya Kniga* (St. Peterburg, 1909), Vladimir Dimitrioviç Bonç Brueviç, *The Book of Life of Doukhobors*, çev. Victor Buyniak (Saskatoon: Doukhobor Societies of Saskatchewan, 1978). Rusça ve İngilizce metinlerinde sayfa numaraları aynıdır. Bu makalede Yaşayan Kitap'tan yapılan alıntılar dipnotta Mezmur numarası ve sayfa sayısı şeklinde gösterilecektir.

İtibaren kronolojik sırayla “İlk Dönem Duhaborlar”, “İlk Özerk Yerleşim: Moloçnaya Voda”, “Kafkasya Sürgününde Duhaborlar” ve “Silah Yakma Eylemi ve Kanada’ya Göç” başlıklarıyla ele alınacaktır. Ayrıca önemine binaen “Kars’ta Duhaborlar” başlığıyla buradaki genel durumlarıyla ilgili bilgi verilecektir.

1) İlk Dönem Duhaborlar

Duhaborlar’ın Harkov’daki ilk lideri, özellikleriyle bilinen ama ismen bilinmeyen biridir. Aktarılan bilgilere göre 1740’lı yıllarda Harkov’un Ohoçem köyüne eskiden asker olan bir yabancı gelmiştir. Uzun süre bu köyde yaşayan bu yabancı, köylüler tarafından çok sevilmiştir. Yabancı, güvenilirliği sayesinde insanların sıkıntılı durumlarda başvurup çözüm ya da akıl istedikleri biridir. Bu özelliklerine ek olarak insanlara inanç açısından da yardım etmiş, kendi inancını anlatarak etrafındaki insanların da o şekilde inanmasını sağlamıştır. Yaşam tarzı ve inanç özellikleri sebebiyle Kuveykırlara benzetilmiştir.¹² Onun Kuveykırlara benzetilme sebebi şu düşünceleridir; insanlar eşittir, patrik ve çar da diğer insanlarla eşittir, devlet gereksizdir, kilise ve ritüelleri de gereksizdir. Bu görüşler çoğunlukla Kuveykırlarla benzerlik gösterse¹³ de bu yabancıların Kuveykır olduğu iddiasını kanıtlayan bir bilgi bulunmamaktadır. Bu iddiayı tamamen reddetmek de tamamen doğru olduğunu kabul etmek de mümkün görünmemektedir.¹⁴

Duhaborlar’ın Yekaterinaslav’da ismi bilinen ilk liderleri Nikolski Köyü’nden Silvan Kolesnikov’dur. Onun 1750 ile 1775 tarihleri arasında etkili olduğu tahmin edilmektedir.¹⁵ Kolesnikov okuma yazma bilen, belagatlı konuşan, çevresindeki insanlara hem maddi hem de manevi anlamda destek olmaya çalışan, pazar günleri evinde toplanan insanlara vaaz eden biridir.¹⁶ Pazar günü evinde kiliseye alternatif bir toplantı yapsa da Kolesnikov, takipçilerine kiliseye gitmelerinde mahzur olmadığını, insanın içindeki hissin önemli olduğunu söylemiştir. Yani kilise ritüellerine Ortodoksların verdiği değeri vermese de kiliseye karşı sert, mücadeleci bir tavır bulunmamıştır. Evindeki toplantıda ikona eğiliminin alternatifi olarak Tanrı’nın suretinde yaratıldığı için insanın önünde eğildikleri dini törenler de yapılmıştır.¹⁷ Kolesnikov’un takipçilerine “biz Tanrı’nın oğluyuz” dediği söylenir.¹⁸ Okuma yazma bilen Kolesnikov’un evinde mistik öğretileri içeren bir kitap olduğu da rivayetler arasındadır. Duhabor öğretisinin özellikle insanın yaratılışı ve yeryüzüne düşüşünde görülen mistik tarafının inşa edicisi Kolesnikov’dur.¹⁹

Duhaborlar’ın Tambov’da ise 1740’tan beri var olduğu iddia edilmiştir.²⁰ Ancak burada ulaşabildiğimiz ilk önder ismi İlarion Pobirahin’dir. Onun etkin olduğu dönemin

¹² Arest Novitski, *Duhabortsah* (Kiev: Tipografiya Akademiçeskoy, 1832), 9-10.

¹³ Ayler Maude, *A Peculiar People The Doukhobors* (New York: Funk&Wagnalls Company, 1904), 111-113.

¹⁴ Novitski, *Duhabortsah*, 10. Duhaborlar’ı Moloçnaya Voda’da 1816’da iki Kuveykır ziyaret etmiştir. Duhaborlar’la yaptıkları mülakat üzerine onların Kitab-ı Mukaddes ve İsa ile ilgili görüşlerini tasvip etmemişlerdir. Bk. Maude, *A Peculiar People*, 140-144. Yani Duhaborlar’ın ortaya çıkışında böyle bir etki varsa bile zamanla azaldığı ya da yok olduğu tahmin edilmektedir.

¹⁵ Palmieri, “The Russian Doukhobors,” 64.

¹⁶ Novitski, *Duhabortsah*, 7-8.

¹⁷ Maude, *A Peculiar People*, 113-114.

¹⁸ “Zapiska Yekaterinoslavskih Duhobortsev 1791 Goda,” 32.

¹⁹ Arest Novitski, *Duhabortsı İh İstoriya i Verauçenye* (Kiev: Universitetskoy Tipografi, 1882), 23.

²⁰ İnikova, “The Tambov Dukhobors in the 1760s,” 13.

başlangıcına dair 1765²¹ ve 1775 olmak üzere iki tarih verilir. Tüccar olan ve bir seyahati esnasında yeni inancı öğrenen Pobirahin, Tambov'a gelmiştir. Burada var olan Hlisti inancıyla yeni inancı birleştirerek oluşturduğu Duhabor inancını insanlara anlatmaya başlamıştır.²²

Kolesnikov'un aksine Pobirahin, kilisedeki ibadetleri ve ikonları aleni ve sert bir şekilde eleştirmiştir. Pobirahin "kafa karıştırıcı ve sorun çıkarıcı" olduğu için Kitab-ı Mukaddes'in literal anlamda otoritesini kabul etmemiştir. Çünkü okumayı Tanrı'nın ruhundan ilham almayan biri yaptığında tıpkı Rus Ortodoks Kilisesi gibi yanlış yorumlayabilir. O yüzden Duhaborlar Yaşayan Kitap'ı kabul etmiştir ve ondaki pek çok Mezmurun yazarı da Pobirahin'dir. Pobirahin'in Kitab-ı Mukaddes'in otoritesini kabul etmemesi sebebiyle damadı Semen Matveev Uklein ona karşı çıkmıştır.²³ Daha sonra Pobirahin'in kızından ve Duhaborlar'dan ayrılarak Malakanların²⁴ arasına katılmıştır.²⁵

Kendisinin Yaşayan Mesih olduğunu söyleyen Pobirahin, seçtiği 12 havari ve 12 ölümcül melek vasıtasıyla inancın anlatılmasını ve takipçilerinin denetlenmesini sağlamıştır. Havariler inancı anlatmakla, ölümcül melekler ise inançtan dönenleri cezalandırmakla görevlidir.²⁶ Pobirahin'in nerede öldüğüne dair farklı anlatımlar bulunmaktadır. Bir rivayete göre şikâyet edilmesi üzerine soruşturma geçirmiş, Sibiryaya sürgüne gönderilmiş ve burada vefat etmiştir.²⁷ Diğer bir rivayete göre ise 1763'te şikâyet üzerine mahkemeye çağrılmış ama o tarihten itibaren Pobirahin devlet tarafından bulunamamıştır. Çünkü saklanmıştır ve nerede olduğu da belli değildir. Yani sürgüne gitmeyip Duhaborlar'ın arasında yaşamaya devam etmiştir.²⁸

Tambov'da Pobirahin'den sonra Duhaborların lideri Saveli Kapustin olmuştur. Onun Pobirahin'in öz oğlu olduğuna dair iddialar vardır. Ancak anlatılan hikâyelere bakıldığında onun gerçek babası olmadığını, inanç özdeşliği bakımından manevi babası olduğunu kabul etmek daha makul görünmektedir.²⁹ Kapustin askerdir ve tahminlere göre görevini tamamladıktan sonra 1790'da Tambov'da Duhaborlar'ın lideri olmuştur. Dönemin kuralları gereği asker birinin oğlu da asker olacağı için Kapustin, oğlunu bu görevden korumak için eşinin hamileyken babasının evinde kalmasını sağlamıştır. Dedesinin evinde doğan çocuk Kalmikov soyadını almıştır. Böylece Kapustin'in soyu

²¹ Gary Dean Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," (Yayınlanmamış Doktora Tezi, The American University, 1976), 42.

²² Novitski, *Duhabortsı İh İstoriya i Verauçenye*, 23-25.

²³ Eli A. Popoff, *Historical Exposition on Doukhobor Beliefs* (British Columbia: POP Offset Inc,1982), 4.

²⁴ Malakanlar: 18. yüzyılda Rusya'nın Tambov bölgesinde, Semen Uklein'in önderliğinde ortaya çıkmış bir dini gruptur. Önce Moloçnaya Voda'ya sonra da Kafkasyaya yerleştirilmişlerdir. Tanrının çeşitli şekillerde bilinebileceğine, bunun en etkili yolunun Kitab-ı Mukaddes'in otoritesini, önderliğini kabul etmek olduğuna inanmışlardır. Konsilleri, sakramentleri ve geleneği reddetmişlerdir. İkonların önünde eğilmezler. Mesih'in yüksek kâhin olduğuna inanırlar. İbadetleri esnasında İncil'den bölümler okurlar. İncil'in literal anlamı kadar yorumlanmasını da önemserler. Bk. Şir Muhammed Dualı, "Rus Ortodoksluğunu Protesto Etmenin İmkânı, Malakanlar/Manevi Hıristiyanlar" *Milel ve Nihal* 15/1(2019): 83-91. Ayrıca bk. Çakır Ceyhan Süvari, *Malakanlar Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnancı* (Ankara: Ütopya Yayınları, 2013).

²⁵ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 46.

²⁶ Sergey Margaritov, *İstoriya Russkih Mističeskih i Ratsionalističeskih Sekt* (Simferopol: Tavriçeskaya Gubernskaya Tipografiya, 1910), 90.

²⁷ John D. Buhr, *The Origin of the Doukhobor Faith: A Contribution to Doukhobor and Mennonite History in Russia and Canada* (Vancouver: 1972), 38.

²⁸ İnikova, "The Tambov Dukhobors in the 1760s," 16.

²⁹ Popoff, *Historical Exposition on Doukhobor Beliefs*, 5.

Kalmikov adıyla devam edecektir.³⁰

Duhaborlar, özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren devlet nezdinde daha görünür hale gelmiştir. Rus Ortodoks Kilisesi'ne karşı tavırları tespit edildiğinde onlara sert bir şekilde müdahale edilmiştir. Duhaborlar'ın inancının yayılmasını engellemek ya da onları cezalandırmak için çeşitli şekillerde önlemler alınmıştır. Gözaltına alınmak, sorgulanmak, dövülmek, sürgüne gönderilmek Duhaborlar'ın bu dönem yaşadığı sıkıntılardan bazılarıdır.³¹

Duhaborlar'ın yaşadığı sıkıntılara dair ilk bilgiler Tambov şehrinde kayıt altına alınmıştır. Duhaborlar önceden kendilerini gizleme eğilimindeyken 1760'larda durum değişmiştir. Çariçe II. Katerina'nın herkesin inancını açık bir şekilde yaşayabileceğine dair söylemlerinden cesaret bulan Duhaborlar, bundan sonra inançlarını açık etmiştir. Kiliseye gitmeyi bıraktıkları gibi evlerine gelen din adamlarıyla dalga geçip, onlara karşı tahrik edici davranışlar sergilemişlerdir. Bunun üzerine aralarında tutuklananlar olmuştur. Yaşadıkları sıkıntının sebebinin yerel yöneticiler olduğunu düşünen Duhaborlar, durumu Çariçeye iletmek için aralarından elçiler seçerek başkente göndermiştir. Ancak süreç bekledikleri gibi ilerlememiştir. Duhaborlar'ın şikâyetleri üzerine idarecilere ve din adamlarına daha yumuşak tavırlı olmaları tavsiye edilmiştir. Bu tavsiye Duhaborlar'a karşı takınılan tavırda bir değişikliğe neden olmamıştır. Aksine Ortodoksluktan dönenlerin olduğuna dair yeni şikâyetler üzerine sorgulanan Duhaborlar, askerlik yapmak, sürgüne gönderilmek gibi cezalara çarptırılmıştır. Böylece Duhaborlar'ın devlet tarafından kabul edilmesi adına attıkları ilk adım hüsrarla sonuçlanmıştır.³²

Harkov'da 1792'de üç Duhabor sorguya alınmıştır. Onları sorgulayan Aleksandr Nevskiy Manastırı Başrahibi İnnokente, Duhaborlar'ın kilise ve devletin otoritesini kabul etmeyen tutumlarının, eşitlik fikirlerinin köylüler üzerinde olası etkisi sebebiyle tehlikesine dikkat çekmiştir. Yani ona göre Duhaborlar'ın asayiş problemine sebep olması muhtemeldir. Sorgu esnasında Duhaborlar'ın önceden ezberlediklerini düşündükleri cümlelerle ve samimiyetten uzak cevapları olduğu belirtilmiştir. Duhaborlar'ın yeryüzündeki devlete saygı duydukları ve itaat ettiklerine dair ifadelerine karşın bunun göstermelik ya da mecburiyetten takınılan bir tutum olduğu kanaati dile getirilmiştir.³³ Bu durum gözaltına alınma ihtimallerine karşı kendilerini en az açık edecekleri halde Duhaborlar'ın hazırlandıkları şeklinde yorumlanabilir. Duhaborlar'ın devlete karşı tutumları yüzünden devletin daha sert tutum benimseme sebebi olabilecek bir hadise hemen hemen aynı tarihlerde yaşanmıştır. 1787-1791 Osmanlı-Rus savaşında cepheleyen ordudaki Duhaborlar silah bırakmıştır.³⁴ Bu yaşanan olaylar hem ordunun geleceği hem de asayişi sağlamak açısından devletin Duhaborlar'a karşı aldığı sert tutumun müsebbiplerinden sayılabilir.

³⁰ Maude, *A Peculiar People*, 120-122.

³¹ Margaritov, *İstoriya Russkih Mističeskij i Ratsionalističeskij Sekt*, 90-91.

³² İnikova, "The Tambov Dukhobors in the 1760s," 17-30.

³³ Robert Pinkerton, *Russia or Miscellaneous Observations on The Past and Present State of That Country and Its Habitants* (London: Seely&Sons, 1833), 174-178.

³⁴ Svetlana İnikova, "Spiritual Origins and the Beginnings of Doukhorbor History," in *The Doukhorbor Centenary in Canada, A Multi-Disciplinary Perspective on their Unity and Diversity*, ed. A. Donskov- J. Woodsworth-C. Gaffield (Ottawa: Slavic Research Group and Institute of Canadian Studies at the University of Ottawa, 2000), 11.

Yekaterinaslav'da 1791 yılında Duhaborlar'ın günümüze gelen ilk yazılı metnine de sebep olacak gözaltına alınma olaylarının yaşandığı bilinmektedir. Burada da Duhaborlar kendilerinin asılsız ithamlarla hapse atıldığını hatta bazılarının üç yıldır hapiste olduğunu ifade etmişlerdir.³⁵ Bu üç ana merkez dışında çeşitli yerlerde de Duhaborlar sıkıntılar yaşamıştır. Mesela Çar I. Pavel, 1799'da 31 kişiyi Ekaterinburg'a sürgüne göndermiştir.³⁶

Duhaborlar'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durum 1801'de Çar I. Aleksandr'ın yönetime geçmesiyle değişecektir. Sapkın sayılan gruplara daha hoşgörülü yaklaşan, baskıyla onlarla olan sorunların çözülemeyeceğine inanan Aleksandr, idareyi eline alır almaz yargılanmaksızın tutuklananları veya sürülenleri serbest bırakmıştır. Akabinde sürgüne gidenlerin evlerine geri dönmesine izin vermiştir. Evlerine dönen Duhaborlar'ın, din ve devlet adamları tarafından rahatsız edildiği haberini alınca konuyu araştırması için senatör İvan Lapuhin ve Yuriy Alekandroviç Neledinskiy-Meletskiy'i görevlendirmiştir. Bunun üzerine senatörler Kasım 1801'de Harkov bölgesine gitmişlerdir. Senatörler, Harkov'da daha önce Duhaborlar'ı sorgulayan devlet yetkilileriyle yaptıkları görüşmelerden yeterli bilgi alamamıştır. Duhaborlar'ın hem geçmişte hem de şimdi neler yaşadıklarını araştırmışlardır. Önceden şikâyet edilen Duhaborlar'ın neredeyse hepsinin sürgün edildiğini öğrenmişlerdir. Çar I. Aleksandr'ın izniyle sürgünden dönenlerin de kilise tarafından rahat bırakılmadığını tespit etmişlerdir. Yekaterinaslav'dakilerle de görüştükten sonra rapora nihai halini vererek 1802 yılı Aralık ayında çara göndermişlerdir. Onlara göre Duhaborlar, Tanrı'nın gönderdiği hükümdara itaat edilmesi gerektiğini düşünen kişilerdir. Aslında Hıristiyanlığı doğru şekilde anlarlar ama kilise ve komşuları onların böyle olmadığını düşünmüşlerdir. Duhaborlar'ın ayrı bir yerde topluca yaşamak ve gidilecek yerde telafi etmeleri koşuluyla sürgünden dönenlerin yaşadığı sıkıntıyı çözmek için maddi destek taleplerini de rapora yazmışlardır.³⁷ Duhaborlar o güne kadar kendilerinin devletin üst kademelerine hep yanlış tanıtıldığı kanaatindeydi. O yüzden bu iki senatörü doğru bilgiyi aktardıkları için hayırla anacaklardır.³⁸

Çar I. Aleksandr'ın Duhaborlar'ın taleplerine olumlu cevap verdiği emir 25 Ocak 1802'de yayınlanmıştır. Emre göre Duhaborlar, Tavriya'da Melitapol bölgesinde Moloçnaya Voda³⁹ diye bilinen yere göç edecekler, her bir Duhabor erkeğe toprak verilecek, beş yıl vergi muafiyeti sağlanacak, göç eden her eve yüz ruble verilecek ve bunun geri ödemesi on yılda olacaktır. Çar I. Aleksandr'ın Duhaborlar'ın göç etmelerine izin verme sebeplerinden biri yayılmalarını önlemektir.⁴⁰ Yine Duhaborlar'ın ülke sınırlarının genişletilip, sınır bölgelerinin yurt edinmek için öncü kuvvet olarak kullanıldığı da yapılan yorumlardan biridir.⁴¹

2) İlk Özerk Yerleşim: Moloçnaya Voda

Çar I. Aleksandr, 1804'te bir emirle Duhaborlar'ın Moloçnaya Voda'ya göç etmesine

³⁵ "Zapiska Yekaterinoslavskih Duhobortsev 1791 Goda," 2/75, 77.

³⁶ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 50.

³⁷ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 86-95.

³⁸ Platon/Metropolitan of Moscow, *The Present State of The Greek Church in Russia*, 306-307.

³⁹ Azak Denizi'ne dökülen Moloçnaya Nehri etrafındaki bölge bu şekilde isimlendirilmiştir. Moloçnaya Voda'nın bağlı olduğu Tavriya, Yekaterinaslav ve Herson'un kuzeyinde yer almaktadır.

⁴⁰ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 103-105.

⁴¹ George Woodcock, "Spirit Wrestlers: Doukhobors in Russia and Canada Part One," *History Today* 27/3 (1977): 155.

dair ayrıntıları anlatmıştır. Bu emirde Duhaborlar'a nasıl yaklaşılması gerektiğine dair bazı kurallar bulunmaktadır. Öncelikle kilise görevlilerine Duhaborlar'la güzel bir şekilde konuşması söylenmiştir. Bu güzel ve sakin tavrın her şartta korunması istenecektir. Onlarla mümkün olduğunca münakaşa etmeden iletişim kurulması gerektiği vurgulanmıştır. Duhaborlar'ın aleni bir şekilde toplum kurallarına karşı çıkmadığı sürece ayıplanmaması uyarısı yapılmıştır. Moloçnaya Voda'ya göç etmek isteyenlere zorluk çıkarılmaması gerektiği söylenmiştir. Çünkü Duhaborlar'ın buldukları yeri terk edip Moloçnaya Voda'da toplanması, Ortodoksluğa mugayir fikirlerinin geride izinin kalmaması önemsenmektedir. Bununla beraber Duhaborlar'ın gittikleri yerde de gözlenmeye devam edilmesi ve yayılmasının engellenmesi gerektiği de eklenmiştir.⁴²

Moloçnaya Voda'da 1808'e kadar 9 Duhabor köyü kurulmuştur. Bunlar arasında Kapustin'in yerleştiği Terpenye köyü merkezdir.⁴³ 1816'da yaklaşık 3000 Duhabor bu köylerde yaşamaktadır. Ülke genelinde çeşitli yerlerde bu sayıdan fazlası bulunur, ancak Moloçnaya Voda'daki topluluğun grubu temsil etmektedir. Duhaborlar, burada kendilerini saklama kaygısı ve Ortodoks din adamı-komşu baskısı olmadan yaşayacaktır. Diğer komşu topluluklar gibi kendi iç işlerinde özerk bir yönetim yapısına sahiptirler.⁴⁴ Moloçnaya Voda'daki grup genellikle Tambov, Yekaterinaslav ve Harkov'dan gelenlerden oluşmuştur. Ancak ülkenin başka bölgelerinde yaşayan Duhaborlardan da gelenler bulunmaktadır. Bunlar arasında Finlandiya ya da İslandinav kökenli biriyle evlilik yapıp eşleriyle dönenler de yer almaktadır. Yine burada Duhaborlar arasına Moğol, Moldavyalı, Tatar ya da Çingenelerden katılmıştır. Yani Moloçnaya Voda'daki Duhaborlar'ın kültürel ve etnik anlamda çeşitlilik arz etmektedir. Böylesi bir çeşitliliği bir arada tutabilme ve Duhaborlar için yeni bir tecrübe olan iç işlerinde özerk yaşamayı bir sıkıntı olmadan tesis etme görevi, dönemin lideri Kapustin'e düşmüştür. Kapustin, Duhaborlar'ın Musa'sı olarak bilinir. Çünkü o da grubu, Musa'nın Yahudileri Mısır'dan çıkarıp bir araya getirdiği gibi Moloçnaya Voda'da toplamıştır. Duhaborlar'ın ibadet, cenaze ve düğün gibi törenlerinin düzenlemesi de Kapustin'e aittir. Yeni Ahit'in bir kısmını bildiği gibi Yaşayan Kitap'taki Mezmurları da bilen ve yeni eklemeler yapan Kapustin, bunların da etkisiyle çok iyi konuşma yapma yeteneğine sahiptir. Ayrıca Kapustin son derece zeki, otorite sahibi olarak bilinmektedir.⁴⁵

Kapustin'e bu iyi anlatılan niteliklerinin de etkisiyle bazı tanrısal özellikler atfedildiği iddia edilir. Bazı Duhaborlar'a göre bunun nedeni, Moloçnaya Voda'da kültürel alt yapısı farklı insanların onların arasına katılması ve eski kültürlerinin etkisiyle böyle bir zanna kapılmasıdır.⁴⁶ Ancak bunu bizzat Kapustin'in talep ettiğine dair iddialar da bulunmaktadır. Buna göre Kapustin kendisini Yaşayan Tanrı ilan ederek takipçilerine "Mesih'in ruhu her nesilde yeni bir bedene girmek suretiyle yeryüzünde bulunur, şu anda ruhu bendedir. İcinizdeki yaşlılar bilir ki Kolesnikov da öyleydi" demiştir. Ayrıca Mesih'in kendisinden sonra istediği insanın ruhuyla birleşme hakkının olduğu ve kendisinden

⁴² Novitski, *Duhabortsah*, 31-32; Novitski, *Duhabortsı İh İstoriya i Verauçenye*, 64-65.

⁴³ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 106,115.

⁴⁴ Maude, *A Peculiar People*, 127-128, 131.

⁴⁵ Popoff, *Historical Exposition on Doukhor Beliefs*, 5-7.

⁴⁶ Popoff, *Historical Exposition on Doukhor Beliefs*, 7.

sonra oğlunun bedeninde olacağını da söylemiştir.⁴⁷ Kapustin'den sonra Duhabor liderliğinin babadan oğula geçmesi bu son iddianın doğru olduğunu kanıtlamaktadır. Ayrıca Pobirahin'in kendisinin Yaşayan Tanrı olduğunu söylediğine dair rivayetler hatırlanırsa, onun mirasçısı konumunda olan Kapustin'de de benzer söylemin görülmesi beklenmektedir. Kapustin'in bu konuşmada Pobirahin yerine Kolesnikov'u anması da dikkat çekici bir noktadır. Bunun muhtemel sebebi Tambov'dan gelenlerin zaten bu fikre aşina olmalarıdır. Ama Yekaterinaslav'dan gelenler için aynı durum söz konusu değildir, Kapustin eski liderleri üzerinden onlar üzerinde bir etki bırakmak istemektedir.

Kapustin'in otoritesini sağlamlaştırmak ve Duhaborlar üzerinde tam hâkimiyet sağlamak için bulduğu yöntemlerden biri de yaşlılar konseyiyle topluluğu denetlemektir. Buna göre Kapustin'in her bir köyden olmak üzere toplamda 24 yardımcısı vardır.⁴⁸ Başka bir kaynağa göre bu sayı 30'dur ve 12 tane de havarisi bulunmaktadır. Bu kişiler vasıtasıyla inançtan dönmek isteyenler ya da devlete içte bir huzursuzluk olduğu izlenimi verecekler denetlenip ve engellenmektedir. Yani bu konseyle insanların korkutulması ve sindirilmesi sağlanmıştır.⁴⁹

Kapustin'in Moloçnaya Voda'da yaptığı önemli bir hamle de ortak mülkiyet prensibinin benimsenmesidir. Önceden ihtiyaçlar için ortak kasa anlayışları olan Duhaborlar, burada ilk yıllar toprağı beraber işlemiş, elde edilen ürünü paylaşmış, bireysel mülkiyet edinmemişlerdir. Elde edilen ürünün bir kısmı kıtlık tehlikesine karşı saklanmıştır. Ortak mülkiyet prensibi Kapustin'in liderliğinin son zamanlarında kaldırılacaktır. Ancak ortak mülkiyet prensibinin önemli bir unsuru olan yetim evi, Duhaborlar için kalıcı olacaktır. Yetim evinin görünen amacı ismiyle müsemma yetimleri, dulları, kimsesiz yaşlıları korumak, onlara kalacak yer sağlamaktır. Ancak işlevine bakıldığında bu amaçla sınırlı kalmamıştır. Bu ev için Duhaborlar'dan para toplanmış, acil durumlarda kullanılmak üzere ortak bir fon oluşturulmuş, vergiler ödenmiştir. Ayrıca genellikle yetim evinin müdürü lider olmuş ve bu merkezin müdürü sıfatıyla devletle gerekli durumlarda temasta bulunmuştur. Yine burada Yaşayan Kitap'ın ezberlenmesi, nesilden nesle aktarılması çalışmaları da yapılmıştır.⁵⁰ Yani yetim evi Duhaborlar için dini ve sosyal anlamda önemli bir merkezdir.

Duhaborlar'ın devlet nezdinde sakin görünen yaşamları 1816'da yapılan bir şikâyet üzerine bozulmuştur. Çar I. Aleksandr'ın 1804'teki emrinde belirttiği üzere Duhaborlar'ın, Ortodokslar arasında inançlarını yayması yasaktır. Şikâyet bu yasağa riayet edilmeyip, Duhaborlar'ın yanında çalışan bazı Ortodoksların Duhabor inancını benimsediğine dairdir. Şikâyet sebebiyle o tarihte 73 yaşında olan Kapustin gözaltına alınmıştır. Bunun üzerine Duhaborlar hem uğradıkları haksızlığı hem de soruşturmayı yürütecek devlet görevlilerine duydukları güvensizliği çara iletmiştir. Olayın soruşturulması üzerine çar iki emir göndermiştir. Biri Duhaborlar'ın bağlı olduğu birimi değiştirerek soruşturmanın daha güvenilir yapılmasını sağlamak içindir. Diğeri ise bölge yöneticisinedir. Burada

⁴⁷ Baron August Freiherr von Hasthausen, *The Russian Empire, its People, Institutions and Resources*, çev. Robert Farie (London: Chapman and Hall, 1856), 289-290.

⁴⁸ Popoff, *Historical Exposition on Doukhor Beliefs*, 7.

⁴⁹ Margaritov, *İstoriya Russkih Mističeskih i Ratsionalističeskih Sekt*, 93.

⁵⁰ Maude, *A Peculiar People*, 130-133.

Duhaborlar'ın baskıya, zulme maruz kaldıklarında daha hırçın bir tavır sergilediklerinin geçmişte gözlemlendiği, bu sebeple son yıllarda sorun çıkarmadan Moloçnaya Voda'da yaşayan Duhaborlar'ın kendilerini güvende hissetmelerinin öneminden bahsedilmektedir.⁵¹ Çarın Duhaborlar'a 1804'teki "iyilikle, hoşgörüle kontrol altında tutma" şeklinde özetlenebilecek tutumunun devam ettiği görülmektedir.

Duhaborlar, çarın birinci emrinde söylediği üzere Duhaborlar'ın bağlı olduğu birim değiştirilirken kendilerinden "Duhabor" yerine yaşadıkları bölgeye atfen "Melitapol Kolonistleri" şeklinde bahsedilmesine tepki göstermiştir. Çünkü bu isim için atalarının kanı dökülmüştür, gerekirse yeniden kanlarının dökülmesini göze almışlardır. Bunun üzerine Duhaborlar'dan resmi evraklarda "Melitapol Kolonisinin Duhaborlar'ı" şeklinde bahsedilmiştir. Duhaborlar'ın isim konusunda bu kadar hassasiyet göstermelerinin altında kendilerini seçilmiş topluluk olarak görmeleri olduğu iddia edilir.⁵²

İki yıl süren soruşturma neticesinde bu şikâyetin doğru olmadığına ulaşılır. Bu soruşturmanın Duhaborlar için bir sonucu da Kapustin'in ortadan kaybolmasıdır. Soruşturma kapsamında gözaltına alınıp kefaletle serbest bırakılan Kapustin'in, 7 Kasım 1817'de hayatını kaybetmesi üzerine bulunduğu köy olan Goreloe'ye defnedildiği söylenmiştir. Durumu kontrol etmek üzere köye gelen yetkililer, mezarın açılmasını istemişlerdir. Mezardan çıkarılan bedenle Kapustin'in saç ve sakal rengi aynı değildir. Ancak cesedin yüzü tanınmayacak halde olduğu için yetkililer içlerindeki şüpheye rağmen hiçbir şey yapamadan geri dönmüştür. Kapustin'e ne olduğu şaibelidir. Bazılarına göre gerçekten 1817'de ölmüştür.⁵³ Ama çoğunluğun görüşü onun 1820'de öldüğü yönündedir.⁵⁴

Kapustin'in kaybolduğu bu dönemde Duhaborlar'ın önemli bir ziyaretçileri olmuştur. Duhaborlar'ın hep hayırla andıkları Çar I. Aleksandr, 1818 yılının Mayıs ayında Duhaborlar'ı yetim evinin bulunduğu, merkez köyleri Terpenye'de ziyaret etmiştir. Yetim evinde ağırlanan çarın, dönüş yolunda yanındakilere Duhaborlar'ın erdemli insanlar olduğunu söylediği aktarılır. Çar, Duhaborlar'ın sıkıntılarını dinleyip ve çözülebilecek durumdakileri çözmüştür. Ziyaretten çok mutlu olan Duhaborlar, Yaşayan Kitap'taki Mezmur 226'daki "kral" ile kastedilenin Çar I. Aleksandr olduğunu belirtirler.⁵⁵ Hatta bir rivayete göre bu Mezmuru çara da okumuşlardır.⁵⁶ Mezmur şu şekildedir: "... Erdemli kralı yarattım, onun yolu doğrudur ve o bana şehrimi kurmada yardım etti..."⁵⁷ Duhaborlar'ın Moloçnaya Voda'ya yerleşme süreçleri göz önünde bulundurulduğunda Mezmurdaki ifadelerle çarın onlar için anlamı örtüşmektedir.

Duhaborlar çarın ziyaretine dair daha ayrıntılı bilgi vermektedir. Buna göre çar, onların ibadet törenini izleyince doğru yolda olduklarını anlamış ve kendisinin de

⁵¹ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 141-148. Bu suçlamaya ek olarak kaçakları saklamalarından şüphelenildiği de söylenmiştir. Bk. Pinkerton, *Russia or Miscellaneous Observations*, 169. Langeron'a, Çar Aleksander'ın gönderdiği emrin tamamı için bk. Pinkerton, *Russia or Miscellaneous Observations*, 170-174.

⁵² Maude, *A Peculiar People*, 139-140.

⁵³ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 148-153.

⁵⁴ Hasthausen, *The Russian Empire, its People, Institutions and Resources*, 291.

⁵⁵ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 163-171.

⁵⁶ Novitski, *Duhabortsı İh İstoriya i Verauçenye*, 272-273.

⁵⁷ Yaşayan Kitap, 226. Mezmur, 193.

Duhabor olmak istediğini söylemiştir. Ancak kendisine Duhabor olmak istiyorsa çar olamayacağı, kendi el emeğiyle ürettikleriyle hayatını idame ettirmesi gerektiği söylenmiştir. Çar, yanında bulunan eşine böyle bir hayat yaşayıp yaşayamayacaklarını sormuş ve olumsuz yanıt almıştır. Ama Duhaborlar'a göre çar, her zaman doğru bir Hıristiyan olarak yaşamıştır. Bazı Duhaborlar, çarın kendini öldü gibi gösterip Moloçnaya Voda'da onların arasına katıldığını da söylemiştir.⁵⁸ Duhaborlar'ın son iddiası başka tarihi verilerle doğrulanmamaktadır. Ancak Çar I. Aleksandr'ın Taganrog gibi başkente uzak bir yerde ölmesi ve son yıllarında daha mistik bir yaşam sürmesi üzerine bazı iddialar ileri sürülür. Buna göre çar gerçekte ölmemiş, ömrünün kalan kısmını bir mistik olarak tamamlamıştır.⁵⁹

Çar I. Aleksandr, 1825'te ölünce yerine Çar I. Nikolay geçmiştir. Bu değişim Duhaborlar için önemlidir çünkü iki çarın Duhaborlar'a yaklaşımı farklıdır. Duhaborlar'ı ikna ederek, güzellikle yaklaşarak bertaraf etme yanlısı olan Aleksandr'ın aksine Nikolay yöntem olarak disiplin ve itaat ettirmeyi benimsemiştir.⁶⁰ Çar I. Nikolay, 1830'da yayımladığı bir emirle Duhaborlar'ı "zararlı heretik"⁶¹ gruplar arasında saymıştır. Bu emre göre Duhaborluğu yayma suçu işleyenler Kafkasya'ya sürgün edilecek, burada askerlik yapabilecek durumdakiler asker olacak, Don Kazaklar arasında Duhaborluğu seçen olursa onlar da bu doğrultuda değerlendirilecektir.⁶²

Bu emirde üzerinde durulması gereken iki nokta vardır. Birincisi Kafkasya'ya sürgünün dile getirilmesidir. Moloçnaya Voda'ya geldiklerinde Ortodokslardan uzaklaşan Duhaborlar zamanla bölgeye yeni göçlerin olmasıyla yine Ortodoksların arasında kalmıştır. Yani yeniden heretik inançlarını Ortodokslar arasında yayma ihtimalleri yüzünden tehlikeli hale gelmişlerdir.⁶³ Bazı yorumlara göre Duhaborlar, Moloçnaya Voda'ya öncü kuvvet olarak gönderilmiş, buraların yurt olması, Ruslaşması görevini tamamladıktan sonra onlara yine göç yolu görünmüştür.⁶⁴ Ancak devletin bir bahaneyle onları uzaklaştırması gerekecektir. Aranan fırsat 1834'te gelen bir şikâyet üzerine bulunacaktır. İkincisi, Don Kazakların Duhaborlar arasına katılması durumudur. Don Kazaklarının, Duhaborlar'ın arasına katılma teşebbüsleri resmi ve gayri resmi şekilde olmuştur. Resmi olarak teşebbüsleri devletin dikkatini çekmiş ve bu durumun Kazakların askerlikten kaçma niyetiyle yapıldığı kanaatine ulaşılmıştır.⁶⁵

Çar I. Nikolay'ın nispeten olumsuz tutumu neticesinde Duhaborlar bu dönem daha içe kapanık yaşamıştır.⁶⁶ Çar değişikliğine ek olarak Duhaborlar'daki lider değişikliği de böyle bir dönem yaşamalarını etkilemiştir. Kapustin ölünce, henüz hayattayken işaret

⁵⁸ Vladimir Dimitrioviç Bonç Brueviç, *Materiali k İstorii i İzuçeniyu Russkogo Sektantsva i Raskola* (St. Peterburg, 1908), 152-153.

⁵⁹ Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 333.

⁶⁰ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 215.

⁶¹ İçişleri Bakanlığı 1842'de zararlı heretik grupları da çok zararlı, zararlı ve az zararlı olmak üzere üç grupta derecelendirmiştir. Duhaborlar en zararlı grupta yer almıştır. Bunun sebepleri arasında sakramentleri ve kilise hiyerarşisinin otoritesini kabul etmemeleri, Tanrı'nın kurduğu otoriteyi tanımamaları bulunmaktadır. Bk. Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 303-305.

⁶² Novitski, *Duhabortsı İh İstoriya i Verauçenye*, 128-129.

⁶³ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 283-284.

⁶⁴ Woodcock, "Spirit Wrestlers Part One," 157.

⁶⁵ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 209-214.

⁶⁶ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 273.

ettiği üzere yerine oğlu Vasili Kalmikov (1792-1832) geçmiştir. Ondan sonra da oğlu İlarion Kalmikov (1816-1841) lider olmuştur. Ancak her iki isim de Kapustin'in liderlik yeteneklerinden çok uzaktır. Aksine sarhoş ve ahlaksız olduklarına dair suçlamalar vardır.⁶⁷ Vasili'nin yetim evinde Yaşayan Kitap'ı öğrenmek üzere kalanları çıkarttığı, onların yerine gayri meşru ilişkiler yaşadığı kadınları yerleştirdiği iddia edilmiştir. Vasili'den sonra İlarion küçük yaşta lider olmuştur. Ancak o görünen liderken asıl yönetim yaşlılar konseyindedir. Bu dönem Duhaborlar, ekonomik anlamda Kapustin dönemindeki kadar bolluk içinde değildir.⁶⁸

Duhaborlar'la ilgili yapılan şikâyet üzerine 1834'te soruşturma başlatılmıştır. Duhaborlar'ın kapalı bir toplum oldukları bilinmektedir. Bu kapalı toplum sorunları kendi içerisinde çözerken bazen cinayet işlenmiştir. İddiaya göre 200 veya 400 insan öldürülmüştür. Ancak yapılan incelemeler neticesinde 21 kişinin öldürüldüğü tespit edilebilmiştir.⁶⁹ Kapustin döneminde insanlar genellikle onun otoritesine karşı hareket ettikleri ve Duhaborlar'ın sırlarını dışarıya anlatma tehlikesi sebebiyle öldürülmüştür. Sonraki dönemler ise genellikle bireysel sorunlar nedeniyledir. Bu cinayetlerin hepsi devletten gizlenmiştir. Duhaborlar'a göre insan Tanrı meskenidir ve öldürülmesi de günahdır. Ancak Yaşayan Tanrı sayılan liderin emri bu ilkeyi göz ardı etmelerini sağlamıştır. Zaman zaman Duhaborlar'ı ziyarete gelen devlet görevlileri yetim evinde ağırlanarak memnun edilmiş, vergiler eksiksiz ödenmiş, hatta gerekli durumlarda rüşvet de verilmiştir. Böylece halkla muhatap olmaları da engellenmiştir. Duhaborlar, bu ölen insanlarla ilgili başka bir açıklama yapmıştır. Söylediklerine göre aralarında kaçak yaşayan insanları saklamak için bir çukura yerleştirip üstlerini otlarla kapatmışlardır. Ancak daha sonra onları oradan çıkarmayı unuttukları için vefat etmişlerdir.⁷⁰ Duhaborlar'a yöneltilen kaçakları saklama suçu hem çeşitli kaynaklar⁷¹ hem de Duhaborlar⁷² tarafından kabul edilmiştir. Vasili ile ilgili söylenenler arasında da geçen yetim evinin gayri ahlaki ilişkiler için kullanıldığı iddiası bulunmaktadır. Araştırma neticesinde Duhaborlar'ın cinsel ahlaksızlık suçu tespit edilememiş, bu suçtan aklanmışlardır.⁷³

Soruşturma neticesinde 17 Şubat 1839'da Kafkasya'ya sürgün edilmelerine karar verilmiştir.⁷⁴ Karar 26 Ocak 1841'de Duhaborlar'a duyurulmuştur. Kararın gerekçesi; askerlikten kaçanları saklamak, cinayet işlemek, işlenen suçları liderlere bağlılık göstererek gizlemek, devlete itaat etmemektir. Duhaborlar'a Kafkasya'ya gitmeden elindekileri satmak için fırsat verileceği de bildirilmiştir. Kararda çarın Ortodoksluğa dönmek isteyenlerin göç etmeyip evlerinde, kendilerine verilmiş topraklara sahip olmayı sürdürerek kalabileceği çağrısı vurgulanmıştır.⁷⁵

⁶⁷ Maude, *A Peculiar People*, 146.

⁶⁸ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 271-272.

⁶⁹ Maude, *A Peculiar People*, 146.

⁷⁰ Svetlana İnikova, "Tsena 'Tsarstva Bojogo' na Malaçnıh Vodah (1802-1841)," Erişim 01.09.2023, <http://www.doukhobor.ru/literatura/inikova/Cena/index.html>

⁷¹ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 279.

⁷² Popoff, *Historical Exposition on Doukhobor Beliefs*, 6.

⁷³ Woodcock, "Spirit Wrestlers Part One," 157.

⁷⁴ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 286.

⁷⁵ Hasthausen, *The Russian Empire, its People, Institutions and Resources*, 293-296.

Devletin normalde cinayet suçlularına yaptığı gibi Duhaborlar'ı Sibiryaya göndermek yerine adeta ödüllendirir gibi Kafkasyaya toprak vererek göndermesi dikkat çekicidir.⁷⁶ Bu durum Duhaborlar'ın yeni elde edilen topraklara öncü birlik olarak gönderildikleri tezini güçlendirmektedir. Yine de Molochnaya Voda'nın şartları Kafkasyaya göre daha iyidir. Muhtemelen Rus yetkililer, Duhaborlar'ın daha rahat bir yaşamı seçerek göç etmeyeceklerini düşünmüştür. Ancak Duhaborlar'ın büyük çoğunluğu onları yanıltarak gitmiştir.⁷⁷ Sayısal olarak bakıldığında genel kanaate göre yaklaşık 4000 kişi gitmiş, 27 kişi kalmıştır.⁷⁸ Ama bazı kaynaklara göre kalan kişi sayısı 500 ila 1000 arasındadır. Geride kalanları Ortodokslar için eski Duhabor yerleşim yerlerine kilise ve okul inşa edilmiştir. Ayrıca gidenlerin yerine Ortodoks nüfus yerleştirilmiştir. Duhaborlar Kafkasyaya doğru Yaşayan Kitap'tan Mezmurlar okuyarak, askerler eşliğinde yol alarak göç etmiştir.⁷⁹

3) Kafkasya Sürgününde Duhaborlar

Duhaborlar, 1841'den itibaren Kafkasyaya yerleşmeye başlamıştır. Duhaborlar'ı birbirinden uzak tutmak isteyen yetkililer, onların Kafkasya'daki Yelizavetpol ve Tiflis bölgelerine yerleşmelerini sağlamıştır.⁸⁰ Bu iki noktaya daha sonra Kars da eklenecek ve böylece Kafkasya'da yerleşilen bölge sayısı üçe çıkacaktır. Duhaborlar'ın Kafkasya'da liderleri ise İlarion, Peter ve Lukerya olacaktır. İlk kabilelerle beraber, 1841'de Kafkasyaya gelen İlarion kısa bir süre sonra vefat etmiştir. Onun çocukları lider olabilecek yaşta olmadığı için bir müddet yönetim yaşlılar konseyi tarafından yapılmıştır. İlarion'un oğlu Peter, 1856 yılında lider olmuştur. Genelde iyi anılan Peter'in Duhaborlar için kötü sayılabilecek iki özelliği ava gitmesi ve içki tüketmesidir. Gittiği bir avda yaralanmış ve eve getirilmiştir. Üç gün yaşadıkdan ve yerine eşi Lukerya'yı varis bıraktıktan sonra ölmüştür. Böylece Duhaborlar'ın altın çağı denebilecek Lukerya dönemi başlamıştır.⁸¹

Molochnaya Voda'ya kıyasla olumsuz iklime sahip Kafkasya koşulları sebebiyle çeşitli sıkıntılar yaşanmıştır. Bu nedenle bazı Duhaborlar Ortodoksluğu seçerek eski topraklarına geri dönmüştür.⁸² Zamanla iklime ve yeni koşullara uyum sağlayan Duhaborlar'ın çalışkan olmalarının da etkisiyle refah seviyeleri yükselmiştir. Tarım ve hayvancılıktaki başarılarına, iyi yetiştirdikleri atlar ve büyükbaş hayvanlarla oluşturdukları atlı taşıma sistemleri de eklenmiştir.⁸³

Molochnaya Voda'da var olan yetim evi sistemi Kafkasya'da sürdürülmüştür. Burada yetim evi binası liderin yaşadığı Tiflis'teki Goreloe köyünde yer almıştır. Duhaborlar'ın yaşadığı her köyde geliri yetim evine aktarılacak üzere bir arazi ve hayvan sürüsü bulunmaktadır. Köylüler bunları beraber işletmiştir. Ayrıca bireysel olarak da yetim evinin kasasına katkı sağlamışlardır. Toplanan para Tiflis'te bankada veya altın ve gümüş olarak yetim evinde saklanmıştır. Duhaborlar'dan birilerinin maddi bir sıkıntı yaşamaması

⁷⁶ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 288.

⁷⁷ "Tsena 'Tsarstva Bojevo' na Malaçnih Vodah (1802-1841)."

⁷⁸ Maude, *A Peculiar People*, 147.

⁷⁹ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 289, 300-301.

⁸⁰ George Woodcock & Ivan Avakumovic, *The Doukhobors* (Londra: Oxford University Press, 1968), 62-64.

⁸¹ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 69-70.

⁸² Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 299-300.

⁸³ Maude, *A Peculiar People*, 24; Margaritov, *Istoriya Russkih Mističeskih i Ratsionalističeskih Sekt*, 94.

halinde yetim evindeki bu ortak kasadan gerekli yardım sağlanmıştır.⁸⁴

İnsan öldürmeme ilkeleri sebebiyle savaş karşıtı tutumları olan Duhaborlar, Kafkasya'da zor bir seçim yapmak zorunda kalmıştır. Rus yetkililer 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşında Duhaborlar'dan yardım istemişlerdir. Yardım isteğini kabul etmezlerse iki ihtimale karşı uyarılmışlardır. Ya Osmanlı yenecek ve Duhaborlar her şeyini kaybedecek, ya da Ruslar yenecek ve Duhaborlar'dan zorunlu askerlik hizmeti istenmeye başlayacaktır. Ayrıca Duhaborlar'dan silah kullanmasının istenmeyeceği teminatı, hizmetlerinin karşılığının maddi olarak ödeneceği sözü verilmiştir. Lukerya istemeyerek de olsa yardım etmek zorunda kalmıştır. Bu savaş neticesinde Osmanlı'dan alınan Kars'tan Duhaborlar'a yeni toprak verilmiş ve böylece yerleşim yeri sayısı üç olmuştur. Bu dönem Duhaborlar' çevrelerindeki çeşitli topluluklara nazaran daha zengindir. Ekonomik anlamdaki bu yükseliş olurken ahlaki anlamda bir düşüş yaşanmaktadır. Bu durumdan rahatsız olan Lukerya içkiyi yasaklayamasa da kullanımını sınırlandırmıştır.⁸⁵

Duhaborlar, Lukerya yönetiminde son huzurlu günlerini geçirmektedir. Zira Lukerya sonrası ciddi sıkıntılar başlayacaktır. Lukerya'nın çocuğu olmadığı için lider olarak yerine bırakılabileceği bir varis bulunmamaktadır. Bu sorunu çözmek isteyen Lukerya, soyu annesi üzerinden Kapustin'e dayanan Peter Verigin'i Goreloe'ye getirerek liderliğe hazırlamıştır. Lukerya'nın önceden bu durumdan Verigin'in anne ve babasına bahsettiği, bu sebeple ziyarete gittiğinde evlendiğini öğrenince şaşırıldığı, isterse boşanabileceğini söylediği aktarılmıştır. Bunun üzerine Verigin boşanmış ve 1882'de Goreloe'ye gelmiştir. Lukerya tarafından iyi karşılanmış, köylere yapılan ziyaretlerde ona eşlik etmiştir. Ama Goreloe'de bazıları Verigin'in varlığından rahatsızdır.⁸⁶ Verigin'in tembel ve lakayt tavırlarından bahsedilmiştir. Lukerya'nın isteğinin aksine onun içki tüketmeye devam ettiği de bazı Duhaborlar tarafından iddia edilmiştir.⁸⁷

Bütün bu arka planla birlikte Lukerya'nın aleni bir şekilde varis açıklamadan, 1886'da ölmesi Duhaborlar'ın yeni lideri kim olacak sorusu etrafında bir krizin yaşanmasına neden olmuştur. Verigin'in yetim evinde tanımlanmış bir görevi yoktur. Goreloe'de onu sevmeyen kesim, Lukerya'yı defnedikten sonra onun yetim evinden gitmesini istemiştir.⁸⁸ Yeni liderin açıklanması için altı haftalık bir süre vardır. Goreloe'yi terk eden Verigin, bu süre içinde liderin kendisinin olduğunu anlatmak için çeşitli ziyaretler ve çalışmalar yapmıştır.⁸⁹ Aynı sürede Goreloe'de Verigin'i sevmeyen grup, Lukerya'nın arkadaşı Mariya Tihonova'nın dini lider olduğunu söylemiştir.⁹⁰ Bu grup Verigin'in faaliyetlerinin farkındadır ve onu Mesih olduğunu iddia ettiği, yetim evindeki gelire el koyacağı gerekçesiyle devlet yetkililerine şikâyet etmiştir. Böylece bir karışıklık yaşanması ihtimali devlete bildirilmiştir.⁹¹

⁸⁴ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 65.

⁸⁵ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 73-75.

⁸⁶ Grigoriy Verigin, *Ne v Sile Bog, a v Pravde* (Paris: Dreyfus&Charpentier, 1935),19, 23-26.

⁸⁷ John Woodsworth, *Russian Roots&Canadian Wings Russian Archival Documents on the Doukhobor Emigration to Canada* (Toronto: Penumbra Press, 1999), 35.

⁸⁸ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 78-79.

⁸⁹ Woodsworth, *Russian Roots*, 35-36.

⁹⁰ İrina Malahova, *Duhovme Hristiane* (Moskova: 1970), 66.

⁹¹ Peter Brock, "Vasya Pozdnyakov's Doukhobor Narrative (Part One)," *The Slavonic and East European Review* 43/100 (1964): 164.

Liderin ilan edileceği, Lukerya'nın ölümünden altı hafta sonra yapılacak olan anma töreni 26 Ocak 1887'de gerçekleştirilmiştir. Bu törende Verigin taraftarları onu lider ilan etmiş onun önünde diz çökmüştür. Ancak Lukerya'nın kardeşleri Gubanovlar ve yetim evinin müdürü Zubkov'un başını çektiği Goreloe'deki Verigin'i sevmeyen taraf bunu kabul etmemiş ve diz çökmemiştir. Gubanovlar, Lukerya'nın üstüne kayıtlı yetim evinin malının yasal mirasçısıdır.⁹² Gubanovlar zaten sevmedikleri Verigin'e, Lukerya'nın ani ölümünde suikaste bulunduğu şüphesiyle iyice dış bilemektedir.⁹³

Anma töreninde Verigin sebebiyle yaşanabileceklere karşı uyarılan devlet yetkilileri olay yerinde bulunmuştur.⁹⁴ Beklenen karışıklığın yaşanması üzerine Verigin tutuklanmış ve sürgüne gönderilmiştir. Yaşanan karışıklığın Verigin'in sürgüne gönderilmesiyle çözüleceğini zanneden devlet yanılacaktır. Sürgün sonrası saflar netleşmiş ve Duhaborlar tarihlerinde ilk kez ikiye ayrılmıştır. Verigin taraftarları büyük bölüm olarak adlandırılır ve yaklaşık 11000 kişidir, diğerleri ise küçük bölüm olarak adlandırılır ve yaklaşık 2000 kişidir.⁹⁵ İki grup birbiriyle dini, sosyal münasebetlerini kesecek kadar uzaklaşmıştır. Yetim evinin maddi hakları, mahkeme kararıyla yasal mirasçı görünen Gubanovlara verilmiştir.⁹⁶

Verigin, uzun süre sürgünde kalmıştır. O, Duhaborlar için inanç uğruna çile çeken bir kahraman haline gelmiştir. Sürgündeyken Duhaborlar'la teması devam etmiştir. Onlara gönderdiği mesajlarla irtibat kurmuştur. Verigin'in sürgünde olması farklı ortamlara girmesi ya da insanlarla tanışmasını da sağlamıştır. Bunlardan en çok Tolstoy takipçileri onu etkilemiştir. Bu yeni fikirlerle Verigin, takipçisi olan Duhaborlar'ı daha "militan", protestocu hale getirmiştir.⁹⁷ Bu minvalde 1893'te bazı talimatlar göndermiştir. Buna göre takipçisi Duhaborlar'a vejetaryenliği, ortak mülkiyeti, alkol ve sigaradan uzak durmayı, cinsel ilişkiden kaçınmayı tavsiye etmiştir. Şiddet içerdiği için askerliğin Hıristiyanlıkla bağdaşmayacağını ise vurgulamıştır.⁹⁸ Bunlar Verigin'in 1895'te yapacağı asıl hamlenin öncü adımlarıdır. Verigin'in bu talimatları Duhaborlar için yeni yollar açarken devlet yönetiminde çar değişikliği olmuştur. 1894'te tahta geçen Çar II. Nikolay kendisine bağlılık yemini edilmesini istemiştir. Ancak Verigin takipçileri yani büyük bölüm cezayı göze alarak yemin etmemiştir.⁹⁹

Verigin, takipçilerine 1895'te gönderdiği mesajda "iki efendiye hizmet edilmez" diyerek sadece tanrıya itaat edilmesini, gerçek bir Hıristiyanın şiddete maruz kalsa dahi aynı şekilde cevap vermemesini, şiddetten her hâlükârda kaçınılması gerektiğini hatırlatmıştır. Sadece tanrının emrine riayet edilen çileli yolun kutsiyetini ve ölüme bile varabilecek zorluğunu da belirtmiştir.¹⁰⁰ Bu mesaj sonrası yaşananlar, Verigin'in

⁹² Malahova, *Duhovnie Hristiane*, 65-66.

⁹³ Buhr, *The Origin of the Doukhobor Faith: A Contribution to Doukhobor and Mennonite History in Russia and Canada*, 53.

⁹⁴ Woodsworth, *Russian Roots*, 37.

⁹⁵ Malahova, *Duhovnie Hristiane*, 66.

⁹⁶ Buhr, *The Origin of the Doukhobor Faith: A Contribution to Doukhobor and Mennonite History in Russia and Canada*, 53-54.

⁹⁷ George Woodcock, "Spirited Wrestlers Part Two," *History Today* 27/4 (1977): 249.

⁹⁸ Malahova, *Duhovnie Hristiane*, 56-57.

⁹⁹ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 93.

¹⁰⁰ Verigin, *Ne v Sile Bog, a v Pravde*, 80-82.

takepçileri üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bunun üzerine Paskalya'da orduda görevli 60 Duhabor silah bırakmış ve Sibiryaya sürgüne gönderilmiştir.¹⁰¹

4. Silah Yakma Eylemi ve Kanada'ya Göç

Verigin'in mesajında devlete itaat etmeme ve büyük silah bırakma eyleminin belirtileri vardır. Bu büyük eylem Duhaborlar'ın Kafkasya'daki üç yerleşim bölgesinin her birinde silah yakma eylemi olarak gerçekleşmiştir. Eylem günü Rusların Aziz Pavlus ve Aziz Petrus adına kutladıkları 29 Haziran'dır. Bu tarih aynı zamanda Verigin'in doğum günüdür.¹⁰² Eylem alanına toplanan Duhaborlar silahları yığın haline getirip ateşe vermiş, bu esnada Yaşayan Kitap'tan Mezmurlar da okumuşlardır. Eylem adeta dini bir ayin havasında gerçekleştirilmiştir. Verigin'in söylediği üzere iki efendiye hizmet etmeyeceklerini ilan etmek isteyen Duhaborlar'ın, devlet yetkililerini tahrik edici tutum ve davranış sergilediği görülmüştür. Kars'ta neredeyse tüm Duhaborlar'ın büyük bölümden olmasının da etkisiyle eylem nispeten sakin geçmiş, sadece 15 kişi tutuklanmıştır. Bu durum inançları için çileli bir yol isteyen Duhaborlar'ın beklentisini karşılamamıştır. Yelizavetpol'de eylem alanına gelen devlet yetkilileri 80 Duhabor'u döverek gözaltına almıştır. Asıl büyük olaylar Tiflis'te yaşanmıştır. Eylem öncesinde büyük bölümdeki hareketliliği gören ve kendilerine saldırılmasından korkan küçük bölümün de şikâyeti vardır. Eylem esnasında buna Duhaborlar'ın yetkililere karşı lakayt tavrı da eklenmiştir. Bunun üzerine buradaki eyleme çok sert müdahale edilmiştir. Devlet yetkilileri için olay aleni isyan görüntüsü çizmektedir. Bununla beraber silah bırakma eyleminin Duhabor olmayan gruplara da sıçraması ihtimali göz önüne alınarak diğerlerine de örnek teşkil edecek bir ceza uygulanmıştır. Böylece Tiflis'teki en sıkıntılı gruptan 4300 kişi için sürgün kararı verilmiştir. Ancak sürgün yeri Gürcistan'ın dağlık yerleridir ve yaşam şartları zordur. Duhaborlar isyan neticesinde adeta ölüme gönderilmiştir. Burada çok zor şartlar altında daha bir yıl dolmadan çeşitli sebeplerle 350'den fazla kişi hayatını kaybetmiştir.¹⁰³

Verigin, 1896'da grubun ismini değiştirmiş ve *Evrensel Kardeşliğin Hıristiyan Toplumu (The Christian Community of Universal Brotherhood)* yapmıştır. Yüzyıl başında Duhabor ismi için canlarını verecek olan Duhaborlar'ın bunu kolayca kabul etmesi inançlarının ne kadar lider merkezli olduğunu göstermesi bakımından uygun bir örnektir.¹⁰⁴ Verigin, Evrensel Kardeşliğin Hıristiyan Toplumu'nun ortak görüşü olduğunu söylediği on madde saymıştır.¹⁰⁵ Bu maddelerle Duhaborluk artık dini bir öğretiden, sosyal-ahlaki bir yapıya dönüşmeye başlamıştır.¹⁰⁶

Duhaborlar'ın yaşadığı bu sıkıntılı durum üzerine makûs kaderlerini değiştirecek destek, Tolstoy ve Tolstoycu diyebileceğimiz onun takipçilerinden gelmiştir. Bu Tolstoycu isimlerden bazıları şunlardır; Vladimir Çertkov, Dimitri Hilkov, Pavel Biryukov, İvan

¹⁰¹ Brock, "Vasya Pozdnyakov's Doukhor Narrative (Part One)," 168-169.

¹⁰² Popoff, *Historical Exposition on Doukhor Beliefs*, 12.

¹⁰³ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 100-105.

¹⁰⁴ Maude, *A Peculiar People*, 162-163.

¹⁰⁵ Yaşayan Kitap, 144. Mezmur, 153-154.

¹⁰⁶ Svetlana İnikova, "The New Doctrines of The Doukhor Fasters," içinde *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe*, ed. Aleksandra Djuric Milovanovic- Radmila Radic (Cham: Palgrave Macmillan, 2017), 60.

Tregubov, Leopold A. Sulerzhitsky ve Aylmer Maude. Bu isimler Duhaborlara çeşitli vesilelerle yardım edecektir.¹⁰⁷ Çünkü Tolstoyculara göre Duhaborlar, gerçek Hıristiyanlığın yaşanabilir olduğunun kanıtı ve canlı örneğidir. Ancak onların Duhaborlar'ı tam olarak tanımadıkları görülmektedir. Mesela Duhaborlar'ın liderlerini Yaşayan Tanrı olarak gördüklerini henüz bilmiyorlardır ve çok sonra öğrenince hayal kırıklığı yaşayacaklardır.¹⁰⁸

Tolstoy, Duhaborlar'ın sürgünde yaşadığı sıkıntılardan Hilkov'un yazdığı mektup sayesinde haberdar olmuştur. Durumu araştırması için Biryukov'u Duhaborlar'ın yaşadığı yere göndermiş ve kendisine verilen bilgiler neticesinde bir yazı kaleme almıştır. Rusya'da sansürden dolayı yayınlanamayacak olan yazıyı İngiltere'de *The Times* gazetesinde 23 Ekim 1895'te yayınlamıştır.¹⁰⁹ Bu yazıda önce Duhaborlar'la ilgili genel bilgi vermiş, sonra silah yakma eylemi neticesinde maruz kaldıkları zulmü anlatmıştır.¹¹⁰ Dünya kamuoyunu bilgilendirme anlamında önemli olan bu yazıyı yine üç Tolstoycu arkadaşın kaleme aldığı ikinci bir yazı izlemiştir. Bu metin Çertkov, Biryukov ve Tregubov tarafından yazılmış ve 12 Aralık 1896'da yayınlanmıştır. Burada Duhaborlar olumlu yönleri anlatılarak övülmüş, tarihleri ve öğretileriyle ilgili bilgi verilmiştir. Özellikle silah bırakma ve yakma eylemleri neticesinde sürgünde yaşadıkları sıkıntılar vurgulanmıştır. Buna rağmen çıktıkları çileli yolun bilincinde olan Duhaborlar'ın yardım istemediklerini belirtmişlerdir. Ancak üç Tolstoycu arkadaş durumun vahametine dikkat çekerek yardıma ihtiyaçları olduğunu söylemiş ve yardım çağrısında bulunmuştur.¹¹¹ Tolstoy, Duhaborlar'ın sürgünde yaşadıkları yerin yöneticilerine mektup yazarak onlara yumuşak davranılmasını istemiştir.¹¹²

Dünyaya Duhaborlar'ın yaşadıkları çeşitli şekillerde aktarılırken Rusya içerisinde de bazı gelişmeler olur. Sürgündeki Duhaborlar'ı ziyaret eden müfettişler, onlara çara bağlılık yemini etmek ve askerlik hizmetini kabul etmek şartıyla eski topraklarına dönebileceklerini söylemiştir. Ancak Verigin'in "iki efendiye hizmet edilmez" sözüne sıkı sıkı bağlı, inançları uğruna çile çekmeye yeminli yola çıkmış Duhaborlar bunu kabul etmemişlerdir.¹¹³ Bir yoruma göre bu teklifi kabul etmemelerinde Çertkov ve Hilkov'un etkisi bulunmaktadır.¹¹⁴

¹⁰⁷ Svetlana İnikova, *History of the Doukhobors in V. D. Bonch- Bruevich's Archives (1886-1950s)*, çev. Koozma Tarasoff (Ottawa: Legas, 1999), 17, 37, 73-75.

¹⁰⁸ İnikova, "The New Doctrines of The Doukhobor Fasters," 52-53.

¹⁰⁹ Graham Camfield, *Among Russian Sects and Revolutionists The Extraordinary Life of Prince D. A. Khilkov* (Bern: Peter Lang, 2015), 137.

¹¹⁰ Yazı gazetede başlıksız olarak bir buçuk sütunda yayınlanmıştır. Rusya'daki sansür sebebiyle yayınlanamadığı ve Tolstoy'un ricası üzerine burada yayınlandığı eklenmiştir. "Başlıksız," *The Times* London, 23 Ekim 1895, 9, erişim 01.09.2023 <https://www.thetimes.co.uk/archive/article/1895-10-23/9/4.html?region=global#start%3D1895-10-23%26end%3D1895-10-24%26terms%3Dappeal%26back%3D/tto/archive/find/appeal/w:1895-10-23%7E1895-10-24/3%26prev%3D/tto/archive/frame/goto/appeal/w:1895-10-23%7E1895-10-24/21%26next%3D/tto/archive/frame/goto/appeal/w:1895-10-23%7E1895-10-24/23>

¹¹¹ Vladimir Tchertkoff, *Christian Martyrdom in Russia* (London: The Free Age Press, 1900), 1-7.

¹¹² Tchertkoff, *Christian Martyrdom in Russia*, 56-57. Ayrıca başka bir kaynakla teyit edilemese de Tolstoy'un Duhaborlar için "25. Yüzyıl İnsanları" tabirini kullandığına ve Duhaborlar'a Nobel ödülü verilmesi için İsviçre'ye mektup yazdığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bk. Alla Bejantseva, *Strana Duhaboriya* (Tiflis: Mejdunarodnyy Kulturna Prosvetitel'skiy Sayuz Ruskiy Klub, 2007), 71, 79.

¹¹³ Maude, *A Peculiar People*, 35-36.

¹¹⁴ Margaritov, *İstoriya Russkih Mističeskij i Ratsionalističeskij Sekt*, 97.

Verigin, çarın eşine 1896 yılında mektup yazarak Avrupa ya da Amerika'ya göç etmelerine izin verilmesini istemiştir.¹¹⁵ Bütün bu çalışmalar neticesinde 24 Şubat 1898'de Duhaborlar'a göç izni bazı şartlarla çıkmıştır. Bu şartlar şunlardır; askerlikle mükellef kişiler hariç olmak üzere göç edebilecekler, yurt dışına çıkış masraflarını kendileri karşılayacaklar, ülkeden çıkarken geri dönmeyeceklerine dair bir belge imzalayacaklar, eğer dönmek isterlerse uzak yerlere sürüleceklerdir.¹¹⁶

Tolstoycular, Duhaborlar'ın gerçek Hıristiyanlar olduğuna, Rus çarının baskısı olmadan özgürce yaşadıklarında tüm dünyaya gerçek Hıristiyanlığın yaşanabileceğine dair örnek olacaklarına inanmaktaydı.¹¹⁷ Bu sebeple özgürce yaşayacakları yer bulma ve yol masraflarını karşılama konusunda çok büyük yardımları olmuştur. Masrafları karşılamak için Tolstoy'un kızı adına bankada bir hesap açılmış ve gerekli para bu hesapta toplanmıştır.¹¹⁸ Oluşturulan fona Moskovalı ve İngiltereli zenginlerden destek sağlanmıştır. Tolstoy sonradan aforoz edilmesinin yolunu açacak olan *Diriliş* isimli romanını tamamlayarak telif gelirini bu fona aktarmıştır.¹¹⁹

Duhaborlar'ın göç edeceği yerle ilgili ilk seçenek Kıbrıs olmuştur. 18 Ağustos 1898'te yaklaşık 1000 kişi buraya doğru yola çıkmıştır. Ancak hem yaşanan hastalıklar hem de iklim şartları Duhaborlar'a uygun gelmediği için Kıbrıs'a yerleşme kararı verilmiştir.¹²⁰ İkinci seçenek olarak daha önce çeşitli dini grupların göç ettiği Kanada gündeme gelmiştir. Burada gerekli inceleme ve anlaşmaları yapmak üzere Tolstoycu Maude ve Hilkov ile beraber iki Duhabor aile 1 Eylül 1898'de Kanada'ya doğru yola çıkmıştır. Gelen iki Duhabor ailenin genel haline bakan Kanadalı yetkililer grubun kalan kısmı da böyleyse göçe izin vereceklerini belirtmiştir.¹²¹ 6 Aralık 1898'de Kanada tarafından Duhaborlar'a askerlikten muafiyet, dini özgürlük ve toprak verilmesi sözü üzerine göç kararı alınmıştır.¹²² Sürecin başından itibaren Duhaborlar'ın yanında olan Tolstoycuların desteği yolculuk esnasında da devam etmiştir. Tolstoy'un oğlu Sergey¹²³ ve Leopold A. Sulerzhitsky¹²⁴ gemi yolculuğunda onlara eşlik etmiştir. 1899 yılında yaklaşık 7400 Duhabor Kanada'ya göç etmiştir. Geride ise yaklaşık 12000 kişi kalmıştır.¹²⁵ Böylece 20. yüzyılda Duhaborlar'ın hikayesi iki farklı coğrafyada devam eder.

5. Kars'ta Duhaborlar

Duhaborların Kars'taki genel durumuna dair biraz daha ayrıntılı bilgi vermek gerekmektedir. Osmanlıdan alınan Kars'a Duhaborlarla birlikte başka gruplar da yerleştirilmiştir. Bunlar arasında devlet yetkililerin çalışkanlıklarıyla diğer gruplara

¹¹⁵Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 115-116.

¹¹⁶ Malahova, *Duhovnie Hristiane*, 67-68.

¹¹⁷ İnikova, "The New Doctines of The Doukhobor Fasters," 62-63.

¹¹⁸ Bejantseva, *Strana Duhaboriya*, 79.

¹¹⁹ Rukiye Aysun İnan, "Bir Aforoz Hikayesi: Tolstoy-Rus Ortodoks Kilisesi İlişkisi," *Turkish Studies-Religion* 15/2(2020): 230.

¹²⁰ Woodcock, "Spirit Wrestlers Part Two," 250.

¹²¹ Maude, *A Peculiar People*, 39-40.

¹²² N. G. Kosachova, "The Doukhobors," içinde *Russian Canadians Their Past and Present*, ed. T. F. Jeletzky, (Ottawa: Borealis Press, 1983), 17.

¹²³ Sergey Tolstoy, *Oğlu Tolstoy'u Anlatıyor*, çev. Emine Opan (İstanbul: Düşün Yayınevi, 1990), 226-250.

¹²⁴ Leopold A. Sulerzhitsky, *To America with the Doukhobors*, çev. Micheal Kalmakoff (Winnipeg: Hignell Book Printing, 1999).

¹²⁵ Woodcock & Avakumovic, *The Doukhobors*, 149.

örnek gösterdiği Duhaborlar aynı zamanda civardaki en zengin grup olmuştur.¹²⁶ Kars'ta Duhaborlar 6 köy kurmuştur. 1886 verilerine göre bu köylerin isimleri ve köydeki nüfusları şu şekildedir; Gorelovka: 472, Kirilovka: 602, Spasovka: 817, Terpenye: 886, Novopokrovka: 550, Troitskoe: 269.¹²⁷ Duhaborların sayısı 1898'de 3.643, 1899'da 3.011 kişi olmuştur. Bunlardan 1898'de 617 kişi 1899'da 2.331 kişi Kanada'ya göç etmiş ve Kars'ta 650 Duhabor kalmıştır. 1901 yılında ise 698 Duhabor bulunmaktadır.¹²⁸

Duhaborların yaşadığı bölünmede Kars'taki 298 haneden 290'ı büyük bölümü desteklemiş yani Verigin taraftarı olmuştur.¹²⁹ Bu sebeple Verigin'in sürgün dönüşü buraya gelmesi planlanmış ve Terpenye Köyü'ne Duhabor liderlerinin kaldığı yetim evi inşa edilmiştir. Ancak Verigin sürgünden dönüp bu eve yerleşememiştir. Buraya önce Verigin ailesinden birileri, daha sonra da maddi durumu iyi olmayan bir aile yerleşmiştir.¹³⁰ Kars'ta silah yakma eylemi Spasovka Köyü'nde gerçekleştirilmiştir. 2015 yılında atalarının eylemi gerçekleştirdiği yeri ziyaret etmek için Kanada'dan 10 Duhabor gelmiştir. Bu ziyarete dair *Milliyet* gazetesinde haber çıkmıştır. Habere göre ziyaret edilen yer günümüzde Karahan ismiyle bilinen köydür. Bu köyün Duhaborların yaşadığı dönem ismi Terpenye'dir. Silah yakma eylemi Spasovka ve Terpenye köyleri arasında gerçekleştiği için haber bu şekilde yapılmış olmalıdır.¹³¹

Sonuç

Duhaborlar 18. yüzyılda Rusya'nın güney sınırına yakın Harkov, Yekaterinaslav ve Tambov bölgelerinde ortaya çıkan, kilise tarafından sapkın kabul edilen bir dini gruptur. Nasıl ortaya çıktıkları sorusuna bakıldığında çeşitli grupların etkisi görülür. Ama Duhaborlar bu gruplardan etkilenmekle beraber kendilerine has inanç sistemine sahip olmuştur. Ortodoksluğa aykırı fikirlerine ek olarak otorite tanımayan, eşitlikçi fikirleri ve askerlik yapmama tutumları sebebiyle devlet tarafından tehlike olarak algılanmış ve diğer insanlara inançlarını yaymalarını engellemek için Ortodoks nüfustan uzak tutulmuşlardır. Bunun sağlanması adına Çar I. Aleksandr ılımlı bir politika izlemiş ve Duhaborlar'ı Moloçnaya Voda'ya yerleştirmiştir. 1805'ten 1841'e kadar burada özerk bir şekilde yaşamışlardır. Çar I. Aleksandr'dan sonra gelen Çar I. Nikolay'ın sapkın kabul edilen gruplara karşı daha sert bir tutum benimsemesi ve Duhaborlar ile ilgili yapılan şikayetlerin soruşturulması neticesinde Kafkasya'ya sürgün edilmeleri kararı verilmiştir. Askerlikten kaçanları saklamaları, cinayetler işlemeleri, işlenen suçları liderlerine bağlılıkları yüzünden gizlemeleri, devlete itaat etmemeleri bu sürgünün gerekçeleridir.

Kafkasya'da üç ayrı bölgede yaşamalarına rağmen Yaşayan Tanrı kabul ettikleri liderlerine bağlı bir şekilde, birbirlerinden kopmadan yaşamışlardır. Lider Lukerya'nın

¹²⁶ Candan Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti* (İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2010), 75, 181.

¹²⁷ Fry, "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect," 311.

¹²⁸ Badem, *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*, 125.

¹²⁹ Nicholas B. Breyfogle, "Rethinking The Origins of The Doukhobor Arms-Burning: 1886-1893," İçinde *The Doukhobor Centenary in Canada, A Multi-Disciplinary Perspective on their Unity and Diversity*, ed. A. Donskov- J. Woodsworth-C. Gaffield (Ottawa: Slavic Research Group and Institute of Canadian Studies at the University of Ottawa, 2000), 73.

¹³⁰ Aleksandr Ilich Klivanov, *History of Religious Sectarianism in Russia (1860s-1917)*, çev. Ethel Dunn (Oxford: Pergoman Press, 1982) 132-133.

¹³¹ "Atalarının İzini Bulmak İçin Kars'a Geldiler," *Milliyet* 9 Temmuz 2015, 1, erişim 05.11.2023 <https://www.milliyet.com.tr/gundem/atalarinin-izini-bulmak-icin-karsa-geldiler-2085434>

varis açıklamadan ölmesi sonrası yaşananlar üzerine grup iki bölüme ayrılmıştır. Büyük bölümün lideri Peter Verigin sürgüne gönderilse de takipçileri üzerine etkisi devam etmiştir. Sürgüneyken Tolstoycularla tanışan ve onlardan etkilenen Verigin öğretide çeşitli değişiklikler yapmıştır. Bunun neticesinde 1895'te devlete isyan olarak da algılanabilecek silah yakma eylemi gerçekleştirilmiştir. İsyana devlet sert bir şekilde müdahale etmiş ve bazı Duhaborlar'ı yaşam şartlarının çok zor olduğu bir yere sürgün etmiştir. Duhaborlar'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durum Tolstoy ve arkadaşları sayesinde dünya kamuoyuna duyurulmuştur. Tolstoyculara göre Duhaborlar gerçek Hıristiyanlığın yaşanabilir olduğunu kanıtlayan bir gruptur. Bu sebeple Duhaborlar'ın içinde buldukları sıkıntının giderilmesi için ellerinden geleni yapmışlardır. Devlet hem Tolstoycuların hamleleri hem de Verigin'in girişimiyle Duhaborlar'ın göç etmesine izin vermiştir. Göç edilecek yer arayışında ilk olarak Kıbrıs düşünülmüş ancak buraya gelen öncü grubun memnun olmaması üzerine yeni yerler aranmıştır. Kanada'ya giden gruba Rus topraklarında sıkıntı çektikleri hususlarda yani askerlik muafiyeti ve dini özgürlük konularında söz verilmiştir. Duhaborların yaşayabilecekleri topraklar da Kanada tarafından ayarlanmıştır. Böylece Duhaborlar 19. yüzyılı bir kısmının göç etmesiyle tamamlamıştır. Bu makalede Duhaborların ortaya çıkışından 19. yüzyılın sonuna kadar tarihleri anlatılmıştır. Hem Kanada'ya göç eden hem de geride kalan Duhaborlar'ın hikayesi yeni çalışmalarla ele alınmalıdır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

- Arık, Durmuş. *Kavram Atlası Dinler Tarihi I*. ed. Bülent Akot. Ankara: Gazi Kitabevi, 2020.
- Badem, Candan. *Çarlık Rusyası Yönetiminde Kars Vilayeti*. İstanbul: Birzamanlar Yayıncılık, 2010.
- Batuk, Cengiz. "Kıyameti Beklerken: Hıristiyanlık'ta Kıyamet Beklentileri ve Rus Ortodoks Kilisesindeki Yansımaları." *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/14 (2008): 5-36.
- Bejantseva, Alla. *Strana Duhaboriya*. Tiflis: Mejdunarodnyy Kulturna Prosvetitel'skiy Sayuz Ruskiy Klub, 2007.
- Bonç Brueviç, Vladimir Dimitrioviç. *Materialı k İstorii i İzuçeniyu Russkogo Sektantsva i Raskola*. St. Peterburg: 1908.
- Bonç Brueviç, Vladimir Dimitrioviç. *Jivotnaya Kniga Duhabortsev*. St. Peterburg: 1909.

- Bonç Brueviç, Vladimir Dimitrioviç. *The Book of Life of Doukhobors*. Çev. Victor Buyniak. Saskatoon: Doukhobor Societies of Saskatchewan, 1978.
- Breyfogle, Nicholas B. "Rethinking The Origins of The Doukhobor Arms-Burning: 1886-1893." İçinde *The Doukhobor Centenary in Canada, A Multi-Disciplinary Perspective on their Unity and Diversity* ed. A. Donskov- J. Woodsworth -C. Gaffield. 55-82. Ottawa: Slavic Research Group and Institute of Canadian Studies at the University of Ottawa, 2000.
- Brock, Peter. "Vasya Pozdnyakov's Doukhobor Narrative (Part One)." *The Slavonic and East European Review* 43/100 (1964): 152-176.
- Buhr, John D. *The Origin of the Doukhobor Faith: A Contribution to Doukhobor and Mennonite History in Russia and Canada*. Vancouver: 1972.
- Camfield, Graham. *Among Russian Sects and Revolutionists The Extraordinary Life of Prince D. A. Khilkov*. Bern: Peter Lang, 2015.
- Dualı, Şir Muhammed. "Rus Ortodoksluğunu Protesto Etmenin İmkanı: Malakanlar/Manevi Hristiyanlar." *Milel ve Nihal* 15/1(2019): 78-98.
- Fry, Gary Dean. "The Doukhobors 1801-1855: The Origins of A Successful Dissident Sect." Yayınlanmamış Doktora Tezi, The American University, 1976.
- Hasthausen, Baron August Freiherr von. *The Russian Empire, its People, Institutions and Resources*. 1. Cilt. Çev. Robert Farie. London: Chapmanand Hall, 1856.
- İnan, Rukiye Aysun. "Bir Afroz Hikayesi: Tolstoy-Rus Ortodoks Kilisesi İlişkisi." *Turkish Studies-Religion* 15/2(2020): 223-236.
- İnikova, Svetlana. "Spiritual Origins and the Beginnings of Doukhobor History." İçinde *The Doukhobor Centenary in Canada, A Multi-Disciplinary Perspective on their Unity and Diversity*, ed. A. Donskov- J. Woodsworth- C. Gaffield, 1-21. Ottawa: Slavic Research Group and Institute of Canadian Studies at the University of Ottawa, 2000.
- İnikova, Svetlana. "The Tambov Dukhobors in the 1760s." Çev. M. E. Sharpe. *Russian Studies in History* 46/3 (2007): 10-39.
- İnikova, Svetlana. "Tsena 'Tsarstva Bojogo' na Malaçnıh Vodah (1802-1841)." Erişim 01.09.2023. <http://www.doukhobor.ru/literatura/inikova/Cena/index.html>
- İnikova, Svetlana. "The New Doctines of The Doukhobor Fasters." İçinde *Orthodox Christian Renewal Movements in Eastern Europe*, ed. Aleksandra Djuric Milovanovic- Radmila Radic, 47-65. Cham: Palgrave Macmillan, 2017.
- İnikova, Svetlana. *History of the Doukhobors in V. D. Bonch- Bruevich's Archives (1886-1950s)*. Çev. Koozma Tarasoff. Ottawa: Legas, 1999.
- Kılıç, Sami. "Kuveykırılar." *Dini Araştırmalar* 8/23 (2005): 219-228.
- Klibanov, Aleksandr Ilich. *History of Religious Sectarianism in Russia (1860s-1917)*. Çev. Ethel Dunn. Oxford: Pergoman Press, 1982.
- Kosachova, N. G. "The Doukhobors." İçinde *Russian Canadians Their Past and Present*. ed. T. F. Jeletzky. Ottawa: Borealis Press, 1983.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Malahova, İrina. *Duhovnie Hristiane*. Moskova: 1970.

- Margaritov, Sergey. *İstoriya Russkih Mistiçeskih i Ratsionalistiçeskih Sekt.* Simferopol: Tavriçeskaya Gubernskaya Tipografiya, 1910.
- Maude, Ayler. *A Peculiar People The Doukhobors.* New York: Funk&Wagnalls Company, 1904.
- Mealing, Francis Mark. "Our People's Way A Study in Doukhobor Hymnody and Folklife." Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pensilvanya University, 1972.
- "Atalarının İzini Bulmak İçin Kars'a Geldiler." Milliyet. 9 Temmuz 2015. 1. Erişim 05.11.2023 <https://www.milliyet.com.tr/gundem/atalarinin-izini-bulmak-icin-karsa-geldiler-2085434>
- Novitski, Arest. *Duhabortsah.* Kiev: Tipografiya Akademiçeskoy, 1832.
- Novitski, Arest. *Duhabortsi İh İstoriya i Verauçenye.* Kiev: Universitetskoy Tipografi, 1882.
- Palmieri, Aurelio. "The Russian Doukhobors and Their Religious Teachings." *The Harvard Theological Review* 8/1 (1915): 62-81.
- Pinkerton, Robert. *Russia or Miscellaneous Observations on The Past and Present State of That Country and Its Habitants.* London: Seely&Sons, 1833.
- Platon/Metropolitan of Moscow. *The Present State of The Greek Church in Russia.* Çev. Robert Pinkerton. Edinburgh: Oliphant Waugh Innes, 1814.
- Popoff, Eli A. *Historical Exposition on Doukhobor Beliefs.* British Columbia: POP Offset Inc, 1982.
- Sulerzhitsky, Leopold A. *To America with the Doukhobors.* Çev. Micheal Kalmakoff. Winnipeg: Hignell Book Printing, 1999.
- Süvari, Çakır Ceyhan. *Malakanlar Rus Köylü Hareketlerinden Günümüze Malakan İnanıcı.* Ankara: Ütopya Yayınları, 2013.
- "Başlıksız." The Times London. 23 Ekim 1895. 9. Erişim 01.09.2023. <https://www.thetimes.co.uk/archive/article/1895-10-23/9/4.html?region=global#start%3D1895-10-23%26end%3D1895-10-24%26terms%3Dappeal%26back%3D/tto/archive/find/appeal/w:1895-10-23%7E1895-10-24/3%26prev%3D/tto/archive/frame/goto/appeal/w:1895-10-23%7E1895-10-24/21%26next%3D/tto/archive/frame/goto/appeal/w:1895-10-23%7E1895-10-24/23>
- Tchertkoff, Vladimir. *Christian Martyrdom in Russia.* London: The Free Age Press, 1900.
- Tolstoy, Sergey. *Oğlu Tolstoy'u Anlatıyor.* Çev. Emine Opan. İstanbul: Düşün Yayınevi, 1990.
- Verigin, Grigoriy. *Ne v Sile Bog, a v Pravde.* Paris: Dreyfus&Charpentier, 1935.
- Woodsworth, John. *Russian Roots&Canadian Wings Russian Archival Documents on the Doukhobor Emigration to Canada.* Toronto: Penumbra Press, 1999.
- Woodcock, George. "Spirit Wrestlers: Doukhobors in Russia and Canada Part One." *History Today* 27/3 (1977): 152-158.
- Woodcock, George. "Spirit Wrestlers Part Two." *History Today* 27/4 (1977): 249-255.
- Woodcock, George & Ivan Avakumovic. *The Doukhobors.* Londra: Oxford University Press, 1968.
- Yücel, Mualla Uydu. "Slav/Rusların Hristiyanlığı Kabulü ve Rus Ortodoks Kilisesinin Kuruluşu." İçinde, *Ortodoks Kiliseleri Tarihi*, ed. Sema Aktaş Sarı - Erim Vatanserver - Mehmet Kerim, 46-80. Eskişehir: Piess, 2020.

“Zapiska Yekaterinoslavskih Duhobortsev 1791 Goda.” Çteniya v İmperatorskom Obşestve İstorii i Drevnostey Rosiyskih Pri Moskovskom Universitete. 2. Cilt 26-79. Moskova. (1871). Erişim 01.09.2023. <https://runivers.ru/upload/iblock/dfe/1871%202.pdf> (dosyada 570-619)

AVRUPA’NIN “ALTIN YILLARI” ve SOVYETLER BİRLİĞİ

 Umut BEKCAN^a

Öz

1917 Ekim Devrimi sonrası, beklenen dünya devrimi gerçekleşmedi. Bolşevikler tek ülkede sosyalizmi kurmak zorundaydı ve bunun için kapitalist ülkelerle barış içinde yaşamak gerekiyordu. Devrimden sonra yok sayılan, uluslararası sisteme dahil edilmeyen genç Sovyet devleti (30 Aralık 1922’den itibaren Sovyetler Birliği veya SSCB) ekonomik sıkıntıları aşmak için diğer ülkelerle ticaret yapmak zorundaydı. Bunu kolaylaştırmak için de diplomatik tanınma elde etmek istiyordu. SSCB, 1924 yılında birçok Avrupa devleti tarafından tanınmaktan memnuniyet duydu. Ne var ki, batılılar “parya devlet” saydıkları SSCB’nin varlığını hazmedemiyorlar, gönülsüzce kabul ediyorlardı. Burjuva hükümetleri, işçi sınıfı iktidarını kendi iktidarlarına bir tehdit, tüm Avrupa için bir sorun olarak görüyorlardı. Bunun yanında, Oral Sander’in de belirttiği üzere, Avrupa Siyasi Tarihi’nde 1925-1930 yılları arası, gerginliğin azaldığı, istikrarın arttığı bir dönem olduğu için “altın yıllar” olarak biliniyordu. Ne var ki, bu olumlu ve iyimser havanın kapitalist ülkelerle SSCB arasında henüz kurulan diplomatik ilişkilerle bir ilgisi bulunmuyordu. SSCB için yılların altın olduğu söylenemezdi. Avrupa’nın “altın yılları” SSCB’yi içermek bir yana, (halihazırda 1917’den beri devam eden) onun dahil olmadığı hatta onun aleyhine gelişmelerin de yaşandığı bir dönemi ifade ediyordu. Bu süreçte, Almanya-Fransa ilişkileri I. Dünya Savaşı’nın ardından olumlu bir noktaya ulaştı. Avrupa’da barış, güvenlik ve istikrar adına önemli gelişmeler yaşandı. Bu bağlamda, bu çalışmada Avrupa’da söz konusu dönemde SSCB’nin dışlandığı ne gibi gelişmelerin yaşandığını ortaya koymak amaçlandı. Öncelikle, 1925’te imzalanan Locarno Antlaşmaları’nın ruhundan, amacından ve Avrupa’nın en güçlü devleti İngiltere ile SSCB’nin yaşadığı gerginlikten söz edildi. Ardından SSCB’nin pek ciddiye alınmayan veya takdir edilmeyen barışın korunmasına yönelik çabaları ve Sovyet karşıtı bir perspektife sahip pan-Avrupa tasarısı üzerinde duruldu.

Anahtar kelimeler: Avrupa tarihi, İngiltere, Sovyetler Birliği, Locarno Antlaşmaları, Pan-Avrupa birliği.

EUROPE’S “GOLDEN YEARS” AND THE SOVIET UNION

Abstract

After the 1917 October Revolution, the expected world revolution did not realize. The

^a Doç. Dr. Pamukkale Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü, Denizli/Türkiye. E-posta: ubekcan@pau.edu.tr

Bolsheviks had to establish socialism in one country, and for this it was necessary to live in peace with capitalist countries. The young Soviet state (Soviet Union or USSR from December 30, 1922), which was ignored after the revolution and not included in the international system, had to trade with other countries to overcome economic difficulties. To facilitate this, it wanted to obtain diplomatic recognition. It was pleased to be recognized by many European states in 1924. However, the western powers were reluctant to accept the existence of the USSR, which they considered a “pariah state”. The bourgeois governments saw the power of the working class as a threat to their own power and a problem for the whole of Europe. Moreover, as Oral Sander points out, the period between 1925 and 1930 was known as the “golden years” in European diplomatic history, as it was a period of reduced tension and increased stability. However, this positive and optimistic mood had nothing to do with the diplomatic relations that had just been established between the capitalist countries and the USSR. For the USSR, the years could not be said to have been golden. Far from including the USSR, Europe’s “golden years” were a period (which had already been going on since 1917) in which the USSR was not involved and in which developments were taking place to its detriment. During this period, German-French relations reached a positive point after World War I. Important developments took place in Europe in the name of peace, security and stability. In this context, this study aims to reveal what kind of developments took place in Europe during this period in which the USSR was excluded. First of all, the spirit and purpose of the Locarno Treaties of 1925 and the tensions between the USSR and Britain, the most powerful state in Europe, were discussed. Then, the USSR’s efforts to preserve peace, which were not taken seriously or appreciated, and the pan-European project with an anti-Soviet perspective were discussed.

Keywords: European history, England, Soviet Union, Locarno treaties, Pan-European union.

“ЗОЛОТЫЕ ГОДЫ” ЕВРОПЫ И СОВЕТСКИЙ СОЮЗ

Аннотация

После Октябрьской революции 1917 года были ожидания мировой революции, но она не состоялась. Большевики должны были строить социализм в одной стране, а для этого необходимо было научиться жить в мире с капиталистическими странами. Молодое Советское государство (с 30 декабря 1922 г. - Советский Союз или СССР) после 1917 года оказалось в международной изоляции и испытывало экономические трудности. Необходимо было торговать с другими странами, для чего требовалось получить дипломатическое признание. В 1924 году СССР установило отношения со многими европейскими государствами. Однако западные державы не могли смириться с существованием СССР и продолжали рассматривать его как “государство-изгой”. Буржуазные правительства рассматривали власть рабочего класса как угрозу своей собственной власти, как проблему для всей Европы. Кроме того, как отмечает Ораль Сандер, период с 1925 по 1930 год в европейской политической истории был известен как “золотые годы”. Это был период снижения напряженности и повышения стабильности. Однако эта позитивная и оптимистичная атмосфера не имела ничего общего с дипломатическими отношениями, которые только что установились между капиталистическими странами и СССР. Нельзя сказать, что эти годы были золотыми для СССР. “Золотые годы” Европы не только не включали в себя СССР, но и были

periyodem, koda sobyetya razvivaylysy bez ego uchyatyia i dade v uşşerb ego gosudarstvennyy interesam. V eto vrema nemecsko-franuzskeye otnoşenyia dostygly pozityvnoy tochy posle Pervoy mirovoy voyny. Proisxodily vazhnyie sobyetya dlya mira, bezopasnosti i stabilnyosti v Evrope. V svyazi s etym tşelyu danngo issledovanyia yavlyayetsya analiz sobyetyy, proisxodivşykh v Evrope v periyod izolyatsii SSSR. Byly rassmotreny Lokarnskyye dogovora 1925 g. i ikh znacheniye, a takzhe napryazhennoşty v otnoşenyakh meğu SSSR i Velikobritaniyei, samyy moşuşşestvennyy gosudarstvom Evropy. Byly podçerknuty usilya SSSR po soxraneniyu mira, kotorye ne byly vosprinyaty vseryez ili oceneny po dostoyinstvu, a takzhe proanalizirovany pan'evropeyskiy proyekt s antisovetskoy perspektivoy.

Klyuchevyye slova: Evropeyskaya istoriya, Velikobritaniya, Sovetskiy Soyu, Lokarnskyye dogovory, Pan'evropeyskiy soyu.

Giriş

Avrupa'da I. Dnyua Savaşı sonrası dnyemde, yeni bir dnyen kurma ve kalıcı bir barış ortamı sağlama gundyemin temel konularını oluşturuyordu. Gundyeme uygun bir şekilde Milletler Cemiyeti (MC) bir uluslararası sşrekli örgütlenme örneği olarak tarihteki yerini aldı. Yenik Almanya ile galip Fransa arasındaki gerginliğin seviyesi uluslararası barış ve güvenlik aşıısından çok büyük önem taşıyordu. Siyasi, ekonomik ve toplumsal olarak daha önce benzeri görşlmemiş bir yıkıma neden olan savaşıın tecrşbesi; Avrupa'da istikrarlı bir barış ve güvenlik ortamının kıymetini ve bu konudaki çabaları artırmıştı. 1920'lerin ikinci yarısında çabalar meyvesini verdi, barış ve güvenlik adına epey mesafe katedildi. Hatta siyasi tarihçi Oral Sander, Avrupa'da 1925-1930 yılları arası sşrecin, gerginliğin azaldığı, istikrarın arttığı bir dnyem olmasından ötürş "altın yıllar" olarak anıldığını söylüyordu.¹

Avrupa'da savaşı sonrası yeni bir dnyen oluşturulurken Rusya'da ise bambaşka bir dnyen kök salıyordu. 1917 Ekim Devrimi sonrası önce dnyua savaşıından, birkaç yıl sonra da iç savaşıtan kurtulan Bolşevikler, Sovyetler Birliği'ni (SSCB/Sovyet/Sovyetler) kurmuştu. Ama bu hiç kolay olmadı. Sosyalist bir dnyene karşı olan batılı devletler Rusya'daki iç savaşıa devrim karşıtları lehine müdahalede bulundular ve devrimi bastırmaya çalıştılar. Devrim ayakta kalınca da genç Sovyet devletini resmi olarak tanımadılar ve uluslararası sisteme dahil etmediler. SSCB'nin sosyalist bir şlkeyi sağlıklı bir şekilde inşa edebilmesi için çatışmasız bir ortamda, kapitalist şlkelerle barış içinde yaşaması gerekiyordu. Dnyua devrimi gerçekteşmemişti ve tek şlkede sosyalizmi kurarken diğer şlkelerle ticaret yapmak zorundaydı. Sovyet yönetimi 1924 yılında birçok Avrupa devleti tarafından diplomatik tanınma elde etti ama batılı devletler "parya devlet" olarak gördükleri SSCB'nin varlığını deyim yerindeyse kerhen kabul ediyorlardı. Avrupa'nın burjuva hükümetleri, işçi sınıfının iktidarda olduğu SSCB'nin kendi iktidarları için bir tehdit ve tüm Avrupa için bir sorun olduğunu düşünüyorlardı.

İşte böyle bir hal ve ortamda, "altın yıllar" dnyeminin SSCB'yi de içermesi düşünülemezdi. Dahası, SSCB'yi içermek şöyle dursun, onun aleyhine gelişmelerin de yaşandığı bir dnyemi ifade ediyordu. Almanya-Fransa ilişkilerinin olumlu bir noktaya

¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994* (Ankara: İmge, 1996), 15.

ulaştığı bu dönemde, Avrupa’da barış, güvenlik ve istikrar adına burjuva hükümetleri memnun eden önemli gelişmeler yaşanmıştı.

Yirminci yüzyılın uluslararası siyaseti incelenirken özellikle SSCB’nin var olduğu uzun dönemin sadece batı merkezli bakış açısıyla ele alınması büyük bir eksiklik. Zira artık iki farklı (hatta zıt) ideoloji vardır ve dönem/yüzyıl/olaylar/gelişmeler alternatif bir perspektiften de ele alınmaya ihtiyaç duymaktadır. Avrupa’da “altın yıllar” olarak ifade edilen 1925-1930 yılları arası dönemi mercek altına alan bu çalışmanın temelinde yatan motivasyon budur. Kısa/Dar bir dönemi/süreci ele alsa da konuya klasik batı merkezli değil Sovyet merkezli bakmayı denemiştir ve bu niteliğiyle Siyasi Tarih alanının Türkçe literatürüne batı merkezli olmayan bakış açısıyla naçizane bir katkı yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmada, Avrupa “altın yıllar”ını yaşarken SSCB’yi dışlayan ne gibi gelişmelerin yaşandığı, SSCB’nin Avrupa’nın barış ve güvenliğine olumlu etki edecek ne gibi politikalar önerdiği/ürettiği incelenmiştir. Öncelikle, 1925’te imzalanan Locarno Antlaşmaları’nın ruhundan, amacından ve Avrupa’nın en güçlü devleti İngiltere ile SSCB’nin yaşadığı gerginlikten söz edilmiştir. Ardından SSCB’nin pek ciddiye alınmayan veya takdir edilmeyen barışın korunmasına yönelik çabaları ve Sovyet karşıtı bir perspektife sahip pan-Avrupa tasarısı üzerinde durulmuştur.

1) Locarno Antlaşmaları’nın Sovyet Karşıtı Ruhunu

Locarno Antlaşmaları’nın Sovyet-Alman yakınlaşmasına bir tepki içerdiği söylenebilir. Dolayısıyla bu antlaşmaların imzalanmasıyla nihayetlenen süreç bu yakınlaşmanın sağlandığı yerden yani Rapallo’dan başlatılabilir. Dünya Savaşı sonrası ekonomik sorunların masaya yatırıldığı Cenova Konferansı sırasında, 16 Nisan 1922’de Sovyet devleti ile Almanya arasında imzalanan Rapallo Antlaşması ile iki ülke birbirine imparatorluk döneminden kalma herhangi bir talebinin olmadığını bildiriyor, diplomatik ve ticari ilişkilere başlıyordu. Dünya Savaşı’nın “suçlusu ve yenik devleti” Almanya ile devrimle dışlanan Sovyetler Birliği böylelikle yakınlaşma sürecine girmişti. Bu yakınlaşmadan İngiltere ve Fransa rahatsız oldu. Tamirat borçlarının ödenmediği gerekçesiyle Fransa, 11 Ocak 1923’te Ruhr bölgesini işgal etti. Ardından Almanya’da devrimci bir kalkışmanın yaşanması ve Bolşevizm etkisinin artma ihtimali İngiltere’yi (ABD ile birlikte) harekete geçirdi. Tamirat borçlarının düzenlenmesini içeren Dawes Planı, Fransa’nın Ruhr işgalini sona erdirmesi şartıyla uygulamaya geçiyordu.² Bu şekilde batılılar Almanya’yı “Sovyetler’e kaptırmamaya” çalışıyordu. Almanya iki taraf arasında manevra alanı kazanıyor, olası bir Alman-Sovyet ittifakının kapitalist devletlerde uyandırdığı tehlikeden faydalanarak Avrupa devletleriyle eşit bir statüye kavuşmak istiyordu. İngiltere’nin Berlin Büyükelçisi Viscount D’abernon, Bolşevizmin Almanya’da yayılması durumunda Avrupa’nın diğer ülkelerini bundan korumanın mümkün olamayacağı fikrindeydi.³ İngiliz dışişleri bakanlığının tarihçi ve yazar diplomatı Harold George Nicolson, Şubat 1925’te Rusya’yı doğuda bir fırtına bulutu olarak görüyor,

² Umut Bekcan, “Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu dış Politikası 1917-1925,” *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68/4 (2013): 89, 96.

³ A. M. Pankratova, “Lokarnskiye Soglaşeniya (1925 g.),” in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945), 320.

yaklaşan, belirsiz ve çevrelenmesi gereken bir tehdit olarak değerlendiriyordu.⁴

Aynı dönemde Almanya Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert öldü. Yerine imparatorluğun son ve savaş mağlubu genelkurmay başkanı Mareşal Paul von Hindenburg'un geçmesiyle Almanya'da rövanşist hava yükselmeye başladı. Zira Hindenburg, savaşta kaybedilen doğudaki topraklar (Danzig, Polonya koridoru, Silezya bölgesi) meselesine önem veriyordu.⁵ İşte Locarno'ya bu atmosferde gidildi. Almanya, Locarno sonrası üye olacağı MC Antlaşması'nın yaptırımları içeren 16. maddesinin Rapallo ile yani SSCB'ye yönelik yükümlülükleriyle bağdaşmayacağını öne sürüp muafiyet talep etti ama Fransa ve İngiltere açıkça karşı çıktı. İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain, SSCB'nin Almanya'ya baskı yaptığını düşünüyordu, tartışmalar uzun sürdü. Ayrıca Almanya ileride Polonya sınırını gözden geçirme ihtimalini dışlayan bir anlaşmaya razı değildi.⁶ 5-16 Ekim 1925'te İsviçre'nin Locarno şehrinde müzakere edilip 1 Aralık'ta Londra'da imzalanan belgelere göre İngiltere'nin garantisi altında Almanya-Fransa ve Almanya-Belçika sınırının kesinliği ve değiştirilmemesi üzerinde uzlaşmaya varılıyor fakat Almanya'nın Polonya ve Çekoslovakya sınırının kesinliğiyle ilgili bir güvence/garanti verilmiyordu. Almanya; Fransa, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya ile hakemlik anlaşmaları da imzalarken, Fransa'nın sınırı bile bulunmayan Polonya ve Çekoslovakya ile imzaladığı karşılıklı güvence antlaşmasının⁷ ise uygulanması zor görünüyordu. Sovyet Hükümeti, Locarno'nun, Sovyet-Alman ilişkilerini bozmasını engellemek için epey çaba gösterdi. Locarno müzakereleri sürerken 12 Ekim'de Almanya ile ticaret antlaşması yaptı. İki ülke arasında 24 Nisan 1926'da Berlin'de dostluk ve tarafsızlık antlaşması imzalandı. Antlaşma, iki ülkeden biri üçüncü bir ülkenin saldırısına uğrarsa diğerinin tarafsız kalmasını, iki ülkeden birine uygulanacak ekonomik yaptırımlara diğerinin katılmamasını içeriyordu.⁸ Böylece Almanya, Locarno sonrasında da SSCB'yi batıya karşı bir pazarlık unsuru olarak kullanmaya devam ediyordu. Aralık 1925'teki 14. Parti Kongresi'nde Sovyet lideri Stalin; Almanya'nın Silezya, Danzig, Galiçya, Batı Volhinya, Belarus'un batısı ve Vilnius'u kaybetmeye asla katlanamayacağını, doğu sınırıyla ilgili herhangi bir güvence vermeyen Locarno'nun yeni bir savaşa gebe olduğunu söyledi.⁹

2) SSCB'nin Barış Politikası

Rapallo Antlaşması'nın etkisini zayıflatma ve Almanya'yı doğuda serbest bırakma amacı açıkça görülen Locarno'ya karşı ilk somut Sovyet hamlesi 17 Aralık 1925'te Türkiye ile imzalanan Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'ydı. Bir gün önce MC Konseyi, İngiltere ile sorun teşkil eden Musul'un Irak'a ait olduğunu kabul etmişti. Türkiye de SSCB gibi

⁴ Stephanie C. Salzman, *Great Britain, Germany and the Soviet Union, Rapallo and After 1922-1934* (Suffolk: The Boydell Press, 2003), 57.

⁵ Pankratova, "Lokarnskiye Soglaşeniya," 323.

⁶ Salzman, *Great Britain, Germany*, 61-62, 66.

⁷ A. Gromiko, İ. Zemskov & V. Hvostov *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 2 (Moskva: İzdatelstvo Politiiçeskiy Literaturı, 1971), 205-206.

⁸ *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiiçeskiy Literaturı, 1964), 250-253.

⁹ *XIV Syezd Vsesoyuznoy Kommunistiçeskiy Partii (B) Stenografiçeskiy Otçet* (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1926), 14.

İngiltere'ye tepkiliydi.¹⁰

Sovyetler Birliği 1920'lerin ikinci yarısında içerde tek ülkede sosyalizmi inşa ederken dışarda barış politikası izliyordu. Yeni savaşları önlemek, barışı korumak, kapitalist ülkelerle barışçıl ilişkiler kurmak, dış dünyayla ticari ilişkileri artırmak, bağımlı sömürge ülkeleriyle egemen birliklerin karşısında yer alan devletlerle yakınlaşmak Sovyet dış politikasının ana gündemini oluşturuyordu.¹¹ 5 Ocak 1926'da Dışişleri Komiser Yardımcısı Maksim Litvinov'un İsveç'teki dışişleri temsilcisi V. S. Dovgalevskiy'e gönderdiği mektupta belirttiği gibi Sovyet Hükümeti, Locarno ve MC gibi savaşları kaçınılmaz kılan siyasi birlik ve grupları ortadan kaldırmayı amaçlıyordu.¹² Bu doğrultuda Türkiye ve Almanya'dan sonra Litvanya ile de 28 Eylül 1926'da bir dostluk ve tarafsızlık anlaşması, 31 Ağustos 1926'da Afganistan'la bir tarafsızlık ve saldırmazlık anlaşması, İran'la da 1 Ekim 1927'de bir garanti ve tarafsızlık anlaşması imzaladı.¹³ 1927'de SSCB, Letonya ile hem tarafsızlık hem de ticaret anlaşması imzalamayı başarırken Polonya ve Romanya Sovyetler'e mesafeli duruyordu. Polonya MC'ye bağlılığını gerekçe göstererek SSCB ile MC Antlaşması'na çekince koymasını gerektirecek bir anlaşma yapmak istemiyordu. Romanya ise, 1918'de ilhak ettiği Besarabya bölgesiyle ilgili herhangi bir uzlaşmaya yanaşmıyordu. Hatta bu konuda dışarıdan destek arıyordu. 10 Haziran 1926'da Fransa, 16 Eylül 1926'da da İtalya, Romanya ile imzaladıkları anlaşmalarla Romanya'nın Besarabya üzerinde hak sahibi olduğunu kabul ediyorlardı. Sovyet Hükümeti, Fransa ve İtalya'yı sorunun halkların kendi kaderini tayin hakkını temel alan barışçıl yoldan çözümünü desteklemek yerine bu gayrimeşru ilhaka destek oldukları için protesto etti.¹⁴

3) İngiliz-Sovyet Gerginliği

Fransa, İtalya ve Romanya; İngiliz maden işçileri grevi nedeniyle Mart 1926'dan beri gergin olan İngiliz-Sovyet ilişkilerinin deyim yerindeyse manevi desteğini alarak bu anlaşmaları imzaladılar. İngiltere, bu dönemde SSCB ile anlaşma imzaladığı için Litvanya'ya kredi vermekten de vazgeçmişti.¹⁵ Komintern'in de etkisiyle İngiltere'deki maden işçilerinin grevine maddi destek sağlama girişiminde bulundu. SSCB'deki sendika üyelerinin maaşlarından bir kısmını İngiltere'deki işçilere göndermesi¹⁶ İngiltere tarafından işçilerine karışmak olarak değerlendirildi. Ama Sovyet Hükümeti, bunun, parayı gönderen ile alan arasında bir konu olduğunu, hükümetin, sendikalar birliğinin faaliyetlerine ve işçilerine karışmadığını söyledi. Sendikaların hakları Batı ülkelerinde olduğu gibi SSCB'de de tanınıyordu. İşçi sınıfının, çıkarları doğrultusunda sendikal haklarını aramasını engellemenin Komünist Parti'nin görevleri arasında olduğunu

¹⁰ Bekcan, "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu dış Politikası 1917-1925," 98.

¹¹ *XIV Syezd*, 26-27.

¹² *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9, 10.

¹³ A. M. Pankratova, "Proval Popitok Obrazovaniya Yedinogo Fronta Protiv SSSR (1925-1927 gg.)," in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945), 366.

¹⁴ A. M. Pankratova, "Neudaça Politiki 'Zamireniya' Yevropı posle Lokarno (1926 g.)," in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945), 360, 363-364.

¹⁵ Pankratova, "Neudaça Politiki 'Zamireniya' Yevropı posle Lokarno (1926 g.)," 359.

¹⁶ 16 Mayıs 1927 tarihli Pravda gazetesi, Mayıs 1926'dan Mart 1927'ye kadar 16 milyon ruble gönderildiğini yazmaktadır. Ama Deutscher, Muhafazakarların, İngiliz sendika liderlerine yaptığı baskı sonucu paramın kabul edilmediğini söylemektedir. Isaac Deutscher, *Stalin*, Cilt 2, çev. Selahattin Hilav (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1990), 158.

düşünmüyordu.¹⁷

Bu süreçte İngiltere'nin SSCB'ye yönelik ideolojik düşmanlığı epey körüklendi. İngiliz hükümetinin Haziran 1926'da yayınladığı Mavi Kitap adlı çalışmada, Moskova'nın İngiltere'deki "demokratik rejimi devirmeye çalıştığı" iddia edildi.¹⁸ Sovyet Dışişleri Komiseri Çiçerin, 6 Aralık 1926'da İngiltere ile ilişkilerini düzeltmek ve geliştirmek istediklerini¹⁹ söyleyedursun, 23 Şubat 1927'de İngiltere, SSCB'nin aralarındaki ticaret anlaşmasına aykırı hareket ettiğini belirten bir nota gönderdi. Sovyetler'in 26 Şubat'ta verdiği cevapta; iki ülke arasında konuşma ve basın özgürlüğünü sınırlayıcı bir anlaşma olmadığını ayrıca kendi vatandaşlarına İngiltere ve diğer kapitalist ülkelerin sosyo-ekonomik yapılarını övmelerine ya da yermelerine yönelik bir telkinde bulunmadıkları ifade edildi. Buna karşılık bizzat İngiliz hükümet üyelerinin SSCB aleyhine propaganda faaliyetleri olduğu da özellikle belirtildi.²⁰ 12 Mayıs'ta Londra'daki Sovyet ticari temsilciliğine (ARCOS-All Russian Co-operative Society) diplomatik dokunulmazlığı dikkate almadan polis baskını düzenlendi. ARCOS casusluk ve komünizm propagandası yapmakla suçlanıyordu. 24 Mayıs'ta Lordlar Kamarası'nda muhalefet adına söz alan Lloyd George, diplomatik ilişkilerde casusluk, ajitasyon ve provokasyonu ilk keşfedenin SSCB olmadığını, İngilizler de dahil her ülkenin bunu yaptığını belirterek muhafazakar Stanley Baldwin hükümetini eleştirse de 27 Mayıs'ta İngiltere, SSCB ile diplomatik ve ticari ilişkisini kesti.²¹ Bu baskından kısa bir süre sonra 14-16 Haziran'da İngiltere Dışişleri Bakanı Austen Chamberlain'in girişimiyle Fransa, Almanya, İtalya, Belçika ve Japonya dışişleri bakanları Cenevre'de bir araya geldi. Chamberlain, Komintern ve onun ilişkide bulunduğu Sovyet Hükümeti'nin propagandalarına karşı ortak deklarasyon yayımlama önerisinde bulundu. Ne var ki, iki günlük çalışma sonucunda devletler ancak Locarno düzeninin devamını destekleyen bir bildiri yayımlanması üzerinde anlaşmaya varabildiler.²² Böylelikle Chamberlain'in Sovyet karşıtı cephe oluşturma çabası başarısızlıkla sonuçlanmış oldu.

Aralık 1927'deki 15. Kongre'de Stalin; iki yıl önce SSCB ve kapitalist ülkeler arasında öyle ya da böyle bir denge döneminden ve "barış içinde bir arada yaşama"²³

¹⁷ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9, 305, 327.

¹⁸ Pankratova, "Proval Popitok," 374.

¹⁹ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9, 565.

²⁰ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 10, (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1965), 54-60.

²¹ Pankratova, "Proval Popitok," 375-376. ARCOS baskını ve İngiliz-Sovyet diplomatik ilişkilerinin kesilmesiyle ilgili ayrıntılara şu linkten ulaşılabilir. "The ARCOS raid and the break in Anglo-Soviet relations, 1927," Warwick, erişim 05.11.2023, https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/archives_online/digital/russia/arcos/ Bu arada 6 Nisan 1927'de SSCB'nin Pekin Büyükelçiliğine de polis baskını yapılmıştı. Komintern, saldırıların arkasında İngiltere ve diğer kapitalist devletlerin diplomasi temsilciliklerinin olduğunu düşünüyordu. *Kommunisticeskiy İnternatsional v Dokumentah 1919-1932* (Moskva: Partiynoye İzdatelstvo, 1933), 699.

²² A. Gromiko, İ. Zemskov and V. Hvostov *Diplomaticeskiy Slovar*, Tom 1 (Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971), 529.

²³ Stalin, barış içinde bir arada varolma ifadesinin yanı sıra bazı konuşmalarında barış içinde bir arada yaşama (mirnoye sojitelstvo) kavramını da kullanmıştır. 14. ve 15. Kongre'lerde yaptığı konuşmalarda bunun örneğine rastlamak mümkündür. Bk. İosif Stalin, *Soçineniya*, Tom 7 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1952), 262, 287-288; İosif Stalin, *Soçineniya*, Tom 10 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1949), 288. Stalin'de bu kavram, kuşkusuz barış içinde bir arada varolma'dan daha farklı bir durumu ifade etmektedir. Diplomatik tanınma elde etmiş, tek ülkede sosyalizmi inşa etmeye çalışan bir devletin dış dünyaya bakışında bir farklılık söz konusu olduğunun göstergesidir.

ihtimalinden söz etmenin mümkün olduğunu, bugün ise barış içinde bir arada yaşama düşüncesinin geçmişte kaldığını söyledi. Ona göre, bunun yerini emperyalist saldırılar ve SSCB'ye karşı müdahale hazırlıkları alıyordu. İngiltere'nin Sovyetler Birliği'ne karşı cephe oluşturma çabasının henüz başarıya ulaşmadığını belirtti. Bunun sebebi emperyalist kamptaki çatışan çıkarlardı. Ama savaş tehlikesi devam ediyordu.²⁴ Bu noktada silahsızlanma çabası, savaşı önlemek adına önemli bir adım olabilirdi.

4) SSCB ve Silahsızlanma

Uluslararası barış ve güvenliği korumak amacıyla I. Dünya Savaşı sonrası kurulan MC'nin bulunduğu Cenevre'de düzenlenen silahsızlanma hazırlık komisyonu toplantısında, örgüte üye olmayan SSCB, üyelerden daha samimi ve cesaretli bir şekilde silahsızlanmayı savundu. Hazırladığı silahsızlanma programının içeriği son derece iddialıydı. Dünyadaki bütün kara, hava ve deniz kuvvetlerinin dağıtılması, bütün silahların yok edilmesi ve silah fabrikalarının kapatılması, askerlik eğitiminin ve zorunlu askerlik hizmetinin yasaklanması, hükümet bütçelerinden askeri ödeneğin çıkarılması önerilirken yeni bir savaşın I. Dünya Savaşı'ndan ve tarih boyunca insanlığın yaşadığı felaketlerden daha ağır olacağı ifade edildi.²⁵ Silahsızlanma hazırlık komisyonunun 15-24 Mart 1928 tarihindeki toplantısında Sovyet silahsızlanma programı gündeme alındı. Ne var ki, öneriler ciddiye alınmadı. Hele iç karışıklık, ayaklanma, devrimlerin yarattığı tehlike batılı ülkeler için tam ve kesin bir silahsızlanma fikrini kabul etmelerine imkan vermiyordu. Komisyonun genel bir silahsızlanmayı değil, sadece kısmi ve kademeli bir silahsızlanma sorununu görüşme yetkisine sahip olduğu gerekçesiyle Sovyet önerileri reddedildi.²⁶

Batılı ülkeler bir yandan Sovyet silahsızlanma programını reddederken öte yandan savaşı yasaklayan bir antlaşmanın hazırlığı içindeydiler. Fakat bu hazırlık sürecine silahsızlanma hususunda net bir duruşu olmasına rağmen (ya da belki bundan dolayı) SSCB'yi dahil etmediler. 27 Ağustos 1928'de Paris'te ABD ve Fransa'nın öncülüğünde ve bu iki ülke dışişleri bakanlarının adını taşıyan Briand-Kellogg Paktı imzalandı. Pakt; savaşı, devletlerler arası ilişkilerde sorunları çözme yöntemi ve ulusal politikanın bir aracı olmaktan çıkarıyor ve yasaklıyordu. Paktın hazırlık sürecine çağrılmaması SSCB'yi rahatsız etse de bu çok taraflı ve imzaya açık pakta katılma davetine hemen olumlu yanıt verdi. Pakt, bu dönemde gerçekleşen ve SSCB aleyhine bir içeriğe sahip olmayan önemli bir gelişmeydi ve uluslararası barışın sağlanması adına kayda değer bir adımdı. Batılı ülkeler, SSCB'yi hep bir tehdit olarak algıladıkları için böyle bir pakta imza atmasından doğal olarak rahatsızlık duymamışlardı. Bununla birlikte SSCB, yasak kapsamına halk kurtuluş hareketlerini bastırma, içişlerine müdahale, abluka, diplomatik ilişkilerin kesilmesi gibi savaşa zemin hazırlayabilecek her türlü eylemin de girmesi gerektiğini düşünüyordu.²⁷ Savaşın yasaklanması hususunda samimi ve sabırsız olan Sovyet

²⁴ XV Syezd Vsesoyuznoy Kommunističeskoj Partii (B) Stenografičeskiy Otčet (Moskva & Leningrad: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1928), 47.

²⁵ A. M. Pankratova, "Rost Voyennoj Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," in *İstoriya Diplomatii* Tom 3 red. V. P. Potemkin (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1945), 399.

²⁶ Pankratova, "Rost Voyennoj Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," 399-401.

²⁷ *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 11 (Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Političeskoj Literaturı, 1966), 503-506; Pankratova, "Rost Voyennoj Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," 404-405.

Hükümeti -pakt bütün imzacı ülkelerde onaylandıktan sonra yürürlüğe gireceğinden-süreci hızlandırmak maksadıyla 9 Şubat 1929'da Estonya, Letonya, Romanya ve Polonya ile Briand-Kellogg Paktı'nın hemen yürürlüğe girmesini öngören ve Dışişleri Komiseri Litvinov'un adını taşıyan bir protokol imzaladı. Daha sonra bu protokole Türkiye, İran ve Litvanya da katıldı.²⁸

SSCB iştahlı bir şekilde barış, silahsızlanma ve savaş karşıtlığı politikası güdüyordu ama yine de batılı burjuva hükümetlerin takdirini veya desteğini görmüyordu. İyi-kötü her faaliyetinden kuşku duyuyorlardı. Pan-Avrupa fikrinin altında da Sovyet karşıtı bir motivasyon vardı.

5) Pan-Avrupa Tasarısı

Pan-Avrupa fikrinin sahibi Avusturyalı politikacı Richard von Coudenhove-Kalergi'ydi. 1923'te yazdığı Pan-Avrupa adlı kitapta Avrupa'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi istikrarsızlıktan federal bir birlik oluşturarak kurtulabileceğinden söz ediyordu. MC'nin işlevsiz olduğunu düşünüyor, SSCB'yi Avrupa için mutlak bir tehdit olarak görüyor ve ona karşı Avrupa Birleşik Devletleri'nin kurulmasını zorunlu görüyordu. Avrupa'nın birleşmesinin önündeki en büyük engel ise Almanya ve Fransa arasında yıllardır süren düşmanlıktı. Bu düşmanlığa son vermek için devletlerin dayanışma içinde olacağı, ortak Avrupa çıkarlarını koruyacak ulus üstü kurumlara ihtiyaç vardı. Pan-Avrupa hareketinin ilk toplantısı 1926'da Viyana'da yapıldı. Yaklaşık 200 civarında yazar, bilim adamı, işadamı, gazeteci ve politikacı katıldı. Eşitlik, güvenlik ve konfederal egemenliğin garanti altına alınması, askeri ittifak, gümrük birliğinin kademeli olarak oluşturulması, kolonilerin ortak gelişimi, ortak para birimi, ulusal kültürlere saygı, ulusal azınlıkların korunması, Avrupa devletleri ve MC üyeleri arasında işbirliği federasyonun dayanacağı esaslar olarak kabul edildi.²⁹ Kısaca, barışın korunmasını, ekonomik kalkınmanın istikrarını ve komünizm etkisinden kurtulmayı garanti edecek bir pan-Avrupa federasyonu öngörülüyordu.³⁰ Coudenhove-Kalergi, gelecek yıllarda Avrupa'nın birleşmesi ile Rusya'nın yeniden canlanması arasında bir mücadele yaşanacağını, eğer Rusya ekonomik yıkımdan, Avrupa ülkelerinin kendi aralarında anlaşmalarından önce kurtulursa Avrupa'nın Rus hegemonyası karşısında yenileceğini düşünüyordu.³¹

Savaşı yasaklayan pakta adını veren Fransa Dışişleri Bakanı Aristide Briand'ın bu Sovyet karşıtı harekete destek vermesi hareketin cazibesini/prestijini artırdı. 5 Eylül 1929'da MC'de yaptığı konuşmada Briand, Avrupa halkları arasında bir federal bağ olması gerektiğini söyledi. Mayıs 1930'da Avrupa Birliği rejiminin nasıl işleyeceği ve sorumluluklarının neler olacağına yönelik bir taslak (Avrupa Birliği Rejimi Örgütü Hakkında bir Bildiri-Memorandum on the Organization of a Regime of European Union) hazırlandı. Briand, ulus devletin egemenliğini tehdit etmeyen, MC'ye bir alternatif

²⁸ Pankratova, "Rost Voyennoy Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)," 407.

²⁹ C.em Yalçın, "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı ve Federalizm," (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012), 28-29.

³⁰ M. N. Marçenko, "İdei Panyevropizma v Pervoy Polovine XX v.," *Vestnik Moskovskogo Universiteta* 11/4 (2008): 4.

³¹ Zhenis Kembayev, "Konseptsiya Pan-Yevropi P. Kudehove-Kalergi Kak Odna İz Vajneyşih Stadiy V Stanoblenii İdei Yevropeyskogo Yedinstva," *İstoriya Gosudarstva i Prava* No 22 (2010): 40.

oluşturmayan hükümetler arası bir örgüt tasavvur ediyordu. Avrupa devletlerinin egemenliklerine hale getirmeksizin tek bir varlık halinde birleşme projesini tartışmak üzere bir komisyon kuruldu. İki yıllık çalışmanın ardından komisyon sonuçsuz kaldı. Proje, MC üyeleri tarafından desteklenmedi. Bunda 1929 dünya ekonomik krizinin yanında MC'de kendisini görece etkisizleştirecek bu harekete İngiltere'nin karşı olması önemli etkenlerdi.³² Pan-Avrupa hareketi başarılı olamadı ama II. Dünya savaşı sonrası Avrupa Topluluğu'nun kurulması fikrine temel teşkil etti. Tabii ki içeriğindeki Sovyet karşıtı duruş daha belirgin hale gelmişti.³³ Sovyetler Birliği ise, pan-Avrupa'nın anti-Sovyet karakterinin farkındaydı ve bunun gerçekleştirilmesine yönelik her türlü girişimin karşısında duracağını birçok kez ifade etmişti.³⁴

Bu tasarının SSCB'yi de içermesi zaten çok zordu. Pagden'in de belirttiği gibi, on sekizinci yüzyılda Katerina'nın çabalarına ve on dokuzuncu yüzyılda Romanovların Avrupa hanedanları arasına katılmasına karşın Rusya hiçbir zaman tamamen Avrupa'ya dahil edilmemişti. Hele sosyalist Sovyetler doğulu bir "öteki" idi.³⁵ Coudenhove ve Briand'ın önerileri de ABD ile Sovyetler Birliği arasından ya da kimilerine göre ABD ve Nazi Almanya'sı arasından birini tercih etmek zorunda kalanların karşısına Avrupa'yı, özerk bir kültürel ve siyasal özneye dönüştüren bir seçenek olarak sunuyordu.³⁶

Sonuç

Sovyetler, sosyalist ideolojisiyle yirminci yüzyıla başlı başına farklılık getiren bir devletti. Deyim yerindeyse, yüzyılın alametifarikasıydı. Ne var ki, Ekim Devrimi ve sonrasında batılı devletler SSCB'nin varlığını hazmedemedi. Çünkü kendi ülkelerindeki işçi sınıfına model olmasından, işçilerin "aklını çelmesinden" endişe etti. I. Dünya Savaşı sonrası barış ve güven arayışındaki Avrupa'da yeni bir statüko oluşturulurken SSCB bir güvensizlik unsuru olarak görülüyordu. SSCB'nin birçok batılı ülkeden diplomatik tanınma elde etmesi bu durumu değiştirmede.

Avrupa'nın "altın yılları" ise, Locarno Antlaşmaları'nın imzalanmasıyla başladı. Ekim 1929'da dünya ekonomik krizinin getirdiği ekonomik yıkımla sona erdi. Bu dönemde Alman-Fransız siyasi ilişkileri istikrara kavuşmuş, ekonomide çarklar dönmeye, Avrupa'da tedricen bir refah artışı görülmeye başlamıştı. Bu olumlu ve iyimser ortam SSCB'yi içine almıyordu, ona karşı, ona rağmen işleyen bir süreçti. SSCB altın yıllara, sosyalist devrimi ayakta tutarak kapitalist devletlerle diplomatik ve ticari ilişkileri tesis etmeyi başarmış bir şekilde girdi. Dış politikası barış üzerine kuruluydu. İçeride sosyalizmi inşa ederken dışarda bir sorun veya çatışma yaşamak istemiyordu. Kapitalist

³² Zeynep Gülşah Çapan, "Avrupa'yı Ararken," *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2015): 37.

³³ II. Dünya Savaşı sonrası Codenhove'un Pan-Avrupa fikrinin antikomünist içeriği daha baskın hale geldi. ABD'nin Marshall Planı'nı destekledi. "Parti ve millet ayrımı yapmaksızın tüm Avrupalıların ortak amacının bir pan-Avrupa savunma anlaşması yaparak Rus işgalini önlemek olmalıdır," diyordu. Daniel C. Villanueva, "Richard von Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa as the Elusive Object of Longing," *Rocky Mountain Review of Language and Literature* 59/2 (2005): 71; Marçenko, "İdei Panyevropizma v Pervoy Polovine XX v.," 5.

³⁴ Rustam Kasyanov, "Konfederativniye i Federativniye Proyektı Obyedineniya Yevropı Kak Predposilki Sozdaniya Yevropeyskih İntegratsionnih Organizatsiy," *Rossii: Opit Analiz Praktika* 12 (2008): 73-74.

³⁵ Anthony Pagden, "Avrupa: Bir Kitayı Kavramsallaştırma," *Avrupa Fikri* içinde, ed. A. Pagden, Çev. R. Ögdül & M. Varlık (İstanbul: Ayrıntı, 2010), 62.

³⁶ Luisa Passerini, "Kimlik İronilerinden İroni Kimliklerine," *Avrupa Fikri* içinde, ed. A. Pagden, Çev. R. Ögdül & M. Varlık (İstanbul: Ayrıntı, 2010), 216.

lkelerle dostluk, tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşmaları imzalamak ve bunu uygulamak temel hedefi oldu. Ayrıca silahsızlanma konusunda önemli girişimlerde bulundu. Savaşı yasaklayan Briand-Kellogg Paktı'nın hemen yürürlüğe girmesi için bir benzerini (Litvinov Protokolü) komşularıyla imzaladı. Ne var ki, SSCB, Locarno Antlaşmaları'nın Almanya'nın doğu sınırlarını güvencesiz bırakmasından hep endişe duydu. Üstüne Avrupa'nın ve MC'nin en güçlü devleti İngiltere'nin SSCB'ye yönelik kuşkucu ve olumsuz tavrı diğer kapitalist ülkelere de Sovyet karşıtı bir motivasyon veriyordu. Avrupa'nın birliğine yönelik girişimler de haliyle SSCB'yi dışlıyordu.

Açıkça belirtmek gerekirse, barış ve silahsızlanmaya yönelik ortaya konan ve başka bir ülkeden gelse ciddiye alınacak fikirler, tarihçi Arnold Toynbee'nin dediği gibi sırf SSCB tarafından önerilmiş olduğu için soğuk karşılanıyordu.³⁷ SSCB, barışı sonuna kadar savunmak, çıkacak bir savaşa en son ve sonucu belirleyecek ağırlığı koymak için katılmak niyetindeydi. Yeni topraklar ele geçirmek gibi bir düşüncesi yoktu. SSCB bu politikayı sadece 1925-1930 arası değil Deutscher'in de belirttiği gibi 1939'a kadar sürdürecekti.³⁸ Batılı devletler dönem boyunca Locarno'dan pan-Avrupa hareketine Sovyet karşıtı duruşlarını hiç bozmadılar. Pan-Avrupa hareketinin başarısızlığının akabinde Almanya'da Nazizm iktidara geldi. Nazilerin yayılmacılığı ve Sovyet/komünizm karşıtlığı çok yoğun bir şekilde Avrupa'nın gündemini işgal ederken yeni bir pan-Avrupa hareketine gerek kalmıyordu.

1925-1930 yılları arası, iki dünya savaşı arası dönemin en barışçıl, en iyimser, en güvenli yıllarıydı. Böyle bir zamanda dahi SSCB'ye yönelik, devrimden itibaren başlayan dışlama/yok sayma anlayışında kayda değer bir değişiklik görülmemişti. Çünkü sorunun temelinde ideolojik zıtlık, sınıfsal düşmanlık yatıyordu. Bu çerçevede, II. Dünya Savaşı sonrası dönem için kullanılan Soğuk Savaş kavramının iki savaş arası dönemde henüz SSCB görece güçsüzken SSCB'ye yönelik ideolojik bir savaş anlamında da kullanılıp kullanılmayacağı veya Soğuk Savaş'ın Ekim Devrimi ile başlayıp başlamadığı cevaplanması gereken önemli bir araştırma sorusu olarak ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu konuda Türkçe literatürde doldurulmayı bekleyen büyük bir boşluk vardır.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

³⁷ Pankratova, "Rost Voyennoy Opasnosti," 407.

³⁸ Deutscher, *Stalin*, 170-171, 173.

KAYNAKÇA

- Bekcan, Umut. "Devrimden Sonra: Bolşeviklerin Zorunlu Dış Politikası 1917-1925." *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 68/4 (2013): 73-102.
- Çapan, Zeynep Gülşah. "Avrupa'yı Ararken." *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi* 3/2 (2015): 27-40.
- Deutscher, Isaac. *Stalin*. Cilt 2. Çev. Selahattin Hilav. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1990.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 9. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1964.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 10. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1965.
- Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, Tom 11. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1966.
- Gromiko, A., İ. Zemskov & V. Hvostov. *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 1 Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971.
- Gromiko, A., İ. Zemskov & V. Hvostov. *Diplomatiçeskiy Slovar*, Tom 2, red. Moskva: İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1971.
- Kasyanov, Rustam. "Konfederativniye i Federativniye Proyektı Obyedineniya Yevropı Kak Predposilki Sozdaniya Yevropeyskih İntegratsionnih Organizatsiy." *Rossii: Opıt Analiz Praktika* 12 (2008): 71-80.
- Kembayev, Zhenis. "Konseptsiya Pan-Yevropı P. Kudehove-Kalergi Kak Odnı İz Vajneyşih Stadiy V Stanovlenii İdei Yevropeyskogo Yedinstva." *İstoriya Gosudarstva i Prava* 22 (2010): 38-43.
- Kommunistiçeskiy İnternatsional v Dokumentah 1919-1932*. Moskva: Partiynoye İzdatelstvo, 1933.
- Marçenko, M. N. "İdei Panyevropizma v Pervoy Polovine XX v." *Vestnik Moskovskogo Universiteta* 11/4 (2008): 3-14.
- Pagden, Anthony. "Avrupa: Bir Kitayı Kavramsallaştırma." In *Avrupa Fikri*, ed. A. Pagden, Çev. R. Öğdül & M. Varlık, 47-69. İstanbul, Ayrıntı, 2010.
- Pankratova, A. M. "Lokarnskiye Soglaşeniya (1925 g.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 311-338. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.
- Pankratova, A. M. "Proval Popıtok Obrazovaniya Yedinogo Fronta Protiv SSSR (1925-1927 gg.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 366-381. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.
- Pankratova, A. M. "Neudaça Politiki 'Zamireniya' Yevropı pöçle Lokarno (1926 g.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 339-365. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.
- Pankratova, A. M. "Rost Voyennoy Opasnosti i Problema Razorujeniya (1927-1929 gg.)." In *İstoriya Diplomatii* Tom 3. red. V. P. Potemkin, 382-408. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politiceskoy Literaturı, 1945.

- Passerini, Luisa. "Kimlik İronilerinden İroni Kimliklerine." *Avrupa Fikri* içinde, ed. A. Pagden, Çev. R. Öğdül & M. Varlık, 215-233. İstanbul: Ayrıntı, 2010.
- Salzman, Stephanie C. *Great Britain, Germany and the Soviet Union, Rapallo and After 1922-1934*. Suffolk: The Boydell Press, 2003.
- Sander, Oral. *Siyasi Tarih 1918-1994*. Ankara: İmge, 1996.
- Stalin, İosif. *Soçineniya* Tom 7. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoy Literaturı, 1952.
- Stalin, İosif. *Soçineniya* Tom 10. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo Politıçeskoy Literaturı, 1949.
- "The ARCOS raid and the break in Anglo-Soviet relations, 1927." Warwick. Erişim 05.11.2023. https://warwick.ac.uk/services/library/mrc/archives_online/digital/russia/arcos/
- Villanueva, Daniel C., "Richard von Coudenhove-Kalergi's Pan-Europa as the Elusive Object of Longing." *Rocky Mountain Review of Language and Literature* 59/2 (2005) 67-80.
- Yalçın, Cem. "Avrupa Birliği'nde Demokrasi Açığı ve Federalizm." Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2012.
- XIV *Syezd Vsesoyuznoy Kommunistıçeskoy Partii (B) Stenografiçeskiy Otçet*. Moskva: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1926.
- XV *Syezd Vsesoyuznoy Kommunistıçeskoy Partii (B) Stenografiçeskiy Otçet*. Moskva & Leningrad: Gosudarstvennoye İzdatelstvo, 1928.

TÜRK DİPLOMATLARIN RAPORLARINA GÖRE SSCB’DE BÜYÜK TEMİZLİK DÖNEMİ’NDE ESKİ BOLŞEVİKLERİN VE KIZIL ORDU’NUN TASFİYESİ (1936-1938)*

 Mukaddes CANPOLAT^a

Öz

Büyük Temizlik, Bolşevikler arasında en kanlı iktidar mücadelelerinin yaşandığı bir döneme işaret etmektedir. Stalin dönemi ile ilgili en tartışmalı meselelerden olan Andrey Vişinski’nin başsavcılığını yürüttüğü SSCB Yüksek Mahkemesi Askerî Heyeti’nin yaptığı yargulamalarda uydurma iddianameler ile eski Bolşevik liderlerin ve Kızıl Ordu liderlerinin ortadan kaldırılması ile ilgili sorular hâlâ güncelliğini korumaktadır. Bu çalışma, eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin yargulamalarının Türk diplomatların raporları çerçevesinde hem Türk diplomatlar hem de raporlarda yer verilen yabancı elçilik temsilcileri tarafından nasıl algılandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Çalışmaya Büyük Temizlik öncesinde Stalin ve muhalifler arasında yaşananlar, Türk Dışişleri Bakanlığı’nın SSCB’nin iç durumunu anlamaya yönelik hamleleri ile bunun sonucunda yaşanan ilk iktidar kavgasının muhasebesi ve Türk arşivlerinin önemi ortaya konularak başlanmıştır. İki bölüme ayrılan çalışmanın ilk bölümünde Büyük Temizlik’e giden yolda yapılan idarî ve hukukî düzenlemelere değinilmiştir. Ayrıca Stalin’in Romain Rolland ile yaptığı röportajdan Eski Bolşevikleri yargılayan mahkemelerin niteliğini ortaya koyan kısımlar aktarılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümü, Büyük Temizlik ile gerçekleştirilen mahkemelerin incelenmesine dayanmaktadır. Beş alt başlıktan oluşan ikinci bölümde ilk davadan Yejev’un tasfiyesine kadarki süreç arşiv belgeleri doğrultusunda incelenmiştir. İlk dava ile ilgili yorumlar, Stalin ve Troçki’nin açıklamaları ile verilmiştir. Ayrıca ikinci davada ortaya çıkan şüphelerin nedenleri anlaşılmaya çalışılmış, yabancı elçilerin yorumları kendi anılarına dayanılarak izah edilmiştir. Üçüncü alt başlık, Zekai Apaydın’ın olası savaşın öncesinde SSCB’nin yerini tayin etme girişimine ayrılmıştır. Üçüncü dava, kapalı olarak gerçekleşen ve bir gün süren mareşal ve generallerin yargılanmasıdır. Dava kapalı olduğundan içeriği değil davanın SSCB’ye etkisi değerlendirilmiştir. Türk diplomatlar, Fransa’nın SSCB ile 1935’te ittifak kurması nedeniyle yazdıkları raporlarında Fransız yetkililerinin yorumlarına yer vermiştir. Son bölümde ise sağcı liderlerin ve nihayet Yejev’un tasfiyesi anlatılmıştır. Türk Diplomatik Arşivi’nde erişime açılan belgelerin tanıklığında bütün Büyük Temizlik döneminde eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin tasfiyesi sürecinin betimlenmesinin hedeflendiği bu çalışmada raporların işaret ettiği meseleler de Sovyet arşivi

* Bu makale, yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Bk. Mukaddes Canpolat, “Türk Diplomat Raporlarında Sovyetlerin İç Durumu 1928-1938”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022).

^a Yüksek Lisans, Serbest Araştırmacı, İstanbul/Türkiye, canpolatmukaddes@gmail.com

ve ikincil kaynaklardan yararlanılarak meseleye ilişkin genel bir manzara ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Sovyetler Birliği, Büyük Temizlik, Moskova Mahkemeleri, Stalin, Troçki, Türk diplomatlar.

THE PURGE OF FORMER BOLSHEVIKS AND THE RED ARMY DURING THE GREAT PURGE PERIOD IN THE USSR ACCORDING TO THE REPORTS OF TURKISH DIPLOMATS (1936-1938)

Abstract

The Great Purge marks a period of the bloodiest power struggle among the Bolsheviks. One of the most controversial issues of the Stalin era was the purge of former Bolshevik and Red Army leaders on fabricated indictments in trials before the Military Court of the Supreme Court of the USSR, headed by Andrei Vishinsky. This study aims to reveal how the trials of former Bolsheviks and Red Army leaders were perceived by both Turkish diplomats and representatives of foreign embassies in the reports of Turkish diplomats. The study started with the events between Stalin and the opponents before the Great Purge, the moves of the Turkish Foreign Ministry to understand the internal situation of the USSR and result of this the accounting of the first power struggle, and the importance of Turkish archives. In the first part of the study, which is divided into two parts, are mentioned the administrative and legal arrangements made on the way to the Great Purge. In addition, excerpts from Stalin's interview with Romain Rolland reveal the nature of the courts that tried the Old Bolsheviks. The second part of the study is based on the examination of the courts organised after the Great Purge. In the second section, which consists of five subheadings, the process from the first trial to the purges of Yejev is narrated from archive documents. Comments on the first trial are given together with the statements of Stalin and Trotsky. The reasons for the doubts arising in the second trial are tried to be understood, and the comments of foreign ambassadors are explained based on their own memories. The third sub-heading is Zekai Apaydın's attempt to locate the USSR in advance of a possible war. The third trial was a closed one-day trial of marshals and generals. Since the trial was closed, its impact on the USSR was analysed rather than its content. Turkish diplomats included the comments of French officials in their reports due to France's alliance with the USSR in 1935. The last chapter describes the purges of the right-wing leaders and finally Yejev. In this study, which aims to describe the entire Great Purge process through the testimony of the documents made available in the Turkish Diplomatic Archive, an attempt has been made to present a general view of the issue by utilising the Soviet archive and secondary sources.

Keywords: Soviet Union, the Great Purge, Moscow Trials, Stalin, Trotsky, Turkish Diplomats.

“ЧИСТКИ” СТАРЫХ БОЛЬШЕВИКОВ И КРАСНОЙ АРМИИ В ПЕРИОД МАССОВЫХ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ В СССР ПО СООБЩЕНИЯМ ТУРЕЦКИХ ДИПЛОМАТОВ (1936-1938)

Аннотация

Массовые политические репрессии (“Большая чистка”) знаменуют собой период самой

кровавой борьбы за власть среди большевиков. Одним из самых спорных вопросов сталинской эпохи была “чистка” бывших большевистских и красноармейских лидеров по сфабрикованным обвинениям. Эти дела рассматривались Военной коллегией Верховного суда СССР на процессах, государственным обвинителем на которых был Андрей Вышинский. Цель данного исследования - выявить, как отразились судебные процессы над бывшими большевиками и руководителями Красной Армии в отчетах турецких дипломатов и представителей иностранных посольств. В исследовании, прежде всего, рассматриваются противоречия между Сталиным и его противниками перед политическими репрессиями, а также попытки МИДа Турецкой республики разобраться во внутренней ситуации в СССР. Отмечается важность турецких архивов для рассмотрения данной проблемы. Данное исследование состоит из двух частей. В первой части затрагиваются административные и юридические нормы, принятые на пути к политическим репрессиям. В качестве источника привлекается, между прочим, текст беседы Сталина с Ролланом, который, как представляется, раскрывает характер показательных судов. Вторая часть основана на изучении материалов судов, организованных в период массовых политических репрессий. На основе архивных документов рассматриваются процессы вплоть до расстрела бывшего главы НКВД Ежова. Приводятся комментарии Сталина и Троцкого. Высказывания иностранных послов объясняются на основе их личных воспоминаний. Рассматривается попытка турецкого посла Зекая Апаидына выяснить позицию СССР перед возможной войной. Суд над маршалами и генералами, который был закрытым, анализируется не содержательно, а с точки зрения его влияния на СССР. Вызывает интерес, что турецкие дипломаты включали в свои отчеты комментарии французских чиновников, поскольку в 1935 году был заключен Советско-французский договор о взаимопомощи. В последнем разделе описываются “чистки” лидеров правого крыла и, наконец, Ежова. Цель исследования - представить “Большую чистку” в том виде, в котором она раскрывается в документах, хранящихся в турецком дипломатическом архиве. Вопросы, упоминаемые в отчетах, проанализированы с помощью советского архива и вторичных источников.

Ключевые слова: Советский Союз, Большая чистка, Московские процессы, Сталин, Троцкий, Турецкие дипломаты.

Giriş

Lenin’in vefatından sonra yaşanan iktidar mücadelesinde hâkim olan Joseph Stalin, Grigori Zinoviyev ve Lev Kamenev’den¹ (1923-1925) oluşan üçlü yönetim (Triumvira),

¹ Grigori Zinoviyev (1883-1936), Lenin’in İsviçre sürgünündeki yakın arkadaşlarından olan Zinoviyev, 1917’de silahlı ayaklanmaya karşı çıkmış sonrasında geri adım atmıştır. Lenin’in hastalığında Troçki’ye karşı Stalin ve Kamenev ile üçlü grup kurmuş, Stalin’in Tek Ülkede Sosyalizm teorisine karşı çıkarak Troçki ve Kamenev ile Birleşik Muhalefet’i kurmuştur. 1927’de partiden ihraç edilmiş, sürgün edilmiş 1934’te Muzafferler Kongresi’nde partiye tekrar dönmüş, Kirov suikastından sonra Ağustos 1936’daki davanın sonucunda infaz edilmiştir. Zinoviev, Gregory, “MARXISTS,” erişim 31.05.2023, <https://www.marxists.org/glossary/people/z/i.htm>
Lev Kamenev (1883-1936), Stalin’in sürgün arkadaşı olan Kamenev’in bunun dışındaki siyasî hayatı ve akıbeti Zinoviyev ile aynıdır. Kamenevi Leon, “MARXISTS,” erişim 31.05.2023, <https://www.marxists.org/glossary/people/k/a.htm#kamenev>

Lev Troçki'yi² saf dışı bırakmış ardından yaşadıkları fikir ayrılıkları neticesinde Troçki-Zinovyev-Kamenev "Birleşik Muhalefet"i oluşturmuş; Stalin, Nikolay Buharin, Aleksey Rikov ve Mihail Tomski gibi sağcı isimlerle ittifak kurmuştur. Stalin ve müttefikleri sol muhalefeti tasfiye etmeyi başararak Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nde (SBKP) hâkim konuma gelmişlerdir. Troçki, Türkiye'ye sürgün edilmiş ve sol muhalefetin diğer üyeleri de Stalin ve sağcı liderlerin hâkimiyetini tanımak zorunda kalmışlardır.

Stalin'in parti içerisinde tek hâkim olacağı 1929 yılında SBKP'deki (Sovyetler Birliği Komünist Partisi) sağcılar tasfiye edilmiş, kolektifleştirme ve hızlı sanayileşme politikası yürürlüğe konulmuştur. Stalin böylelikle partide rakipsiz bir isim hâline gelmiş ve 1930-1936'da iktidarını sağlamıştır. SSCB'deki ve SBKP'deki bu iç çatışmaları takip eden Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüstü (Aras) Bey, 13 Ocak 1930'da yurt dışındaki ülke temsilciliklerine gönderdiği bir yazıda temsilcilerden SSCB'nin iç ve dış durumunu ve görüşlerini bildirmelerini istemiştir. Aras, SSCB'nin iç durumuyla ilgili olarak hazırlanacak raporların neler içermesi gerektiğini sıralayarak raporların çerçevesini çizmiştir.³ Bu direktiften sonra Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey'in hazırladığı ilk geniş kapsamlı raporda Stalin'in nüfuz ve yetkisi anlatılmış, sağcı liderlerin XVI. Kongre'deki "tövbe ve istiğfar" mahiyetindeki konuşmaları vurgulanmıştır.⁴

Büyük Temizlik'e kadar Stalin'in nüfuzunu sarsan en önemli olay Büyük Kıtık⁵ olmuştur ve bu olay özellikle sağcı liderlerin Stalin'e tepkisine yol açmıştır. Ryutin Platformu bu politikalara en sert tepki veren muhalif oluşumlardan olsa da sürgündeki muhalif lider Troçki, soldan gelen tepkilerin temerküz ettiği bir isim olarak öne çıkmıştır. Büyük Temizlik ise SBKP'deki muhalif unsurların tasfiye edildiği, Devrim'in ve Kızıl Ordu'nun önde gelen simalarının mahkemelerde yargılanarak kurşuna dizildiği büyük bir tasfiye dönemidir. J. Arch Getty ve Oleg V. Naumov'un kitabına başlık olarak kullandığı ifade ile "Bolşeviklerin kendilerini imha" ettiği bir harekettir.⁶

² Lev Davidoviç Bronştayn (1879-1940), Bolşevik İhtilali'nden sonra Bolşevik iktidarının ilk Dışişleri Halk Komiseri ve Kızıl Ordu'nun kurucusudur. Bolşevik İhtilali'ni başlatan St. Petersburg Sovyeti'nin başkanlığını yapan, Kızıl Ordu'yu örgütleyerek İç Savaş'ın Bolşevikler lehine kazanılmasında büyük rol oynayan Troçki, Lenin'in halefi olarak görülüyordu. Trotsky Leon, "MARXISTS," erişim 31.05.2023, <https://www.marxists.org/glossary/people/t/r.htm>

³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34487.135865.48.

⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137339.4. Tövbe ve istiğfar kavramı yabancı literatürde de karşılaşılan bir kavram olması açısından dikkat çekicidir. Moshe Lewin, bu konuda Stalin'in dinî eğitim geçmişini temel alarak bir açıklamada bulunmakta ve "sapma" kavramını da bu Ortodoks geçmişle ilişkilendirerek "birey" odaklı bir bakış sunmaktadır bk. Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, çev. Renan Akman (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008), 53. Getty ve Naumov'un ise *The Road to Terror* eserinde bunun tersi bir yorum geliştirdikleri görülmektedir. "Özür ritüeli" olarak nitelendirilen ve "parti'nin grup kodu ve söylem birliğinin sahnelenmesi şeklinde bir "grup" odaklı bakış sunulmaktadır, bk. J. Arch Getty & Oleg V. Naumov, *The Road to Terror: Stalin and Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939* (New Haven ve Londra: Yale University Press, 1999), 45.

⁵ Büyük Kıtık; Özel mülkiyetin ortadan kaldırılıp kırsalda kolektifleştirme politikasının yürütülmesine karşı Sovyet köylülerinin gösterdiği tepki neticesinde tarımsal üretim durmuş ve neticede milyonlarca insan, 1932-1933 Büyük Kıtık yıllarında hayatını kaybetmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. R. W. Davies & Stephen G. Wheatcroft, *The Industrialisation of Soviet Russia 5: The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931-1933* (Londra: Palgrave Macmillan, 2009), 401.

⁶ J. Arch Getty ve Oleg V. Naumov'un Terör Dönemi'ni aktardıkları kitabı, "*Teröre Giden Yol: Stalin ve Bolşeviklerin Kendilerini İmhası 1932-1939*" başlığını taşımakta olup, henüz Türkçeye çevrilmemiştir. Eserin künyesi için bk. 4. dipnot.

Diplomasi tarihi uzmanı Oleg Ken ve Aleksandr Rupasov, 1920’de başlayan yakın ilişkiler nedeniyle Türk diplomatların Moskova’da “en çok kayrılan ulus” olduklarını vurgulayarak Türk diplomatlara Dışişleri Halk Komiserliği’nde (Narkomindel) bir oda tahsis edildiğini ve burada Türk diplomatların Sovyet diplomatik yazışmalarının örneklerini görüp Politbüro üyelerinden bilgi aldıklarını belirtmektedir. Ken ve Rupasov Türk arşivindeki belgelerin Sovyet liderlerinin ruh hallerini ve Politbüro tartışmalarının daha ayrıntılı ve sistematik bir şekilde yansıtılabileceğini öne sürmüş dolayısıyla Türk arşivlerinin açılmasının Sovyet liderlerinin karar alma sürecinin incelenmesinde katkı sağlayacağını vurgulamışlardır.⁷

Ken ve Rupasov’un önemine işaret ettiği Türk Diplomatik Arşivi SSCB Fonu, 15 Mart 2021’de erişime açılmıştır. Ne var ki siyasî tarih alanında birincil kaynak olması nedeniyle kuşkusuz büyük önem arz eden bu diplomatik belgelerin tamamı erişime açılmamıştır. Türk diplomatlar, yazdıkları raporlarında bazı belgelere atıf yapmasına rağmen belge arşivde bulunmamaktadır ya da bazı belgelerin takdim yazısına yer verilirken takip eden sayfalar arşivde yer almamaktadır. Erişime açılmış arşiv belgelerine dayanarak hazırlanmış bu makalede, Sovyetlerin tartışmalı ve kaotik dönemlerinin başında gelen Büyük Temizlik döneminde eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu liderlerinin yargılamalarının Türk diplomatlarca nasıl algılandığı, raporlarında hangi hususları vurguladıkları, tahlil ve tespitlerinin kritiği gibi meseleler ele alınmış, Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın’ın ve Maslahatgüzar Ferruh Alkent’in raporları incelenmiştir. Bu bağlamda çalışmanın çerçevesi, ilk yargılamanın başladığı 1936 yılından son mahkemenin gerçekleştiği ve tasfiye sürecini yürüten NKVD Başkanı Yejev’un tasfiye edildiği 1938 yılına kadar uzanmaktadır.

1) Eski Bolşeviklerin Tasfiyesi Öncesinde İdarî ve Hukukî Düzenlemeler (1934-1935)

Arşivdeki belgelerden idarî ve hukukî alandaki değişiklikler izlendiğinde bu dönemin ılımlı olmaktan ziyade kurumsallaşma ve yasallaşma atılımının yapıldığı bir dönem olduğu görülmektedir.⁸ Büyükelçi Hüseyin Ragıp Bey’in 28 Temmuz 1930 tarihli raporundan sonra, SSCB’de idarî anlamda ciddi değişiklikler yapıldığı görülmektedir. 8 Haziran 1934 tarihli “İşçi Merkezi Komitesi Kararı” ile yapılan ceza kanunundaki değişiklik bunun başında gelmektedir.⁹ Bu kanuna göre “vatana ihanet” bir suç olarak

⁷ Oleg N. Ken & Aleksandr İ. Rupasov, *Politbyuro TSK VKP(b) I Otnosheniya SSSR S Zapadnymi Sosednimi Gosudarstvami (konets 1920-1930-kh gg)* (St. Petersburg: Yevropeyskiy Dom, 2000), 65.

⁸ Bu dönemde Zinoviyev, Kamenev gibi eski muhalifler partiye tekrar alınmış, kolektifleştirme politikası sırasında kırsal kesime uygulanan kitlesel baskı son bulmuş, beş yıllık plandaki büyüme hızı düşürülmüştür, bk. Oleg V. Khlevniuk, *Politbyuro Mekhanizmy Politicheskoy Vlasti v 30-ye gody Podrobneye* (Moskova: ROSSPEN, 1996), 105. Dış politikada ise Milletler Cemiyeti’ne katılma gibi politik değişiklikler yaşanmıştır. Bunlar döneme “ılımlı” veya Lewin’e göre “liberal ara dönem” karakterini veren niteliklerdir, bk. Lewin, *Sovyet Yüzyılı*, 69-71. Bu dönemle ilgili ayrıca bk. Oleg V. Khlevniuk, *1937-y: Stalin, NKVD i Sovetskoye Obschestvo* (Moskova: Respublika, 1992), 31-45. Hitler’in iktidara gelmesiyle Batı ile ilişkilerini düzeltme yoluna giren SSCB, algıları değiştirmeyi nispeten başarmıştır. Öyle ki Batılıların gözünde “Kızıl Rusya pembeleşmiştir.” Bk. Khlevniuk, *Politbyuro*, 106.

⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.5. 25 Şubat 1927’de yürürlüğe giren RSFC Ceza Kanunu’ndaki 58. Madde, çoğu 1934’te gerçekleştirilen değişiklikler ile karşı devrimci suçları tanımlamaktadır. Burada suçun “toplum için tehlikeli bir eylem veya ihmal” ya da “Sovyet düzenine karşı yöneltilen her eylem veya ihmal” olarak tanımlanması, bir kişinin eyleminden ailenin de sorumlu tutulmasını ortaya koyan “müşterek suç prensibi” esasen Büyük Temizlik dönemindeki yargılamaların hukukî altyapısını oluşturmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Monika

kabul edilmiş ve Sovyet hukuk sitemine “vatan” (*Rodina*) kavramı girmiştir.¹⁰ “Vatana ihanet suçu” işleyenler kurşuna dizilecek veya hafifletici sebepler söz konusu olursa on sene hapis ile mallarına el konulacaktır. Askerî görevlilerin hudut dışına çıkması durumunda, aile efradı suça ortak olmuş veya suçtan haberdar ise buluşa erenler dahil aile efradı beş seneden on seneye kadar hapis cezasına çarptırılacak ve mallarına el konularak cezalandırılacaktır.¹¹

Kanunu değerlendiren Leninkan (Gümrü) Konsolosu M. Selahaddin Bey, “Marks ve Engels gibi komünist inkılap rehberlerinin prensiplerine tamamen muhalif olan ‘vatan’ kelimesi”nin kullanıldığına dikkat çekmektedir.¹² Bu kanunun asıl önemi, Büyük Temizlik’in mahkeme kararlarına dayanak teşkil edecek olmasıdır. Diğer değişiklik, “college sistemi”nin (bir tür kolektif yönetim) kaldırılmasıdır. Gelişmeyi 21 Haziran 1934’te Ankara’ya bildiren Moskova Büyükelçiliği, bu karar ile o zamana kadar “college” tarafından idare edilen Komiserliklerin artık tümüyle Komiser’in sorumluluğu altında olacağını ifade etmektedir.¹³ Bu değişiklik, Sovyet idarî yapısında ciddi bir dönüşüme işaret etmektedir. Oleg V. Khlevniuk’un da tespit ettiği üzere kolektif liderliğin varlığı, Stalinizm için önemli bir tehditti. Yeni düzenlemeyle komiserliklerdeki kolektif liderlik yerini komiserlerin sorumluluğu altındaki idareye bırakıyordu.¹⁴ Vatana ihanetin suç olarak kabul edilmesi ve komiserin tek yetkili hâline gelmesi sonrasında atılan bir diğer kritik adım 10 Temmuz 1934’te OGPU’nun¹⁵ yerini NKVD’ye¹⁶ bırakmasıdır. Ayrıca aynı gün alınan karar ile “Casusluk, vatana ihanet ve benzeri suçlarla ilgili kovuşturmalar, SSCB Yüksek Mahkemesi askeri kolejlerine” devredilmiştir.¹⁷ Moskova mahkemelerinde eski Bolşeviklerin yargılandığı davalar askerî kolej eliyle yürütülmüştür.¹⁸ Büyük Temizlik döneminin hukukî altyapısını oluşturan bir başka kurum ise geleceğin NKVD Başkanı N. İ. Yejev’un¹⁹ başkanlığını yaptığı ve herhangi bir yargı kararına ihtiyaç duymayan NKVD

Kareniauskaitė, “The Criminal Justice System in Soviet Russia and the USSR (1917–1953): Emergence, Development and Transfer to the Lithuanian SSR,” *Lithuanian Historical Studies* 20 (2015): 161-163.

¹⁰ Robert C. Tucker, *Stalin in Power The Revolution from Above 1928-1941* (New York ve Londra: W.W. Norton & Company, 1990), 325.

¹¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.5.

¹² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.4.

¹³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136783.73.

¹⁴ Bk. Oleg V. Khlevniuk, *Stalin: New Biography of a Dictator*, çev. Nora Seligman Fovorov (New Haven ve Londra: Yale University Press, 2015), 137.

¹⁵ OGPU, Obyedinyonnoye Gosudarstvennoye Politiceskoye Upravleniye kısaltılmış hâlidir. Türkçesi: Tüm-Birlik Devlet Siyasî İdaresi.

¹⁶ Narodniy Komissariyat Vnutrennih Del: İçişleri Halk Komiserliği.

¹⁷ Franseco Benvenuti, “The ‘Reform’ of the NKVD, 1934,” *Europe-Asia Studies* 49/6 (1997): 1044-1045. Shearer ve Khaustov bu karar ile gizli polis gücünün arttığını “Milisler, çalışma kampları ve özel yerleşim yerleri idaresi ve hatta itfaiye idaresi, Yagoda’ya ve siyasi polise tabi kılındı,” ifadesi ile öne sürmektedir. Bk. David R. Shearer & Vladimir Khaustov, *Stalin and the Lubianka A Documentary History of the Political Police and Security Organs in the Soviet Union, 1922–1953*, (Yale University Press, New Heaven ve Londra, 2015), 159.

¹⁸ Eski Bolşeviklerin yargılandığı davaların hâkimi askerî kolejin başkanlığını yürüten Vasiliy Ulrih’tir. Ulrih bu görevi 1926’dan 1948’e kadar yürütmüştür. Bk. Marc Jansen & Nikita Petrov, “Mass Terror and the Court: The Military Collegium of the USSR,” *Europe-Asia Studies* 58/4 (2006): 590.

¹⁹ Nikolay İvanoviç Yejev (1895-1940), işçi bir ailenin işçi bir çocuğu olan Yejev, 1917’de Bolşevikler’e katıldı. İç Savaş sırasında Kızıl Ordu’da görev aldı. İç Savaş sonrasında siyasî kariyerinde ilerleyen Yejev, parti üyelerinin belgelerinin doğrulanması gibi kritik görevlerde bulundu. Kirov suikastı sonrasında Stalin’in yetkilendirmesiyle cinayette eski muhaliflerin dahil olduğunu kanıtlamak ile uğraştı. NKVD lideri Yagoda’nın beklentileri karşılamaması üzerine yeni NKVD lideri oldu, bu terör ve tasfiye dönemine adını (Yejovschina, Yejev’un Zamanı) verdi. “Nikolai Ivanovich Yezhov, “BRITANNICA,” erişim 31.05.2023, <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Ivanovich-Yezhov>

Özel Kurulu’dur.

Bütün bu idarî ve hukukî düzenlemeler, başta eski Bolşeviklerin yargılanması olmak üzere 1936-1938 yılları arasında gerçekleştirilen tasfiye sürecine dayanak teşkil edecektir. Alman ve Japon tehdidi ile Batı ile ilişkileri geliştirme arzusu ile yapılan yasal düzenlemelerin yanında kurumlarda merkezîleşmenin güçlendirilmesi tasfiyelerin dış ve iç etkenlerini de içerisinde barındırmaktadır. Eski Bolşeviklerin mahkeme önüne çıkarılmasını sağlayan bu düzenlemeler, sınıf savaşı düşüncesi üzerine inşa edilen devletin, sınıf düşmanlarına karşı yürüteceği mücadeleye bir hazırlık olmuştur.

a) Büyük Temizlik’in İşaretçileri

Pembeleşen Rusya’nın eski kızıl rengine kavuşması için bir silah sesi yeterli olmuştur. Leningrad (St. Petersburg) Parti Genel Sekreteri Sergey Kirov’un²⁰ Leonid Nikolaev tarafından 1 Aralık 1934’te parti merkezinde vurulması, Stalin ve diğer Sovyet liderlerinin terör politikasını yürürlüğe koymalarının gerekçesi olmuştur.²¹ NKVD’nin kurumsallaşması ve yargısız infazın önüne geçilmesi için çıkarılan yasalar da Kirov suikastından birkaç saat sonra Stalin’in kaleminden çıkan yasa ile hükmünü yitirmiştir.²² Bu yasaya göre “terör” suçluları, “1 Aralık Yasası” ile on gün içinde yargılanacak, iddianame sanıklara davanın görülmesinden bir gün önce verilecek, dava tarafların katılımı olmadan gerçekleştirilecek, temyiz ve af söz konusu olmaksızın infaz kararı derhal uygulanacaktır. Büyük Temizlik döneminde bu yasaya sık sık başvurulmuştur.²³ Medvedev böyle bir karara barış döneminde rastlanılamayacağını ifade etmiştir.²⁴ Stalin için sosyalizm hızla büyüdükçe sınıf savaşı da şiddetleneceğinden bir barış dönemi mümkün değildir.²⁵ Dolayısıyla sınıf savaşının olduğu SSCB’de muhaliflerin proletaryanın saflarında olmayacağından “muhalif” kalabilmeleri de mümkün değildir. Stalin’in bakışıyla muhalifler doğal “düşman” durumundadırlar.

Stalin, gazeteci Romain Rolland ile yaptığı röportajda da terör ve muhalifler ile ilgili zihniyetini açıkça yansıtmıştır. Stalin, Rolland’ın Kirov Suikastı sonrası yapılan cezalandırmalar ile ilgili sorusu üzerine “Sadece Batı’da değil aynı zamanda SSCB’de de

²⁰ Sergey Kirov (1886-1934); 1917 Devrimi öncesinde Bolşeviklere katılan Kirov, İç Savaş sırasında Kafkasya’da önemli görevler üstlenmiştir. Leningrad’a hâkim olan Zinovyevçiler yerine 1926 yılında Stalin tarafından Leningrad parti sekreterliğine getirilmiştir. Kirov, bu görevinde suikasta uğradığı 1 Aralık 1934 tarihine kadar kalmış ölümü Büyük Temizlik hareketinin başlatıcısı olmuştur. Sergei Kirov, “BRITANNICA,” erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Sergei-Kirov>

²¹ Kirov Cinayeti ile ilgili çok geniş bir literatür bulunmaktadır. Konuyla ilgili spekülâtif nitelikteki cinayetin Stalin tarafından işlendiği konusundaki suçlamaların Sovyet arşivlerinde karşılığı olmadığı söylenebilir. Konuyla ilgili bk. Matt Lenoe, “Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter”, *The Journal of Modern History* 74/2 (2002), 352-380. Olayın ardından 3 Aralık 1934’te İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, taziyesini bildirmiştir, bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.1. Sergey Kirov’un 6 Aralık’ta düzenlenen cenaze törenine Moskova Büyükelçisi Vasıf Çınar da katılmıştır, verdiği bilgiye göre onun dışında sadece Fransa’nın Büyükelçisi törene katılmıştır, bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.2.

²² Robert Conquest, *The Great Terror A Reassessment* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 1991), 41-42.

²³ Khlevniuk, *Polithyuro*, 142.

²⁴ Roy Medvedev, *Let History Judge The Origins and Consequences of Stalinism* (New York: Columbia University Press, 1989), 341.

²⁵ Stalin, Nisan 1929’da sağ muhalefet ile Stalinist kadrolar arasındaki farkı sınıf mücadelesinin şiddetlenmesi görüşü olduğunu öne sürerek. Sosyalizmin kapitalist unsurlardan daha hızlı büyümesi nedeniyle ölümcül tehlikeyi sezen kapitalist unsurların direnişlerini güçlendireceğini savunmuştur. Stalin’in bu konuşması, muhalifleri kapitalist unsurlar ile aynı saflarda olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Bk. J. V. Stalin, *Eserler*, C. 12, çev. Süheyla Kaya (İstanbul: İnter Yayınları, 1992), 41.

dostlarımız olduğu (nu göz önünde bulundurmalısınız)²⁶ ve Batı'daki dostlarımız düşmanlarımıza karşı azamî hoşgörüyü tavsiye ederken SSCB'deki dostlarımız acımasızlık talep ediyorlar; örneğin Kirov cinayetinin ilham kaynağı olan Zinoviev ve Kamenev'in kurşuna dizilmesini talep ediyorlar. Bunu da görmezden gelemeyiz" demiştir.²⁷ Kirov suikastı sonrasında özellikle yargılamaların başlamasıyla Stalin, Batı'daki dostlarından çok SSCB'deki dostlarını dinlemeye karar vermiştir. Yabancı elçilerin yorumlarına yansımından anlaşılacağı üzere SSCB'nin Batı'dan kopuşunun Stalin'in bu tercihiyle yakından ilgisi bulunmaktadır.

Stalin, Yejev'u Kirov cinayetinde eski muhaliflerin parmağını aramakla görevlendirmiştir. Yejev; Zinoviev ve Kamenev'in cinayetin kışkırtıcısı değil Stalin'in hayatına kasteden girişimin de "doğrudan organizatörleri" olarak sunmuştur. Yejev, ayrıca Kremlin içinde ve dışındaki beş terörist grubun tamamının Zinoviev, Kamenev ve Troçki ile bağlantılı olduğunu savunmuştur. Tüm bunlar, muhaliflerin "terörist" olarak adlandırılmasının çok uzak olmadığını işaretçisidir.²⁸ Röportajda suikast sonrasında yüzlerce kişinin kurşuna dizilmesine de değinen Stalin, bu isimlerin katiller ile doğrudan bağlantısı olmasa da yabancı ülkelerin ajanları oldukları gerekçesi ile kurşuna dizdiklerini söylemiştir. Stalin'e göre "iktidarın mantığı" budur. Bu adımları da iktidarın güçlü, sağlam oluşunun ve korkusuzluğunun işareti olarak görmektedir.²⁹

2) Eski Bolşeviklerin ve Kızıl Ordu Liderlerinin Tasfiyesi (1936-1938)

Kirov'un öldürülmesinden bir buçuk yıl sonra başlayan davalar, Büyük Temizlik Dönemi'nde eski muhaliflerin tasfiyesinin çerçevesini oluşturmuştur. Bu bölüme kadar aktarılan idarî ve hukukî değişikliklerin yapılacak temizlikte Stalin'in işlerini kolaylaştırdığı görülmektedir. Bu kararların Stalin'in zihnindeki daha kapsamlı bir planın parçaları olup olmadığını saptamak mümkün değilse de Stalinizm'in temel yapı taşlarından olan tasfiyenin kolaylıkla yürütülmesi adına yapılmış hazırlıklar olduğu düşünülebilir.³⁰

Zinoviev ve Kamenev'e, ilk Kirov Suikastı davasında ahlakî suç ortaklıkları nedeniyle sürgün cezası verilmiştir. Kamenev, daha sonra Kremlin Olayı'nda erkek kardeşinin eski eşinin isminin geçmesi nedeniyle sorgulanmış ve cezalandırılmıştır.³¹ Bu

²⁶ Parantez içi ifade İngilizce kaynaktan alınmıştır. Röportajın İngilizce kaynağı için bk. "Interview of Stalin," Revolutionary Democracy, erişim 25.02.2023, <https://www.revolutionarydemocracy.org/rdv23n1/rolland.htm>

²⁷ Röportajın Türkçe çevirisi için bk. Erdoğan Ahmet, "Stalin'in Romain Rolland ile röportajı," erişim 25.02.2023, https://www.academia.edu/44999738/Stalinden_%C3%87eviriler

²⁸ Marc Jansen & Nikita Petrov, *Stalin's Loyal Executioner People's Commissat Nikolai Ezhov 1895-1940* (Stanford: Hoover Institution Press, 2002), 32. Suikasttan sonra Stalin'in sadece partililer için hazırladığı "Kirov Yoldaş'ın Suikastından Çıkarılacak Dersler" adlı yazısında muhaliflerin Leningrad ve Moskova Merkezi olduğu belirtilmiştir ki bunlar 1936 Davası'nın suçlamaları olacaktır. Aynı zamanda muhalifler, "Beyaz Ordu" mensupları ile aynı kefeye konularak muhalifler karşı-devrimci teröristler ilan edilmiştir. Khlevniuk'a göre tüm bunlar eylemlerin "kabaca uydurulduğunu" göstermektedir. Bk. Khlevniuk, *Politbyuro*, 143.

²⁹ "Stalin'in Romain Rolland ile röportajı." Kirov suikastı sonrası arşive yansıyan tutuklamalara bakıldığında Ukrayna'daki aydın ve parti görevlilerinin (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137100.6.) Gürcistan'daki görevlilerin (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.44.) ve Türk kökenli aydınların (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.37.) tutuklanarak kurşuna dizilmesi veya tutuklanmaları tasfiyenin ve terörün kapsamının ne kadar geniş tutulduğunu gösterir niteliktedir.

³⁰ Stalin, Nisan 1929'daki konuşmasında bürokratikizmle mücadele için tasfiyenin önemine vurgu yapmıştır. Bk. Stalin, *Eserler*, C. 12, 21-23.

³¹ Kremlin Olayı için bk. Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 160-179. Stalin'in Kamenev'in sorgu tutanağı üzerine aldığı "Kamenev'in aptalca sorgulaması" şeklindeki notu hem sorgulamadan memnuniyetsizliğini yansıttığının yanı

cezalar, Ağustos 1936 davalarından hemen önce muhaliflerin “terörist” olarak kamuoyunun zihnine nakşedilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Nitekim Rolland'ın bu dava duruşmalarının neden kapalı gerçekleştirildiği sorusuna Stalin, “Bize, bu beyefendilerin işlediği suçları, avukatlarının katıldığı açık bir duruşmada yargılamak onlara çok fazla onur kazandırabilir düşüncesi geldi” cevabını vermiştir.³² Bu cevap, mahkemelerin neden bir buçuk yıl gibi bir süreden sonra gerçekleştirildiğini anlamaya yardımcı olabilecek niteliktedir.

a) Troçkist-Zinovyevist Merkez Davası

Uzun bir hazırlık devresinden sonra, Troçkist-Zinovyevist Merkez Davası 19 Ağustos 1936 tarihinde başlayacaktır.³³ Bu, Kirov Suikastı Davası'nın aksine açık bir şekilde yapıldığından yabancı basın ve elçilik mensupları duruşmaları takip edebilmiştir.³⁴ Bu durumda Stalin'in Rolland'a söylediği “sanıklara onur kazandırma” ihtimalinin ortadan kalktığı söylenebilir. Duruşmalara Büyükelçi Apaydın'ın Türkiye'de bulunması nedeniyle Maslahatgüzar Ferruh Alkent katılmıştır. Mahkemenin suçlaması, Troçki'nin emir ve idaresinde devlete karşı suç işleyen bir Troçkist-Zinovyevist “Birleşik Merkez”in kurulduğu, bu merkezin Kirov suikastı talimatını verdiği ve tertibatından da sorumlu olduğudur.³⁵ Alkent, 23.08.1936 tarihli raporunda olayların fecaatine rağmen suçluların kolay itiraflarını ve neşeli havayı garip bulduğunu belirtmiştir.³⁶ Alkent, sanıkları yorgun ve bezgin görmüştür.³⁷ Eski muhalifler, terör faaliyetleri düzenlemekten sorumlu tutulmaktadır.³⁸ Sanıkların ifadelerine raporunda yer veren Alkent, bu

sıra olay ile ne kadar yakından dahil olduğunu da gösterir niteliktedir. Kremlin Olayı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Shearer & Khaustov, *Stalin and the Lubianka*, 174-184.

³² “Stalin'in Romain Rolland ile röportajı.”

³³ Maslahatgüzar Alkent'in, 14 Ağustos'ta Komünist Parti içerisindeki “görüş ayrılıkları” nedeniyle geniş çapta tutuklamalar yapıldığı haberini iletmıştır (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.43.) Sonraki gün ise aralarında Zinovyev ve Kamenev'in de olduğu 16 kişinin komünist liderlere suikast suçlamasıyla 19 Ağustos'ta yargılanacağını bildirmiştir (BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.42.)

³⁴ Mukaddes Canpolat, “*Türk Diplomat Raporlarında Sovyetlerin İç Durumu 1928-1938*,” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2022), 77. Robert C. Tucker, Sovyet Dışişleri Komiserliği (Narkomindel) Basın Şefi Yevgeniy A. Gendin'e dayandırarak Stalin'in bu davayı takip ettiğini yazmıştır. Bk. Tucker, *Stalin in Power...*, 367-368. Sovyet arşivlerindeki Stalin ile Kaganovic arasındaki yazışmalar ise bu tarihte Stalin'in güneyde tatilde olduğunu ortaya koymaktadır. Bk. Edt. Oleg V. Khlevniuk vd, *The Stalin-Kaganovich Correspondence, 1931-36*, çev. Steven Shabad (New Haven & Londra: Yale University Press, 2003), 316.

³⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.38. Yejev, 1935'te “Hizipçilikten Açık Karşı Devrimciliğe” başlıklı bir kitap yazmış, yazdığı bölümleri Stalin'e göstererek onayını almıştır. Bu kitap hiç yayınlanmamasına rağmen kitaptaki ana önermelerin mahkemenin zeminini oluşturmuştur. Buna göre 1920'lerin ortalarından itibaren muhalifler partiye dönse de ikiyüzlü bir tavır takınarak parti karşısı hamlelerine devam etmiş ve terör eylemleri organize etmişlerdir. Bu suçlamalar, söz konusu kitabın önermelerinin davada resmileştirilmesi anlamına gelmektedir. Bk. Jansen & Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, 29.

³⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.41. Benzer bir tespiti davanın iki numaralı sanığı Troçki'nin oğlu Lev Sedov da değinerek sanıkları eski Bolşevikler ile gençler olarak ikiye ayırmış, gençlerin adeta bir eğlence partisinde gibi davrandıkları yorumunda bulunmuştur. Sedov, yaşlı Bolşeviklerin ise köktüğünü ve hatta Mračkovski'nin kan tükürdüğü ve bilincini yitirdiğini açıklamıştır, Sedov'un bu genç grubun 1936 yılı başında başladıkları itiraflarını eski Bolşevik liderlerden üç ay önce bitirdikleri gibi gençlerin ifadelerinin yüzlerce sayfa olmasına rağmen eski Bolşevik liderlerin itiraflarının birkaç sayfa olması da dikkat çekicidir. Bk. Lev Sedov, *Kızıl Kitap*, çev. Halil Çelik (İstanbul: Prinkipo Yayıncılık, 2008), 45-53. Bu davada yargılanan ve Troçki'nin sekreterlerinden Valentine Olberg'in sonraki yıllarda GPU ajanı olduğu ortaya çıkmıştır. Bk. Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 247. Lev Sedov'un yakın çalışma arkadaşlarından Mark Zborowski'nin de yıllar sonra GPU ajanı olduğu ortaya çıkmıştır. Bk. Susan Weissman, “Mark 'Etienne' Zborowski: Portrait of Deception-Part 1,” *Journal of Socialist Theory* 39/4 (2011): 587-588.

³⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34. 2. Maslahatgüzar Ferruh Alkent'in hazırladığı raporun başında 26.08.1936 tarihli yazıya ek olduğu ibaresi varsa da bu belge henüz erişime açılmamıştır.

³⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34. 2-3. Eski muhaliflere yönelik kapitalizmi yeniden kurmak suçlaması için bk. Sedov, *Kızıl Kitap*, 27.

ifadelerde Birleşik Merkez'in ne zaman kurulduğu ve kimlerden oluştuğuna dair çelişkilere yer vermemiştir.³⁹ Alkent, Savcı Vişinski'nin⁴⁰ iddianamesinde Troçki'yi ezmek ve SSCB içerisinde muhalefete izin verilmeyeceğini ilgililere duyurmak gibi iki hedefi olduğunu tespit etmiştir. Yine Alkent'in duyularına göre mahkemelerin açık yapılmasının nedeni aynıdır.⁴¹

Stalin'in kamuya açık bir davada sanıklara "onur kazandırmama" hassasiyeti, Savcı Vişinski'nin tavırlarında da görülmektedir. Vişinski'nin sanıkların "sefil, iğrenç, alçak, kokmuş bir şaki çetesi" ve "insaniyetin tortusu, dünyanın en adi canilerinden bir takım faşist polis köpekleri" olduğunu belirtip nihayet "Bu kuduz köpeklerin kurşuna dizilmesini isterim" ile biten hakaretimiz sözleri Alkent'in de dikkatini çekmiştir.⁴² Eski devrimcilerin kendi davalarını savunmalarını bekleyen Alkent, sanıkların "mezbuhaneye" (*boğulan bir hayvan gibi*) davranışlarını devrimci hayatlarıyla bağdaştıramamıştır. Alkent'in bu yorumu için bir Hariciye yetkilisinin rapordaki notu, sanıkların psikolojisine dair değerlendirmelerine örnek niteliktedir: "Bu, artık dünyada hiçbir şey yapmasına imkân kalmadığını ve idealinin, davasının, her şeyinin kaybolduğunu gören ve zaten çok istintak (sorguya çekilme), ıstırap, sürgün filan görmüş olan ve hayatın zikzaklarından yorulan bir adamın halet-i ruhiyesi de olabilir."⁴³ Alkent, Stalin'i kapitalist ülkelerle uzlaşma taraftarı Troçki'yi ise devrimi yayma düşüncesi üzerinden radikal görmektedir. Alkent'in bu cümlesinin yanına Hariciye yetkilisi, Stalin'in bu tavrının nedenini açıklayarak "Ya Hitler Almanyası tehlikesi?" yorumunda bulunmuştur.⁴⁴ Buradan da görüldüğü üzere dış gelişmeler, teorideki farklılıkların bir amili olarak görülmektedir. Davanın sonucu, Alkent'in raporunun satır arasında gizlidir. Alkent, Lenin zamanındaki Politbüro'dan kalan tek kişinin Stalin olduğunu yazarak iktidar savaşının nihaî galibini

³⁹ İfadeler için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 3-14. Bu çelişkiler için bk. Sedov, *Kızıl Kitap*, 68-75.

⁴⁰ Andrey Yanuaryevič Vişinski (1883-1954); Menşevik kökenli hukukçu ve diplomat, 1917'de Lenin'in tutuklanması emirlerinden birine imza atmıştır. Azerbaycan'da tanıdığı Stalin ile tekrar yakınlaşarak 1925'te Moskova Üniversitesi'nin rektörlüğüne getirildi. 1935'te sonradan Başsavcılık adını alacak SSCB Kamu Savcılığı makamına yükselen Vişinski, Büyük Temizlik'in hukukî altyapısını oluşturmada Stalin'in yardımcısı olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bk. Arkady Vaksberg, *Stalin's Prosecutor: The Life of Andrei Vyshinsky*, çev. Jan Butler (New York: Grove Weidenfeld, 1991).

⁴¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 14.

⁴² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 14-15. Aynı raporun yedinci sayfasında görülen olayda Vişinski Kamenev'e "1933'teki partiye sadakatiniz yalan mıydı," sorusuna Kamenev'in "yalandan beter" şeklinde cevap vermesi en sonunda Vişinski'nin Kamenev'in verdiği cevaplar üzerine Zinoviyev'e yaptıklarının "ihanet, alçaklık, ikiyüzlülük" olarak kabul edip etmediğini sorması ile Zinoviyev'in "Evet," cevabını vermesi sanıkların "onur kazanma" ihtimalini dışlayan vakalardır.

⁴³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 17-18. Troçki, sanıkların psikolojik durumunu Edgar Allan Poe'nun "Kuyu ve Sarkaç" adlı öyküsünün kahramanının durumuna benzeterek, Stalinizm'in tıpkı Engizisyon mahkemelerinde olduğu gibi ölümün yavaş ve sistematik bir şekilde gelmesiyle kurbanların terörize edildiğini ve psikolojik olarak paramparça edildiğini savunur, Bk. Kolektif, *Writings of Leon Trotsky 1936-1937* (New York: Pathfinder Press, 1978), 96.

⁴⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 20. Litvinov'un Apaydın'a Almanyaya'nın saldırgan politikasına tavır alınmaması durumunda Milletler Cemiyeti'nin ortadan kalkacağı ve savaşın başlaması ile ittifaklar sistemine gireleceğinden bahsettiği görüşme bu tehlikeye işaret eder. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34993.138036.2. Hitler'in Ren Bölgesi'ne girme emri vermesi ve Lokarno'yu tanımadığını belirttiği konuşmasından sonra Litvinov'un Menemencioglu ve Apaydın'a Milletler Cemiyeti'nin Almanyaya'ya karşı ortak tavır almaması durumunda hayatını sürdüremeyeceğini, Almanyaya'nın Avusturya'yı ilhak edeceğini ve hatta Çekoslovakya'nın bir kısmını işgale mâni olunamayacağını bunun da genel bir savaşa neden olacağını belirttiği görüşmesi de buna örnek verilebilir. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35231.138611.40.

ilan etmiştir.⁴⁵

Davanın sona ermesi üzerine Stalin, Genrih Yagoda'nın⁴⁶ Troçkist-Zinovyevist merkezi ortaya çıkarmakta geç kaldığını Politbüro üyelerine duyurarak Yagoda yerine bu merkezi açığa çıkaran Yejev'un NKVD'nin başına geçmesini teklif etmiştir.⁴⁷ Maslahatgüzar Alkent, 29 Eylül 1936'da gönderdiği yazısında bu değişimin nedenini "ihtilal davası dolayısıyla Kremlin'e karşı vaziyet alması", "Kızıl Ordu'da tevkifata girişmesi" buna karşı çıkan "(Kliment) Voroşilov⁴⁸ ile aralarında ihtilaf çıkması," son olarak Troçkist hareketin ülkeye yayılması ve OGPU'nun kararsızlığı olarak kaydetmiştir.⁴⁹ Tüm bu nedenlerin -Kızıl Ordu hariç- yukarıda da izah edildiği üzere Sovyet arşivlerinden doğrulandığı görülmektedir.

Böylece ilk dava, sadece solcu eski Bolşeviklerin değil aynı zamanda tasfiyeleri yürütmekte istenen verimi sağlamayan Yagoda ve ekibinin de tasfiyesiyle sonuçlanmıştır. Bu tasfiyeler, Apaydın'ın 22 Ekim 1936 tarihli raporundan anlaşıldığı üzere dava üzerinden iki ay geçmesine rağmen dışişleri kulisinde yaşananların etkisinin sürmesine neden olmuştur. İdamların yabancıları dehşete düşürdüğünden bahseden Apaydın, sanıklara tanınan af talebinin hükümet tarafından kabul edilmeme nedenlerini ve bu idamların içerideki etkilerini araştırmaya koyulduğunu yazmıştır.⁵⁰ Apaydın'ın dava ile ilgili iki tespiti söz konusudur: Birincisi, Davanın Komünist Parti içerisindeki muhalefeti boğmak için yapıldığı; ikincisi ise itiraflarda şüpheye düşecek nokta olmadığıdır. Maslahatgüzar Alkent'in davadaki duruşmaların sadece birine katıldığı bilgisinden sonra Apaydın, Rus şair ve Sovyet makamlarına yakın bir isim olan Litvanya elçisi Jurgis Baltrusaitis ve Yunan elçi Jean Papas'tan aldığı bilgileri aktarmıştır.⁵¹ Apaydın, Papas'tan Zinovyev'in ifadesinden önce bir dilekçe verdiği ve ifadesini bu dilekçeye yapacağını duruşmada belirttiğini öğrenmiştir. Apaydın, bu dilekçeyle ilgili kayda dava

⁴⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34, 17.

⁴⁶ Genrih Yagoda (1891-1938); 1907'de Bolşeviklere katılan Yahudi kökenli Yagoda, 1920'den 1936'ya kadar çeşitli adlar alan Sovyet gizli polis teşkilatının yönetici pozisyonunda bulunmuştur. NKVD Komiserliği'nden sonra İletişim Komiseri olan Yagoda, Nisan 1937'de tutuklandı; suçlarının yargılandığı duruşmalarda önce çarlık sonra Nazi ajanı olmakla suçlanarak 15 Mart 1938'de infaz edildi. Genrikh Grigoryevich Yagoda, "OXFORD REFERENCE," erişim 01.06.2023, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803125233232>

⁴⁷ Stalin, 25 Eylül 1936'da Kaganoviç, Molotov ve diğer Politbüro üyelerine gönderdiği yazısında; "Yejev yoldaşın İçişleri Halk Komiseri olarak atanmasını kesinlikle zorunlu ve acil buluyoruz. Yagoda'nın, Troçkist-Zinovyevci bloğu teşhir etme konusunda görevinin başında olmadığı açıkça ortaya çıktı. OGPU bu konuda dört yıl gecikti" diyerek Kirov suikastı sonrasında gayri resmi olarak görevlendirdiği Yejev'u resmen NKVD'nin başına getirmiştir. Yazının kaynağı için bk. Edt. Khlevniuk vd., *The Stalin-Kaganovich Correspondence*, 359-360. Neden "dört yıllık gecikme" denildiği sorusuna yanıt olarak bk. Khlevniuk, *1937-y...*, 10. Yejev'un Stalin'in bizzat kendisine ve Kosirov'a Kirov'un katillerini Zinovyevçiler arasında araması gerektiğini ve karşı çıkan Yagoda'yı dövmekle tehdit ettiğini açıkladığı konuşması için bk. Khlevniuk, *1937-y...*, 46-47.

⁴⁸ Kliment Voroşilov (1881-1969); 1906'da Bolşeviklere katılan ve İç Savaş sırasında askerî görevler üstlenen Voroşilov, 1925'te Donanma ve Ordu İşlerinden Sorumlu Halk Komiseri oldu, 1934'te Savunma Halk Komiserliği adını alan bu kurumun başında 1940 yılına kadar kaldı. 1941-1944'te Devlet Savunma Komitesi üyesi olan Voroşilov, Politbüro üyesi olsa da Stalin'in ölümüne kadar arka planda kaldı. Stalin'in ölümü sonrasında Yüksek Sovyet Başkanlığı'nın başkanı olmuş 1960 yılına kadar bu görevi yürütmüştür. Kliment Yefremovich Voroshilov, "OXFORD REFERENCE," erişim 01.06.2023, <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803120240618?rskey=KINHod&result=7>

⁴⁹ BCA, TDA, Yer No: 571, Fon No: 34846.137077.36.

⁵⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32. Rapor, kurye veya şifreli telgraf yoluyla değil daha hızlı ulaşması açısından Finlandiya yolu ile Türkiye'ye dönecek Afyonkarahisar Milletvekili Akosmanoğlu İzzet Bey tarafından gönderileceği kaydedilmiştir.

⁵¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 1.

tutanaklarında rastlamadığını dilekçenin mahkemede de okunmadığını belirtmiştir. Apaydın'ın öğrendiğine göre dilekçede "rejimin hayatı ve ülkenin selameti için muhalefeti ortadan kaldırmak adına kendi nefislerini feda ederek istenen ifadeyi verecekleri" yazılıdır.⁵² Baltrusaitis, tüm olayların arkasında Yagoda'nın olduğunu bunu da Stalin'e tahakküm edebilmek için yaptığını ve yerine geçen Yejov'un daha ılımlı olduğunu Apaydın'a söylemiştir.⁵³ Apaydın, halkta bir panik havası olduğunu belirtmiştir. Apaydın'a göre dava, tutuklama ve tasfiyeler; ülkede muhalefeti bastırmak, dünya ihtilalini bekleyen ve teşvik eden Troçkist akımları imha ederek uluslararası ilişkilerde SSCB'nin itibarını yükseltmek için yapılmıştır.⁵⁴ Apaydın'ın da Hariciye yetkilisi gibi SSCB'deki iç gelişmeleri dış gelişmeler bağlamında değerlendirdiği görülmektedir. Bu itibar, Stalin'in Troçki'ye nazaran ılımlı ve Batı ile uzlaşmaya açık biri olduğu iddiasına dayansa da yaşanan tasfiye dalgasının yarattığı istikrarsızlığın bu iddianın öne çıkmasını engellediği görülmektedir.

b) Paralel Merkez Davası

Apaydın'ın 8 Ekim 1936'da Ankara'ya Karl Radek,⁵⁵ Yuri Piyatakov⁵⁶ ve Grigori Sokolnikov'un⁵⁷ tutuklandıklarını ve siyasî hayatlarının bittiğini bildirmesinden üç ay sonra bu isimler mahkemeye çıkarılmış böylece Büyük Temizlik'in ikinci evresi

⁵² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 2. Bu ifadelerin makul olduğu söylenebilir. Zinovyev, Stalin'e yazdığı mektupta tek arzusunun kendisinin düşmanı olmadığını kanıtlamak olduğunu, bunun için her şeyi yapacağını yazmıştır. Bk. Vadim Z. Rogovin, *1937 Stalin's Year of Terror*, çev. Frederick S. Choate (Michigan: Mehring Books, 1998), 5. Conquest'in Zinovyev'in sorgusu sırasında ona Almanya ve Japonya'nın 1937 baharında SSCB'ye saldıracağından, Troçkizm'in politik olarak yıkılmasının zorunlu olduğundan bahsetmesi hem arşiv belgelerinde hem de ikincil kaynaklarda rastlanan bir durumdur. Bk. Conquest, *Stalin ve Kirov Cinayeti*, 120. Oleg Khlevniuk'a göre savaşa hazırlıklı olmanın iki yönü söz konusudur: Güçlü bir askerî ekonomi ve güvenli vatan. Güvenli vatan ise iç düşmanların yok edilmesini gerektirmektedir. Khlevniuk, Stalin'in ve Stalinist rejimin bu doğasını Bolşeviklerin savaş sırasında iktidara gelmesine ve İç Savaş deneyimine dayandırmaktadır. Bk. Khlevniuk, *Stalin...*, 152.

⁵³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 3-5. Baltrusaitis'in daha sonra yanlışlanan bu görüşleri Sovyet yetkililerin duyulmasını istediği şeyleri aktardığını düşündürmektedir. Yejov'un göreve gelmesi her ne kadar partililerce, hatta daha sonra yargılanacak Buharin gibi partililer tarafından olumlu bir gelişme olarak görülmüştür. Bk. J. Arch Getty & Oleg V. Naumov, Yezhov: *The Rise of Stalin's "Iron Fist"* (Londra: Yale University Press), 1. Ancak Yejov, ılımlılığın aksine Çeka'yı beş yıl gecikmekle suçlamıştır. Bk. Jansen & Petrov, *Stalin's Loyal Executioner*, 50.

⁵⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32, 5-6.

⁵⁵ Karl Radek (1885-1939?); Yahudi kökenli komünist yazar. Lenin ile 1915'te tanışan Radek, 1917 Devrimi sonrasında Almanya'da devrimi örgütlemek için çalıştı. Rusya'ya 1919'da dönmesiyle Komintern'de önemli görevler üstlenen Radek, 1923'te tekrar Alman devrimi için çalışsa da fiyaskoyla sonuçlandı. Stalin ve ekibi Radek'in Komintern'deki görevini sonlandırmak ve onu partiden atmak için bu fiyaskoyu kullandı. Troçki'nin tasfiyesi ile Troçkistlerden birisi olduğundan sürgüne gönderildi. Radek, 1929'da muhalif görüşlerinden vazgeçerek İzvestiya gazetesinde yazar olarak yaşamına devam etti. 1937'de Paralel Merkez Davası'nda yargılanarak hapse mahkûm edildi, ölüm tarihi şüphelidir. Karl Radek, "BRITANNICA," erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Karl-Radek>

⁵⁶ Yuri Piyatakov (1890-1937); Bolşevik ekonomist. Ukrayna'da devrimi örgütleyen Sokolnikov, İç Savaş sonrasında Ulusal Ekonomoi Yüksek Konseyi'nde başkan yardımcısı oldu, 1923'te Merkez Komitesi'ne seçildi. Stalin'in solcuları tasfiyesiyle Troçkist olması nedeniyle 1927'de Merkez Komitesi'nden ihraç edildi. Muhalif görüşlerini 1928'de terk ederek partiye katıldı ve 1930'dan 1936'ya kadar önemli iktisadî kurumlarda yöneticilik yaptı. Paralel Merkez Davası'nda yargılanarak Ocak 1937'de infaz edildi. Georgy Leonidovich Pyatakov, "BRITANNICA," erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Georgy-Leonidovich-Pyatakov>

⁵⁷ Grigori Sokolnikov (1888-1939); Troçki'nin arkadaşlarından olan Sokolnikov, Maliye Komiserliği yapmıştır. Aralık 1925'teki Komünist On Dördüncü Kongre'de, Stalin'in Genel Sekreter olarak görevden alınması çağrısında bulundu. Çağrısı reddedildi ve Sokolnikov Politbüro'daki yerini kaybetti. 1929-1932 yılları arasında SSCB'nin Londra Büyükelçiliği görevini üstlendi. Paralel Merkez Davası'nda yargılanan Sokolnikov hapse mahkûm edildi ve 1939'da öldü. Grigori Sokolnikov, "SPARTACUS EDUCATIONAL," erişim 01.06.2023, <https://spartacus-educational.com/RUS-Grigori-Sokolnikov.htm>

başlamıştır.⁵⁸ Birleşik Merkez’in yedeği olarak 1933’te Troçki’nin emriyle kurulduğu iddia edilen “Paralel Merkez”in mensupları olarak yargılanan sanıklar ise terör, casusluk, Kızıl Ordu’nun kudretini kırmak, rejimi değiştirerek kapitalizm ve burjuvazi iktidarını getirmek ile suçlanmışlardır.⁵⁹ Bir gün sonra ise bu suçlamalara ek olarak Ukrayna’yı Almanlara, Sahalin’i ise Japonlara vermek yani sosyalist anavatanı parçalamak gibi daha ağır iddialar eklenmiştir.⁶⁰

Davada sanıkların ifadesinde geçen isimlerin bir sonraki davanın sanıkları olması nedeniyle Mareşal Tuhaçevski’nin⁶¹ adının davada geçmesi Alman basınında Voroşilov’un Stalin’e isyan ettiği, Tuhaçevski’nin tutuklandığı, (Maksim) Litvinov’un⁶² makamından ayrıldığı veya Moskova’dan uzaklaştırıldığı söylentilerine yol açmıştır. Bunun üzerine Litvinov’un yardımcısı Stemenyakov’dan⁶³ bilgi talep eden Apaydın, bu iddiaların Sovyet hükümetinin işlerini karışık göstermek için Alman kaynakları tarafından uydurulduğu cevabını almıştır. Apaydın, bu iddiaların Yahudileri iş başından almak ve Litvinov’un yerine Tayirov’u getirmek kadar ileri gittiğinden bahsederek mevcut “şanssızlık” nedeniyle Sovyet ricali arasında bir emniyetsizlik yaratmak amacıyla bu iddiaların ortaya atıldığını düşünmüştür.⁶⁴ Bu söylentiler, SSCB’de istikrarsızlık olduğu düşüncesinin dışavurumudur. Kadroların her şeyi belirlediği SSCB’de, yaşanan tasfiyelerin “istikrarsız bir ülke” imajını beslemesi beklenebilir.

Eski Bolşeviklerin tasfiyesinin ikinci ayağı olan dava, 21 Ocak 1937’de başlamıştır.

⁵⁸ Belgenin ek kısmı erişime açılmışsa da önceki kısmı erişime açılmamıştır. Aynı belgede Apaydın, sağcı liderlerden Rikov’un daçasında (kır evi) rahat yaşadığı hatta otomobil de tahsis edildiğini yazmıştır. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.30. Tarih: 08.10.1936. NKVD Komiserliği görevine yeni başlayan Yejev, bu isimlerin yargılanmadan idam edilmesini istemişse de bu yazısını Stalin’e göndermemiştir. Bk. Jansen & Petrov, *Stalin’s Loyal Executioner*, 51.

⁵⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.26.

⁶⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.27. Yıllar sonra Çuyev ile görüşen Molotov, Troçki’nin bile toprak verme ihtimalini dışladığını söyleyerek bu iddiaları, “sahtecilik” ve “abartma” olarak değerlendirmiştir. Bk. Feliks Çuyev, *Molotov Anlatıyor Stalin’in Sağ Koluyla Yapılan 140 Görüşme*, çev. Ayşe Hacıhasanoğlu & Suna Kabasakal (İstanbul: Yordam Kitap, 2007), 340.

⁶¹ Mihail Tuhaçevski (1893-1937); askerî bir eğitim alan Tuhaçevski, İç Savaş’ta orduda önemli görevler üstlenmiş, Kızıl Ordu’nun modernleştirilmesi ve silahlandırılmasını idare etmiştir. 1935’te Mareşal olan Tuhaçevski, Kızıl Ordu’daki tasfiyeler neticesinde yargılanarak Haziran 1937’de infaz edilmiştir. Mikhayl Tukhachevsky, “BRITANNICA,” erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Mikhayl-Tukhachevsky>

⁶² Maksim Litvinov (1876-1951); Bolşevik diplomat. Tutuklandığı sırada Avrupa’ya kaçan Litvinov, 1903’te Bolşevikler’e katılmıştır. Devrimin gerçekleşmesiyle Londra’ya diplomatik temsilci olarak atandı ancak 1918’de propaganda faaliyetinden tutuklanıp Ocak 1919’da serbest bırakıldı. SSCB’nin Milletler Cemiyeti Silahsızlanma Konferansı heyetinin başını çeken isimlerdendir. Almanya’ya karşı Batı ile ittifak düşüncesinin savunucularından olan Litvinov, 1930’da başladığı Dışişleri Halk Komiserliği görevinden Naziler ile ittifak öncesinde Yahudi olması nedeniyle Mayıs 1939’da görevinden alınmıştır. Maksim Litvinov, “BRITANNICA,” erişim 01.06.2023, <https://www.britannica.com/biography/Maksim-Litvinov>

⁶³ Boris Stomonyakov (1882-1942); Bulgaristan doğumlu Bolşevik diplomat. Devrimci faaliyetleri nedeniyle Rusya’dan sürgün edilen Stomonyakov (belgelerde Stemenyakov olarak geçmektedir) 1905’te Belçika’da Litvinov ile yakından çalıştı. Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı’nda Bulgar ordusunda görev aldı. Devrimden sonra Rusya’ya dönerek Dışişleri Komiserliği’nde görev aldı. 1934’te Litvinov’un yardımcısı oldu, 1938’de tutuklandı ve 1941’de infaz edildi. Stomonyakov Boris Spiridonoviç, “MEMORY KOMMUNARKA,” erişim: 02.06.2023, https://memory-kommunarka.ru/person/3766/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_1882

⁶⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35212.138573.19. Bu iddialardan birkaç ay sonra Tuhaçevski tutuklanmış, Litvinov iki sene sonra görevden alınmış, Yahudilerin tasfiyesi ise Stalin’in ölümüne kadar devam etmiştir. Bu durumda Alman kaynakların öngörülü iddialarda bulunduğu söylenebilir. Molotov, göreve geldikten sonra Stalin’in kendisine Narkomindel’deki Yahudileri temizlemesi talimatını verdiğini söylemiştir. Bk. Çuyev, *Molotov Anlatıyor*, 294.

Önceki davaya katılmayan Apaydın, bu davayı takip etmiş, 29 Ocak 1937 tarihli raporunda sanıkların hakkında ekonomik sabotaj yaparak rejimi değiştirmek ve faşistlerin fiilî müdahalesi ile iktidara gelmeleri durumunda toprak vermekle suçlandıklarına yer vermiştir.⁶⁵ Apaydın, sanıkların önce iddiaları doğal bir içgüdü ile reddettiklerini savcının “İfadeni inkâr mı ediyorsun,” tehdidi karşısında özür dileyip hatırlayamadıklarını belirterek ifadelerini kabul ettiklerini hayretle aktarmaktadır. Apaydın bu hâli “mekanik bir boyun eğme” olarak yorumlamıştır.⁶⁶ Elde hiçbir delil olmamasına rağmen, sanıkların ihanet suçlamasını kabul etmelerini Apaydın iki nedene bağlamaktadır:

“Ya bu adamlar masumdur da kendilerine ölüm tehdidi altında veya çoluk çocuklarının öldürülmesi tehlikesi ileri sürülerek, ya ilaç içirilerek ve manyetize edilerek istenilen şeyler söyleniyor ve bu itiraflar yaptırılıyor yahut da bu adamlar haindir de o kadar çok elemanları ve taraftarları var ki kaç senedir takip ettikleri bu konspirasyon içinde Sovyet hükümeti şimdiye kadar gözle görünür hiçbir emareye sahip olamamıştır. Her ikisi de hükümet otoritesi için zaaf alametidir.”⁶⁷

Apaydın’ın SSCB’deki otorite zaafını ilk kez kaydetmesi, SSCB hakkında değişen fikirlerin bir yansımasıdır. Sanıkların masum veya hain olmasının bu zaafı ortadan kaldırmayacağı vurgusu ile SSCB’nin uluslararası itibarını artırmak için davalardan beklediği sonuca ulaşamadığını da ortaya koymaktadır.

Apaydın, Troçkist suçlamasıyla tutuklananların yüz binleri geçtiğini, kumandan ve ordudaki parti komiserlerinin de tutuklular arasında bulunduğunu kaydetmiştir. Apaydın, İngiltere Büyükelçisi Lord Chilston’a göre Sovyetler’in dışlayıcı politikasının dış politikasında dahi bir istibdat havası yarattığını belirttiğini, Sovyetler için ya dost ve müttefik olduğunu bitaraf ve alakasız tavır alındığında ise ülkelerin düşman olarak görüldüğü yorumunu paylaşmaktadır.⁶⁸ Apaydın’ın yorumunu aktardığı bir diğer isim, Fransa Büyükelçisi Robert Coulondre’dır. Apaydın’ın aktardığına göre Coulondre, aleni bir şekilde “Bu komediyi acaba bize göstermekle ne fayda umuyorlar,” demiştir.⁶⁹ Avukat olan ABD Büyükelçisi Joseph Davies, Apaydın’a SSCB’de sanıklara farklı bir prosedür

⁶⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23. 1-2. Rapordaki tarih 29 Ocak 1937, raporun Daire III’e teslim tarihi ise 26 Şubat 1937’dir. Bu bilgilere rağmen arşivde belge tarihi olarak 7 Eylül 1937 yazılmıştır.

⁶⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23. 3. Apaydın’ın hayret ettiği bir diğer mesele ise temel hukuk prensiplerinden olan sanıkların aleyhlerindeki ifadelerine karşı korunması ilkesinin göz ardı edilmesidir ki önceki davada bu hassasiyetin söz konusu olmadığı hatırlanacaktır.

⁶⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 3-4.

⁶⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 4. Bu cümlelere benzer şekilde SSCB’yi ziyaret eden Falih Rıfki Atay, bir Sovyet yetkilisinden Türkiye’nin bir emperyalist harbinde ya set ya sıçrama yeri olacağını, kendilerinden bundan ancak rejim beraberliği ile emin olacaklarını söylemiştir. Bk. Falih Rıfki Atay, *Çankaya*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2008), 646.

⁶⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 4. Anılarından görüldüğü kadarıyla Coulondre’nin bu tepkisi itirafların yalan olduğunu düşünmesinden kaynaklanmaktadır. Coulondre’nin anılarında Apaydın’ın sanıkların ifadeleri ile yaptığı yorumda sanıkların bir “otomatizm” tarafından harekete geçirildiğini belirtmesi Apaydın’ın “mekanik boyun eğme” yorumu ile aynı olduğu görülebilir. Coulondre, sanıkların bu ifadelerinin önceden öğretildiği sonucuna vararak Piyatakov’un ifadesinden sonra “Bu doğru değil yalan söylüyorsun, kendine yalan söylüyorsun,” demek istediğini yazması da komediden çok trajediye tanık olduğunu göstermektedir. Bk. Robert Coulondre, *De Staline à Hitler: Souvenirs de Deux Ambassades 1936-1939* (Paris: Hachette, 1950), 88-89. Apaydın ve Coulondre dışında Troçki de benzer şekilde davanın bir insanların yargılanmasından çok otomat yani robotların yargılanması olduğunu ifade etmiştir. Bk. Kolektif, *Writings of Leon Trotsky 1936-1937*, 175.

uygulandığını, ABD’de sanıkların korunduğunu burada ise korumadan mahrum bırakıldıklarını belirterek “Anlaşıyor ki Stalin muhalefet istemiyor. Fransa İhtilali de böyle devreler geçirdi. Tarih tekerrür ediyor” demiştir.⁷⁰ Coulondre’nin duruşmaların dramatik yönünü vurgulaması ile Davies’in realist bakışı, diğer diplomatlar arasındaki görüş farklılığının arka planını yansıtmaktadır.

Sanıklar ile ilgili tek kaygı mekanik boyun eğmelerinin ve hukukun işleyiş şekli dışında Apaydın’ın vurguladığı üzere verilen cezaların adil olmadığı düşüncesidir. Piyatakov ve Serebriyakov’un⁷¹ idam cezası almasına rağmen aynı suçu işleyen Radek ve Sokolnikov’un on sene hapisle kurtulduğunu belirtmiştir. Radek’in Stalin’in dostu olduğu için kurtulduğunu düşünen Apaydın, Radek’in Buharin ve Rikov’un yanında üçüncü merkez olduğu ifadesine de yer vermiştir. Bu isimlerin tutuklandıkları da aldığı duyular arasındadır. Yejev’un ılımlı olduğu yorumunun doğru olmadığına vurgu yapan Apaydın, “Yejev, Yagoda’dan daha müthiş ve amansız çıktı ve tevkifat her tarafta telaş verecek kadar kesafetle devam etmektedir,” tespitini yapmıştır. Siyasî rical için yapılan bu davalar sürerken ilan edilmeyen davalarda pek çok insanın komplo suçlaması ile tutuklandığı veya idam edildiği bilgisi Büyük Temizlik’in bilinmeyen boyutlarının olduğunu Ankara’ya göstermiştir.⁷²

Apaydın, tasfiyeleri Stalin’in muhalefeti ezmek için son günlerde “hükümet makinasını ne istikamette çalıştırdığını” gösterdiği yorumunda bulunarak partideki tasfiye ile üyelerin 300.000’e kadar indiği bilgisini vermiştir.⁷³ Apaydın’ın raporundan tüm yabancıların şiddetli bir terör politikasının uygulandığını kabul ettiklerini ve bu terör politikasına teveccüh gösterilmediği ortaya çıkmaktadır. Apaydın, bu politikanın içeride ve dışarıda Sovyet rejiminin istikrarı ve barışseverliğine atfedilen ümitleri zayıflatacak hatalı bir hareket tarzı olarak görüldüğünü de eklemiştir.⁷⁴ Tüm bu yaşananlar, “rejimin iflasi” olarak değerlendirilmiş, önceki senelerde SSCB’nin istatistiklerle ortaya koyduğu parlak sonuçların da gerçekçi olmadığını düşünülmesine neden olmuştur. Apaydın; yaşananların Almanya, Japonya ve Polonya gibi SSCB rejiminin şiddetli aleyhtarı olan ülkeler için taarruz fırsatı hazırladığını, 1938 yazı için Dünya Harbi’ni beklemek gerektiğini de belirtmiştir.⁷⁵

⁷⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 5. Davies, Stalin’e hayranlık beslediği gibi *Büyük Terör* dönemi ile ilgili raporlarında Stalin’den yana tavır almış kendisine karşı çıkan Doğu Avrupa Şubesi’nin tasfiye edilmesine neden olmuştur, bk. Sean McMeekin, *Stalin’in Savaşı: İkinci Dünya Savaşı’nın Yeni Tarihi*, çev. Zeynep Demir, (İstanbul: Kronik Kitap, 2022), 64-65.

⁷¹ Leonid Serebriyakov (1888/1890?-1937); Bolşevik ... 1905’te partiye katılan Serebriyakov hem devrim sırasında hem de İç Savaş sırasında önemli görevler üstlenmiştir. 1925 sonrasında Stalin’e karşı muhalefetin önemli isimlerinden oldu. ABD’ye gönderilen ve partiden ihraç edilen Serebriyakov, 1930’da partiye geri döndü. Karayolu Taşımacılığı Halk Komiseri oldu. Paralel Merkez Davası’nda yargılandı ve 1937’de infaz edildi. Serebriyakov Leonid Petroviç, “Vospominaniya o GULAGe i ikh avtory,” erişim 21.08.2023, <https://vgulage.name/authors/serebrjakov-leonid-petrovich/?highlight=%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%CC%81%D0%B4+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%CC%81%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%BE%CC%81%D0%B2>

⁷² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 6-7.

⁷³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 7. Partideki ihraç sayısının abartılı olduğu görülmektedir, 1937’de partiden ihraç edilenlerin sayısı 100.000’dir. Bk. J. Arch Getty, *The Origins of the Great Purges The Soviet Communist Party Reconsidered 1933-1938* (Londra: Cambridge University Press, 1985), 177.

⁷⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 7-8.

⁷⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23, 8.

Görüldüğü üzere 1933-1935 arasında gerçekleştirilen hazırlıklar, partideki tasfiyeleri kolaylaştırmıştır. Olası bir savaş öncesinde muhtemel bir müttefik olabilecek SSCB, istikrarsız görünümüyle itidal tavsiye eden Batılı ülkeler nezdinde güvenilirliğini kaybetmiştir. Yaşanan gelişmeler ise terörün azalacağını göstermediği gibi SSCB'deki istikrarsızlığı fırsat bilen ülkelerin varlığı nedeniyle savaşın yakın bir tarihte gerçekleşeceği düşüncesine neden olmuştur. Bu da SSCB'de yaşanan Büyük Temizlik'in dış etkenlerden kaynaklandığı düşüncesi kadar Büyük Temizlik'in de dış gelişmeleri etkilediğini ortaya koymaktadır.

c) Apaydın'ın Değerlendirmesi

Apaydın'ın 28 Şubat 1937 tarihli raporu, Büyük Temizlik sürecinden geçen SSCB'nin durumunu iç ve dış gelişmeler doğrultusunda ayrıntılı bir şekilde ortaya koyması bakımından önemlidir. Bu raporda SSCB'nin istikrarsız görüntüsünün yarattığı savaş tehlikesine odaklanılması, 1938 yazında savaş beklentisi içerisinde olduğu göz önüne alınırsa, SSCB'nin savaş öncesi durumunu ortaya koymayı hedeflediği görülebilir.

Apaydın, dünyayı aşırılıkçı ile demokrasi kampı olarak ikiye ayırmaktadır. Aşırılıkçı kampta bulunan SSCB, İtalya, Almanya ve Japonya sosyalizm ve totaliter karakterde ne kadar ortak olsalar da SSCB'yi bunlardan ayıran unsur *enternasyonalizmdir*.⁷⁶

Her aşırılıkçı fikrin yıkıcı olmakla birlikte iktidara geldikten sonra yapıcı olabileceğini kaydeden Apaydın, SSCB'nin önünde duran iki yoldan ilk olarak yapıcı politikasını aktarmıştır. Apaydın'a göre altı aydan beri devam eden tasfiyeler, dünya devrimi isteyen Troçkistlerin zararlı bir kuvvet olmaktan çıkmasını sağlamıştır. Stalin'in Komintern'deki *Halk Cephesi* politikası, özel mülkiyet ve üretime anayasada yer vermesi rejimin devletçi yapıya evrildiğini göstermektedir. Ancak bu politikalar başlı başına yeterli göstergeler değildir, Apaydın'a göre önemli olan Stalin'in *Tek Ülkede Sosyalizm* anlayışında ne kadar samimi olduğudur. Apaydın bu samimiyeti gösterecek soruları şu şekilde sıralar: İçerideki muhalefetle uzlaşmak taraftarı olan Kirov'un katli hadisesinin iç yüzü nedir? Kirov'un Politbüro'da ve onun yazı kurulunda yer almasına rağmen neden Moskova'ya getirilmeyerek Leningrad'da öldürülmesine kadar beklenmiştir? Muhalefeti şiddetle ezmek taraftarı olan Kaganoviç ile Yejev'un Kirov'un rekabetinden korkmaları bu hadiseyi izah eder mi? Apaydın, bu iki ismin tesiriyle Stalin'in muhalefetle barışmaya niyeti yoksa da muhalefetin temsil ettiği fikirlerin Stalin'e etkisi olup olmayacağı konusunda şüphelidir. Bu şüphesinin nedeni önceki dönemlerde yapılan tasfiyelerin muhaliflerin görüşlerini uygulamasına engel olmamasıdır.⁷⁷

Troçki'nin dış siyaset konusunda "Stalin'le beraber yürüyoruz, aramızda fark yoktur" dediğini iddia eden Apaydın; Stalin'in Troçkistleri vurup dünya kamuoyunu dünya devrimi davasından feragat etmiş gibi yapsa da hükümetler içinde ve milletler

⁷⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14. 1. Arşivde yapılan tasniflendirmede belgenin tarihi 20 Eylül 1937 olarak kaydedilmişse de belgenin üzerindeki tarihten 28 Şubat'ta yazıldığı anlaşılmaktadır. 20 Eylül 1937 tarihi Daire III'e teslim tarihidir.

⁷⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14, 1-5. Muhalifleri tasfiye etmesine rağmen fikirlerini uygulamaya koymak ile ilgili benzer bir yorumu Moskova Büyükelçisi Hüseyin Ragıp (Baydur) Bey'in 28 Temmuz 1930'da yaptığı görülmektedir. H. Ragıp Bey, Stalin'in solcularla mücadelesinde olduğu gibi sağcılarla mücadelesinden sonra onların fikirlerinin benimsenip benimsenemeyeceğinin bilinemeyeceğini çünkü her şeyin Stalin'in zihninde gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137339.4.

arasında antagonizmin (karşıtlık) şiddetlenmesine çalışarak Sovyet rejiminin ilerlemesini, dünyada ortaya çıkacak bir genel savaşın sonucunda aradığını öne sürmektedir. Apaydın, iki ihtimalden hangisinin gerçekleşeceğini kolektifleştirme politikasının hareket tarzından anlaşılacağı tespitinde bulunmuştur.⁷⁸ Stalin-Troçki arasındaki fikir ayrılığının iç ve dış gelişmelere etkisinin değerlendirilen bu raporda, ikili arasındaki ılımlı-radikal ayrımının muğlak olduğunu ortaya konulması önceki raporlarda vurgulanan Stalin'in devlet adamlığı özelliğinin güvenilmez görüldüğünü ortaya koymaktadır. Apaydın'ın kolektifleştirme üzerinden yaptığı tespit ise, Stalin'in öngörülemez yapısının önüne geçerek SSCB'nin olası savaşta bulunacağı yeri somut bir veriye dayandırma maksadı taşımaktadır.

Apaydın, Büyük Temizlik'in dış nedenlerini ortaya koymaya 31 Ekim 1937 tarihli raporunda da devam etmiştir. Apaydın, Sovyet yetkililerinin Almanya hakkındaki derin kuşkularından bahsederek Almanların SSCB topraklarında gözü olduğunu ve ilk fırsatta SSCB'ye saldıracaklarını öngördüklerini aktarmıştır. Kuşkularının dayanaklarının biri, eski muhalifler ile Almanların iş birliği iddiasıdır. SSCB'deki memnuniyetsizlik ve ekonomik durgunluğun Almanlar için ümit verici olduğunu kaydeden Apaydın, makamı ne olursa olsun sadakatsizliğin en ufak şüphesini kurşunun takip ettiğini, ayrıca orduda mareşalinden neferine kadar tasfiye yapıldığını belirterek tasfiyelere karşı tepkisizliği iktidarın gücüne bağlamıştır. Yürütülen politikanın komünizmle alakası olmadığını, terör politikasının ekonomide bir durgunluğa yol açacağından endişelendiğini belirtmiştir.⁷⁹ Bu tespitler de yaşanan tasfiyelerin Alman tehdidi gölgesinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Apaydın'ın Stalinist tasfiyelerin komünizmle bir ilgisinin olmadığını belirtmesi savaş tehdidi altındaki SSCB ile ilgili yapılacak değerlendirmelerde Marksist teoriden çok pratik kaygıları önde tutmak gerektiğinin göstergesidir.

Yakın savaş tehdidinin Sovyet liderler ile yapılan görüşmelerin ana gündem maddesi olduğu anlaşılmaktadır. Büyükelçilikteki Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına katılan Mareşal Budyonni, alkollü bir halde Apaydın'a Almanların Batı'daki hedeflerini gerçekleştirilmeden SSCB'ye giremeyeceğini bunun da 7-8 senelik bir iş olduğunu keza Almanların Batı'daki hedeflerine ulaşmak için uğraşmasına İngiltere ve Fransa'nın sessiz kalmayıp savaşa tutuşacaklarını kendilerinin de bunu uzaktan seyredeceklerini söylemiştir.⁸⁰ Apaydın, Mareşal'in Polonya'dan bahsetmemesine dikkat çekmiştir. Japonya tehdidi hakkında Mareşal, Japonların Çin ile on sene uğraşıp eriyebilecekleri görüşündedir.⁸¹ Budyonni'nin verdiği cevaplar, Apaydın'ın 28 Şubat 1937'de yazdığı ikinci ihtimalin yani SSCB'nin radikal bir tutum takınıp devletler arasındaki karşıtlığı kışkırtarak bu savaşın sonucuna bel bağlayabileceği ihtimalinin Sovyet yetkililerinin politikasının bir parçası olduğunu göstermektedir.

d) Kızıl Ordu'daki Tasfiyeler ve Tasfiyelerin Yankıları

Sovyet liderlerinin partide ve devlet kadrolarında güvenilmez unsurları savaş tehdidi nedeniyle temizlemesi savaşı yürütecek ordunun da güvenilmez unsurlardan

⁷⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14, 5.

⁷⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.264.

⁸⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.75. Tarih: 31.10.1937.

⁸¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.75, 1.

temizlenmesi gerektiği sonucuna ulaşmalarına neden olmuştur. Hatırlanacağı üzere Litvanya Büyükelçisi Baltrusaitis'in partideki kaynaklarına dayanarak ordudaki Troçkistlerden bahsettiği konuşması, orduda da bir temizlik hareketinin işaretçisi olmuştur. Nitekim birkaç ay sonra Nikolay Yejov, Aralık 1936'da yaptığı konuşmada "endüstrideki sabotaj örgütlerini açığa çıkardıklarını ancak düşmanlar için daha fazla fırsat sunan -sadece Troçkistlerin değil diğer tüm pislikleri de barındıran- orduda neden bu 'haşerelerin' ortaya çıkarılmadığı" sorusunu partililere yöneltmiştir.⁸² Ancak orduda tasfiyelerin başlaması için henüz erkendir.⁸³

Aynı tarihlerde İspanya İç Savaşı ile ilgili raporlar alan Stalin, İspanya'daki Sovyet ticaret temsilcisi Artur Staşevski'den aldığı raporda ordunun yüksek kademelerinde faşist bir örgüt olduğu iddiasını okumuştur. Birkaç ay sonra Stalin'in İspanyol yazarlara Cumhuriyetçilerin Genelkurmay'ının güvenilmez olduğunu söylemesi Whitewood'a göre başlayacak Kızıl Ordu tasfiyesi arifesinde kendi genelkurmayına da güvenmediğini yansıtmaktadır.⁸⁴ Bu tarihten tasfiyenin başına kadarki dönemde yaşanan uluslararası gelişmeler, SSCB'nin totaliter rejimler tarafından doğu ve batıdan kuşatılması anlamına gelmektedir. İspanya'da yaşanan gelişmelerin üzerine Almanya, İtalya ve Japonya arasındaki ittifakın sağlanması zaten savaş tedirginliği içerisinde olan Stalinist liderliğin histerisini artıran gelişmeler olmuştur.⁸⁵

Mayıs 1937'de SSCB'nin Fransa ile yapmak istediği iki ülke genelkurmayı arasında iş birliğini artırmayı hedefleyen paktın İngiltere ve Fransa arasında imzalanması, SSCB'yi harekete geçirmiştir. Fransa'nın Moskova Büyükelçisi Coulondre bu antlaşmayı temin için Paris'e gitmişse de eli boş döndüğü Paris Büyükelçisi Suat Davaz'dan öğrenilmektedir.⁸⁶ Birkaç gün sonra Londra'daki taç giyme törenine katılması beklenen Tuhaçevski'nin heyete katılmaması tutuklama söylentilerini artırmıştır.⁸⁷ Yejov, saldırı ihbarı nedeniyle Tuhaçevski'nin heyete katılmadığını açıklamış, dışarıya ise sağlık sebepleri gerekçe gösterilmiştir. Whitewood'a göre ise asıl amaç, Tuhaçevski'yi ülkede tutmaktır.⁸⁸

Apaydın, 11 Şubat 1937 tarihli raporunda bu tasfiyeyi sezdiğinden konuyu Sovyet Dışişleri yetkililerine sormuştur. Yetkilinin yalanlamasından üç ay sonra ise tutuklamalar başlatılarak Kızıl Ordu'nun tasfiyesine girişilmiştir. Bu davalar kapalı bir şekilde gerçekleştiğinden Türk Diplomatik Arşivi'nde yalnızca basına yansıyan haberler ve

⁸² Marc Jansen & Nikita Petrov, "Staliniskii pitomets" Nikolai Ezhov (Moskova: Rosspen, 2008), 269. Yejov aynı konuşmasında ordudaki zararlı unsurları bulmakla görevlendirilen "Ordu Özel Bölümü"nü daha saldırgan bir tutum almasını da savunmaktadır.

⁸³ Peter Whitewood, *The Red Army and the Great Terror Stalin's Purge of the Soviet Military* (Kansas: University of Kansas Press, 2015), 212.

⁸⁴ Whitewood, *The Red Army...*, 215-216. Stalin'in İspanyol yazarlarla görüşmesi için ayrıca bk. Georgi Dimitrov, *Günlük*, C. 1, çev. Rüstem Aziz (İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004), 170.

⁸⁵ SSCB'nin Fransa ile savunma paktı imzalamasından sonra Almanya'nın Ren bölgesine girmesi, İtalya ile Almanya'nın ortak cephe kurması, Almanya'nın Japonya ile Anti-Komintern Pakt imzalaması bunların yanı sıra Hitler'in SSCB'ye yönelik planlarını alenen belirtmesi bu histerinin nedenleri arasındadır. Bk. Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2020), 196-205.

⁸⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35030.138273.10. Coulondre'nin anılarından büyükelçi olarak görevine başlamadan önce General Gamelin'den Kızıl Ordu'nun durumunu öğrenmesi ve olası çatışma durumunda SSCB'nin yapabileceği yardımı öğrenmesi talimatını alması Kızıl Ordu'nun SSCB ile ilişkilerdeki kilit rolünü göstermesi açısından önemlidir. Bk. Coulondre, *De Staline à Hitler*, 18.

⁸⁷ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35054.138111.133.

⁸⁸ Whitewood, *The Red Army...*, 233-238.

tepkiler yer aldığı belirtilmelidir. Tasfiyenin başlamasından sonra Maslahatgüzar Alkent, Kızıl Ordu Siyasî Komiseri Gamarnik'in Troçkistler ile alakasının keşfedileceğinden korktuğu için intihar ettiği haberini iletmiştir.⁸⁹ Alkent, bir sonraki raporunda suçlanan mareşal ve generallerin suçlarını itiraf ettiklerini; suçlamaların vatan, millet ve Kızıl Ordu'ya ihanet, casusluk ve Kızıl Ordu'yu Sovyetler aleyhine sabote ederek kapitalizmi kurmak olduğunu bildirmiştir.⁹⁰ Nihayet cezası onaylanan sekiz isim infaz edilmiştir.⁹¹

Apaydın'ın bu tasfiyeler hakkındaki düşüncesi sert bir tona sahiptir ve raporunda Paralel Merkez Davası ile başlayan şüphelerin yerini kesin düşüncelere bıraktığı görülmektedir. İnfazın gerçekleşmesinden dört gün sonra Apaydın, yazdığı raporda bu olayı "dehşet saçan bir icraat" olarak değerlendirmiş ve kimsenin bu olayı konuşmaya cesaret edemediğini de belirtmiştir.⁹² Beyaz Rusya Cumhurbaşkanı Çervekov'un intiharının basına yansıdığı şekilde ailevi sebeplerden değil siyasî sebeplerden olduğunu düşünen Apaydın, tasfiyelerin ortak özelliğine dikkat çekerek bir örüntünün varlığına dikkat çekmiştir: "Hadiselerin inkişafı tarzına dikkat edilince görülüyor ki her davada bir intihar eden bir adam bulunuyor diğerleri mahkemeye çıkıp her istenileni kabul ve itiraf ediyorlar. Bundan anlaşılan; itiraf etmeyi kabul etmeyenleri derhal zabıtada öldürüyorlar, itiraf edenlere ise mahkûm olduktan sonra cezaı tahfif (*hafifletme*) ümidi veriliyor."⁹³ Yakın savaş tehdidinin bulunduğu komşu ve müttefik bir ülkede ordudaki tasfiye, SSCB'ye güvensizliğin nedeni olmuştur.

Bu güvensizlik, Apaydın'ın dava sürecine odaklanarak iddianame ve basındaki suçlamalar ile verilen hükmün farklılığına dikkat çekmesini sağlamıştır. Bu isimler casuslukla suçlanmalarına rağmen hükmün dayandığı maddede casuslukla ilgili madde yoktur. Bundan yola çıkan Apaydın'a göre mahkeme bu kişilerin casusluğunu tespit edememiş, hükümet ve rejime karşı ihtilal eylemlerinden suçüstü yakalanmışlardır. Tasfiyenin bir başka hukukî meselesi ise soruşturmanın Harbiye Nezareti yerine GPU nezdinde yürütülmesidir; ayrıca Apaydın, Tuhaçevski'nin tutuklama esnasında dövülmesi ve Eydeman'ın tabancayla yaralanması gibi ağır muamelelerin Vorosilov'a karşı bir ihtar olduğunu düşünmektedir. Bu ihtarın gerekçesinin arka planını Vorosilov ve Stalin arasında 1931-1932 senesinde gerçekleşen bir kavgadan sonra iki ismin birbirine güvenmediği hakkındaki duyumlarıdır. Basına yansıyan GPU ve Kızıl Ordu mensupları arasındaki kavga ise Apaydın'a göre önemlidir ve iki kurum arasındaki kavga tasfiyenin de nedenidir. İkazın yerine ulaştığını bildiren Apaydın, Vorosilov'un bir beyanname ile suçlulara lanet ettirildiğini aktarmıştır.⁹⁴ Buradan anlaşılacağı üzere Kızıl Ordu tasfiyeleri, şahsî ve kurumlar arasındaki çatışma olmak üzere iki nedene dayandırılmaktadır.

⁸⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.15.

⁹⁰ Suçlanan isimler Mareşal Mihail Tuhaçevski, İona Yakir, İeronim Uboreviç, Robert Eydeman, August Kork, Vitovt Putna, Boris Feldman, Vitaly Primakov ve Yan Gamarnik gibi üst düzey isimler sıralanmıştır. Bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.14.

⁹¹ Cezanın onaylanması için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.12. Bu isimlerin infaz edildiği haberi için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.11.

⁹² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6.

⁹³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6, 1-2.

⁹⁴ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6, 2-4.

Apaydın, Stalin'i intikamcı bulmaktadır. Stalin'in eşinin ölümünün doğal nedenlerden olduğu raporuna imza atmayan tek doktora yönelik suçlamaları intikamcılığına bağlamaktadır. Apaydın, ayrıca GPU'nun yöntemlerine ilişkin güvensizliği de belirterek karışık ortamda Sovyetlerin iç siyaset icaplarını takdir etmenin imkânsız olduğunu vurgulamıştır. Tüm bunların Sovyetler için menfi mahiyette olduğunu belirten Apaydın, Kızıl Ordu tasfiyesi için şu yorumda bulunmuştur: "Sovyetlerin yegâne mesnetleri Kızıl Ordu idi. Her şeyi, hatta halkın asgari yaşama ihtiyacını da onun teçhizi (donanımı) uğruna feda etmişlerdi... O da içinden yıkılacak gibi bir manzara gösteriyor." Apaydın'a göre krizden çıkış, Stalin'in Başkumandan olması ile mümkündür.⁹⁵

Bundan önceki raporlarda Stalin'e karşı şüpheler daha çok onun öngörülemezliği yönündeyken bu raporda açıkça "intikamcı" olduğunun belirtilmesi muhtemelen davaların şahsî gerekçelerini vurgulamak maksatlıdır. Apaydın'ın Kızıl Ordu'nun SSCB'nin tek dayanağı olduğu vurgusu da önemlidir ki, SSCB'nin Londra Büyükelçisi Ivan Mayski bu dönemde kendisine en çok sorulan sorunun Kızıl Ordu tasfiyesi olduğunu yazmaktadır.⁹⁶ Apaydın, 22 Haziran 1937 tarihli raporunda daha önce suçlama ile ilgili tespitlerinin doğrulandığını göstererek mareşal ve generallerin casusluk nedeniyle değil "Bonapartizm"i temsil etmeleri nedeniyle idam edildiklerini belirtmiştir. Kızıl Ordu'daki bu krizin Dörtler Paktı⁹⁷ teşebbüsünü kolaylaştıracağını ifade eden Apaydın, Fransa Büyükelçisi Coulondre'nin Sovyetler'in çaresiz kalması durumunda Almanya ve İtalya ile anlaşabileceği yorumunu da aktarmıştır.⁹⁸

Kızıl Ordu'da gerçekleştirilen üst düzey tasfiyenin Fransa ile askerî ittifak arayışı içerisinde olan SSCB için olumsuz sonuçlar doğurduğu görülmektedir. Paris Büyükelçisi Davaz, Fransa Genelkurmay Başkanı Yardımcısı General George'un kendisine son olaylar nedeniyle iki genelkurmayın birlikte çalışmasına imkân kalmadığını söylediğini aktarmıştır. General ayrıca Rusya adına Fransa'ya gelen ve en büyük askerî rütbeye sahip birinin askerî evrakları düşman ülkeye vermekle suçlanarak idam edilmesi nedeniyle bu kişinin yerine gelecek kişiye karşı da güven duyulamayacağını belirtmiş ve önceki

⁹⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6, 4-5. ABD'nin Moskova askerî ataşesi Philipe R. Faymonville, 12 Haziran 1937'de yazdığı raporunda sanıkların vatana ihanet edebilecek kişiler olmadığından bahsederek meselenin İç Savaş döneminde getirilen ve sonrasında kaldırılan siyasî komiserlik makamının tekrar getirilmesi tartışmasından çıktığını kaydetmiştir. 1-4 Haziran 1937'de gerçekleştirilen toplantıda bu meselenin gündeme getirildiğini, Tuhaçevski ve arkadaşlarının siyasî komiserliğe karşı çıkması nedeniyle bu tercihlerinin bedelini (halkın gözünden düşme ve ortadan kaldırılma) ödediklerini yazmıştır. SSCB'nin bir parti-devleti olmasına değinen Faymonville; meselenin Komünist Parti içerisinde disiplin sorunu olduğu görüşünün doğru olması durumunda parti disiplinin haklı çıktığı, Parti'nin iradesine karşı çıkan her Parti üyesinin kaderinin ölüm olduğu ve hiçbir beceri, deneyim, zekâ ya da argümanın Parti çizgisine uymamayı haklı gösteremeyeceği sonucuna varılabileceği düşüncesiyle Apaydın'ın kanaatlerini paylaştığı görülebilir. Bk. David M. Glantz, "Attache Assessments of the Impact of the 1930s Purges on the Red Army," *The Journal of Soviet Military Studies* 2/3 (1989): 426-430.

⁹⁶ Ivan Mayski *Stalin ile Churchill Arasında SSCB Londra Büyükelçisi Mayski'nin Günlükleri (1932-1943)*, çev. Deniz Berktaş (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 121.

⁹⁷ Dörtler Paktı; İtalya'nın Almanya, İngiltere ve Fransa ile ittifak politikasına verilen addır.

⁹⁸ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.4. ABD askerî ataşesi "Etkin bir Kızıl Ordu son üç yıldır Avrupa'da barışı sağlayan bir güç olduğuna göre, Mareşal Tuhaçevski ve arkadaşlarının idam edilmesiyle Kızıl Ordu'nun zayıflatılması, barış için çalışan güçleri kesinlikle daha zayıf bırakmakta ve Japon ve faşist saldırganlık ihtimalini kesinlikle daha olası hale getirmektedir," tespiti Batılıların SSCB yerine Almanya'yı yatıştırma politikasını tercih etmesinin saiklerini de ortaya koymaktadır. Bk. Glantz, "Attache Assessments of the Impact of the 1930s Purges on the Red Army", 431.

görüşmesinde Tuhaçevski’ye fazla açılmadığı için rahatlamıştır.⁹⁹

Kızıl Ordu’daki tasfiyeler için bir diğer yorum Bükreş Büyükelçisi Hamdullah Suphi Tanrıöver’den gelmiştir. Tanrıöver’e göre idam edilen bu isimler Almanya karşıtıdır. Tasfiyenin Romanya’nın rahatlamasını sağladığını kaydeden Tanrıöver, Bükreş’teki Fransız askerî ataşe Miralay Delmas’ın görüşlerine raporunda yer vermiştir. Delmas, ordu görevlilerinin herhangi bir siyasî düşüncesinin olmasının ihanet olamayacağını belirtir “Eğer Vorosilov’un muvafakati ve Budyeni’nin muhakemesiyle idam edilen bu generaller hakikaten Alman casusu iseler, mareşalleri ve generalleri, istisnaen bir veya iki değil, yedi sekiz hep birden bir ecnebi devlet hesabına çalışan bir ordu tamamen çürümüş demektir,” cümlesiyle de kendisine göre asıl fecaati tanımlamıştır.¹⁰⁰ Delmas’ın asıl hicap duyduğu mesele ise meslektaşlarını öldürüp onların ölüsünü casus ve hain diye teşhir eden generallerin Sovyet ordusunu çürümüş, güvenilir bir kurum olarak göstermesidir.¹⁰¹

Bütün bu yorumlar, SSCB’nin ve Kızıl Ordu’nun itibarının sarsıldığını ve muhatapları tarafından güvenilir bir ülke olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır. Rolland’a Batılı dostlar ile SSCB’deki dostlar ayırımında bulunan Stalin’in SSCB’deki dostlarını dinlemesi, Batılı dostlarını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Suçlanan bu isimlerin Alman karşıtı oldukları da ortak kanaattir. Bu tasfiyenin gerçekleşmesinden hemen önce Berlin Büyükelçisi Hamdi Arpac’ın Alman askerî mahfillerinin SSCB ile yakınlaşma taraftarı olduğu ve temasların başladığını bildirmesi tasfiyenin siyasî mahiyetini de gösterir niteliktedir.¹⁰²

Moskova Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Başkâtibi Hilmi Bayur’un 23 Temmuz 1937’de yazdığı raporda “temizleme” mücadelelerindeki faaliyet ve başarılarıyla “imanlı bir komünist, muhatabının içini sezen, keskin zekâlı” olarak tanımladığı NKVD Komiseri Yejov’un ve Başsavcı Vişinski’nin en yüksek devlet nişanı olan Lenin Nişanı ile ödüllendirildiği haberini vermesi Stalin’in bu isimlere verdiği de nişanesidir.¹⁰³ Bu ikilinin temizlemesi gereken bir muhalif grup daha kalmıştır.

e) Sovyet Karşıtı Sağ-Troçkistler Davası

Buharin¹⁰⁴ Stalin’e yazdığı mektupta genel bir siyasî tasfiyenin savaş öncesi durum ve demokrasiye geçiş ile bağlantılı olduğunu ifade ederek bu tasfiyenin kendisi olmadan yürütülemeyeceğini kabullenmiştir.¹⁰⁵ Alkent, 11 Mart 1937 tarihli raporunda 6 Mart’taki

⁹⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.8. Tuhaçevski başkanlığındaki Sovyet heyetinin Şubat 1936’da gerçekleşen Fransa ziyareti, iki ülke askeriyesinin samimiyet tesis etmesini sağladığı bilgisi için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.103.

¹⁰⁰ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.13. 2.

¹⁰¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.13. 3.

¹⁰² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.13.

¹⁰³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.19. Bu raporda ilk kez Rusça “çistka” ifadesinin karşılığı olan temizleme ifadesinin kullanıldığını belirtmek gerekir.

¹⁰⁴ Nikolay Buharin (1888-1938); 1906’da Bolşeviklere katılmış teorisyendir. Birleşik Muhalefet’e karşı NEP’i destekleyen Stalin ile birlikte solcu liderlerin tasfiyesini desteklemiş ancak 1928’de Stalin’in kolektifleştirme ve hızlı sanayileşme politikasını benimsemesiyle sağ muhaliflerin lideri konumuna gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Buharin & Preobrajensk, *Komünizmin Abecesi*, çev. Yavuz Alogan (İstanbul: Belge Yayınları, 1992), 16-25.

¹⁰⁵ Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 557. Demokratikleşmeden kasıt 1936 Anayasası ile kabul edilen ilk kez gizli ve genel seçimlerin 1937’de yapılmasıdır. Böylelikle yabancı sınıflar olarak kabul edilen kesimler de oy hakkına kavuşmuştur ancak onlar da NKVD’nin 00447 No’lu Sovyet karşıtı unsurlar operasyonu ile sistem dışına

gazetelerde Buharin ve Rikov'un partinin Merkez Komitesi Genel Kurulu'nun 7 Şubat 1937'de aldığı karar sonucu partiden atıldıklarını aktarmıştır. Alkent, *Daily Telegraph*'in bu kararın mahkeme için bir başlangıç olduğu yorumunu raporunda kaydetmiştir.¹⁰⁶ Altı çizilen bu yorum, ilerleyen günlerde doğrulanacaktır.

Önceki davalarda sağcı liderlerin adları geçse de mahkemeye çıkarılmayıp sağcılar için müstakil bir dava açılmıştır. *Pravda* gazetesinde 22 Ağustos 1936'da Troçkist-Zinovyevist Merkez Davası sonrasında sağcı liderlerin bu "çete" ile ilişkisinin ortaya çıkarılmasını talep eden manşetler, 1938'de gerçekleştirilecek davanın işaretçisidir. Bu haberin ardından Tomski'nin¹⁰⁷ intihar etmesi bu işareti doğru okuduğunu gösterebilir.¹⁰⁸

İlk davada adlarının geçmesinden yaklaşık iki, partideki sorgularından ise bir yıl sonra 2 Mart 1938'de "Sovyet Karşısı Sağ-Troçkistler Davası" adıyla sağcıların yargılanması başlamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri diken üstünde olduğundan Türk basınından konuyla ilgili haberlerde azamî hassasiyet istenmiştir.¹⁰⁹ Bununla birlikte gazetelerde Stalin ve SSCB aleyhinde yazılar yayımlandığından Dışişleri Bakanlığı bu konuda İçişleri Bakanlığı'nı uyarmak zorunda kalmıştır.¹¹⁰

Önceki davalar gibi 2 Mart 1938'de kamuya açık gerçekleştirilen bu davaya Zekai Apaydın da katılmış ve görüşlerini 25 Mart 1938 tarihli raporunda izah etmiştir. Apaydın, bu raporu yazmadan iki hafta kadar önce Almanya Avusturya'yı ilhak ettiğinden olayın karamsar atmosferini raporuna da yansıtmıştır. Apaydın, 25 Mart'taki raporunda sanıkların vatana ihanetle suçlandıklarını kaydederek Kirov suikastının da sağ-Troçkistlere bağlandığını eklemiştir. Davadaki suçlamaların 1918'e kadar getirildiğini belirten Apaydın, yapılan suçlamalar ile ortaya konulan deliller arasındaki belirsizlik nedeniyle davaların siyasî olduğunu belirterek muhakemeleri Lenin'in vefatından beri çeşitli hizipler arasında süregelen kanlı rekabet davasının yeni bir safhası olarak yorumlamıştır.¹¹¹

Raporunun devamında Apaydın, Stalin ve taraftarlarının idareyi ellerinde tutabilmek için eski Bolşeviklere, özellikle Lenin'in yerine geçme potansiyeli olanlara açmış oldukları amansız mücadelenin zaman zaman meydana vurulduğunu, Troçki'nin sürgün edilmesiyle başlayan ve Stalin lehine sonuçlanan mücadelenin ne vakit biteceğini bilmenin zor olduğunu ifade etmiştir. Apaydın ayrıca bu mücadelenin -yabancı elçilerin

çıkartılmışlardır. David Shearer, "Social Disorder, Mass Repression and the NKVD during the 1930s," *Stalin's Terror High Politics and Mass Repression in the Soviet Union*, ed. Barry McLoughlin ve Kevin McDermott, (New York: Palgrave Macmillan, 2003), 111.

¹⁰⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.21. Belgede 7 Şubat 1937'de partiden atıldıkları yazsa da Buharin ve Rikov önce partide sorguya çekilmiş ardından 3 Mart 1937'de partiden ihraç edilmişlerdir, bk. Getty & Naumov, *The Road to Terror*, 408.

¹⁰⁷ Mihail Tomski (1880-1936); 1904 yılında Bolşeviklere katılmış, İç Savaş sırasında Basmacı Hareketi'nin bastırılmasında rol oynamıştır. Orgbüro ve Politbüro üyesi olan Tomski, NEP politikası desteklemesi nedeniyle Buharin gibi sağcı muhalif liderlerden biri olarak anılmıştır. Mihail Pavloviç Tomski, "HRONOS," erişim 02.06.2023, http://www.hrono.ru/biograf/bio_t/tomski_mp.php

¹⁰⁸ Sağcı liderlerin 1936 Davası ve sonrasında yaşadıklarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Rogovin, *1937 Stalin's Year of Terror*, 70-82.

¹⁰⁹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.4.

¹¹⁰ Haberler ve uyarı için bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.66. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.64.

¹¹¹ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.1. 2-3.

aksine- sadece kişisel hırstan kaynaklanmayıp komünizmdeki farklı hiziplerden kaynaklandığını ifade ederek mücadelenin ideolojik yönüne de temas etmiştir.¹¹²

Aynı gün yazdığı raporunda Apaydın, Rikov'un karşı devrim hazırlamak, yabancı ülkenin müdahalesini davet etmek, terör yapmak gibi amaçlarını açıkça itiraf ettiğini kaydetmiştir. Apaydın, devlet ve ordu içerisinde güçlü olmaları nedeniyle sanıkların bu itiraflarda bulunduğu yorumu dikkat çekicidir. Mareşal Yegarov'un tutuklanması haberine değinen Apaydın, SSCB'nin iç durumunu endişe verici bulmaktadır.¹¹³

Nihayet bu endişe verici durumun yani Yejev'un Zamanı'nın sona ereceğinin işaretleri, Yejev'un hastalığı nedeniyle NKVD'den alınacağı yerine Lavrenti Beria'nın atanacağı söylentileri ortaya çıkmıştır.¹¹⁴ Gerek Yejev'un yardımcısı Nikolayev'in kaçması gerekse Mareşal Blüher'in Japonya'ya iltica etmesi Yejev'un mevkisinin sarsılmasının alametleridir.¹¹⁵ Nitekim Yejev iki hafta sonra NKVD'deki görevinden alınıp Su Taşımacılığı Komiserliği'ne atanmış ve Yejev'un Zamanı bitmiştir.¹¹⁶ Bundan sonra SSCB'de tasfiyeler yaşansa da hiçbir zaman 1936-1938'deki şiddette olmayacaktır.

Sonuç

1930'lu yılların başlarında yapılan idarî ve hukukî düzenlemeler -"vatana ihanet suçu"nun tanımlanması, kolektif yönetimin yerini komiserlerin tek yetkili hâle geldiği yönetime bırakması ve NKVD'nin kurulması- bu niyetle yapılsın veya yapılsın Büyük Temizlik'in kolaylıkla yürütülmesini sağlayan gelişmelerdendir. Stalin'in iktidarını sağlamlaştırmasından sonra eski Bolşevikler, parti liderliğinden uzaklaştırılsa da Stalinist liderlik tarafından güvenilmez unsurlar olarak görülmüşlerdir. SSCB'ye yönelik iç ve dış tehditlerin artmasıyla özellikle de Kirov suikastının gerçekleşmesiyle eski Bolşevikler, Stalin'in nezdinde muhalif değil terörist hatta vatan haini olmuşlardır. Bu düşmanlaştırmanın ve iktidarın mantığının görünür kılındığı yer, Moskova mahkemeleridir.

Türk diplomatların mahkeme sürecine bakışı, her davada farklılaşmaktadır. İlk davada sanık ifadelerindeki çelişiklere değinilmemesi, sanıklara yöneltilen suçların doğru kabul edilmesi yerini ikinci dava sürecinde sorgulamalara bırakmaktadır. Davaların yorumlanmasında yabancı elçilerden alınan duyular ve elçilerin yaptıkları yorumlar, Batılıların Stalin'in arzu ettiği şekilde iktidarın mantığını kavrayamadıklarını göstermektedir ki bu da Batı'nın SSCB'den uzaklaşmasına yol açmıştır. Açık gerçekleştirilen davalarda yaşananların yarattığı dehşet dışında Büyük Temizlik'in

¹¹² BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.1, 3.

¹¹³ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.2. Bu davalar yerelde yapılacak tasfiyelere bir zemin teşkil etmektedir. Aydın Alizade'nin ortaya koyduğu üzere, eski Bolşeviklerin tasfiyesi sadece Stalin'in iktidarını sağlamlaştırmaya yönelik partinin önde gelen isimlerine yönelik olmakla kalmamış partinin yerel idarecilerinin tasfiyeleri de Moskova'daki davaların iddialarına dayandırılmıştır. Yöntem de Apaydın'ın açıkladığı üzere önce belli isimlerden itirafların zorla alınarak sonrasında suçlu listelerinin dolayısıyla da tasfiye ağının genişletilmesine dayanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Aydın Alizade, "Red Terror in Azerbaijan: The Case of the 'Reserve Rightwing Trotskyite Center of the Counterrevolutionary Nationalist Organization' (1938-1956)," *Journal of Universal History Studies* 4/1 (2021): 58-59.

¹¹⁴ Sırasıyla bk. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.13783.79. BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.13.

¹¹⁵ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.14.

¹¹⁶ BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.15.

bilinmeyen boyutlarının da olduğu vurgusu, SSCB'deki terör politikasının kapsamının genişliğine işaret etmektedir.

Türk diplomatların tasfiyelere bakışı SSCB'deki gerilimlerin izini taşımaktadır. Parti içindeki gelişmeler, hizipler arasındaki teorik farklılıklar üzerinden okunmuştur. Tek Ülkede Sosyalizm ile Sürekli Devrim teorilerini savunanlar arasında gerçekleşen çatışma, uluslararası gelişmelerin merceğinden incelenmiştir ki bu tavır, tasfiyeleri Stalin ve Troçki arasındaki şahsî kavgaya bağlayan dönemin diğer yabancı diplomatlarının görüşünden ayrılmaktadır. Bu teorilerin uluslararası gelişmeler ışığında değerlendirilmesi, olası savaş tehdidiyle de ilgilidir. Bolşevik ihtilalinin nasıl gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda Alman tehdidinin tasfiyelerde büyük rol oynadığı görülmektedir. Eski Bolşeviklerin, rejim için her şeyi yapma fedakârlığı, mekanik boyun eğişleri uğradıkları baskıların yanı sıra 1917 devriminde Çarlık'ın akıbetini SSCB'nin yaşamaması duygusu ile de ilişkilidir. SSCB'deki bu kaotik durumda Türk diplomatların odaklandığı esas mesele, olası bir savaşta SSCB'nin hangi tarafta yer alacağıdır. Stalin'in öngörülemeyen yapısı nedeniyle farklı olasılıklar değerlendirilse de SSCB'nin kolektifleştirme politikasının esas belirleyici olacağı yönündeki değerlendirme, literatürde karşılaşılmayan bir tespittir, keza Stalin'i yönlendiren unsurun teori yerine pratik olduğu da Türk diplomatların değerlendirmelerinde sıklıkla değinilen bir husustur.

Olası bir savaşın yürütücüsü olacak Kızıl Ordu'nun mareşal ve generallerinin tasfiye edilmesi, SSCB'nin müttefikleri Türkiye ve Fransa için şok edici bir gelişme olmuştur. Kızıl Ordu'da gerçekleştirilecek tasfiye söylentisi dahi raporların diline yansımıştır. Türk diplomatlar için 1937 öncesinde herhangi bir eleştiri konusu olmayan Stalin, 1937 sonrasında kişisel özellikleriyle ağır bir şekilde eleştirilen isim hâline gelmiştir. SSCB'nin uluslararası itibarının ana unsuru olan Kızıl Ordu'nun, hain ve ajanlarla dolu olduğunun ilan edilmesi savaş öncesinde itibarını sarsan bir adım olmuştur. Büyük Temizlik, SSCB'nin uluslararası alandan dışlanmasıyla sonuçlanmıştır.

Temizliği yürüten ve Lenin nişanı ile ödüllendirilen Yejev'un tasfiyesi ve NKVD'deki temizlik ile ilgili ise bir değerlendirmeye rastlanmamıştır. Bu kısıtlılıklar, SSCB'deki genel tablonun nasıl değerlendirildiği ile ilgili bir yorumlara ulaşılmasını engellemektedir. Daha sağlıklı bir değerlendirme için arşivin tamamen erişime açılmasının beklenmesi gerekmektedir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, makaleye başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the article.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

- BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34487.135865.48.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137339.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.5.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137093.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136783.73.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.1.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35665.140576.2.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137100.6.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.44.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.37.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.43.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.42.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.38.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.41.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.34.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34993.138036.2.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35231.138611.40.
BCA, TDA, Yer No: 571, Fon No: 34846.137077.36.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.32.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.30.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.26.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.27.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35212.138573.19.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846-137077.23.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.14.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.264.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.75.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35030.138273.10.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35054.138111.133.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.15.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.14.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.12.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.11.

- BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.6.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.8.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 35040.138300.103.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.136897.13.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 68149.297467.13.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.19.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137077.21.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.4.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.66.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 24443.106947.64.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.1.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34846.137075.2.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34844.13783.79.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.13.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.14.
BCA, TDA, Fon No: 571, Yer No: 34821.137344.15.

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

- Alizade, Aydın. "Red Terror in Azerbaijan: The Case of the 'Reserve Rightwing Trotskyite Center of the Counterrevolutionary Nationalist Organization' (1938-1956)." *Journal of Universal History Studies* 4/1 (2021): 54-66.
- Armaoğlu, Fahir. *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2020.
- Atay, Falih Rıfki. *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları, 2008.
- Benvenuti, Franseco. "The 'Reform' of the NKVD, 1934." *Europe-Asia Studies* 49/6 (1997): 1037-1056.
- Buharin & Preobrajensk, *Komünizmin Abecesi*. Çev. Yavuz Alogan. İstanbul: Belge Yayınları, 1992.
- Canpolat, Mukaddes. "Türk Diplomat Raporlarında Sovyetlerin İç Durumu 1928-1938." *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi, 2022.
- Coulondre, Robert. *De Staline à Hitler: Souvenirs de Deux Ambassades 1936-1939*. Paris: Hachette, 1950.
- Çuyev, Feliks. *Molotov Anlatıyor Stalin'in Sağ Koluyla Yapılan 140 Görüşme*. Çev. Ayşe Hacıhasanoğlu & Suna Kabasakal. İstanbul: Yordam Kitap, 2007.
- Davies, R. W. & Stephen G. Wheatcroft. *The Industrialisation of Soviet Russia 5: The Years of Hunger: Soviet Agriculture 1931-1933*. Londra: Palgrave Macmillan, 2009.
- Dimitrov, Georgi. *Günlük C. 1*. Çev. Rüstem Aziz. İstanbul: TÜSTAV Yayınları, 2004.
- Edt. Khlevniuk, Oleg V. vd. *The Stalin-Kaganovich Correspondence 1931-36*. Çev. Steven Shabad. New Haven & Londra: Yale University Press, 2003.
- Getty, J. Arch & Oleg V. Naumov. *The Road to Terror: Stalin and Self-Destruction of the*

- Bolsheviks, 1932-1939*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 1999.
- Getty, J. Arch & Oleg V. Naumov. *Yezhov: The Rise of Stalin's "Iron Fist"*, Londra: Yale University Press.
- Getty, J. Arch. *The Origins of the Great Purges The Soviet Communist Party Reconsidered 1933-1938*. Londra: Cambridge University Press, 1985.
- Glantz, David M. "Attache Assessments of the Impact of the 1930s Purges on the Red Army." *The Journal of Soviet Military Studies* 2/3 (1989): 417-438.
- Jansen, Marc & Nikita Petrov. *Stalin's Loyal Executioner People's Commissar Nikolai Ezhov 1895-1940*. Stanford: Hoover Institution Press, 2002.
- Jansen, Marc & Nikita Petrov. "Mass Terror and the Court: The Military Collegium of the USSR." *Europe-Asia Studies* 58/4 (2006): 589-602.
- Jansen, Marc & Nikita Petrov. *"Staliniskii pitomets" Nikolai Ezhov*. Moskova: Rosspen, 2008.
- Kareniauskaitė, Monika. "The Criminal Justice System in Soviet Russia and the USSR (1917-1953): Emergence, Development and Transfer to the Lithuanian SSR." *Lithuanian Historical Studies* 20 (2015): 151-182.
- Ken, Oleg N. & Rupasov, Aleksandr İ. *Politbyuro TSK VKP(b) I Otnosheniya SSSR S Zapadnymi Sosednimi Gosudarstvami (konets 1920-1930-kh gg)*. St. Petersburg: Yevropeyskiy Dom, 2000.
- Khlevniuk, O. V. *Politbyuro Mekhanizmy Politicheskoy Vlasti v 30-ye Gody Podrobneye*. Moskova: ROSSPEN, 1996.
- Khlevniuk, Oleg V. *1937-y: Stalin, NKVD i Sovetskoye Obschestvo*. Moskova: Respublika, 1992.
- Khlevniuk, Oleg V. *Stalin: New Biography of a Dictator*. Çev. Nora Seligman Fovorov. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2015.
- Kolektif. *Writings of Leon Trotsky 1936-1937*. New York: Pathfinder Press, 1978.
- Lenoe, Matt. "Did Stalin Kill Kirov and Does It Matter." *The Journal of Modern History* 74/2 (2002): 352-380.
- Lewin, Moshe. *Sovyet Yüzyılı*. Çev. Renan Akman. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Mayski, Ivan. *Stalin ile Churchill Arasında SSCB Londra Büyükelçisi Mayski'nin Günlükleri (1932-1943)*. Çev. Deniz Berktaş. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.
- McMeekin, Sean. *Stalin'in Savaşı: İkinci Dünya Savaşı'nın Yeni Tarihi*. Çev. Zeynep Demir. İstanbul: Kronik Kitap, 2022.
- Medvedev, Roy. *Let History Judge The Origins and Consequences of Stalinism*. New York: Columbia University Press, 1989.
- Rogovin, Vadim Z. *1937 Stalin's Year of Terror*. Çev. Frederick S. Choate. Michigan: Mehring Books, 1998.
- Sedov, Lev. *Kızıl Kitap*. Çev. Halil Çelik. İstanbul: Prinkipo Yayıncılık, 2008.
- Shearer, David R. & Vladimir Khaustov. *Stalin and the Lubianka A Documentary History of the Political Police and Security Organs in the Soviet Union, 1922-1953*. New Haven ve Londra: Yale University Press, 2015.
- Shearer, David R. "Social Disorder, Mass Repression and the NKVD during the 1930s", Edt. McLoughlin, Barry & McDermott, Kevin. *Stalin's Terror High Politics and Mass*

- Repression in the Soviet Union*. New York: Palgrave Macmillan, 2003.
- Stalin, J. V. *Eserler*. C. 12. Çev. Süheyla Kaya. İstanbul: İnter Yayınları, 1992.
- Tucker, Robert C. *Stalin in Power The Revolution from Above 1928-1941*. New York & Londra: W.W. Norton Company, 1990.
- Weissman, Susan. "Mark 'Etienne' Zborowski: Portrait of Deception-Part 1." *Journal of Socialist Theory* 39/4 (2011): 583-609.
- Whitewood, Peter. *The Red Army and the Great Terror Stalin's Purge of the Soviet Military*. Kansas: University of Kansas Press, 2015.
- Erdoğan Ahmet. "Stalin'den Çeviriler." Erişim 25.02.2023.
https://www.academia.edu/44999738/Stalinden_%C3%87eviriler
- "Interview of Stalin, Revolutionary Democracy." Erişim 25.02.2023.
<https://www.revolutionarydemocracy.org/rdv23n1/rolland.htm>
- Zinoviev, Gregory. "MARXISTS." Erişim 31.05.2023.
<https://www.marxists.org/glossary/people/z/i.htm>
- Kamenev, Leon. "MARXISTS." Erişim 31.05.2023.
<https://www.marxists.org/glossary/people/k/a.htm#kamenev>
- Leon Trotsky. "MARXISTS." Erişim 31.05.2023.
<https://www.marxists.org/glossary/people/t/r.htm>
- Yezhov Nikolai Ivanovich. BRITANNICA. Erişim 31.05.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Ivanovich-Yezhov>
- Kirov, Sergei. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Sergei-Kirov>
- Genrikh Grigoryevich Yagoda. "OXFORD REFERENCE." Erişim 01.06.2023.
<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803125233232>
- Kliment Yefremovich Voroshilov. "OXFORD REFERENCE." Erişim 01.06.2023.
<https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/oi/authority.20110803120240618?rsk=KINHod&result=7>
- Karl Radek. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Karl-Radek>
- Georgy Leonidovich Pyatakov. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Georgy-Leonidovich-Pyatakov>
- Grigori Sokolnikov. "SPARTACUS EDUCATIONAL." Erişim 01.06.2023. <https://spartacus-educational.com/RUS-Grigori-Sokolnikov.htm>
- Mikhayl Tukhavhevsky. "BRITANNICA." Erişim 01.06.2023.
<https://www.britannica.com/biography/Mikhayl-Tukhachevsky>
- Stomonyakov Boris Spiridonoviç. "MEMORY KOMMUNARKA." Erişim 02.06.2023.
https://memory-kommunarka.ru/person/3766/%D0%A1%D1%82%D0%BE%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D0%BA%D0%BE%D0%B2_%D0%91%D0%BE%D1%80%D0%B8%D1%81_%D0%A1%D0%BF%D0%B8%D1%80%D0%B8%D0%B4%D0%BE%D0%B
-

D%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87_1882

Serebryakov Leonid Petroviç. “Vospominaniya o GULAGE i ikh Avtory.” Erişim 21.08.2023.

<https://vgulage.name/authors/serebrjakov-leonid-petrovich/?highlight=%D0%9B%D0%B5%D0%BE%D0%BD%D0%B8%CC%81%D0%B4+%D0%9F%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%CC%81%D0%B2%D0%B8%D1%87+%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B1%D1%80%D1%8F%D0%BA%D0%BE%CC%81%D0%B2>

Tomski Mihail Pavloviç. “HRONOS.” Erişim 02.06.2023.
http://www.hrono.ru/biograf/bio_t/tomski_mp.php

BİRİNCİ DALGA RUS GÖÇMEN EDEBİYATINDA TÜRK KADINI İMGESİ*

 Erdem ERİNÇ^a

 Ahsen BOZSEKİ^b

Öz

Rus göçmen edebiyatı 20. yüzyılda üç ayrı göç dalgasıyla Rusya ve Sovyetler Birliği'nden dünyanın farklı yerlerine iltica eden göçmen yazarların eserlerinin oluşturduğu edebiyattır. Rus göçünün birinci dalgasını Rus İç Savaşı'nın (1918-1922/1923) doğal bir sonucu olarak Rusya topraklarında kuzeyden güneye ilerleyen askeri ve sivil nüfus oluşturur. Ülkelerini Karadeniz kıyılarındaki şehirlerden terk etmek zorunda kalan birinci dalga Rus göçmenleri için Rusya'nın dışındaki ilk durak İstanbul'dur. Birinci dalgayla İstanbul'a gelen göçmen yazarlar bu şehri gerek olay örgüsünün bir parçası olarak, gerekse eserlerine mekân seçerek kurgu ya da kurgu dışı eserlerine dahil etmişlerdir. İstanbul simgesel anlamlarıyla bu eserlere dahil olurken şehri var eden imgeler de bileşenleriyle birlikte Rus göçmen edebiyatı metinlerinde yerlerini almıştır. İmgeler arasında Boğaziçi, Ayasofya gibi sabit şehir imgeleri kadar insanlar ve mekânların buluşmasıyla örülmüş sosyal imgeler ve onların bileşenleri de bulunur. Rus göçmen edebiyatının birinci dalgasına mensup, göç yolu İstanbul'dan geçmiş yazarların eserlerinde Türk kadınının temsili bu çalışmanın konusunu oluşturur. Çalışmada Nadejda Teffi, Arkadi Averçenko, Aleksandr Vertinski ve Zinaida Şahovskaya gibi yazarların İstanbul ve Türk kadını konu ettikleri eserlerinden oluşturulan örneklem ile göçmen edebiyatının Türk kadını kendi söyleminde nasıl tanımladığını göstermek amaçlanmıştır. Edward Said'in Oryantalizm kuramı ve bu kurama getirilen yeni yaklaşımlarla Rus göçmen edebiyatı metinleri değerlendirilmiştir. Değerlendirme Batı'nın Doğu'yu bir bütün halinde ele alarak ona dair genellemelerle edebiyat ve sanat üzerinden meşruiyet kazandırdığı harem, çarşaf gibi imgeler ve onların bileşenlerinin sınıflandırılmalarıyla gerçekleştirilmiştir. Klasik oryantal klişelerin Rus edebiyatını etkilediği kadar göçmen edebiyatında da belirli bir etkisi olduğu görülmüştür. Rus göçmen edebiyatında Türk kadını imgesini ortaya koymak, Batı'nın Doğu'ya karşı geliştirdiği oryantalist söylemin Rus göçmen edebiyatındaki karşılığını görmeyi sağlamıştır.

Anahtar kelimeler: Rus göçmen edebiyatı, Türk kadını imgesi, oryantalizm, harem, Nadejda Teffi, Arkadi Averçenko.

* Bu makale birinci yazarın danışmanlığı eşliğinde, ikinci yazarın yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/Türkiye, erinc@erciyes.edu.tr

^b Yüksek Lisans programı mezunu, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri/Türkiye, ahsenbozseki@yandex.com

THE IMAGE OF TURKISH WOMAN IN THE FIRST WAVE OF RUSSIAN EMIGRÉ LITERATURE

Abstract

Russian emigré literature is the body of work created by emigrant writers who, as a result of three distinct waves of emigration from Russia and the Soviet Union to various parts of the world, fled their home country. The first wave of Russian emigration was a natural consequence of the Russian Civil War (1918-1922/1923) and consisted of a movement of military and civilian populations from north to south across Russian territories. Istanbul served as the first destination outside of Russia for the emigrants of the first wave, who were compelled to leave their homeland, primarily from the coastal cities along the Black Sea. Emigrant writers of the first wave have incorporated Istanbul into their works, either as part of the plot or as the chosen setting, in both fictional and non-fictional pieces. Istanbul, with its symbolic significance, has been included in these works along with the components of the images that define the city. These images include the city's landmarks like the Bosphorus and Hagia Sophia, as well as social images constructed through encounters between people and places. This study focuses on the representation of Turkish women in the works of writers who were part of the first wave of Russian emigration and whose migration route passed through Istanbul, such as Nadezhda Teffi, Arkady Averchenko, Alexander Vertinsky, and Zinaida Shahovskaya. The study evaluates the Russian emigrant literature texts using Edward Said's theory of Orientalism and new approaches brought to this theory. The evaluation has been performed through the classifications of images and their components, such as harem and veil, through which the West legitimizes the East by making generalized assumptions. It is evident that classical oriental clichés have had an impact not only on Russian literature but also on emigré literature. This study aims to expose the image of Turkish women in Russian emigré literature and to investigate how the orientalist discourse developed by the West towards the East has manifested in this literature.

Keywords: Russian émigre literature, Image of Turkish women, orientalism, harem, Nadezhda Teffi, Arkady Averchenko.

ОБРАЗ ТУРЧАНКИ В ЛИТЕРАТУРЕ РУССКОЙ ЭМИГРАЦИИ ПЕРВОЙ ВОЛНЫ

Аннотация

Русская эмигрантская литература — это совокупность произведения писателей-эмигрантов, эмигрировавших из родной страны в результате трех отдельных волн эмиграции из России и Советского Союза в разные части мира. Первая волна русской эмиграции была закономерным следствием Гражданской войны в России (1918-1922/1923 гг.) и представляла собой движение военного и гражданского населения с севера на юг по территории России. Стамбул служил первым пунктом назначения за пределами России для эмигрантов первой волны, вынужденных покинуть родину, прежде всего из прибрежных городов северного Причерноморья. Писатели-эмигранты первой волны включили Стамбул в свои произведения либо как часть сюжета, либо как место действия, как в художественных, так и в документальных произведениях. Стамбул с его символическим значением был включен в эти работы наряду с

komponentami obraza, opredelyayushimi gorod. Eti komponenty vlyuchayut v sebya takie dostoprimechatel'nosti goroda, kak Bosfor i sobor Svyatoy Sofii, a takzhe sotsial'nye komponenty obraza, sozdannye posredstvom vstrech mezhdu lyud'mi i mestami. Predmetom dannoy stat'yi yavlyetsya reprezentatsiya turetskikh zhenshin v tvorchestve pisateley, prikladnykh k pervoy volne russkoy emigrant'skoy literatury, put'y korykh proshodil cherez Stambul. V stat'ye issleduyetsya, kak emigrant'skaya literatura opredelyet turetskikh zhenshin v svoem sobstvennom diskurse na obraze, sozdannom iz proizvedeniy takikh pisateley, kak Naizhda Tэффи, Arkadiy Averchenko, Aleksandr Vertinskiy i Zinaida Shakhovskaya. Dana otsenka teorii orientalizma Эдварда Саида и новым подходам к этой теории, а также текстам литературы русского зарубежья. Оценка проводилась с классификацией таких образов, как гарем и чадра и их компонентов, которым Запад придавал легитимность через литературу и искусство, рассматривая Восток в целом, с обобщениями о нем. Установлено, что классические восточные клише обладают определенной силой в эмигрантской литературе. Выявление образа турецкой женщины в русской эмигрантской литературе позволило нам наблюдать аналог ориенталистского дискурса, развитого Западом против Востока, и в русской литературе.

Ключевые слова: Литература русской эмиграции, образ турчанки, ориентализм, гарем, Надежда Тэффи, Аркадий Аверченко.

Giriş

1917 Ekim Devrimi sonrasında patlak veren Rus İç Savaşı (1918-1922/1923) kitlesel bir göçü de beraberinde getirmiştir. Yirminci yüzyıl boyunca Rusya ve Sovyetler Birliği topraklarından çıkan üç büyük göç dalgasından ilkinin sınırları, kapsadığı metinler çerçevesinde, 1920'de başlayıp 1939'da sonlanmaktadır.¹ Söz konusu zaman aralığının ilk yıllarında gerçekleşen iki büyük tahliyeyle göçmen kimliğini de diğer edebi kimliklerine eklemek zorunda kalmış yazarlar ve şairlerin yaratıcılıklarına ülkelerini terk ediş şekillerinin gölgesi düşer. Kuzeyden güneye doğru ilerleyen Kızıl Ordu'nun önü Beyaz Ordu unsurlarınca, belli noktalarda gösterilen dirençle kırılmaya çalışılsa da savaş, General Anton Denikin komutasındaki birliklerin Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki Odessa, Novorossiysk gibi şehirlerden 1919'dan 1920'ye yayılan tahliyesi² ve General Pyotr Vrangeli komutasındaki birliklerin 13 ila 16 Kasım 1920 tarihinde üç gün süren tahliyesiyle³ birlikte Kızıllar'ın galibiyetiyle sonuçlanmıştır.

Tahliyelerin niteliklerinin farklı oluşu bu tahliyelerle ülkelerini terk eden göçmenlerin gittikleri şehirlerdeki yaşantılarını büyük ölçüde değiştirir, bahsi geçen değişiklik göçmenlerin arasındaki edebiyatçıların eserlerinde de kendini hissettirir. Rus göçmenler yaşadıkları şehirlerin imgelerinin süreklilik arz eden inşasına katkı sağlayan eserlerinde birçok bileşenin yanında sosyal unsurlara da yer verirler, burada sürekliliği

¹ Gleb Struve, *Russkaya Literatura v İzgnanii* (Paris. YMCA Press, 1996), 6.

² Anton Denikin, "Evakuatsiya Novorossiyska," erişim 14.06.2023, http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/5_23.html

³ Andrei Uşakov, "Krim'skaya Evakuatsiya 1920 god," erişim 14.06.2023, <https://www.portal-slovo.ru/history/35384.php>

sağlayan katkının karşılıklı olmasıdır. Şehirler bu eserlerde coğrafyaları, ekolojik özellikleri, mimari yapıları ile var olurlarken etnik ya da şehre özgü kültürel kodlarıyla şehirlerin sakinleri de imgenin tamamlayıcılığı rolünü üstlenirler.⁴ Tüm bileşenleriyle şehri kurgusunda ağırlayan eser imgenin bir parçasına dönüşür. Başka bir deyişle, şehir imgesi esere sızarken, eser de şehrin imgesinin kök saldıği toprağa sızmış olur. Bu denklem ve alışveriş içinde şehir imgesinin sosyal unsurunu var eden insan gerek şehir sakini gerekse misafiri suretinde edebi eserlerde yerini bulur.

Rus göçmenler misafir oldukları her şehrin imgesine, hem o şehrin yaşantısına sağladıkları katkı, hem de göçmen yazarların edebi eserlerinde bu şehirlere yer vermesiyle kalıcılık kazandırmışlardır. İç Savaş sırasında ve sonrasında gerçekleşen tahliyelerin büyük bir çoğunluğu kuzeyden güneye ilerleyiş gösterdiğinden Rus göçmenlerin ülkelerini terk ettiklerinde ilk durakları İstanbul olmuştur. İstanbul Rus göçmen nüfusunu Paris, Berlin, Prag gibi merkezlerde olduğu kadar uzun süreli ağırlamadıysa da farklı nitelikleriyle göçmen edebiyatının önemli mekânlarından biri, çoğunlukla bu merkezlere yönelen göçmenler için ise köprü olmuştur. Rus göçmen edebiyatının yazarları için İstanbul kalıcı bir mekân değil de köprü işleviyle İvan Bunin'den Arkadi Averçenko'ya, Aleksey Tolstoy'dan Vladimir Nabokov'a birçok önemli ismin eserlerinde kendine yer bulmuştur. Şehrin imgesinin her bir bileşeni bu eserlerde edebi bir form edinip kolektif hafıza ve onun farklı kültürlerdeki tezahürleriyle kesişim kümeleri oluşturmuştur.

Şehir ve bölge planlama kuramcısı Kevin Lynch'in ayrımıyla sabit ve hareketli bileşenlerin etkileşimiyle sosyal bileşenler şehirlerin yaşamında kendilerine yer edinirler.⁵ Sosyal bileşenlerin her bir ögesi şehir imgesine katkı sunup onu bir bütün olarak var ettikleri gibi, hâlihazırda başka bir bağlamda, farklı bir imgenin de bileşeni olabilirler. Doğal ve sabit bir İstanbul imgesi bileşeni olan İstanbul Boğazı şehir imgesi bileşeni olduğu kadar, uluslararası bir su yolu olması dolayısıyla daha geniş bir bağlamda boğazlar ve kanallar imgesinin de bir bileşenidir. İstanbul Boğazı'na kurgusunun parçası olarak yer vermiş edebi eser, şehir imgesine sunduğu katkı kadar bir coğrafi unsurun bütünsel imgesini de besler. Aynı durum İstanbul imgesinin sosyal bileşenleri için de geçerlidir. İstanbul'un sakinleri olarak Türk kadınları bu imgenin bütünleyici bir bileşeniyken, bu eserlerin kurgusunda edindikleri yer ile daha genel bir çerçevede Türk kadını imgesinin de tamamlayıcı bir unsuru olurlar. Bu noktada Rus edebiyatında hâlihazırda var olan imge, şehir imgesi bileşenini tamamlamaya zaman zaman katkı sağlasa da Rus göçmen edebiyatında çoğunlukla edebiyat ve sanat tarihindeki yerleşik oryantalist bakış açısının yarattığı tahribatı sürdürmüştür.

Çalışmamız Rus göçmen edebiyatında Türk kadını imgesinin farklı katmanlarını, bu imgenin içini dolduran klişeler üzerinden incelerken söz konusu "tahribatın" ölçüsünü tespit etme amacı taşımaktadır. Rus göçmen edebiyatı Rus edebiyat tarihinin doğal ilerleyişinde kendine Sovyet edebiyatı ile eş zamanlı bir alternatif yol çizmiş, 20.yy Rus edebiyatını Sovyet edebiyatı kadar beslemiştir. Bu katkı göz önünde bulundurulduğunda,

⁴ Kevin Lynch, *Kent İmgesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010).

⁵ Lynch, *Kent İmgesi*, 7.

mensubu edebiyatçıların yaratıcılıklarında şehir imgesinin bir parçası olarak Türk kadını imgesine etkisinin dönüştürücü mü, yoksa sabitleyici mi olduğunu ortaya koymak önem kazanır. Böyle bir ayrımı tahlil etmede Edward Said'in *Şarkiyatçılık* ile *Kültür ve Emperyalizm* eserlerinde açıkladığı oryantizm kuramı çalışmamıza rehberlik etmiştir.⁶ Rusya'nın kolonyal ve emperyalist hegemonyası bu kavramları tanımlayan devletlerden gerek tarihsel süreç gerekse uygulama bakımından önemli farklılıklar içerir, dolayısıyla bu farklılıklar Rus kültür tarihinde Rusya eliyle kurulmuş oryantist yetkenin varlığına dair soru işaretlerini de bünyesinde barındırır.⁷ Ancak Rus göçmen edebiyatına, birçok unsurla birlikte Doğu kültürünün bir parçası olarak Türk kadını imgesinin de oryantist gölgesi düşer. Bu oryantist söylemin menşei Rus kültürü ya da edebiyatı olmasa da yüzyıllar boyunca Antoine Ignace Melling'in gravürlerinde ya da Gustave Flaubert'in metinlerinde filizlendiği haliyle Doğu görüngüsü Rus göçmen edebiyatı yazar ve şairlerinin gördükleri, birer göçmen olarak yaşadıkları ve tecrübe ettiklerinin zaman zaman önüne geçmiştir. Türk kadını imgesinin Rus göçmen edebiyatındaki izdüşümünü çıkarabilmek için malzemenin sınırları iki büyük tahliyenin, Denikin ve Vrangal tahliyelerinin, yazarlarının eserlerini barındıracak şekilde çizilmiştir. Bununla birlikte azami düzeyde tutarlı bir profili ortaya koyabilmek adına toplumsal cinsiyet rolleri, yaş, etnik aidiyet ve edebiyatta tercih edilen tür gibi göstergeler de eser seçiminde belirleyici olmuştur. Rus göçmen edebiyatında Türk kadını imgesinin kendini birçok yönüyle var ettiği kadar görünmediği metinlerde neden görünür olmadıkları konusu üzerinden ele alınmışlardır.

Bulgular oryantist bakış açısının kadını tanımladığı peçe, harem, çok eşlilik gibi klişeler üzerinden bölümlendirilmiştir. Metinlerin özellikleri ve yazıldıkları zaman aralığı göz önüne alınarak bunlara batılılaşma, eril tahakküm, etnik karşılaştırmalar gibi kıyaslama başlıkları da eklenmiştir. Bölümlendirmede benimsenen yaklaşım kuram çerçevesinde genel değerlendirme ölçütlerini gözettiği gibi imgeye karşı tutunulan özel tavrı da anlamaya yardımcı olmuştur. Yazarların natüralist bir söylem benimsedikçe oryantist klişelerden o denli uzaklaştıkları, Doğu'ya atfedilen izafi değerleri istemsizce de olsa, söylem gereği kabullendikçe de bir o kadar hareket alanlarını daraltıp oryantist anlatının rutin sınırlarına hapsedikleri gözlemlenmiştir. Tasnif edilen bulgular ışığında gerek Batı'nın nesillerce şekillendirdiği gerekse Rus edebiyat tarihinin önceki dönemlerinde birikimle örülen oryantist kalıpların, Türk kadını imgesinin Rus göçmen edebiyatındaki varlığıyla sarsıldığı ancak dönüştürücü etkiyi yaratamadığı kanaatine varılmıştır.

1) Türk Kadını "Ağırlayan" Rus Göçmen Edebiyatı Metinleri

Alt başlıkta özellikle ağırlamak fiilinin tercih edilmesinin nedeni bu imgenin farklı şekillerde belirli eserlerde varlığını ikame ettirirken hiçbir metinde protagonist olarak görülmemesiyle alakalıdır. Bunun altında yerleşik Türk kadını imgesinin sarsılmaz duvarlarını aşmama çabasının mı, yoksa bu yoklukla gerçeğe özdeş bir kurgu tercihi mi

⁶ Edward Said, *Şarkiyatçılık* (İstanbul: Metis Yayınları, 2010); Edward Said, *Kültür ve Emperyalizm* (İstanbul: Metis Yayınları, 2020).

⁷ Leonid Alayev, *Orientalist i Orientalism. Poçemu Kniga Edvarda Saida ni imela uspeha v Rossii* (Moskova: SADRA, 2016), 16-26.

bulduğunu anlamak adına farklı özellikler aranırken bazı göstergeler kıstas alındı. Birinci Rus göçü dalgasıyla İstanbul'a gelen nüfusun kendi içindeki en ayırt edici özelliği göçmenlerin mensup oldukları tahliyelerdir.⁸ Bu yüzden örneklem içinde denk olması gözetilen malzeme her iki tahliye grubundan da (Denikin ve Vrangel tahliyeleri) İstanbul'dan geçen yazarların elinden çıkan eserlerdir. Her iki tahliyeden de Türk kadını imgesinin bileşenleri bakımından en fazla bulguyu barındıran eserler Nadejda Teffi'nin *İstanbul ve Güneş* («Стамбул и солнце» - 1921), Zinaida Şahovskaya'nın *Hayat Tarzı* («Образ жизни» - 1965) (Denikin Tahliyeleri), Arkadi Averçenko'nun *Bir Safdilin Hatıra Defteri* («Записки простодушного» - 1921) ve Aleksandr Vertinski'nin *Uzun Yol* («Дорогой длинною» - 1990) (Vrangel Tahliyesi) adlı eserleridir. Bu eserlerin yazarların fikirlerini kurgusal bir anlatıcı olmaksızın ihtiva etmeleri dolayısıyla malzeme belirlemede tür olarak ağırlıkla öz kurmacanın kullanıldığı eserler arasından seçilmelerine dikkat edilmiştir. Malzeme belirlemede etkili olan bir diğer denge unsuru da yazarların üsluplarıdır. Nadejda Teffi ve Arkadi Averçenko göçmen yazar kimliklerinden önce Rus edebiyatının iki büyük hiciv yazarı olma payesini de paylaşırlar. Diğer iki yazar Zinaida Şahovskaya ve Aleksandr Vertinski ise diğer uğraşlarının yanında yazarlık sıfatını da taşıyan Rus göçmenleridir. Öz kurmacanın baskın tür olarak malzeme seçiminde kullanılması, en aracısız haliyle ben-anlatıcıyı görünür kılarken yazarların farklı vasıfları çıplak imgeye, göçmenliğin farklı boyutlarıyla bakmanın kazandırdığı zenginliği görmeye katkıda bulunur. Malzeme seçiminde bir diğer ve belki de en belirleyici unsur metinlerin kadın anlatısı ve eril söylemi eşit derecede barındırmasıdır. Eril anlatının tahakkümünün görünür olduğu metinlerde oryantalist söylemin tüm tezahürleri çoğu zaman yılların birikiminden arınmadan okuyucunun karşısına çıkar, diğer taraftan kadınların benimsedikleri anlatıda da bu tezahürler kendilerine yer bulmakla beraber kadınlara dair kalıplaşmış anlatının duvarlarında gözle görünür gedikler açabilmişlerdir. Bir başka deyişle Rus göçmen edebiyatında eril dilin temsil edildiği metinler Türk kadını iradesi dışında "ağırlarken", kadın yazarların elinden çıkan metinlerde Türk kadını tam anlamını karşılamasa da "ev sahibi" kimliğine bürünür.

İstanbul ve Güneş devrim öncesinde toplumsal hiciv türünde Rusya'da tanınan yazar Nadejda Teffi'nin ülkesini terk ettikten sonra kaleme aldığı ilk eserlerdendir. 1921'de Berlin'de, dönemin Rus göçmen edebiyatçılarının eserlerini basan *Mısl* yayınevinde yayınlanan kitap Teffi'nin göç yolculuğunun ilk durakları İstanbul ve Balkan şehirlerini konu alır. Hicivci kimliğine göçmen kimliğini de ekleyip bu kimliklerin filtresinden bir gezi ve anı edebiyatı eseri çıkaran yazar İstanbul tecrübesini *Uykulu Boğaz, Hayat, Cadde, Kadınlar, Galata, İstanbul* başlıklarıyla anlatır. Yazarın yaratıcılığının göç dönemine denk gelen eserleri arasında, benzer türdeki *Hatıralar* («Воспоминания» - 1930) kadar popüler olmasa da Teffi bu eserle İstanbul imgesine katkı sağlamıştır. Denikin Tahliyesi'yle İstanbul'a henüz bir çocukken gelen Zinaida Şahovskaya ise şehirde bulunduğu zamanları *Benim Yüzyılım* adlı anı kitabının *Hayat Tarzı* bölümünde anlatır. Küçük yaşta İstanbul'a bir göçmen olarak gelmesi diğer yazarlarla karşılaştırıldığında algı

⁸ Erdem Erinç, "Analyzing Migration across Literature: Russian Émigré Literature in the Texts of A. Averchenko and Z. Shakhovskaya," *Border Crossing* 7/2 (2017): 349-360.

farklılıkları ve çocuk izlenimlerini görmeyi mümkün kılar. Okullardan izci kulüplerine ve çocuk oyunlarına kadar diğer yazarların eserlerinde görmediğimiz bir şehir profilini çocuk gözünden okurlara sunar.

Vrangel Tahliyesi'yle İstanbul'a gelen Arkadi Averçenko, Teffi gibi Rus hiciv edebiyatının önemli bir ismidir. Çarlık Rusya'sının son dönemlerinde popüler olan *Satirikon* ve *Noviy Satirikon* dergilerinin editörlüğünü üstlenen yazar hiciv edebiyatına *Neşeli İstiridyeler* («Веселые устрицы» - 1910), *Devrimin Sirtına Bir Düzine Bıçak* («Дюжина ножей в спину революции» - 1921) gibi eserler kazandırdı. *Bir Safdilin Hatıra Defteri* yazarın yaratıcılığında öne çıkan eserlerinden biri olmakla birlikte Rus göçmenlerinin İstanbul tecrübelerinin sosyal hicivle dolu bir belgesi niteliğindedir. Aynı tahliyeyle göçmen yaşantısı başlayan Aleksandr Vertinski, Rus sanat dünyasının birçok alanında varlık göstermiş bir sanatçıdır. Bugünden bakıldığında Vertinski'nin edebiyatla ilişkisi şarkıcı, tiyatro sanatçısı ve sinema aktörü sıfatlarının gölgesinde kalır. Yazarın edebiyatla ilişkisi, birçoğu sonradan birer romans olarak da kendisi ya da başka şarkıcılar tarafından seslendirilen, şiirleri, anı yazıları ve sinema senaryoları ile sınırlıdır. Yazarın ölümünün ardından derlenen anı türünde verilmiş eserleri *Uzun Yol* (1990) ve *Kulislerin Ardında* («За кулисами» - 1991) İstanbul temasının öne çıktığı hatıratlardır. Yazarın yaratıcılığında İstanbul sadece anılarla sınırlı kalmamış *Vatansız Duman* («Дым без отечества») adlı senaryonun da mekânını teşkil etmiştir. Bunun dışında seslendirdiği romanların metinleri olan şiirlerine de İstanbul'un gölgesi düşmüştür.

Rus göçmen edebiyatının İstanbul teması elbette bu yazarların ele aldığımız eserleriyle sınırlı değildir. Ancak Türk kadını imgesinin göçmen edebiyatının geneline sirayet eden bileşenlerinin bu eserlerde yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Rus göçmen edebiyatının, yolu İstanbul'dan geçmiş yazarlarının eserlerine İstanbul ve imgesinin bir bileşeni olarak Türk kadını çoğunlukla dahil olmuştur. Aleksey Tolstoy'un, İlya Surguçyov'un, Lyubov Belozerskaya'nın ve daha birçok göçmen yazarın eserlerinde bu imgenin izi sürülebilirken, bazı yazarlarda da yokluğu dikkat çekmektedir. Çeşitli şekillerde Türk kadını imgesinin kendine yer bulmadığı külliyatlarda bu yokluğun izini sürmek bir başka çalışmanın konusu olabilir. Ancak çalışmamızın bulgularını sınıflandıran başlıkların daha görünür olması için bir imge bileşeni olarak Türk kadınının bu eserlerde yer almaması meselesinin de üzerinde durulması gereklidir. Rus göçmen edebiyatı çok sayıda edebi eseri içerir. Elbette bu eserler kalıplaşmış imgelerin her birine karşılık gelen satırları barındırmazlar. Bazı imgelerin ya da imge bileşenlerinin atlanmasının, bu imgeleri ihtiva edenleri öne çıkardıkları söylenebilir; bu eserlerin yazarlarını da üç örnek isim üzerinden sınıflandırmak mümkündür. Şair Boris Poplavski 1921 ve 1922 yıllarını İstanbul'da geçirir. Bir şair olarak kendini tanımlamaya başladığı zamanlara denk düşen İstanbul'daki yaşantısından şehre dair birçok özellik şiirlerine yansır.⁹ Poplavski oryantalizmin 1976 yılında Edward Said tarafından tanımlanıp bir kuram kimliğine kavuşmadan ve ona dair bir duyarlılık henüz oluşmadan bir mayın tarlasını andıran Doğu temasını kendi yaratıcılığında herhangi bir hasara sebebiyet vermeden kullanmıştır. Poplavski'nin eserlerinde doğu coğrafyası ve sosyal unsurlar

⁹ Boris Poplavski, *Stihotvoreniya* (Moskova: Russkiy Put, 2009).

Doğu'ya atfedilen içi boş gizemden, irfandan ve anlaşılmazlıktan bağımsız halleriyle kendilerine yer bulurlar. İstanbul imgesinin sabit bileşenleri Boğaz, camiler, meydanlar, sokaklar işlevleri ve uyandırdıkları bireysel hislerle bu eserleri mesken edinirler. Aynı hâl kadınıyla, erkeğiyle Doğu insanı için de geçerlidir. Diğer Rus göçmenlerinden farklı olarak İstanbul'un sadece Rusların sıklıkla yaşadığı bölgelerinde değil, birçok yerinde bulunmuş olan şair, yerel nüfusla karşılaşmalarını şiirlerine görülür ölçüde yansıtmamıştır.¹⁰ Türk kadınına dair herhangi bir imge ya da bileşeni göremediğimiz başka bir yazar ise Galina Kuznetsova'dır. Yazar Poplavski'den farklı olarak gözümüzü başka bir noktaya çevirmemiz gerektiğine işaret eder. Kuznetsova'nın *Haliç* («Золотой роз») adını taşıyan öyküsünde İstanbul ve Rus göçmen yaşantısı kendilerine yer bulur, yerel nüfusun erkekleri de bir ölçüde temsil edilir. Ancak kadınların temsil edilmemesi yazarın göçmen yaşantısının aksettirilmesi gereken sıkıntıları sebebiyle içinde yaşadığı çevreye yüzeysel değiniyi yeterli görmesidir. Onun için yerel halk Eyüp Camii, mezarlıklar, Tokatlıyan ve Haliç gibi manzaranın bir parçasıdır, kahramanının çalıştığı restoranı ziyaret eden kötü Fransızca telaffuzlu Türk erkekler objektife yakalandıkları için eserde yerlerini alırlar.¹¹ Ancak bu manzaranın bir parçası olmayan Türk kadını anlamak, hatta görmek için dahi özel bir çabaya bu eserde rastlamak mümkün değildir. Rus göçmen edebiyatının bir bakıma kanaat önderi payesi atfedilen Nobel ödüllü Rus yazar İvan Bunin de bu imgeye farklı bir nedenle sırt çevirmiştir. Onun yaratıcılığında devrim öncesi ve sonrasının İstanbul'u keskin çizgilerle birbirinden ayrılır. Ekim Devrim'i öncesinde İstanbul oryantalist öğelerin birçoğuyla yazarın şiir ve düzyazı eserlerine konu olurken, sonrasında konu İstanbul olduğunda okurları bir boşluk karşılar. Bunin'in yaratıcılığında yeni bir dönemi işaret eden *Son* («Конец» - 1924) adlı öykü ile yazar içinde bulunduğu zamanı edebi yaratıcılığında keskin bir çizgi ile ayırır.¹² Bu dönem sonrasında İvan Bunin'in kurgu eserlerinde Rusya haricinde bir mekâna rastlamayız. İstanbul'un gölgesi bu eserlere son öyküsünde çağrıştırdığı "kopuş" teması ile dahil olur, şehre dair herhangi bir imge ya da imge bileşeni bu eserlerde kendine yer bulmaz.

2) Batılı Yazar Doğulu Kadın

Doğu "her Öteki'de olduğu gibi kendisini tanımlamasına yardımcı olan", "Avrupa'nın en derin, en sık yinelenen öteki imgelerinden biridir."¹³ Batı'nın geleneksel ve çağdaş edebiyatını, toplum betimlemelerini ya da siyasal kayıtlarını, hatta davranış biçimlerini incelediğimizde Doğu'ya bu alanlarda yer açtıkça kendine de bir tarif alanı yarattığını görürüz. Şarkiyatçılık Doğu'ya dair eylemlerde bulunmak suretiyle onun üzerinde egemenlik sağlama, yapılandırma, yetke kurma çabası olarak tanımlanabilir.¹⁴ Doğu da "Batı kadar [...] kendisine Batı'da ve Batı için gerçeklik ve mevcudiyet kazandıran bir tarih ile düşünme geleneğine, bir ortak imge ve sözcük dağarcığı geleneğine sahip bir

¹⁰ Şairin 1920 ila 1934 yılları arasında tuttuğu günlüklerin İstanbul'da yaşadığı dönemi kapsayan günlerinde "Türk Kızı" («Турчанка») adında bir şiir için çalıştığına dair not düşülmüştür. Ancak bu şiir şairin yaşamı boyunca ve sonrasında basılan bir süreli yayını ya da derlemede yayınlanmamıştır.

¹¹ Galina Kuznetsova, *Prolog* (Moskova: İzdatelski Dom "Mir", 2007), 108-138.

¹² Erdem Erinç, "Formirovanie obraza Stambula v russkom obşestvennom soznanii çerez teksta XII-XX vekov," içinde *Russkaya belaya emigratsiya v Turksii vek spustya 1919-2019*, ed. Türkan Olcay, (Moskova: Dom russkogo zarubejya imeni Aleksandra Soljenitsina, 2019), 339-351.

¹³ Said, *Şarkiyatçılık*, 11.

¹⁴ Said, *Şarkiyatçılık*, 13.

fikirdir.”¹⁵ Ancak Batı'nın bu “fikri” yeniden tanımlama girişimi, bir ölçüde onu sınırlandırma, zapturapt altında tutma eylemidir. Bir disiplin olarak Aydınlanma'dan beri Şarkiyat'la Doğu'yu belirli tasnif alanlarına hapseden Batı, onu bu alanlardan anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Sonuçta Doğu Batı'nın söyleminde söz konusu alanlar için açılmış başlıklardan ibaret kalır. Bu başlıklar kurgu ve kurgu dışı bilimsel veya siyasi metinlerde ilk yazıldıkları anlardan itibaren birtakım klişeler üretirler. Bazen edebiyattaki tiplerde, görsel sanatların yerleşik motiflerinde, birtakım düşünce kalıplarında bu üretim zamanla verimliliğini artırır. Artırım süreci Doğu'nun artık görüldüğü haliyle değil de, Batı tarafından tarif edildiği şekilde algılandığı gerçeğini yerleşik kılar.

Rusya'nın tarihi boyunca Batı'nın oryantalist söylemini benimsemesinin yanında bu söylemin kurbanı da olması ilk başta çelişkili görülebileceği gibi yöntem olarak da bu kurama bel bağlamayı sakıncalı gösterebilir. Edward Said, Şarkiyatçılık'ta Sovyetler üzerinden Rusya'nın bir “tehdit işareti” addedilmesinde 1950 sonrasını işaret etse de ¹⁶ Batı'nın Rusya ile kurduğu ilişki Üçüncü Roma ideolojisinin filizlendiği Moskova Knezliği zamanlarından beri karmaşıktır.¹⁷ Bu manzara Rusya'nın Bizans'tan miras aldıklarıyla (Ortodoks Hıristiyanlık, devlet yapısı ve diplomasisi vb.) başından sonuna 18.yy reformları ile yüzünü Batı'ya dönerek kendi içinde yapılandırdıklarını (bilim, teknoloji, sanayi, sanat vb.) buluşturmuş, hatta sonuçları düşünüldüğünde çarpıştırmıştır. Rusya'nın 18. yüzyıldan günümüze getirdiği en temel kutuplaşmasının (Batıcılık, Slavcılık) kökleri bu “çarpışmaya” dayanır. Bu iki kutup içeride birbirleriyle uzlaşmaz, Rusya'nın dışındaki dünya konusunda da münferit tutumlar bir kenara bırakılırsa bu uzlaşmazlık devam eder. Slavcılar çoğunlukla oksidentalist bir söylem belirlerken, Batıcılar Batı'ya daha yakın bir söylemi tercih ederler. Söz konusu Doğu olduğunda yine münferit örnekleri dışarıda tutarak iki kutup arasında oryantalist söylemi benimsemede bir uzlaşımın ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

Batılı oryantalistlerin çağdan çağa daha rafine hale getirdikleri söylemleri Rus diplomasisinde, sanatında ve edebiyatında çok da fark gözetmeksizin kendine yer bulur. Giriş kısmında da özetlediğimiz gibi Rus kültür tarihinde Rusya eliyle kurulmuş oryantalist yetkenin varlığından söz etmek çok mümkün olmasa da hâlihazırda kendi formunu bulan söylem, Batı'nın referanslarıyla Rusya'nın kültür tarihinde soluk alıp vermeye devam eder.

Rus düşünür Nikolay Berdyayev, göçmen şair Boris Poplavski'nin ölümünden sonra *Metafizik Gramafon* («*Метафизический граммафон*») adıyla yayınlanan günlükleri için yazdığı önsözde şairin “iki trajediyi bir anda yaşadığını” söyler ve şöyle devam eder: “[...] hem zamandan bağımsız, hem zamanla, göçün mutsuzlaştırdığı yaşamıyla, beslendiği topraktan koparılmışlığıyla iç içe çifte trajedi [...] bunu mahvoluşunu, mutsuzluğunu ve tutunamayışını kendini kandırırçasına yücelterek tazmin eder.”¹⁸ Rus göçmen yazarları için burada bahsi geçen “tazminin” bedeli, “yüceltmenin” karşılığı olarak oryantalist söylemi bulabiliriz. Doğu'nun yaşam tarzı, gelenekleri, akli, yazgısı, sanatı, edebiyatı gibi

¹⁵ Said, *Şarkiyatçılık*, 14.

¹⁶ Said, *Şarkiyatçılık*, 35.

¹⁷ John, Meyendorff, *Byzantium and the Rise of Russia* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010), 33.

¹⁸ Boris Poplavski, *Metafiziceskiy gramafon* (Sankt Peterburg: Leonardo, 2010), 8.

referans ve imgeler kadar Doğulu kadın imgesi de oryantalist söylemin en zengin bileşenli imgelerinden biridir. Batı'nın biriktirdiği tahakküm edilebilir cinsel obje, arzunun yasak nesnesi, ilham kaynağı, egzotizmin vücut bulduğu hâl, onu insan değil doğurgan bir "makine" olarak görme¹⁹ Rus edebiyatındaki Doğulu kadın imgesinin de içini doldururken, bir diğer taraftan da göçmen edebiyatıyla birlikte Batı'dan emanet alınan oryantalist söylemin yavaş yavaş terk edildiğini gösterir. Bunu anlamak adına öncelikle Doğulu kadın imgesine Batılı sanatçılarca mekân olarak biçilen harem bileşeniyle başlamak yerinde olacaktır.

3) Harem, Hamam, Umumhane

Batılı tarihi metinlerde ve yer yer çağdaş metinlerde Doğu ve kadın bir araya geldiklerinde harem bir çağrışım unsuru olarak kendini muhakkak gösterir. Halil İnalçık harem hakkında "Batılıların eskiden beri merakını çekmiş, hayal ve fantezi dolu, kulaktan duyma tasvirler bırakmıştır" değerlendirmesinde bulunur.²⁰ Harem, efendiden ya da cariyelerden bağımsız, ister içinden, ister ona gerçekleştirilmiş bir ziyaretten, isterse de kendisinden kaçışı hikâye eden her anlatıda her zaman ilgi uyandırır.²¹ Haremin kurgusal düzlemde kendine edindiği yer spekülâtif olduğu için Doğu'ya özellikle 20.yy başlarında yapılan birçok yolculuk hayal kırıklığı yaratır. Ancak "hayal kırıklıkları" yeni değildir, 15.yy'dan bu yana Batılıların yaptıkları yolculuklarda göremedikleri harem oryantalist söylemde hem çok yer işgal etmiş, hem de içi her türlü fanteziyle doldurulmaya müsait²² bir imge bileşeni haline gelmiştir. Aslında Batı'nın kolektif imgelemindeki harem gerçeklikte kendine yer bulmamıştır. Ancak tanımı ve izole yapısı (dönem edebiyatçılarının görmeden fikir yürütmesi) harem imgesini şiddetin, entrikanın, en mahrem hayallerin dolduğu kesif bir bilinçaltı alanı haline getirmiştir. Rus göçmen edebiyatı metinleri de bahsi geçen değerlendirmeler için bir istisna oluşturmaz. Rus göçünün birinci dalgasının İstanbul'da yoğun olarak hissedildiği zamanlar 1920-1921 yıllarıdır.²³ Harem bir kurum olarak yerel yaygınlığını 15.yy'dan itibaren aşamalı olarak kaybetmiş,²⁴ Osmanlı'nın son dönemlerine geldiğinde ortada Batılıların tahayyüllerini süsleyen türden bir harem ya da çeşnellik kavramından bahsetme imkânı neredeyse tamamen ortadan kalkmıştır.²⁵ Rus göçmenlerinin İstanbul'da bulunduğu zamanlarda çeşnellik oranının düşük olması,²⁶ fiili anlamda saray haricinde bir harem mefhumunun varlığını da sorgulamaya iter. Don Aminado, İlya Surguçyov, Aleksey Tolstoy gibi Rus göçmen edebiyatçıların yolu İstanbul'dan geçen metinlerinin birçoğunda haremle karşılaşırız. Ancak dönemin yazarlarında haremde bulunduğunu ya da haremde pratikte

¹⁹ Lisa Lowe, "Orient as Woman, Orientalism as Sentimentalism: Flaubert," içinde *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, ed. Lisa Lowe, (Ithaca: Cornell University Press, 1991), 76.

²⁰ Halil İnalçık, "Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu," içinde *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, ed. M.Ç. Uluçay, (İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001), 7.

²¹ Reina Lewis, *Rethinking Orientalism: Woman, Travel and the Ottoman Harem* (New York: I. B. Tauris & Co Ltd, 2004), 12

²² İnalçık, "Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu," 7.

²³ Paul Dumont, "Beyaz Yıllar," içinde *İstanbul 1914-1923*, ed. Stefanos Yerasimos, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2015), 215-239.

²⁴ İnalçık, "Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu," 9.

²⁵ Alan Duben & Cem Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1998).

²⁶ Duben & Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*, 161-162.

var olduğunu ifade eden bir yargıya rastlamayız.

Nadejda Teffi'nin *İstanbul ve Güneş* eseri yazarın isim vermese de okurda dönemin aydınlanmacı, entelektüel Türk kadınlarıyla bir araya geldiği intibamı uyandırır. Onlarla yaptığı sohbetlerde harem konusunda söylediklerini ironiyle aktarır: "Harem mi? Hayatımız boyunca bir kez dahi karşılaşmadık biz haremlerle. Avrupalı yazarların uydurmaları bunlar." Aynı ironi konu çeşnelliliğe geldiğinde de devam eder: "Çeşnellilik mi? İlk defa duyuyoruz. Türk erkeklerinin her zaman bir tek eşi olmuştur."²⁷ Elbette dönemin Osmanlı kadınlarının konudan haberdar olmamalarının imkânı yoktur. 1907 nüfus verilerine göre İstanbul'da çeşnellilik nüfusa oranlandığında yüzde 2.16 gibi bir rakama tekabül eder,²⁸ bu 1885 yılında gerçekleştirilen önceki sayıma oranla dahi düşüş gösteren bir veridir.²⁹ Üstelik bu evliliklerin pratikte aynı anda birçok eşle birlikte yaşanmasından çok art ardalıkla yapıldığı, "çakışan tekeşnelliliğin" gözetildiği bilinmektedir.³⁰ Yazarın bu aktarımda benimsediği istihza içeren ifadeler muhtemelen mütareke İstanbul'unda Batı tarafından farklı vesilelerle kalıplara yerleştirilmeye tahammülü kalmamış Türk kadınlarının serzenişidir. Teffi'nin entelektüel Türk kadınına dair değerlendirmeleri bununla sınırlı değildir. Osmanlı'nın son döneminde filizlenen kadın hareketine kendi satırlarında Türk erkeklerinin sözleri üzerinden yer verir: "Türkler kadınlarına büyük bir saygıyla yaklaşıyorlar ve saygıyla önlerinde eğilerek, *'Türkiye'nin geleceği Türk kadınlarının ellerinde!'* diyebiliyorlar, muhtemelen kendi ellerinden kayıp gittiğini sezdiklerinden"³¹ Teffi bu dönemde Türk kadınının kendini var etme çabasını takdirle karşılar. Ancak aynı kadınların vasat zevklere kapıldıklarına, entelektüelliklerinin de yüzeysel olduğuna dair değerlendirmelerde bulunur. Bunu beğenilerini küçümseyerek yapar, vasat olarak nitelendirdiği besteci Frederic Chopin'in ve yazar Pierre Loti'nin entelektüel Türk kadınları arasındaki popülaritesinden bahsettikten sonra "Günümüzün Türkleri kadınlarıyla ne kadar övünseler az. Bu kadınlar edebiyatla da ilgililer (Loti okuyorlar) sanatla da (Chopin). Erkeklerse sadece lüzumsuz politikayla"³² sözlerini sarf eder. Teffi tanışıp konuşma imkânı bulduğu Türk kadınlarının özellikle Ruslara özel bir yakınlık duyduklarını ifade eder. Bu çıkarıma da bir Türk soylusuyla yaptığı konuşmadan sonra varır:

"- Sadece Ruslar ve Türkler birbirlerini anlayabilir, dedi prenses.

- Nedenmiş o?

- Çünkü Türkler ve Ruslar aynı derecede ataerkiller. Rus ailesinin de tam ortasında bir ata oturur, etrafındaki herkesi kendi için koşturur, herkes de ona saygı duyar, onun sözünü dinler, ailenin her ferdi ulu bir ağacın etrafında yeni filizlenmiş fidanlar gibi onun etrafında toplanırlar. İşte sadece bu yüzden birbirlerini anlayabilirler."³³

²⁷ Nadejda Teffi, *Stambul i solntse* (Berlin: İzdatelstvo "Mısl", 1921), 23.

²⁸ Duben& Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*, 162.

²⁹ Duben&Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*, 161.

³⁰ Duben& Behar, *İstanbul Haneleri Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*, 135.

³¹ Teffi, *Stambul i solntse*, 16-17.

³² Teffi, *Stambul i solntse*, 23.

³³ Teffi, *Stambul i solntse*, 13-14.

Bir Türk kadınının ağızından aktarılan bu sözlerle kurulan özdeşlik yazarın pek aklına yatmaz, ancak haklılık payı büyüktür, çünkü “Batı’nın ataerkilliği, [Doğu’nun] ataerkilliğini, kendi cinsiyet temelli ayrımcılığını kapatmak için bir perde olarak kullanır.”³⁴ Doğu’ya özgü pratiklerle anlatılan ataerkillik birçok karşılığını Batı’da da bulur. Teffi tanışıp görüştüğü Türk kadınlarının Ruslarla kurduğu özdeşliğe oryantalist bir itkiyle mesafeli durur. Hâlbuki bu sözleri söyleyen Türk kadınlarının işaret ettikleri her iki halkı da tarihin sürüklediği noktadır, her iki halkın da toplumlaşma tarihlerinde kadını konumladıkları hallerin benzerlikleridir. Mütareke İstanbul’unun işgalci kuvvetlerinin tahakkümü Türkleri etkilediği kadar göçmen Rusları da etkilemekte, terk ettikleri vatanda bir iç savaşın çıkmasında da bu tahakkümün itici gücü görülmektedir. Buna karşılık dönemin Türk kadını gerek Osmanlı’da başlattığı hareketle,³⁵ gerekse Milli Mücadele’ye katkısıyla³⁶ boyutları yüzeysel değerlendirmelerle anlaşılamayacak bir mertebede durmaktadır. Yazar bu hakkı ironiyle, mütereddit bir şekilde teslim ederken Türk kadını konumlandığı dünyanın sınırlarını da net bir şekilde çizer: “Çeviri romanlar, başkalarının şarkıları, başkalarının kokuları, başkalarının resimleri ve başkalarının zevkleri, çağdaş Türk kadınının ruhu bunlara teslim. Doğu’dan, ona özgü tüm renklerinden hissedilir bir biçimde sıyrılıyor.”³⁷ Yazarın Doğu diye tanımlayıp Türk kadınına biçtiği rol onun kendi kaderini tayin mücadelesini bir çırpıda silebilir. Egzotik Doğu’nun romantize edilmesi mevcut unsurlarının var olmayan bir hareme hapsedilmesini de beraberinde getirir. Fiiliyatta bir haremle karşı karşıya kalamayan Teffi onu bir başka mekânla, hamamla ikame eder. Haremin en öne çıkan kodlarından biri dünyanın kalanından izole oluşuysa, bunu net karşılayan satırlar hamam tasviriyle birlikte karşımıza çıkar: “Hamamlar ıssız ve küçük bir sokak üzerine kurulu, dünyanın geri kalanından da çiçekli, kalın bir perdeyle ayrılıyorlar. Bu perdeyi aralayıp içeri girdiğinizde duvarlarının kenarlarında bankların olduğu yuvarlak bir odaya da girmiş oluyorsunuz [...]”³⁸ Haremin süslü dünyasına dair beklenti içeride yerini onun antitezine bırakır. Natırlar “yaşlı kara cadılar”³⁹ olarak nitelendirilip var olmayan harem var olmayan ritüelleri hamama atfedilir. Oryantalizmin dayattığı hayalden uzaklaştıkça gerçekliğe o denli yaklaşılr. Hamamın aynı zamanda şehir imgesinin sosyal bileşeni olması, kadınların sosyalleştikleri alanlardan biri olması, yıkanma eylemini bir sosyal eylem haline getirip kendi kurallarının törensel bir havada uygulanmasını da beraberinde getirir. Bu durum yazarın gözünde hamam ve haremi olabildiğince yaklaştırır ve bu tecrübeye dair yaptığı nitelendirmeye savımızı kuvvetlendirir: “[...] harem değilse de, harem rüyada arz-ı endam edişi. Onun hayali.”⁴⁰ Yazar bulamadığı harem yerine koyduğu hamamda beklentilerinin kısmen vücut bulmasının yarattığı ruh haliyle harem hayali ve hamamın masalsi ritüelleriyle – aslında hiç bulamadığı - “kaybolan” Doğu’ya bir

³⁴Linda Steet, “Gender and Orientalism: National Geographic’s Arab Woman,” *The High School Journal* 79/3 (1996): 202-210.

³⁵Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi* (İstanbul: Metis Yayınları, 2016).

³⁶Bilge Criss, *İşgal Altında İstanbul 1918-1923* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2008).

³⁷Teffi, *Stambul i solntse*, 23.

³⁸Teffi, *Stambul i solntse*, 24.

³⁹Teffi, *Stambul i solntse*, 25.

⁴⁰Teffi, *Stambul i solntse*, 26.

nevi ağıt yakar:

“Yakında bunlar da kalmayacak. Yakında yeni bir Türkiye çıkacak ortaya. Eski gelenekler ölecek, renkler solacak, hatlar kaybolup birbirine karışacak. Chopin’in rezil yorumu akıp giden bu ezgileri bastırarak. Başka bir kültür gelip yerleşecek, İstanbul’u yutacak, uykusundaki bir yılanın başını ezer gibi çiğneyip gidecek, onu da öylece bırakacak... Pırıl pırıl, zarif İstanbul hatıralarda, hayallerde ve masalarda kalacak. Şimdilerde bu masal son anlarını yaşıyor, son sözleri dudaklardan dökülüyor.”⁴¹

Haremin ikamesi olarak hamam kadın yazarların eserlerinde kendini gösterirken, haremin oryantalizmin koyduğu yerde bulunmamasının hüsrandan kaynaklanan aynı “hayal kırıklığı” erkek yazarlarda tesellisini hem kadın imgesiyle hem de şehir imgesiyle ilintili bir başka bileşende, genelevde bulur. Arkadi Averçenko’nun *Bir Safdil’in Hatıra Defteri* adlı eserinde haremin genelev olarak temsili öz kurmacasının anlatıcısı Safdil’in serüveninin hemen başlangıcında karşımıza çıkıyor. Safdil evinin sokağında yürürken başka bir evin penceresinden kadın silüetinin görünüp kaybolduğunu fark eder. Evden Doğu ezgisini çağrıştıran bir müzik yükselmektedir. Bu iki emareden yola çıkarak Safdil bu evin İstanbul eşrafından mühim birilerinin haremi olduğuna kanaat getirir, “gizemli Doğu’nun büyüleyen sırlarıyla” yolu kesişmiştir.⁴² Pierre Loti referansları, yakalanırsa başına neler gelebileceği kaygıları zihnini meşgul etmesine karşın kendini baştan çıkmaktan alıkoyamaz. Sonunda arkadaşlarına başından geçen bu olayı anlattığında mevzubahis yerin bir genelev olduğu açığa çıkar. Bu sefer de bir genelevin bulunduğu sokakta yaşıyor olmasına dertlenmeye başlar.⁴³ Bu üzerinde durulması gereken bir ayrımdır, çünkü tasavvur ettiği harem imgesiyle örtüştürdüğü görüntü genelevle birebir denk düşmektedir. Hareme dair bir itirazı bulunmayan anlatıcı genelevle ve onun çalışanlarıyla aynı sokakta yaşamaya dahi tenezzül edemez. Yazar kahramanı ve aynı zamanda anlatıcısı üzerinden Batı’nın harem konusunda içinde bulunduğu çelişkiyi de özetlemiş olur.

Haremin ve barındırdığı gizemin gerçeklikle ilişkisinin genelevle kurulmasının bir başka örneğini Aleksandr Vertinski’nin eserlerinde görmek mümkündür. Yazarın göçmen statüsüyle İstanbul’dan Paris’e, Şangay’dan Bükreş’e dünyanın farklı yerlerinde sürdürdüğü yaşamına dair Sovyetler’e döndükten sonra kaleme aldığı anılar ölümünden sonra *Uzun Yol* adıyla kitaplaştırılmıştır. Bu anılardan yola çıkarak yazdığı *Vatansız Duman* adını taşıyan bir film senaryosu da bulunur. Film senaryosu anılarda boşta kalan harem mefhumunu bir genelevle doldurur. Vertinski’nin anılarında Türk kadınları “yerel kıyafetleri içinde [...] yaban hayvanlarını çağrıştıran, etraflarındakilere yönelttikleri aceleci ve meraklı bakışlarıyla yakıp geçerler.”⁴⁴ Türk kadınının “sırlarla dolu olduğunu”, “onlarla itibarlarını sarsmadan nasıl flört edileceğinin” inceliklerini öğrenme serüvenini de okurlarıyla paylaşır.⁴⁵ Klasik oryantalist metinlerde Doğulu kadın, Doğu’nun bütünüyle vücut bulmuş halidir, egzotizm ve oryantalizm arasında kurulan bağı

⁴¹ Teffi, *Stambul i solntse*, 26.

⁴² Arkadi Averçenko, *Sobraniya soçineni v 13 tomah* (Moskova: İzdatelstvo “Dmitri Seçin”, 2014), 318.

⁴³ Averçenko, *Sobraniya soçineni v 13 tomah*, 319.

⁴⁴ Aleksandr Vertinski, *Dorogoy Dlinnoyu* (Moskova: Pravda, 1990), 125.

⁴⁵ Vertinski, *Dorogoy Dlinnoyu*, 133.

sembolize eder.⁴⁶ “Doğu’nun bir kırılma, güzellik, gizem alanı oluşu bütünüyle Doğulu kadın üzerinden temsil edilir.”⁴⁷ Vertinski’nin satırlarına bu referanslarla bakmak, yazarın sonradan kaleme aldığı senaryoyu daha anlaşılır kılmaktadır. Senaryonun kahramanı Rus göçmeni Roşin’in yerel halktan tesadüf eseri tanıştığı ve muhtaç durumunda yardım elini tuttuğu Nureddin Bey bir genelev işletmektedir. Gelibolu’dan İstanbul’a geldiği günlerde aç, kalacak yeri olmayan, sefil bir hayat süren Roşin için hayatının değiştiğini müjdeleyen sahnenin senarist tarafından tasviri “Doğulu kadın üzerinden Doğu’ya hâkimiyetin simgelenmesi” yargısını haklı çıkaracak mahiyettedir: “[...] Kapıyı yaşlı bir Türk kadını yere eğilerek açar [...] divanlarda çeşitli milletlerden, süslü püslü kadınlar yarı çıplak vaziyette, hafiften doğrulmuş halde yatarlar. Müşteri beklemektedirler.”⁴⁸ Hem anılarda hem de senaryoda Türk kadınına (ve genelde Türk insanına) duyulan saygıya, beslenen empatiye bir taraftan da onu “gizemli bir alana” hapsedip, Doğu’yu onun üzerinden “temsil etme” arzusu eşlik eder.

4) Rus Göçmen Yazarların Gözünden Örtünmenin Tezahürleri

Kadın yazarların oryantal kadını yerinde incelemek konusunda avantaja sahip olduğu kabul edilir⁴⁹ ancak erkek yazarlar da genelev gibi zamanın şartları da düşünüldüğünde Batılı kadın yazarların kolaylıkla giremeyeceği yerlerde bulunmak konusunda avantaja sahiptirler. 1920’lerin İstanbul’una uyarlandığında Rus göçmen edebiyatı metinlerinden hamam ve genelevin harem bileşeninin izafi bir görüngü düzeyinde içini doldurduğu ifade edilebilir. Her ikisine de erişemeyecek, ancak başka bir alana diğerlerinden daha hâkim tarafı da çocuklar temsil etmektedir. Çocuk yaşlarda İstanbul’da bulunmuş, anılarını ileriki yıllarda kaleme almış bir başka yazar Zinaida Şahovskaya bu boşluğu *Hayat Tarzı* eseriyle doldurur. Şahovskaya İstanbul’daki günlerinin büyük çoğunluğunu arkadaşlarıyla birlikte okulda ve sokakta geçirir. Eserinde bir çocuğun berrak algısıyla kadının evi dışındaki varlığına (ya da yokluğuna) dair önemli veriler sunar. Yazar İstanbul’daki ilk günlerini ailesiyle birlikte Büyükkada’da geçirir. Diğer yazarların Türk kadınının sadece işlerini görmek amacıyla, yanlarından geçenlere kaçamak bakışlar atarak aceleyle oradan oraya koşup⁵⁰ akşam yediden sonra da sokağa çıkmadıklarına, gece de erkenden yattıklarına⁵¹ dair gözlemlerinin aksine Şahovskaya, Büyükkada’da düzenli olarak çocuklarıyla gezmeye gelen Türk kadınlardan bahseder, ancak o da oryantal söylemin “büyüsüne” kapılmadan edemez ve Türk kadınına “gizemli” sıfatıyla nitelenmekten geri durmaz: “[...] çarşaflarının altında muhafaza ettikleri sırlarıyla Türk hanımları, eteklerinin dibinde bir dolu çocukla adada gezmek için fayton kiralarlardı.”⁵² İlk tahliye ile İstanbul’a gelenlerin diğerleriyle karşılaştırıldığında ekonomik statüleri stabil kalabilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Şahovskaya’nın anlattığı

⁴⁶ Ulrike Brisson, “Discovering Scheherazade: Representation of Oriental Women in the Travel Writing of 19th Century German Women,” *Women in German Yearbook* 29 (2013): 97-117.

⁴⁷ Brisson, “Discovering Scheherazade: Representation of Oriental Women in the Travel Writing of 19th Century German Women,” 98.

⁴⁸ Aleksandr Vertinski, *Za Kulisami* (Moskova: Sovetskiy Fond Kultury, 1991), 90.

⁴⁹ Brisson, “Discovering Scheherazade: Representation of Oriental Women in the Travel Writing of 19th Century German Women,” 98.

⁵⁰ Vertinski, *Dorogoy Dlinnoyu*, 125.

⁵¹ Teffi, *Stambul i solntse*, 11.

⁵² Zinaida Şahovskaya, *Takov Moy Vek* (Moskova: Pusski Put, 2008), 210.

türden Splendid Otel'de Rus Kızıl Haçı yararına tertiplenen çay partilerine rastlamak mümkündür.⁵³ Türk kadınları da bu cemiyetlere katılırlar ancak “[...] dans etmek bir kenara, kolonların ardına gizlenip tülde örtülerle yüzlerini yarısına kadar kaparlar.”⁵⁴ İstanbul hâlihazırda çok farklı halktan sakinin bir arada yaşadığı bir şehirken, mütareke döneminde işgal güçleri ve I. Dünya Savaşı sonrası Rusların da gelmesiyle iyiden iyiye kozmopolit bir şehir niteliği kazanmıştır. Bu şehirde insanların milliyetlerini ayırt etmenin en kolay yolu giyim kuşamlarına bakmak olmuştur. Örtünme de mütareke İstanbul’unda Türk kadınına ayırt etmenin yollarından biridir. Rus göçmen yazarlar tarafından örtünmenin milli ayırt edici unsur olmasının ötesinde oryantalist değerlendirmelere konu olduğu görülür. Türk kadınından bahsedilen metinlerde altı çizilen unsurlardan olan örtünme, kendi başına da “İslam’ın güçlü sembollerinden biridir”, öyle ki “[Doğu’nun] Batı’ya göre “ötekiliğini” böylesine çarpıcı bir şekilde [başka bir sembol] canlandıramaz.”⁵⁵ Klasik oryantizm örtünmeyi “harem duvarlarının uzantısı, ikinci kat” olarak görür ve onun üzerinden “oryantalist kadın tahakkümünü kuvvetlendirir.”⁵⁶ Rus göçmen yazarlarının ifadelerinde buna özel bir değerlendirmeyi görmek çok mümkün görünmese de, kadının örtünmesini eserlerine konu etmesi bu konuya duyarsız kalmadığını gösterir. Yukarıda örneklediğimiz Şahovskaya’nın sözünü ettiği haliyle çarşaf milliyet göstergesidir. Teffi örtünmeye yönelik değerlendirme yaptığı satırlarda, ayrıntılarıyla çarşafı tarif eder, bu kılık kıyafeti sıkıcı bulduğunu söyler, renklerinin koyu olması dikkatini çeker, ancak milli yasa bundan etkili olabileceği ihtimalinin de üzerinde durur.⁵⁷ Örneklemimizde Vertinski ile sunduğumuz, örtünmenin egzotizm üzerinden cinsellikle bağlantılandırılan söyleminin⁵⁸ Rus göçmen edebiyatında sıklıkla tercih edildiğini görürüz. Bu durum kadınların örtülü bedenlerinin, Batı modernliğinin Doğu’ya getirdiği eleştiride cinsiyet sorununu ve cinselliği merkeze aldığına işaret eder.⁵⁹

Sonuç

Oryantalist söylemin referansları zamanla inandırıcılıklarını kaybetmiş olsalar da söylemin kendisi günümüze kadar varlığını korumuştur. Bu durum her ne kadar çelişkiliyse de bizi dönüp dolaşıp Edward Said’in tanımındaki “yetke kurma arzusuna” götürür. Söylemle dizginlenen Doğu tek bir parça olarak, elverişli klişelerle değerlendirilebilir. Bir bütün olarak Doğu, Batı tarafından yılların damıtıp rafine hale getirdiği oryantalist söylemle tanımlanır. Bu söylem meşruiyetini de çoğunlukla edebiyat ve sanattan alır. Rus göçmen edebiyatı bu söylemin Batılının gerçeklikle bağına koparacak denli etkili olabileceğini kanıtlayacak nitelikte eserler barındırır.

Rus göçmen edebiyatında Türk kadını imgesine ışık tutmak oryantal söylemi görünür kılmada bir turnusol kâğıdı vazifesi görür. Harem gibi içi fantezilerle dolu hayali bir mefhumun yokluğunun yarattığı hayal kırıklığı, yerine ona özdeş bir şeyler ikame

⁵³ Şahovskaya, *Takov Moy Vek*, 211.

⁵⁴ Teffi, *Stambul i solntse*, 5.

⁵⁵ Nilüfer Göle, *Modern Mahrem* (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 11.

⁵⁶ Brisson, “Discovering Scheherazade: Representation of Oriental Women in the Travel Writing of 19th Century German Women,” 103.

⁵⁷ Teffi, *Stambul i solntse*, 15-16.

⁵⁸ Vertinski, *Dorogova Dlinno*, 125.

⁵⁹ Göle, *Modern Mahrem*, 11.

etme arzusunu da beraberinde getirir. Bütünüyle gerçeklik değil de söylemin hareme hapsedtiği kadının gerek içinde bulunduğu toplumun ataerkilliğine gerekse işgalci güçlerin tahakkümüne karşı gösterdiği mücadelenin Teffi örneğinde olduğu gibi gören gözlerce hafife alınmasına, yüzeysel değerlendirilmesine yol açar. *İstanbul ve Güneş*'te bir yanı sıra Türk kadını başka eserlerde göremeyeceğimiz kadar çok merkeze alınmışsa da toplumun öne çıkmaya çalışan (bu çabasının boşluğu vurgulanan) tâli bir kahraman yazgısından nasibini almış toplumsal unsurdan öteye götürülmemiştir. Görmeyenlerse gözleriyle kadına bir cinsel obje olarak bakmaktan ileri gidemezler. Türk kadınının izole yaşantısını kimi zaman harem, kimi zaman da çarşafı nitelendiren bu yaklaşım çoğunlukla Averçenko ve Vertinski üzerinden örneklendirdiğimiz erkek yazarlarda haremî hamamla olmasa da umumhaneye özdeşleştirir. Bir noktada bu yaklaşım Teffi'de gördüğümüz "tâli kahramanı" tâli bir kapatılma mekânına hapseder.

Türk kadını tanımlamada kullandıkları tüm referanslar kendilerinden öncekilere ait olduğundan kendilerinden olmayanın yaşam alanını sınırlayan bir söyleme metinleriyle güç katar, bu söylemi daha yerleşik hale getirirler. Doğu da kadınıyla, erkeğiyle, gelenekleri, sanatı, gündelik yaşantısı ve daha birçok özelliğiyle içinde yaşadıkları halde görüp dokunamadıkları bir yer haline gelir.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan etmektedirler.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazarlar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedirler.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The authors declare they have contributed equally to the article.
- 3. Competing interests:** The authors declare no competing interests.

KAYNAKÇA

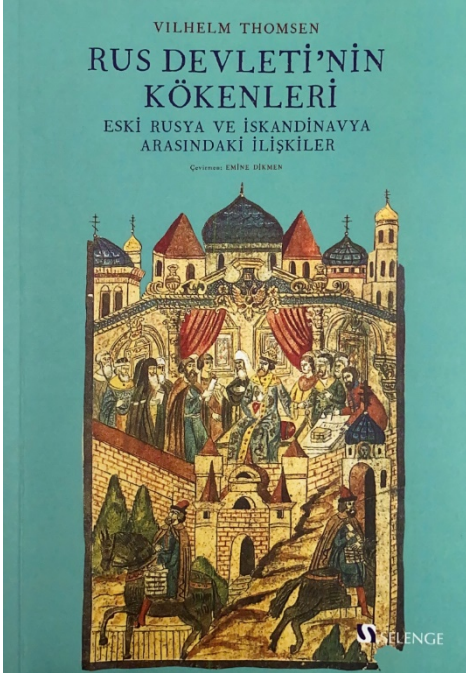
- Alayev, L. Poçemu Kniga Edvarda Saida ni imela uspeha v Rossii?. İçinde *Orientalizm vs. Orientalistika*, editör Vladimir Olegoviç Bobrovnikov, Seyed Djavad Miri, 16-27. Moskva: SADRA, 2016.
- Averçenko, Arkadi. *Sobraniya soçineni v 13 tomah*. Moskova: İzdatelstvo "Dmitri Seçin", 2014.
- Brisson, Ulrike. "Discovering Scheherazade: Representation of Oriental Women in the Travel Writing of 19th Century German Women." *Women in German Yearbook* 29 (2013): 97-117.
- Criss, Bilge. *İşgal Altında İstanbul 1918-1923*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*. İstanbul: Metis Yayınları, 2016.
- Denikin, Anton. "Evakuatsiya Novorossii." Erişim 14.06.2023. http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/5_23.html

- Duben, Alan & Behar, Cem. *İstanbul Haneleri Evlilik, aile ve doğurganlık 1880-1940*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1998.
- Dumont, Paul. "Beyaz Yıllar." İçinde *İstanbul 1914-1923*, editör Stefanos Yerasimos, 215-239. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
- Eriñç, Erdem. "Analyzing Migration across Literature: Russian Émigré Literature in the Texts of A. Averchenko and Z. Shakhovskaya." *Border Crossing* 7/2 (2017): 349-360.
- Eriñç, Erdem. "Formirovanie obraza Stambula v russkom obşestvennom soznanii çerez teksti XII-XX vekov." İçinde *Russkaya belaya emigratsiya v Turksii vek spustya 1919-2019*, editör Türkan Olcay, 339-351. Moskva: Dom russkogo zarubejya imeni Aleksandra Soljenitsina, 2019.
- Göle, Nilüfer. *Modern Mahrem*. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- İnalçık, Halil. "Harem Bir Fuhuş Yuvası Değil, Bir Okuldu." İçinde *Osmanlı Sultanlarına Aşk Mektupları*, editör M.Ç. Uluçay. 7-15. İstanbul: Ufuk Kitapları, 2001.
- Kuznetsova, Galina. *Prolog*. Moskova: İzdatelski Dom "Mir", 2007.
- Lewis, Reina. *Rethinking Orientalism: Woman, Travel and the Ottoman Harem*. New York: I. B. Tauris & Co Ltd, 2004.
- Lowe, Lisa. "Orient as Woman, Orientalism as Sentimentalism: Flaubert." İçinde *Critical Terrains: French and British Orientalisms*, editör Lisa Lowe, 75-101. Ithaca: Cornell University Press, 1991.
- Lynch, Kevin. *Kent İmgesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010.
- Meyendorff, John. *Byzantium and the Rise of Russia*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- Poplavski, Boris. *Metafiziceskiy gramafon*. Sankt Peterburg: Leonardo, 2010.
- Poplavski, Boris. *Stihotvoreniya*. Moskova: Russkiy Put, 2009.
- Said, Edward. *Kültür ve Emperyalizm*. İstanbul: Metis Yayınları, 2020.
- Said, Edward. *Şarkiyatçılık*. İstanbul: Metis Yayınları, 2010.
- Steet, Linda. "Gender and Orientalism: National Geographic's Arab Woman." *The High School Journal* 79/3 (1996): 202-210.
- Struve, Gleb. *Russkaya Literatura v İzgnanii*. Paris: UMSA-Press, 1984.
- Şahovskaya, Zinaida. *Takov Moi Vek*. Moskva: Pusski Put, 2008.
- Teffi, Nadejda. *Stambul i solntse*. Berlin: İzdatelstvo "Mısl", 1921.
- Uşakov, A. "Kırmıkaya Evakuatsiya. 1920 god." Erişim 14.06.2023. <https://portal-slovo.ru/history/35384.php>
- Vertinski, Aleksandr. *Dorogoy Dlinnoyu*. Moskova: Pravda, 1990.
- Vertinski, Aleksandr. *Za Kulisami*. Moskova: Sovetski Fond Kulturi, 1991.

Vilhelm Thomsen, Rus Devleti'nin Kökenleri Eski Rusya ve İskandinavya Arasındaki İlişkiler, Çev. Emine Dikmen, Selenge Yayınları, İstanbul, 2021, 111 s., ISBN: 978-625-7459-07-5

 Betül AĞAOĞLU^a

Rusya tarihi ile ilgili geçmişten günümüze yayımlanan makale ve kitaplar bulunsa da özellikle bu alandaki kitapların birçoğu “Rusya Tarihi” adı altında yayımlanmıştır. Bu eserlerde etnik yapı, siyasî tarih ve kültürel yapı gibi unsurlar alt başlıklar hâlinde işlenmiştir. Alt başlık dâhilinde Rusların kökenine dair bilgiler yer alsa da bilhassa bu konu üzerinde yapılan çalışmalar siyasî tarih alanına nazaran sınırlıdır. Bu alanda aklımıza ilk gelen çalışmalardan birisi Omeljan Pritsak’a ait olan “Rusların Kökeni” adlı çalışmadır. Rusların menşei hususunda Dr. Vilhelm Ludvig Peter Thomsen tarafından da doğrudan “Rus Devleti'nin Kökenleri” başlığıyla oluşturulan eser, bu alana dair önemli ve değerli bilgiler ihtiva etmektedir.

“Rus Devleti'nin Kökenleri” adlı söz konusu eser, başlığından da anlaşılacağı üzere

Rus Devleti'nin etnik kökenini ve bu köken bağlamında Rus Devleti'nin İskandinavya ile münasebetlerini izah etmek amacıyla meydana getirilmiştir. Nitekim müellifin mevzubahis konuyla ilgili Oxford'da 1876 yılında verdiği üç ders, eserin muhtevasını oluşturmaktadır. Ön sözden önce verilen bilgiye göre “Bu üç dersin metinleri Dr. Vilhelm Ludvig Peter Thomsen tarafından Lord Ilchester'in üniversiteye vasiyeti uyarınca Mayıs 1876'da Oxford Taylor Enstitüsü'ne devredilmiştir.” Bunun üzerine dersler bir yıl içinde yayına uygun bir şekilde hazırlanarak ilk olarak 1877'de basılmıştır. Tanıtmaya

^a Lisans Öğrencisi, Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, Ankara/Türkiye, agaoglubetul1@gmail.com

çalışacağımız bu eser; Önsöz, I. Ders: Eski Rusya'nın Sakinleri ve Rus Devleti'nin Kuruluşu Hakkında, II. Ders: Eski Rusların İskandinav Kökeni Üzerine, III. Ders: Rusya'daki İskandinav Unsurun Adlandırılması ve Tarihi Üzerine, Ekler, İlaveler ile Dizin bölümlerinden oluşmaktadır.

Vilhelm Ludvig Peter Thomsen ya da bildiğimiz adıyla kısaca Vilhelm Thomsen, 25 Ocak 1842'de Kopenhag'da dünyaya gelmiştir. 1867'de Kopenhag Üniversitesi'nden filoloji doktoru unvanı alan Thomsen, Türkçe, Grekçe, Rusça, Arapça başta olmak üzere on altı dil bilmekteydi. *Orhun ve Yenisey Yazıtları Çözümü* adlı bildiriyle Türk abidelerinin dilini çözümlemiş ve 1896'da *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilhelm Thomsen* (Vilhelm Thomsen Tarafından Çözümlenen Orhun Yazıtları) adlı kitabıyla Göktürk alfabesini kamuoyuna tanıtip yazıtları Fransızcaya tercüme etmiştir. Böylelikle adını tüm dünyaya duyurmayı başaran Thomsen; Osmanlı Sultanı V. Mehmed Reşad tarafından "Mecidî Nişanı", Danimarka Kralı tarafından "Elefan Madalyası" ve Berlin Bilimler Akademisi tarafından "Sever Bopp" ödüllerini almaya lâyık görülmüştür.

Thomsen'in bu çalışmamızda tanıtacağımız "*Rus Devleti'nin Kökenleri Eski Rusya ve İskandinav Arasındaki İlişkiler*" adlı eseri, Ağustos 2021'de Selenge Yayınları tarafından basılmış bir tercüme eser olup 111 sayfadan oluşmaktadır. Kitabın kapağında yer alan görselin *Soloveckie Ostrova* adlı Eski Rusça el yazmasından alınan bir kesit olduğu bilgisi yayınevi ile ilgili bilgilerin yer aldığı kısımda verilmiştir.

Eserin ilk bölümünü teşkil eden "Eski Rusya'nın Sakinleri ve Rus Devleti'nin Kuruluşu Hakkında" bölümüne Slavlar hakkında açıklamalarda bulunarak başlayan müellif, Slavların yaşadığı bölgenin Grek ve Romalılara uzak kaldığını ifade etmiştir. Slavlardan belirgin şekilde bahseden ilk kişinin Latin yazar Plinius olduğu belirtilip söz konusu halkın eski metinlerdeki adının *Venedi* ya da *Veneti* olduğundan bahsedilerek bu ifadenin muhtelif dillerdeki anlamı açıklanmıştır. Got kralı Hermanarik döneminde kısa süreliğine de olsa Got hâkimiyetine giren Slavlar, Gotların güneye doğru ilerlemesiyle bu durumdan kurtulmuş ve kabileler hâlinde Vistül'ü aşarak Elbe'ye kadar uzanmışlardır. Müellif, Slavların Cermenler ile kanlı mücadeleler yaparak bozguna uğradıkları ve bu kayıplar dolayısıyla çok az Slav ardılının bulunduğunu ifade etmiştir. Akabinde Rum kilisesinin hâlen ayinlerinde kullandığı Eski Slav Dili'nin doğuşu ve "Rus tarihinin babası" olarak adlandırılan Keşiş Nestor'un kroniğinde yer alan kabileler hakkında aktarımda bulunulmuştur. Bu kabilelerden biri olan Finli Merialıların yaşadığı yerde Rus arkeolog Kont A. Uvarov tarafından arkeolojik çalışmalar yapıldığı belirtilmiştir. Nitekim bu hususta dikkat çeken bir bulgu vardır, bu bulgu ise gün yüzüne çıkan silahlar arasında hiç kılıç bulunmamasıdır. Thomsen, bu durumu kılıcın Fin kabileleri tarafından bilinmemesiyle açıklamaktadır.

Çalışmamızın devamında anlam ve kavram karmaşasını önlemek adına Thomsen'in Slav ve Rusya Ruslarını ayırt etmek amacıyla Slav Ruslarını *Rus*, İskandinav kökenli zümreyi ise *Russ* şeklinde adlandırdığını belirtmemiz yerinde olacaktır. Nestor'un kroniğinde yer alan Rus Devleti'nin nüvesini teşkil eden süreç ve olaylar hakkında aktarımda bulunan müellif, Rus Devleti'nin ve Rus kelimesinin kökenine dair teorileri benimsemekten kaçınarak farklı teoriler sunan bilim insanlarının da bulunduğunu izah etmiştir. IX. yüzyılın ikinci yarısında *Russ*ların Konstantinopolis'i hedef olarak gördükleri

ve bu doğrultuda mevzubahis Roma başkentinde *Ruslar* ile *Grekler* arasında vuku bulan olaylardan söz edilmiştir. Thomsen, *Rusların* *Greklerle* temasa geçme sebeplerinin yalnızca yağmacılık değil birçok fırsat sunan ticaret olduğunu ifade etmiştir. Doğulu yazarların *Ruslardan* gözü kara ve canlı olarak bahsettiğini aktaran müellif, *Rusların* savaş vb. durumlar için yalnızca deniz yolunu kullandığını belirtmiştir. Akabinde İbn Rüste ve İbn Fadlan gibi Arap müelliflerin *Rusların* yaşam tarzları ve gelenekleri hakkındaki yazılarından kesitler sunulmuştur.

Müellif, eserin II. dersi ve aynı zamanda ikinci ana bölümünü oluşturan “Eski *Rusların* İskandinav Kökeni Üzerine” bölümüne *Russ* adının *Grekçe* karşılığının *Rhôs* olduğunu açıklamakla başlamıştır. *Rhôs* adının ilk olarak *Annales Bertianianî*’de geçtiği belirtilmiş ve Troyes Piskoposu Prudentius’a ait olan bir pasaj sunularak *Rhôs* adının aslında İsveçlilerin *Grekçe* adı olduğu kanısına varılmıştır. Nitekim müellif, Prudentius’tan sunduğu pasajdaki tek gerçek anlamın *Rhôs*’un İsveçliler için kullanılmış olduğunu altını çizmektedir. Bu bölümde çoğunlukla adlandırmalar üzerinde duran Thomsen, Doğulu yazarların *Rûs* adını anlaşılabilir bir şekilde kullandığını ifade ettiği gibi bu ada sahip kişilerin kökeni hakkında çıkarım yapılamayacağı ve bu konuda Doğulu yazarların belirsiz fikirlere sahip olduğunu da vurgulamaktadır.

Bizans İmparatoru Konstantinos Porfirogenetos’un eserinden sunulan pasajda ise olayların akışıyla birlikte bahsi geçen sözcüklerin anlamları ve Slavca, Rusça, İskandinavca ile Eski Norsça gibi muhtelif dillerdeki karşılıkları irdelenmiştir. Nitekim bu husus, eserin ikinci bölümünde üzerinde en çok durulan konulardan biridir. Akabinde *Russ* ve İsveç ile yakın ilişkileri açıklamak adına birçok İskandinav ve *Russ* ismindeki benzerlikler üzerinde durulmuş ve bu konuyu somutlaştırmak adına örnekler sunulmuştur.

İskandinavların akınları hususunda destanlar dışında İsveç’teki Runik yazıtlardan da söz edilmiştir. Birçoğu Upland, Södermanland ve Doğu Gotland bölgelerinde bulunan bu yazıtlarda genellikle ölen kişiler için “Igor’un öncülüğünde doğuya sefere gitti” ve “Igor’un emrinde öldü” gibi yazılar yazılmaktadır. Fakat Igor’un *Russ* prensi mi yoksa İsveç prensi mi olduğu hakkında henüz kesin bir kanıt bulunmadığı belirtilmiştir. Ardından Rusya’da yapılan arkeolojik keşifler sonucu yalnızca Baltık bölgelerinde değil iç kesimlerde de sikke, kılıç ve Kuzey medeniyetlerine özgü bir nevi toka gibi eşyaların bulunduğu aktarılmasıyla *Rusların* İskandinav kökenine ilişkin görüşleri desteklenmeye çalışılmıştır. Yine de müellif, bu bulguların kesin bir gerçekliğe varmamız için yeterli olmadığını savunsa da Rusya’daki İskandinav varlığına inanmamız gerektiğini belirtmiştir.

Eserin son kısmını “Rusya’daki İskandinav Unsurunun Adlandırılması ve Tarihi Üzerine” bölümü oluşturmaktadır. Eski *Rusların* kendilerini kendi dillerinde *Russ* şeklinde adlandırmadıkları görüşünü savunan müellif, bu ifadenin *Ruslar* için yalnızca Slavların doğusunda kalan bölgelerde kullanıldığını ifade etmekle birlikte bu hususla ilgili “Alman” ve “Kuzeyli” ifadeleri örnek olarak sunulmuştur. Bu bölümde bilhassa üzerinde durulan konu *Russ* adının muhtelif diller ve milletler arasındaki bağlantılarının irdelenmesidir. Nitekim Thomsen, *Russ* sözcüğü ile doğrudan bağlantılı olan tek ismin Finler tarafından İsveçlilere verilen *Ruotsi* ismi olduğu kanısındadır. *Russ* ifadesinin

etimolojik gelişimi hakkında açıklamalarda bulunmuş akabinde Nestor'un tanıklığında sözlü gelenekten yararlanmış olabileceği ifade edilerek yazımında birtakım kronolojik hatalar bulunduğu belirtilmiştir. *Vareglerin* genellikle *Russ* ordusunun yardımcı birliklerinden oldukları için doğrudan *Russlar* ile ilişkilendirildiğini belirten müellif, *Vareg* sözcüğünün bilhassa İsveçlileri işaret ettiğini savunmakla birlikte bu görüşünü desteklemek amacıyla Rus Çarı Korkunç İvan'ın bu hususla ilgili 1573'te İsveç Kralı III. Johan'a gönderdiği mektuptan kısa bir kesit sunmuştur. Ayrıca Arap yazarların *Varegler*den *Varank* olarak bahsettiği ifade edilerek Birunî ve Şirazî'den alıntılar yapılmıştır. Rus diyalektlerindeki İskandinavca sözcüklerden birkaç örnek verilip karşılaştırma yapılarak söz konusu bölüm noktalanmıştır.

Eserde, bahsi geçen bölümlerin haricinde "İlâveler" adlı bir bölüm daha bulunmaktadır. Müellif bu kısımda önceki bölümlerde zikretmiş olduğumuz Konstantinos Porfirogennetos'a ait el yazmasında yer alan akanak adları ile ilintili birtakım açıklamalarda bulunmuş ve akabinde Kiev'in diğer bir adı olarak görülen *Sambatas* sözcüğünün kökenine dair varsayımlarına yer vermiştir. Söz ettiğimiz bölümlere ilâveten eserin sonunda okuyuculara yarar sağlayacak bir dizin bulunduğunu da belirtmemiz yerinde olacaktır.

Tanıtmış olduğumuz tercüme eserde, çeviren tarafından bazı hususlara dipnot düşülse de çeviren ön sözü bulunmamaktadır. Çeviren ön sözü, yapılan çevirinin daha açıklayıcı ve anlaşılır kılınması açısından önem arz ettiğinden bu hususun eksikliğine değinmemiz gerekmektedir. Thomsen'in Rusların İskandinav kökenli olduğunu kararlı bir şekilde ispatlamaya çalışması anlatılan olayların mukayese edilmesi amacıyla dipnotta muhtelif eserlere yer verilmesini gerekli kılmıştır. Nitekim müellif, bahsi geçen olayların gerçekliğini ya da kanıtlanabilirliğini ispatlamak amacıyla dipnotta konuyla ilintili çok sayıda kaynak sunarak ve açıklamalar yaparak bunu gerçekleştirmiştir. Bilhassa ikinci bölümde Grekçe ve Slavca sözcük ile cümlelere metin içinde sıkça yer verilmesi kanaatimizce okumayı ve konuya hâkimiyeti zorlaştırmaktadır. Buna rağmen mevzubahis eserin konunun ilgilileri ve meraklılarına Rus Devleti'nin kökenleri, Eski Rusya ve İskandinavya arasındaki ilişkilere dair ışık tutacağı ve oldukça fayda sağlayacağını düşünmekteyiz.

Beyanname:

- 1. Etik Kurul İzni:** Etik Kurul İzni gerekmemektedir.
- 2. Katkı Oranı Beyanı:** Yazar, Kitap İncelemesine başkasının katkıda bulunmadığını beyan etmektedir.
- 3. Çıkar Çatışması Beyanı:** Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.

Declarations:

- 1. Ethics approval:** Not applicable.
- 2. Author contribution:** The author declares no one has contributed to the book review.
- 3. Competing interests:** The author declares no competing interests.

